

Turizam u Opatiji između dva svjetska rata

Barić, Jelena

Doctoral thesis / Disertacija

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:798478>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-06-30**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZADRU

POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
JADRAN - POVEZNICA MEĐU KONTINENTIMA

Jelena Barić

**TURIZAM U OPATIJI IZMEĐU DVA SVJETSKA
RATA**

Doktorski rad

Zadar, 2021.

SVEUČILIŠTE U ZADRU
POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
JADRAN - POVEZNICA MEĐU KONTINENTIMA

Jelena Barić

TURIZAM U OPATIJI IZMEĐU DVA SVJETSKA RATA

Doktorski rad

Mentor

Izv. prof. dr. sc. Mateo Bratanić

Zadar, 2021.

SVEUČILIŠTE U ZADRU

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

I. Autor i studij

Ime i prezime: Jelena Barić

Naziv studijskog programa: Poslijediplomski sveučilišni studij Jadran - poveznica među kontinentima

Mentor: izv. prof. dr. sc. Mateo Bratanić

Datum obrane: 02. ožujka 2021.

Znanstveno područje i polje u kojem je postignut doktorat znanosti: humanističke znanosti, povijest

II. Doktorski rad

Naslov: Turizam u Opatiji između dva svjetska rata

UDK oznaka: 338.48(497.5 Opatija)“19“(043)

Broj stranica: 292

Broj slika/grafičkih prikaza/tablica: 11/1/5

Broj bilježaka: 981

Broj korištenih bibliografskih jedinica i izvora: 176

Broj priloga: 2

Jezik rada: hrvatski

III. Stručna povjerenstva

Stručno povjerenstvo za ocjenu doktorskog rada:

1. doc. dr. sc. Zlatko Begonja, predsjednik
2. izv. prof. dr. sc. Mateo Bratanić, član
3. izv. prof. dr. sc. Marija Benić Penava, članica

Stručno povjerenstvo za obranu doktorskog rada:

1. doc. dr. sc. Zlatko Begonja, predsjednik
2. izv. prof. dr. sc. Mateo Bratanić, član
3. izv. prof. dr. sc. Marija Benić Penava, članica

UNIVERSITY OF ZADAR
BASIC DOCUMENTATION CARD

I. Author and study

Name and surname: Jelena Barić

Name of the study programme: Postgraduate doctoral study Adriatic – a Link between
Continents

Mentor: Mateo Bratanić, PhD

Date of the defence: 2 March 2021

Scientific area and field in which the PhD is obtained: Humanities, History

II. Doctoral dissertation

Title: Tourism in Opatija between the Two World Wars

UDC mark: 338.48(497.5 Opatija)“19“(043)

Number of pages: 292

Number of pictures/graphical representations/tables: 11/1/5

Number of notes: 981

Number of used bibliographic units and sources: 176

Number of appendices: 2

Language of the doctoral dissertation: Croatian

III. Expert committees

Expert committee for the evaluation of the doctoral dissertation:

1. Zlatko Begonja, PhD, chair
2. Mateo Bratanić, PhD, member
3. Marija Benić Penava, PhD, member

Expert committee for the defence of the doctoral dissertation:

1. Zlatko Begonja, PhD, chair
2. Mateo Bratanić, PhD, member
3. Marija Benić Penava, PhD, member

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Jelena Barić**, ovime izjavljujem da je moj **doktorski** rad pod naslovom **Turizam u Opatiji između dva svjetska rata** rezultat mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mogega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mogega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 19. ožujka 2021.

SADRŽAJ

PREDGOVOR	III
1. UVOD	4
2. KRATKA POVIJEST OPATIJE I PREGLED RAZVOJA TURISTIČKE DJELATNOSTI TIJEKOM AUSTROUGARSKOG RAZDOBLJA	10
3. OPATIJA TIJEKOM OKUPACIJE I PRIJE FAŠISTIČKE VLADAVINE	17
3.1. DRUŠTVENO-POLITIČKI POLOŽAJ POSLIJERATNE OPATIJE (1918. – 1922.)	17
3.2. USTROJ OPATIJSKOG LJEČILIŠTA (1918. – 1922.)	24
4. TURIZAM I SLOBODNO VRIJEME KROZ PRIZMU FAŠISTIČKE IDEOLOGIJE	33
4.1. NASTANAK I RAZVOJ FAŠISTIČKOG POKRETA	33
4.2. TURIZAM I SLOBODNO VRIJEME	38
4.3. ORGANIZACIJSKA STRUKTURA TURIZMA U FAŠIZMU	55
5. OPATIJA OD USPOSTAVE FAŠISTIČKE UPRAVE DO POČETKA DRUGOG SVJETSKOG RATA	65
6. IZAZOVI OPATIJSKOG TURIZMA IZMEĐU DVA RATA	72
6.1. USTROJ TURISTIČKE UPRAVE	74
6.2. PITANJE OPĆINSKIH GRANICA I NEDOSTATAK TERITORIJA	79
6.3. FINANCIJSKI PROBLEMI	83
6.4. PROMETNI IZAZOVI	92
6.5. KONKURENCIJA NA JUGOSLAVENSKOJ STRANI JADRANA	97
7. DVA LICA TURISTIČKE OPATIJE – AMBIVALENTNOST FAŠISTIČKE POLITIKE NA OPATIJSKOM PRIMJERU	112
7.1. OPATIJA KAO TURISTIČKO ODREDIŠTE TALIJANA	113
7.1.1. ULOGA ORGANIZACIJE DOPOLAVORO U RAZVOJU TALIJANSKOG TURIZMA OPATIJE	143
7.2. MEĐUNARODNA DIMENZIJA OPATIJSKOG TURIZMA	151
7.2.1. STRANI DRŽAVLJANI KAO VLASNICI SMJEŠTAJNIH OBJEKATA	179
7.2.2. FAŠISTIČKA NASILJA U OPATIJI – STRANI TURISTI KAO SVJEDOCI	183
7.3. STANJE U OPATIJSKOJ OPĆINI NAKON DONOŠENJA PROTUŽIDOVSKIH ZAKONA S POSEBNIM OSVRTOM NA TURISTIČKU DJELATNOST	188
8. POTEZI SREDIŠNJE VLASTI PRI OBNOVI OPATIJSKOG TURIZMA	203
8.1. POLOŽAJ OPATIJE UNUTAR TALIJANSKOG TURIZMA	223
9. ZAKLJUČAK	233

IZVORI I LITERATURA	241
SAŽETAK	271
SUMMARY	273
SLIKOVNI PRILOZI.....	275
POPIS TABLICA, GRAFIKONA I SLIKOVNIH PRILOGA.....	284
POPIS KRATICA	285
ŽIVOTOPIS AUTORICE	286

PREDGOVOR

Opatijska hotelska arhitektonska baština svjedoči o bogatoj turističkoj prošlosti grada koji je u povijesti zapamćen kao mondeno austrougarsko lječilište. Opatija je poznata i kao jedno od omiljenih kupališta i odmarališta unutar jugoslavenskog i hrvatskog turizma. Vrijeme talijanske uprave vrlo se fragmentarno spominje u literaturi koja tematizira opatijsku turističku povijest. Razdoblje fašističke vlasti i njezine represivne politike u svijesti stanovništva predstavlja mračni dio opatijske povijesti te je okarakterizirano kao vrijeme propadanja opatijskog turizma. Takvi zaključci stvarani su uslijed nedovoljne istraženosti ove tematike.

U nedostatku znanstvenih radova koji valoriziraju opatijsko međuratno razdoblje s naglaskom na turističku djelatnost, istraživanje povijesti „talijanskog“ opatijskog turizma nametnulo se kao izazov, ali i potreba rasvjetljavanja turističkih zbivanja tijekom dvadesetih i tridesetih godina 20. stoljeća. Iako postoje radovi koji problematiziraju odnos fašističke ideologije naspram talijanskih turističkih odredišta, dosad nisu istraženi stanje i razvoj talijanskih turističkih odredišta između dva svjetska rata, a koja danas čine dio hrvatskog državnog teritorija. Ovaj rad predstavlja i poticaj za daljnja istraživanja povijesti svakodnevice i društveno-kulturne povijesti unutar navedenog vremenskog okvira.

Za potrebe izrade rada korištena je brojna objavljena i neobjavljena literatura. Stoga zahvaljujem svim ustanovama koje su mi omogućile istraživanje, kao i pojedincima koji su me uputili na određene izvore, uputili sugestije ili korisne primjedbe i time pomogli prilikom obrade teme. Posebno zahvaljujem djelatnicima Državnog arhiva u Rijeci i Hrvatskog muzeja turizma u Opatiji te lektorici na pruženoj pomoći oko nastanka rada.

Veliku zahvalnost dugujem svom mentoru izv. prof. dr. sc. Mateju Brataniću na višegodišnjoj potpori, savjetima i pomoći prilikom istraživanja i pisanja rada.

Na kraju, zahvaljujem i svojoj obitelji na beskrajnom strpljenju i potpori tijekom studija.

1. UVOD

Korištenjem znanstvene metodologije te kritičkom analizom i interpretacijom objavljene i neobjavljene stručne literature, kao i izvorne građe, cilj rada jest istražiti odnos politike i turizma na primjeru grada Opatije, odnosno objasniti promjene u turističkoj djelatnosti i razvoju grada Opatije koje su nastupile uspostavom talijanske vlasti nakon Prvog svjetskog rata. Osnovna problematika kojom se rad bavi odnosi se na promjene koje su uslijedile na opatijskom području nakon 1918. godine, odnos nove talijanske vlasti na razvoj Opatije kao i utjecaj fašističke politike na odrednice talijanskog turizma, a time i razvojnu politiku opatijskog turizma. Radom je obuhvaćeno međuratno razdoblje do lipnja 1940. godine i ulaska Italije u Drugi svjetski rat.

Prostorno određenje rada odnosi se na grad Opatiju koji je smješten na istočnoj obali Istarskog poluotoka uz Kvarnerski zaljev. Opatija ima povoljan geografski smještaj jer se nalazi na području gdje se Jadransko more uvuklo u europski kontinent, čime su ostvareni uvjeti za dobru prometnu povezanost sa srednjom Europom i zemljama Sredozemlja. Povoljan prometno-geografski položaj bio je važan za razvoj lječilišta i turističke djelatnosti počevši od sredine 19. stoljeća. Opatija je smještena između Kvarnerskog zaljeva i strmih padina planine Učke, što je odredilo izgled grada, s mnogobrojnom turističkom infrastrukturom i privatnim kućama izgrađenima na uskom obalnom pojasu.¹

U međuratnom razdoblju Opatija se zajedno s mjestom Volosko nalazila u općini Volosko-Opatija, što je ostalo nepromijenjeno tijekom 1920-ih godina. Početkom novog desetljeća stvorena je nova općina Opatija koja je unutar svojih granica obuhvaćala katastarske općine Opatiju, Volosko, Vasansku, Puharsku, Veprinac, Poljane. Od 1923. godine opatijsko područje nalazilo se u sklopu Pokrajine Istre sa sjedištem u Puli, a od 1924. godine pod Kvarnerskom pokrajinom i administrativno je bila podređena Riječkoj prefekturi.

Opatija je već početkom Prvog svjetskog rata prestala biti legendarno lječilište Monarhije, a Talijani su naslijedili zapuštene hotele i sanatorije te dugove. Područje interesa ovog rada jesu promjene u Opatiji koje su nastupile neposredno poslije rata te u međuratnom razdoblju tijekom talijanske vlasti, s posebnim naglaskom na turizam i njegove promjene pod fašističkom upravom. U radu će se nastojati rasvijetliti odnos turizma i fašističke politike na

¹ Turk 1996: 379.

primjeru Opatije, uočiti teškoće koje su uslijedile nakon Prvog svjetskog rata na navedenom području te ponovni procvat turističke djelatnosti sredinom dvadesetih i tridesetih godina kao i sve izazove s kojim se suočila opatijska turistička djelatnost do ulaska Italije u Drugi svjetski rat, kada ponovno dolazi do zastoja turističkih aktivnosti.

U prvom poglavlju pruža se pregled opatijske povijesti i njezina razvoja kao austrougarskog lječilišta te ubrzanog uspona turističke djelatnosti u Opatiji. Poglavlje je važno radi usporedbe sa stanjem opatijskog turizma tijekom dvadesetih i tridesetih godina. U sljedećem poglavlju istražuje se društveno i političko stanje Opatije tijekom međuratnog razdoblja, analizira se ustroj lokalne vlasti i odnos nove vlasti prema različitim političkim grupacijama, multinacionalnom stanovništvu, domaćoj kulturi te turističkom razvoju područja, s posebnim osvrtom na razdoblje do jeseni 1922. godine i prije dolaska Fašističke stranke na vlast i razdoblja uspostave talijanske fašističke države. U poglavlju *Turizam i slobodno vrijeme kroz prizmu fašističke ideologije* objašnjavaju se porijeklo i razvoj fašističke ideologije jer je razumijevanje osnovnih stajališta i vrijednosti fašizma važno za shvaćanje odnosa fašističkog režima prema talijanskom društvu i gospodarstvu, a time i turizmu. U idućem poglavlju opisuje se stanje opatijske turističke destinacije od uspostave fašističke vlasti do ulaska Italije u Drugi svjetski rat te se navode brojni izazovi s kojima su se Opatija i njezina osnovna privreda susrele tijekom međuratnog razdoblja ispunjenog političkim i gospodarskim krizama. U preposljednjem poglavlju tematizira se dvojna politika fašističke vlasti prema turističkoj djelatnosti, a time i proturječan odnos središnje vlasti pri definiranju opatijske turističke pozicije. Nadalje, posebno poglavlje posvećeno je definiranju odnosa središnje vlasti prema Opatiji te pozicioniranju opatijske turističke situacije unutar talijanskog međuratnog turizma.

U objavljenoj literaturi često se spominju tri razdoblja razvoja turizma u Opatiji. Prvo bi bilo „zlatno doba” za vrijeme Austro-Ugarske, zatim razdoblje dekadencije, odnosno stagnacije i pada turističkog prometa pod talijanskom vlasti, te doba ponovnog procvata u Jugoslaviji. Dosadašnja znanstvena istraživanja bila su uglavnom usmjerena na društveni, povijesni i turistički razvoj Opatije u prvom razdoblju, odnosno od prve pojave turističkih aktivnosti do početka Prvog svjetskog rata, te djelomično na treće razdoblje razvoja turizma odnosno od druge polovice 20. stoljeća. Spomenuta istraživanja i djela obuhvaćaju različite teme, od transformacije nekadašnjeg ribarskog naselja u jedno od najpoznatijih svjetskih lječilišta, podrijetla obitelji koje su živjele na području grada, razvoja školstva, opatijskog

građevinarstva do utvrđivanja svih pripadnika europskog plemstva i slavnih gostiju koji su boravili u Opatiji.

Malo je djela koja proučavaju povijest Opatije u razdoblju između dva svjetska rata. To se vidi iz dvaju članaka koji navode bibliografiju vezanu uz razvoj opatijskog turizma: *Turizam u Opatiji – Bibliografija* autorice Tee Baldigare te *Bibliographia Liburniae Turistica 1860. – 1975.* autora Zlatka Keglevića. Veći dio navedene bibliografije odnosi se na novinske članke iz onovremenog tiska i djela koja segmentarno tematiziraju opatijsko međuratno razdoblje, odnosno opatijsku turističku djelatnost u navedenom razdoblju, što upućuje na nedostatak znanstvenih radova koji cjelovito obrađuju temu. Prisutan je nedostatak radova koji studioznije analiziraju odnos fašističke politike naspram opatijskog turizma.

U nekoliko se djela, poput knjige autorice Silve Bon *Le Comunita ebraiche della Provincia italiana del Carnaro: Fiume e Abbazia*, doktorske disertacije Sanje Simper *Židovska zajednica Rijeke i liburnijske Istre: antižidovski progoni fašističkog režima Kraljevine Italije (1938. – 1943.)*,² knjige Teodora Morganija *Židovi Rijeke i Opatije (1441. – 1945.)* i drugih djela, obrađuje povijest židovske zajednice Opatije u međuratnom razdoblju koja je bila vrlo važna u razvoju grada, pa tako i turističke djelatnosti. No opatijski turizam spominje se samo u kontekstu židovskih obitelji koje su privređivale kroz turističku djelatnost. U knjizi geografa Ivana Blaževića *Povijest turizma Istre i Kvarnera* daje se kronološki pregled važnih događanja za razvoj turističke djelatnosti na navedenim prostorima pa se tako vrlo kratko navode značajnije godine opatijskog turizma između dva svjetska rata. Nešto detaljniji prikaz povijesti opatijskog turizma međuratnog razdoblja predstavlja članak istog autora *Opatija – razvoj turizma i njegov utjecaj na transformaciju naselja*. Boris Vukonić u knjizi *Povijest hrvatskog turizma* tek kratko spominje turistička odredišta koja su nakon Prvog svjetskog rata ušla u sastav Italije i njihovu tešku situaciju u međuratnom razdoblju. Autor Oleg Mandić u časopisu *Liburnijske teme* 1978. godine izdao je članak *Opatija između dva svjetska rata* u kojem opisuje razdoblje talijanske okupacije s posebnim naglaskom na promjene u etničkom sastavu stanovništva, kulturnu aktivnost Hrvata u sklopu čitaonice *Zora*, djelovanje fašističke organizacije u gradu te progon domaćeg stanovništva i intelektualaca. Što se tiče turizma u navedenom razdoblju, kratko bilježi da je bilo više čimbenika koji su odredili slabljenje Opatije kao svjetski poznatog i priznatog lječilišta. Kao prvi razlog navodi njezino odvajanje od svojeg

² Na temelju doktorske disertacije nastala je 2018. godine i knjiga iste autorice *Židovi u Rijeci i liburnijskoj Istri u svjetlu fašističkog antisemitizma (1938. – 1943.)*.

zaleđa i zemalja koje su ranije bile dijelom Austro-Ugarske. U svojem drugom članku *Razvojni međaši turizma u Opatiji* Mandić raspravlja o razdobljima opatijskog turizma i također vrijeme talijanske uprave navodi kao vrlo nepovoljno razdoblje opatijskog turizma. U publikaciji Hrvatskog muzeja turizma *U zdravom tijelu zdrav duh* u crticama se nabrajaju najveći sportski događaji na opatijskom području u međuratnom razdoblju, što je bilo dijelom turističke ponude. Iz navedenog se jasno uočava kako je problematika opatijskog međuratnog turizma fragmentarno zastupljena u literaturi i osjeća se nedostatak znanstvene valorizacije teme. Budući da se međuratno razdoblje smatra mračnim dobom opatijskog života, time se može objasniti nezainteresiranost istraživača za navedeno razdoblje.

Radovi koji obuhvaćaju cjelovitu povijest Opatije u vrlo kratkim crtama opisuju međuratno razdoblje i doba talijanske fašističke vlasti, napominjući kako u spomenutom razdoblju nije bilo mnogo promjena. Veliki poznavatelj i istraživač opatijske povijesti dr. sc. Amir Muzur u djelu *Opatija-Abbazia: itinerari za istraživače i radoznale* opisuje prinose talijanske uprave u razvoju Opatije. U knjizi *Kako se stvarala Opatija: prilozi povijesti naseljavanja, grada i zdravstvenog turizma* napominje kako treba uzeti u obzir da je Italija od bivše Monarhije naslijedila dugove i propale hotele koje je trebalo revitalizirati te se suočila i sa svjetskom krizom koja je odmogla u oporavku gospodarstva općenito, pa tako i u obnovi opatijskog turizma.

Što se tiče ostale korištene hrvatske i talijanske literature, odnose se na povijest i događanja u Rijeci, okolici i općenito Istri između dva rata, dok su povijest i razvoj turizma Opatije vrlo slabo zastupljeni, samo kroz nekoliko rečenica, ili su kao tema potpuno izostavljeni.

Stoga je korištenje arhivskog materijala i novina bilo ključno za obradu ove tematike i uglavnom jedini izvor informacija. Arhivski izvori koji se tiču opatijskog turizma međuratnog razdoblja pohranjeni su u Državnom arhivu u Rijeci. Za istraživanje je najvažniji bio fond *Lječilišno povjerenstvo Opatija* (1889. – 1934.) HR-DARI-174. *Lječilišno povjerenstvo (Cur-Commission Abbazia)* je upravljalo opatijskim lječilištem (*Kurort Abbazia*) koje je tijekom vremena i pod utjecajem vanjskih čimbenika i političkih promjena mijenjalo usmjerenja rada i nazive. Tako nakon Prvog svjetskog rata nosi nazive *Stazione climatica e balneare Abbazia*, zatim *Azienda autonoma di cura Abbazia* i naposljetku *Azienda autonoma di soggiorno Abbazia*. Osnivanje Lječilišnog povjerenstva predstavlja početak organizirane turističke aktivnosti na području liburnijske Istre, a sama ustanova mnogo je pridonijela razvoju svih

turističkih aktivnosti i usluga. Tu se nalazi dobro očuvan, sređen i za istraživanje pristupačan fond *Općina Opatija* (1850. – 1945.) HR-DARI-472 (JU-30). Za potrebe izrade ovog rada korišten je i fond *Riječka prefektura* (1924. – 1945.) HR-DARI-008 za dijelove rada koji obrađuju odnos središnje vlasti prema opatijskom području te utjecaj antisemitske politike na razvoj opatijskog turizma. Korišten je i fond *Srednja stručna ugostiteljska škola „Ivo Oliveti”* HR-DARI-407 radi informacija o obrazovanju i osposobljavanju opatijskog turističkog kadra.

Iz Hrvatskog muzeja turizma u Opatiji korišteni su izvori koji su osvijetlili aktivnosti koje su tijekom 1920-ih i 1930-ih bile dio turističke ponude, a radi se o onovremenom promidžbenom materijalu i turističkim vodičima.

Bogat izvor informacija u istraživanju predstavljao je onovremeni hrvatski i talijanski tisak *La Vedetta d'Italia*, *Istarska riječ*, *Pučki prijatelj*, *Suščki novi list*, turistički časopis *La Riviera del Carnaro* (kasniji naziv *Abbazia e la Riviera del Carnaro*) i ostalo.

Za istraživanje su poslužile i knjige i članci stranih autora (uglavnom talijanskih, britanskih i američkih znanstvenika) koji nastoje interpretirati međuratnu povijest Italije, povijest talijanskog turizma te odnos fašističkog režima i turizma. Radi boljeg razumijevanja utjecaja fašističke ideologije na promjene i razvoj talijanske turističke privrede, korištena je literatura koja problematizira nastanak i razvoj fašističkog pokreta, odrednice fašističke vlasti te način na koji fašistička ideologija poima slobodno vrijeme, putovanja i turizam kao i odnos središnje vlasti prema lokalnim turističkim upravama.

U početku istraživanja pregledani su svi dostupni dokumenti, spisi i ostali objavljeni i neobjavljeni izvori, zatim hrvatski i talijanski tisak koji se odnosi na područje grada Opatije i njegovu okolicu. Tijekom istraživanja primijenjeno je nekoliko znanstvenih metoda, odnosno metode analize i sinteze pri obradi podataka, deskriptivna metoda u izlaganju relevantnih činjenica o istraživanoj temi, zatim statistička metoda pri obradi statističkih podataka u utvrđivanju stanja turističke djelatnosti (broj posjetitelja, nacionalnost, raspoloživi ugostiteljski objekti i slično) te komparativna metoda pri usporedbi situacije u Opatiji s nekim drugim turističkim mjestima u Italiji i Jugoslaviji.

Ovim istraživačkim radom nastojalo se objasniti razdoblje opatijske turističke povijesti o kojem se dosad nije pisalo niti istraživalo. Rad sadržava spoznaje o događajima koji su uslijedili u Opatiji nakon okupacije i dolaska Talijana na vlast te analizira utjecaj novih društveno-političkih okolnosti na odrednice turističke djelatnosti. Istraživanje bi trebalo potaknuti zanimanje za društveno, političko i gospodarsko stanje u međuratnoj Opatiji i

poslužiti kao inspiracija za buduće istraživače različitih profila jer će se spoznaje iz rada moći primijeniti na radove iz različitih znanstvenih područja kao što su povijest, ekonomija, sociologija, politologija, turistička geografija i drugo. Istraživačkim radom nastojala se nadomjestiti praznina u interpretiranju povijesti grada Opatije i njegove turističke djelatnosti jer ne postoje opsežnije studije o odnosu između međuratne talijanske politike i turizma, odnosno utjecaja politike na razvoj i turističku djelatnost u Opatiji.

2. KRATKA POVIJEST OPATIJE I PREGLED RAZVOJA TURISTIČKE DJELATNOSTI TIJEKOM AUSTROUGARSKOG RAZDOBLJA

Povoljan geografski položaj na sjeverozapadnoj obali Kvarnerskog zaljeva i istočnog prigorja planine Učke, utjecaj umjereno tople vlažne klime s vrućim ljetima,³ bujna vegetacija te relativna blizina i prometna povezanost sa srednjoeuropskim i jadranskim prostorom omogućili su gradu Opatiji specifičan društveno-povijesni i gospodarski razvoj.

Iako postoje teorije o njezinoj najstarijoj povijesti,⁴ Opatija nije mjesto antičkih korijena, a u različitim se povijesnim izvorima⁵ spominje od prve polovice 15. stoljeća. Najstariji oblik naziva mjesta na latinskom jeziku glasio je *Abbatii sancti Jacobi ad palum*⁶, što je označavalo benediktinsku opatiju sv. Jakova koja je dala naziv gradu. Iz najstarije dosad pronađene i istražene dokumentacije djelomično se može složiti prikaz društvenih i gospodarskih prilika područja, utvrditi odnos lokalnih vlasti i crkvenih redova u čijem je posjedu bio samostan te pokušati odrediti vrijeme naseljavanja prvih svjetovnih žitelja. Opatijsko šire područje bilo je podijeljeno između starih općina Kastav, Veprinac i Mošćenice, a one su egzistirale unutar feudalnog posjeda Kastavska gospoštija. Tu se vlast stoljećima izmjenjivala u rukama njemačkog plemstva koje je srednjoeuropski duh približilo ovoj regiji, a društveno, političko i gospodarsko ustrojstvo temeljilo se na starim općinskim statutima.

Tijekom 19. stoljeća, uslijed političkih i gospodarskih promjena, uvedene su nove teritorijalne podjele područja. Tako je došlo do kratke francuske uprave, obnove austrijske vladavine, ukidanja feudalnih odnosa te izmjene administrativno-upravnih sjedišta općina kojima je pripadalo opatijsko područje. Povratkom austrijske uprave postala je dio *Küstenlanda* i Markgrofovije Istre, a teritorijalnim preraspodjelama 1827. godine te spajanjem vološčanskog i lovranskog kotara, naselje je egzistiralo unutar Kotarskog poglavarstva Volosko kao

³ <http://www.crometeo.hr/klima/>; Valušek, 2008: 11.

⁴ Nisu pronađeni arheološki tragovi koji upućuju na postojanje naselja na navedenom prostoru tijekom starog vijeka, iako postoji legenda o gradnji benediktinskog samostana na temeljima Apolonova hrama ili kakva ljetnikovca. Muzur, 1998: 19–20.; Onsea, 2008: 143–147.; Postoje pretpostavke da je samostan izgrađen u 11. ili 12. stoljeću pri osnivanju većeg broja samostana na istarskom poluotoku i kvarnerskim otocima, no nisu pronađeni zapisi koji bi dokazali navedenu tvrdnju. Muzur, 2008: 17. i 18.

⁵ Riječ je o dokumentaciji iz 15. stoljeća u koju se ubraja knjiga riječkog notara Antuna de Renno de Mutina pod nazivom *Liber civilium sive notificationum*, bula pape Nikole V., Detaljnije: Muzur, 2008: 16.; Muzur 1998: 22–29.

⁶ Više o objašnjenju nastanka naziva Opatije u Muzur, 2008: 17.; Muzur, 1998: 20.

podopćina Veprincu, a zatim Volosku do početka 20. stoljeća, kada općina dobiva naziv Volosko-Opatija.⁷

Šezdesetih godina 19. stoljeća Markgrofovija Istra bila je podijeljena na šest političkih okruga (kotareva; njem. *Bezirkshauptmannschaft*, tal. *Capitanato distrettuale*) sa sjedištima u Kopru, Poreču, Pazinu, Puli, Voloskom i Malom Lošinju, a pod upravom okružnih načelnika.⁸

Značajne promjene u razvoju ruralnog naselja Opatije nastupile su izgradnjom prometnih puteva na području liburnijske Istre⁹ polovicom 19. stoljeća. Godine 1838. sagrađena je cesta od trgovačkog i regionalnog središta Rijeke preko Kastva do morske obale.¹⁰ U tom se razdoblju među bogatijim društvenim slojevima kao životni stil ustalio običaj odlaska na udaljena, pitoreskna područja izvan mjesta boravišta. Riječanima željnima odmora i odmaka od gradske vreve tijekom nedjelja i blagdana nove su ceste olakšale putovanja prema malim primorskim mjestima na istočnoj obali Istre, čije su gostionice i šumski predjeli postali omiljena odmarališta i izletišta.¹¹

Dodatni impuls za dolaske pripadnika imućnijih društvenih slojeva bila je izgradnja Ville Angioline¹² s dojmljivim pripadajućim parkom na vrlo atraktivnoj parceli u blizini mora i stoljetne crkvice sv. Jakova. Vlasništvo nad posjedom imala je bogata riječka trgovačka obitelj Scarpa, a za gradnju vile 1844. godine zaslužni su otac Iginio i sin Paolo. U narednim su godinama u svojoj opatijskoj vili organizirali druženja za prijatelje iz riječkih i austrijskih patricijskih obitelji te uglednike iz političkog svijeta,¹³ a kasnije su vilu otvorili za građanstvo radi razgledavanja njezina raskošnog interijera. U literaturi i raspravama koje tematiziraju rađanje opatijskog turizma vrlo se često navodi kako gradnja te vile označava početak turističke djelatnosti Opatije i šireg liburnijskog područja jer je to uzrokovalo mnoge promjene u gospodarskom i društvenom razvoju naselja.¹⁴

⁷ Inventar Općinskog poglavarstva Opatija, 1981: XVIII-XXIV.; Beuc 1985: 327.

⁸ Dvojba se vodila oko Kastva i Voloskog. Kastav je imao veći broj stanovnika, dok su u Voloskom živjeli većinom činovnici. Razlika je bila u tome što je u Kastvu živjelo većinom slavensko stanovništvo, dok su u Voloskom većinu imali talijanski i njemački činovnici. Sabor je odlučio da sjedište bude Kastav, ali vlada je ipak izabrala Volosko, Cetnarowicz 2014: 28. i 43.

⁹ Naziv je istarska Liburnija ili Liburnija, a označava povijesno-geografski naziv za sjeveroistočni dio istarskog poluotoka između planine Učke i mora, od Preluka do Plomina, što predstavlja uski obalni prostor s brdovitim zaleđem, a veća središta koja obuhvaća su Opatija, Kastav, Lovran i Mošćenička Draga.

<http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1538>.

¹⁰ Zec 1994: 49.

¹¹ Mandić 1977: 33.

¹² Donedavno se smatrala prvom opatijskom ladanjskom kućom, no novija, slabije poznata, istraživanja upućuju na postojanje starije vile Pepine izgrađene negdje sredinom 18. stoljeća. Zakošek 2005: 91.

¹³ Miškulin 1994: 27

¹⁴ Zec 1994: 50; Blažević, 1976: 277.

Broj posjeta mjestu zasigurno se povećao nakon 1857. godine i dovršenja izgradnje takozvane Južne željeznice Beč – Trst koja je povezivala središte Monarhije i središnju Europu sa sjevernim Jadranom te 1873. godine gradnjom odvojka pruge Pivka – Rijeka. Uskoro je dovršena i željeznička pruga Rijeka – Karlovac – Zagreb, spajajući tako luku i okolne krajeve s unutrašnjim slavonskim i podunavskim mjestima. Kada se tomu pridoda i pomorska povezanost Rijeke i Trsta parobrodarskom linijom koja je prolazila i manjim istarskim mjestima, može se zaključiti da je postojala solidna prometna povezanost šireg opatijskog područja s važnim austrougarskim prostorima. Nadalje, među posjetiteljima su se nalazili neki od uglednijih liječnika europskoga glasa koji su, zajedno s onim domaćima, uočili povoljna ljekovita svojstva blagotvornog opatijskog podneblja.¹⁵

Početni neuspjeh prvih inicijativa¹⁶ za osnivanje opatijskog lječilišta bio je nadvladan kada Friedrich Schüller, upravitelj Carskog i kraljevskog privilegiranog Društva južnih željeznica (njem. *Kaiserlich – königliche privilegierte Südbahn-Gesellschaft*), poduzima prve korake u razvoju opatijskog lječilišta kupnjom Ville Angioline i pripadajućeg posjeda kao i obližnjih terena za nove objekte. Dodatni razlog za pokretanje projekta razvoja Opatije kao lječilišta bio je povećanje željezničkog prometa i financijskih sredstava¹⁷ s intencijom stvaranja uspješnog pandana talijanskim i francuskim turističkim mjestima.¹⁸

Od 1883. godine vodila se službena turistička statistika. Nije se vodila za kalendarsku, već turističku godinu, odnosno od 1. rujna do 31. kolovoza iduće godine. Stoga se prvi statistički podaci bilježe od 1883./1884. godine.¹⁹

Godine 1884. otvoren je prvi hotel na Jadranu *Quarnero* s luksuznim kupališnim paviljonom i 60 soba, a povoljna okolnost za mjesto bila je izgradnja opatijskog pristaništa iste godine i uvođenje redovne parobrodarske linije prema Rijeci.²⁰

Usljedio je dolazak brojnih austrougarskih uglednika, a zbog povećanog dolaska gostiju grade se mnoge raskošne vile, hoteli, gostionice, kupališta i kavane, sve prema

¹⁵ Naime, još krajem 18. stoljeća u medicinskoj su znanosti razvijene teorije o liječenju s pomoću morskih kupki i stečena saznanja o blagotvornosti morskog zraka, što je dovelo do razvoja prvih talasoterapeutskih institucija i morskih kupališta. Više u Muzur, 2006: 9–12.; Poznati njemački kirurg dr. Theodor Billroth mnogo je učinio za promoviranje Opatije kao lječilišnog mjesta te je pacijentima predlagao upravo Opatiju kao mjesto oporavka, Muzur, 1998: 139–178.; više o inicijativama domaćih liječnika Zakošek, 2005: 27–28.

¹⁶ U literaturi se spominju inicijative liječnika Juraja Matije Šporera i Šime Mandića u vezi turističkog razvoja Opatije još iz 1847. godine, s naglaskom na osnivanju zimskog lječilišta. Blažević, 1987: 54.

¹⁷ Blažević, 1976: 277.

¹⁸ Mandić, 1977: 29.

¹⁹ Blažević, 1987: 58.

²⁰ Blažević 1987: 59.

zamisljama austrijskih arhitekata, što je Opatiji dalo izgled modernog austrijskoga grada. U onovremenom novinskom članku navodi se kako je putovanje vlakom na relaciji Zagreb – Rijeka trajalo šest i pol sati te su nabrojena postojeća prometna sredstva kojima se moglo putovati od Rijeke do Opatije. Tako se iz Rijeke moglo stići pješice za tri sata, željeznicom do mjesta Matulji i od tamo kočijom do Opatije ili parobrodom čija je plovidba trajala sat vremena i smatrala se najudobnijom i najjeftinijom, a ljudima je bila na raspolaganju dvaput dnevno.²¹

U izgradnju mjesta uključile su se razne austrijske tvrtke, a osnivala su se i lokalna društva za estetsko uređenje mjesta. Postojeća vegetacija prilagođavala se potrebama nove djelatnosti te su stvoreni atraktivni sadržaji poput parkova, šetnica i prostora za sportske aktivnosti. Godine 1885. osnovan je opatijski ogranak austrijskog turističkog kluba (njem. *Sektion Abbazia des Österreichischen Touristenclubs*), a njegovi članovi zaslužni su za pokretanje izgradnje jednog od najprepoznatljivijih dijelova Opatije, odnosno 12 kilometara duge obalne šetnice *Friedrich Schüller Strandpromenade* koja je spajala mjesta Volosko, Opatiju i Lovran. Isto društvo izgradilo je i planinarske staze kao poveznicu Opatije s njezinim planinskim zaleđem.²²

Nakon ispunjavanja ranije postavljenih uvjeta, Zemaljska vlada službeno je 4. ožujka 1889. godine Opatiju proglasila lječilištem pod upravom Lječilišnog povjerenstva (njem. *Kurkommission*, tal. *Commissione di cura*). Pravilnik opatijskog lječilišta sadržavao je 46 članaka (kasnije 38 članaka uslijed promjena 1901. i 1911. godine), a kao područje lječilišta (tal. *circondario di cura di Abbazia*) definirao je katastarske općine Volosko i Opatiju kao i dio katastarske općine Veprinac. Lječilišno povjerenstvo bilo je sastavljeno od 13 uglednika (od 1905. godine 16 članova), a među njima su bila tri predstavnika Društva južnih željeznica, predstavnik lječilišta Opatije, načelnik općine Volosko-Opatija, liječnik kotara Volosko-Opatija, dva člana iz katastarske općine Volosko i jednako toliko članova iz općine Opatija te jedan član iz općine Veprinac. Još dva člana Povjerenstva birala su se među gostima lječilišta, a mandat je trajao dvije godine. Povjerenstvo je vodilo brigu o financijskim poslovima lječilišta, određivalo visine boravišnih taksi, nadgledalo sve ustanove kojima je upravljalo lječilište, davalo suglasnost pri izgradnji cesta, kupališta, šetališta, za propagandne aktivnosti i sve ostalo vezano uz razvoj lječilišta.

²¹ Blažević 1987: 62.

²² Blažević 1987: 60. i 61.

Zimska lječilišna sezona (tal. *stagione di cura*) započinjala je sredinom listopada, a završavala sredinom svibnja kada je uslijedio početak ljetne sezone. Gosti su pri dolasku u smještajni objekt plaćali lječilišnu pristojbu u iznosu od jedne forinte ako su ostajali duže od dva dana i unutar 12 tjedana. Vlasnik objekta prikupljena je sredstva odnosio u ured Lječilišnog povjerenstva, a taksu nisu bile dužne plaćati osobe čiji je boravak u Opatiji bio poslovne prirode, zatim austrijski i ugarski liječnici, pripadnici austrougarske mornarice, policajci, državni činovnici, umirovljenici, djeca do pete godine života i siromašni. Zanimljivo je da se za djecu od pete do desete godine života plaćala polovica od iznosa, a za sluškinje četvrtina.²³

Iznos i naplaćivanje pristojbe mijenjali su se tijekom godina. Tako je 1911. godine donesena odluka o naplaćivanju pristojbe svim gostima koji su na području opatijskog lječilišta boravili duže od 18 sati i naplaćivala se u iznosu od četiri krune po osobi tjedno, a prestala se naplaćivati za boravak duži od tri mjeseca. Pristojba je uključivala smještaj i razne druge usluge, ali i pristojbu za lječilišni orkestar.²⁴

Dostupni podaci prikazuju da je između 1889. i 1895. godine broj smještajnih jedinica uz morsku obalu porastao za 49 % (s 294 na 591). Iako je tada postojala komisija koja je odobravala i nadzirala izgradnju, na Pokrajinskom saboru Istre 1904. godine donesen je Građevinski red za Opatiju. Mnoge vile i kuće gradili su domaći, imućniji stanovnici poput pomoraca te stranci iz raznih dijelova Austro-Ugarske.²⁵ Ubrzanim tempom izgradnje došlo je do povezivanja obližnjih mjesta Voloska i Opatije. Brzorastući broj gostiju zahtijevao je stalnu izgradnju i modernizaciju mjesta jer se radilo o vrlo uglednim gostima, nerijetko i samim članovima dinastije Habsburg.

Stoga je turistička djelatnost utjecala na transformaciju naselja, kako njegove vanjske pojave tako i svjetonazora njegovih žitelja te općenito demografsku sliku. Stvorilo se okruženje u kojem su siromašni liburnijski seljaci egzistirali uz članove kraljevskih europskih obitelji te plemstvo i bogataše iz raznih dijelova Austro-Ugarske i ostalih europskih zemalja. Turizam je izmijenio opatijsku svakodnevicu, što najbolje opisuje tekst u kojem se navodi kako stanovništvo Opatije čine *sami mornari koji imadu malene posjede, na njih nješto lovora, masline, gdje koji trs, smokvu, što im ne daje dovoljno prihoda da se mogu prehraniti. Ljudi obiraju lišće sa svojih lovorah, pa ga prodavaju uz malenu cijenu. Dolazak množine gospode u Opatiju daje ljudem dobra dobitka. Svaki od njih ima u malenoj luci Opatije po koju barku, pa*

²³ Blažević, 1987: 73. i 74.

²⁴ Blažević, 1987: 158.

²⁵ Blažević, 1987: 91. i 103.

*voze goste po moru amo tamo i dobiju za to plaću... i stanovnici tamošnji priredili su svoje kuće za stanove stranjskih te ih u najam dali.*²⁶

Od malog ribarskog i ratarskog, siromašnog kraja izgradio se grad koji je do početka novog stoljeća posjedovao prometnice, električnu rasvjetu, vodovod,²⁷ kanalizaciju, električni tramvaj Matulji – Opatija – Lovran, autobusnu liniju s Trstom i Pulum, poštanski i telegrafski ured, vatrogasnu službu i novu tržnicu. Izgrađeno je mnogo luksuznih hotela, vila, pansiona, kupališnih objekata, sanatorija, lazaret, bakteriološki laboratorij, a posebnom šarmu mjesta pridonijeli su novozasađeni i uređeni perivoji i parkovi, bilo privatni ili oni javni.²⁸ Budući da se broj gostiju iz godine u godinu povećavao, bili su prijeko potrebni stručni kadrovi iz područja hotelijerstva i ugostiteljstva. S obzirom na to da ih je među domaćim stanovništvom manjkalo, navedene uloge preuzeli su pridošli Nijemci koji su imali potrebno obrazovanje i iskustva.²⁹

Ugledni liječnici Opatije u inozemstvu su promovirali lječilište kao idealno za talasoterapiju, hidroterapiju te za osobe sa srčanim, astmatičnim, reumatskim i postoperativnim zdravstvenim teškoćama. Godine 1894. strani su mediji prenijeli vijest o sastajanju austrougarskog cara Franje Josipa I. i njemačkog cara Wilhelma II. u Opatiji, što je razglasilo ime i značaj Opatije kao lječilišnog središta diljem svijeta.³⁰

Najveći broj posjetitelja zabilježen je 1912. godine kada je Opatiju posjetilo gotovo 55 000 gostiju iz raznih dijelova Monarhije i ostalih dijelova Europe i svijeta. Mnogi su ostajali cijelu zimu, premda je u godinama prije Prvog svjetskog rata (zahvaljujući popularizaciji kupališnog turizma i popustima za smještaj) značajno ojačao i ljetni turizam. Organizirala su se različita sportska događanja i natjecanja poput utrka automobila i plovila, ali i različite kulturne manifestacije kao što su cvjetni korzo, različite izložbe i koncerti.³¹

Opatijski turistički kapacitet 1913. godine bio je zavidan za površinski malo područje, odnosno postojalo je desetak velikih hotela, 44 pansiona, 83 vile namijenjene boravku gostiju, 12 sanatorija, od kojih je jedan bio namijenjen djeci, pet kupališta te kino-dvorana.³² Podatak iz iste godine navodi da je gostima na raspolaganju bilo 5 735 kreveta, što je značilo da je tada

²⁶ Blažević, 1987: 63.

²⁷ Neki hoteli imali su morsku vodu i grijanu vodu, Blažević, 1976: 295.

²⁸ Zakošek, 2005: 15–35

²⁹ Mandić, 1977: 37; Postojala je škola za obrazovanje konobara. Ne zna se mnogo o njoj ni o godini osnivanja, ali se spominje početkom 20. stoljeća u adresaru. Adressbuch der österreichischen Riviera von Volosca, Abbazia, Veprinac, Lovrana und Ika, 1914?: 11.

³⁰ Mandić, 1977: 34.

³¹ Blažević, 1987: 165.

³² Zec, 1994: 51.

sama Opatija imala više turističkih kreveta nego sva austrijska Dalmacija od Raba do Bara u Crnoj Gori.³³ Kako je Opatija bila morsko lječilište, turistička se infrastruktura gradila uz morsku obalu čime je stvoren specifičan položaj grada.³⁴

Uz takvo stanje Opatija je bila drugo najznačajnije austrougarsko lječilište, odmah nakon Carlsbada. Od 1906. godine izlazile su propagandne novine pod nazivom *Kur und Bade-Zeitung der österreichischen Riviera* (Lječilišne i kupališne novine austrijske rivijere) koje su goste izvještavale o smještaju, cijenama, novostima i turističkoj ponudi.³⁵

Ratna su zbivanja na neko vrijeme ugasila turističku aktivnost, a postojeći hoteli, pansioni i sanatoriji poslužili su za smještaj mnogih ranjenih vojnika koji su se oporavljali u Opatiji. Pristizali su ranjenici s istočnog bojišta te oboljeli od tuberkuloze, a tadašnji opatijski, malo izmijenjeni turistički promotivni slogan glasio je *Opatijska klima liječi rane*.³⁶ Budući da su smještajni objekti služili drugoj svrsi, u njih se nije mnogo ulagalo te su nakon odlaska vojnika ostali devastirani.³⁷ Po završetku Velikog rata dolazi do promjena u opatijskoj lokalnoj upravi i turističkoj ulozi, što je bilo rezultat novonastalih društvenih i političkih prilika šireg područja.

³³ Blažević, 1976: 278.

³⁴ Vahtar-Jurković, 2008: 38.

³⁵ Blažević, 1987: 110.

³⁶ Muzur, 1998: 111.

³⁷ Zakošek, 2005: 88.

3. OPATIJA TIJEKOM OKUPACIJE I PRIJE FAŠISTIČKE VLADAVINE

3.1. DRUŠTVENO-POLITIČKI POLOŽAJ POSLIJERATNE OPATIJE (1918. – 1922.)

U ovom radu razdoblje talijanske vladavine nad opatijskim područjem podijeljeno je i obrađeno u dva dijela. Prvim je obuhvaćeno vrijeme neposredno nakon završetka Prvog svjetskog rata sve do jeseni 1922. godine i dolaska fašista na vlast, a drugim vladavina Fašističke stranke sve do ulaska Italije u Drugi svjetski rat u lipnju 1940. godine. Navedena podjela napravljena je s obzirom na političke, društvene i ideološke razlike među pojedinim razdobljima i na temelju tumačenja povijesnih istraživanja kojima se poslijeratna talijanska vlast dijeli na početni parlamentarizam i vladavinu Fašističke stranke³⁸ te povjesničara Darka Dukovskog koji fašizam u Istri dijeli u nekoliko faza i međufaza razvoja, pri čemu kao početnu fazu navodi razdoblje prije fašističkog režima koje traje od 1919. do jeseni 1922. godine, odnosno od pojave prvih fašističkih organizacija do dolaska fašizma na vlast.³⁹

Prvo razdoblje, koje će biti obrađeno u nastavku, obilježeno je pokušajima poslijeratne obnove, nadasve teškom gospodarskom krizom, nezadovoljstvom talijanskog stanovništva zbog takozvane „osakaćene pobjede” (*vittoria mutilata*), D'Annunzijevim pothvatom, velikom nezaposlenosti i događajima pod nazivom *biennio rosso*⁴⁰ (1919. – 1920.) koji su označavali socijalnu krizu i brojne štrajkove, brojnim izmjenama političkih stranaka na vlasti koje se nisu mogle nositi s teškom situacijom te pojavom novih političkih pokreta, među kojima se posebno isticao fašistički.⁴¹

³⁸ Bratulić, 1957: 230.

³⁹ Druga faza jest razdoblje institucionalizacije režima i unutrašnje krize, a traje od kraja 1922. do 1926. i uvođenja diktature; treće razdoblje traje od 1927. do 1929. godine i obilježeno je jačanjem vlasti te nastajanjem temelja za stvaranje totalitarne korporativne države; od 1930. do 1935. traje razdoblje kadrovskih promjena i političko jačanje mladih birokrata, a u tom razdoblju fašizam je ušao u sve segmente društva; peto razdoblje traje od 1935. do 1940. godine i Italija je tijekom njega započela rat s Etiopijom, sudjelovala u španjolskom građanskom ratu te ušla u Drugi svjetski rat. Dukovski, 1993: 45.

⁴⁰ Događanja u Italiji uslijed gospodarske krize obilježena društvenim nemirima, masovnim štrajkovima i prosvjedima radnika koja su poticali revolucionarni socijalisti. Kraj nemira nastupio je primjenom fašističkog nasilja prema prosvjednicima. Dukovski, 1998: 42.

⁴¹ Ripoli, 2006/2007: 5.

Nakon Prvog svjetskog rata izmijenjen je svjetski poredak, a uslijed propasti starih carstava, stvaranja novih državnih granica te mnogih društvenih i gospodarskih promjena. Zbivanja na svjetskom planu svakako su bila prisutna i utjecala na (ne)prilike šireg opatijskog područja koje je, uz ostala mjesta na Kvarneru, Istri i Dalmaciji, bilo interesna zona novonastale slavenske državne tvorevine s jedne i talijanskih iredentista s druge strane.⁴²

Nakon potpisanog primirja 3. studenoga 1918. godine između pobjedničke talijanske strane i predstavnika poražene Austro-Ugarske, povukle su se austrougarske vojne snage i započela je vojna okupacija područja dogovorenih Londonskim ugovorom, ali i onih koja nisu bila obuhvaćena njime.⁴³ Vlast na lokalnoj razini preuzelo je savezničko zapovjedništvo, što je u ovom kontekstu značilo talijanska vojska.⁴⁴ Političku i administrativnu vlast preuzelo je Vrhovno vojno zapovjedništvo talijanske vojske, a izvršnu Vrhovno povjerenstvo za civilne poslove. Ovaj čin označavao je nepoštovanje sklopljenog primirja prema kojem je nakon odlaska austrougarske vojske vlast trebala biti u rukama postojeće lokalne vlasti do donošenja odluke o aneksiji.⁴⁵ Tako je u opatijsku luku 4. studenoga 1918. godine pristao talijanski ratni brod *Acerbi*. Talijanski su mornari na vlasti zatekli Narodno vijeće pod vodstvom domaćeg odvjetnika dr. Ivana Pošćića i odmah započeli pregovarati o preuzimanju vlasti. Unatoč neuspjelim dogovorima, Talijani su simbolično podignuli svoju *Il Tricolore* na balkonu zgrade *Villa Abbazia* gdje su se vodili pregovori. Bilo je potrebno pristajanje još jednog talijanskog ratnog broda *Filiberto* i prijete pukovnika Bianchija da bi se 13. studenoga 1918. godine ukinulo Narodno vijeće i uspostavila talijanska uprava sa sjedištem u Voloskom.⁴⁶ Hrvatski odvjetnik i političar Andrija Stanger⁴⁷ ostao je općinski poglavar do kraja 1918. godine kada

⁴² Po završetku rata objavljeni su tajni ugovori o podjeli teritorija, a među njima i onaj potpisan u Londonu 1915. godine između Velike Britanije, Francuske i Rusije s jedne i Kraljevine Italije s druge strane. Nastanak Države, a potom i Kraljevine SHS te zalaganje američkog predsjednika Wilsona za pravedniju raspodjelu teritorija ovisno o nacionalnosti stanovništva pomrsili su talijanske planove ostvarenja cijelog plana dogovorenog u Londonu i stvorili tzv. „jadransko pitanje”. Rudolf, 2013: 11.; Čulinović, 1953: 1–17.

⁴³ Rudolf, 2013: 10.

⁴⁴ Korlević, 1954: 20.

⁴⁵ Dukovski, 1998: 23.

⁴⁶ Costantino, 1936: 11.; Mandić, 1978: 21.; Strčić, 2007./2008.: 83.

⁴⁷ Andrija Stanger (Štanger) (1853. – 1934.) bio je hrvatski odvjetnik i političar iz Voloskog. Bio je član Hrvatsko-slovenskog političkog društva, a nakon toga Političkog društva za Hrvate i Slovence. Godine 1895. postao je načelnik općine Volosko i dužnost je obnašao sve do 1918. godine i talijanske okupacije. Bio je i zastupnik u Pokrajinskom saboru u Poreču. Uveo je hrvatski jezik u općini Volosko te promicao hrvatsku kulturu i obrazovanje. Zabilježeno je kako je nastao incident kada je 1914. godine održao pozdravni govor talijanskom ministru vanjskih poslova na hrvatskom jeziku. <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/2406/stanger-andrija>

općina mijenja naziv u *Comune di Volosca – Abbazia*, odnosno *Municipio di Volosca – Abbazia*.⁴⁸

Zatim je 19. studenoga 1918. godine donesena odluka o novoj administrativno-teritorijalnoj podjeli. Vlast nad pokrajinama preuzeli su vojni namjesnici koji su stekli ovlasti imenovanja i razrješavanja općinskih predstavnika vlasti. Grad Trst bio je sjedište Namjesništva te upravno i administrativno središte Julijske Venecije (*Venezia Giulia*). Unutar navedene regije nalazila se pokrajina Istra sa sjedištem u Poreču, podijeljena na šest kotara (*mandamento politico*) pod upravom civilnih povjerenika (*commissario civile*), a jedan od njih bio je Volosko-Opatija (unutar kojeg se nalazila istoimena općina). Unutar kotara, općinama su upravljali načelnik (*sindaco*) i savjetodavni odbor (*giunta consultiva*).⁴⁹ Talijanska vojna vlast nastojala je nadzirati cijeli prostor i to je činila raznim mehanizmima poput praćenja sumnjivih pojedinaca i grupacija.⁵⁰

Daljnja sudbina okupiranih područja trebala je postati predmet rasprava na mirovnoj konferenciji u Parizu u siječnju 1919. godine, ali i prije službenih dogovora na okupiranom području vojna je vlast zamijenjena civilnom, odnosno osnovan je Središnji ured za nove pokrajine Kraljevine (*Ufficio centrale per le nuove province del Regno*) koji je preuzeo civilne funkcije Vrhovnog vojnog zapovjedništva, a na mjesto vojnih namjesnika postavljeni su vrhovni civilni povjerenici (*Commissario Generale Civile*).⁵¹ Tek potpisivanjem Rapalskog ugovora u studenome 1920. godine i donošenjem Zakona o aneksiji br. 1778 u prosincu iste godine okupirano je područje formalno ušlo u sastav talijanske države, a tek je kraljevom uredbom br. 210 od 24. veljače 1921. godine ukinuto „ratno stanje”.⁵²

Iako su u početku pristizala obećanja talijanskih političara o poštivanju prava na očuvanje vlastitog jezika, kulture te gospodarskih interesa slavenskih naroda na okupiranom području,⁵³ stvarnost se pokazala drugačijom. Kao i u ostalim dijelovima Julijske Venecije, talijansko stanovništvo bilo je neprijateljski raspoloženo prema slavenskom, u ovom slučaju većinom hrvatskom stanovništvu. Uskoro se započelo sa denacionalizacijom i talijanizacijom,

⁴⁸ Zakošek, 2006: 15.

⁴⁹ Ostali politički kotari bili su Pula, Pazin, Poreč, Kopar i Lošinj, Dukovski, 1993: 20.

⁵⁰ Dukovski, 1998: 26.

⁵¹ Dukovski, 1998: 24.

⁵² Kraljevina Italija stekla je Trst, Goricu, Gradišku, dio Kranjske, Istru (izuzev općine Kastav), grad Zadar, otoke Cres, Lošinj, Lastovo i Palagružu, a Rijeka je postala slobodna država; Dukovski, 1993: 21.; Inventar općinskog poglavarstva Opatija 1850. – 1945., str. XXV–XXIX.

⁵³ Mezulić, 1946: 5.

ukidanjem hrvatskih škola 1921. godine i otvaranjem talijanskih. Velik dio hrvatskog i slovenskog stanovništva iselio je nakon dolaska talijanske vlasti.⁵⁴

Prije ratnih zbivanja na liburnijskom području razina nacionalne svijesti bila je znatno viša negoli u ostalim dijelovima Istre.⁵⁵ Volosko i Opatija bili su važna središta očuvanja hrvatske nacionalne svijesti u Istri. Tamo se nalazilo sjedište Družbe sv. Ćirila i Metoda, zatim Posujilnica u Voloskom, tri pučke škole i gimnazija za hrvatske učenike. Čitava kulturna aktivnost Hrvata u Liburniji bila je koncentrirana u čitaonici Zora. Postojale su različite sekcije: biblioteka, pjevačko društvo Lovor, dramska sekcija, tamburaška sekcija, srednjoškolsko društvo Ljudevit Gaj, a društva je vodio Viktor Car Emin.⁵⁶ Osnivale su se i mreže gospodarskih udruženja, odnosno gospodarske zadruge, a opatijska je osnovana 1892. godine.⁵⁷

Osim Hrvata, bilo je mnogo Nijemaca koji su radili na vodećim mjestima unutar općine, Lječilišne uprave te kao trgovci i obrtnici, dok je talijansko stanovništvo bilo u manjini.⁵⁸ Prema statističkim podacima, stanovništvo poreznih općina Volosko i Opatija bilo je 1910. godine sljedećeg sastava: 2 155 Hrvata, 724 Slovenaca, 235 Talijana⁵⁹ i 5 438 stanovnika pripadnika drugih nacionalnosti Austro-Ugarske. Polovica opatijskog stanovništva bili su Nijemci.⁶⁰

⁵⁴ Strčić, 2007./2008.: 82; Što se tiče hrvatske kulture i obrazovanja na istarskom području prije odluka o ukidanju škola, postojalo je ukupno 169 hrvatskih škola. U Voloskom je postojala hrvatska realna gimnazija, a u Kastvu je postojalo hrvatsko učilište za izobrazbu učitelja, u Pazinu za učiteljice i u Kopru je postojalo mješovito hrvatsko-slovensko-talijansko učilište. Postojale su i 34 škole po Istri kojima je upravljala Družba svetog Ćirila i Metoda. Radetić, 1944: 65.

⁵⁵ Još polovicom 19. stoljeća općina Volosko donijela je rezoluciju kojom se protivila odluci da se Istra pripoji ostatku Hrvatske. Općina je imala većinsko slavensko stanovništvo, ali sebe su smatrali Austro-Ilirima i izražavali su želju za ostankom unutar Monarhije. Obliznja općina Kastav smatrala je rezoluciju Voloskoga nedopustivom i zahtijevala je da se stanovništvo izjasni prema svojoj stvarnoj nacionalnosti. Kada je Monarhija postala dualistička država, unutar okruga Volosko širile su se ideje o priključenju Rijeke i cijelog područja Ugarskoj, a u to vrijeme jačao je i iredentistički pokret Talijana. Zbog navedenih ideja započelo je jačanje nacionalnih osjećaja i svijesti hrvatskog stanovništva liburnijskog područja. Cetnarowicz, 2014: 22., 23., i 51.

⁵⁶ Viktor Car Emin (1870. – 1963.) bio je hrvatski pisac i publicist. Rođen je u Lovranu, bio je učitelj u školama okolnih mjesta i od 1895. godine tajnik Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru. Usto, bio je urednik novina Narodni list, Mladi Istranin i Mladi Hrvat, upravitelj Škole za dalju naobrazbu u Opatiji, nastavnik u gimnaziji u Opatiji te je sudjelovao u Odboru za pomoć izbjegle istarske djece. Bio je i pročelnik Narodnog vijeća SHS za Rijeku i Sušak. Svojim djelovanjem istaknuo se u hrvatskom narodnom preporodu Istre i kvarnerskih otoka. Iz Opatije je otišao krajem 1920-ih godina, a vratio se 1945. godine. U svojim djelima zalagao se za prava hrvatskog stanovništva pod fašističkim režimom. Objavio je veliki broj povijesnih tekstova, feljtona, pripovijesti, drama i ostalo. Postao je član JAZU-a 1951. godine, a nekoliko godina kasnije primio je Nagradu za životno djelo Saveza književnika Jugoslavije. <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=3370> Hrvatski biografski leksikon

⁵⁷ Cetnarowicz, 2014: 167.; Mandić, 1978: 23. i 24.

⁵⁸ Mandić, 1978: 22.

⁵⁹ Talijansku politiku u Istri od 1884. godine vodilo je društvo *Società politica istriana*. Bavili su se tiskarskom djelatnošću te izdavali novine i knjige, a osnovali su posebna društva za odnarođivanje Slovenaca i Hrvata. To su bila društva *Pro Patria* i *Lega Nazionale*. Darovec, 1996: 68.

⁶⁰ Strčić, 2007./2008.: 75.

Talijani su od 1876. godine imali svoju čitaonicu u Volosku, a koju su redovito posjećivali talijanski pomorski kapetani i državni službenici. Osnovani su i svoj biciklistički klub 1902. godine (*Club Ciclistico Voloscano*) u kojem je bilo učlanjeno mnogo mladih iredentista.⁶¹

Postojanje pripadnika različitih nacionalnosti među opatijskim stanovništvom bilo je razumljivo uzme li se u obzir da su mnogi doseljavali u tada visoko razvijeni turistički grad. Stoga je novoj vlasti bilo nužno izmijeniti demografsku sliku novog talijanskoga grada. Još 1920. godine novinski članak navodi kako su Talijani *krivim statističkim podacima punili novinske stupce i prikazali Istru, Rijeku i Dalmaciju kao čiste talijanske zemlje!*⁶² Povjesničar Giron navodi kako popisi stanovništva nastali tijekom međuratnog razdoblja nisu vjerodostojni jer su Talijani manipulirali podacima, prikazujući umanjeni broj hrvatskog stanovništva.⁶³

Godine 1919. po Istri su osnivane prve profašističke grupacije talijanskih domoljuba i ratnih veterana. Na području općine Volosko-Opatija djelovao je savez boraca veterana, a redove navedene organizacije punili su ljudi razočarani smjerom razvoja poslijeratne Italije pogođene gospodarskom krizom, nezaposlenošću i načinom upravljanja socijalističke vlasti. Specifičnost istarskih fašističkih organizacija činili su *antiklerikalizam, antimonarhizam i slavofobičnost*.⁶⁴ Fašisti su potom osnovali *squadre d'azione* čija je aktivnost bila uperena protiv postojanja hrvatske i slovenske nacionalne svijesti, a hrvatstvo se čak izjednačavalo s komunizmom kako bi se stvorila negativna slika i netrpeljivost prema Hrvatima.⁶⁵ Ranije spomenuti *Club Ciclistico Voloscano* preimenovan je u *Circolo 3 Novembre* u čijim prostorijama su se održavali sastanci pristaša D'Annunzija i koji su naposljetku osnovali i *Fascio di Volosca-Abbazia*.⁶⁶ Vodstvo novog fascija činili su politički sekretar Giovanni Moruzzi, administrativni sekretar Antonio Ghersetich, a članovi uprave bili su Oscarre Suban, Giovanni Corrado, Osvaldo Moro, Arcangelo Salvador stariji i Pietro Castellitz. Već prvi dan upisano je preko stotinu članova, a među članovi su bili i Carlo Baxa⁶⁷, Alessandro Mucci,

⁶¹ Costantino, 1936: 12. i 13.

⁶² Dom i svet, 15. lipnja 1920., „Neoslobođeni krajevi”, br. 12, str. 1.

⁶³ Giron, 1983: 138.

⁶⁴ Dukovski, 1998: 44.

⁶⁵ Mandić, 1978: 23.

⁶⁶ Costantino, 1936: 24.

⁶⁷ Carlo Baxa (1875. – 1951.) bio je javni djelatnik, publicist i heraldičar rođen u Puli. Od 1913. godine bio je predsjednik turističkog ureda u Portorožu. Kao austrougarski satnik sudjelovao je u Prvom svjetskom ratu i navodno je bio špijun za talijansku stranu. Od 1923. godine obnašao je dužnost predsjednika turističkog ureda u Opatiji i u Opatiji je ostao do 1943. godine. <http://www.istrapedia.hr/hrv/2669/baxa-carlo/istra-a-z/>

Edoardo Millo, Costantini Ettore, Paolo Leiter i mnogi drugi.⁶⁸ Potonja imena susrećemo i u kasnijim godinama unutar turističke uprave i srodnih organizacija. Osim Talijana, članovi su bili i pojedini Hrvati poput Antuna Tomašića (možda osnivač opatijskog automobilskog poduzeća 40Box 1925. godine), Julije Jačića, Karla Jurkovića i drugih.⁶⁹

U talijanskom listu *La Vedetta d'Italia*⁷⁰ iz kolovoza 1921. godine pohvaljuje se Opatija kao grad s tolerantnim društvenim i političkim životom,⁷¹ a već u sljedećem broju lista na bolju suradnju poziva se talijansko, njemačko i mađarsko stanovništvo Opatije koje se naziva žrtvama bivše monarhije i neprijateljski raspoloženih Hrvata.⁷² Osim toga, jedna od prvih akcija opatijskih skvadrista, bila je uklanjanje njemačkih i hrvatskih natpisa na trgovinama.⁷³

Dolaskom novih vlasti očekivala se gospodarska obnova područja i započelo je povezivanje s ostalim talijanskim područjima. U članku iz 1921. godine navodi se: *Konačno se traži izgradnja ceste, koja bi spajala Trst s Voloskom preko Ćićarije. Uredjenje svih ovih pitanja bit će zadaća novog odbora u Poreču, koga će vlada u Rimu imenovati, da zameni privremeno istarski sabor, koji se za sada ne će sazivati. Videt ćemo, hoće li biti pravednog obzira i na naše potrebe, i po delima ćemo ga suditi. Našima preporučujemo, da iznose sve želje i da se svako što življe zanima za opću korist naše tužne Krajine.*⁷⁴

Što se tiče političkih stranaka, ovdje je stanje bilo slično kao i u ostatku Istre. U prvim godinama fašističke vladavine još su postojale različite stranačke opcije čije se djelovanje s vremenom prorijedilo, dok nije potpuno prevladala Fašistička stranka. Stranački život opatijskog područja postojao je još od osamdesetih godina 19. stoljeća i nastavio se nakon Prvog svjetskog rata u nešto izmijenjenom sadržaju i sastavu. Tako su se u prvim godinama nakon Rata razlikovale tri vodeće političke grupacije, odnosno hrvatsko-slovenske narodne stranke, talijanske stranke koje su imale uzore u strankama na Apeninskom poluotoku i socijaldemokratske stranke čije članstvo nije bilo temeljeno na nacionalnosti, već su kao glavni cilj postavile udruživanje i zajedničko djelovanje radništva. Diljem Istre nastaju razne političke stranke koje okupljaju talijansko stanovništvo ili njihove pristaše. Osnivaju se odsjeci talijanskih stranaka poput Socijal-reformističke stranke Italije (*Partito social-reformista*

⁶⁸ Costantino, 1936: 26.

⁶⁹ Muzur, 2004: 33.

⁷⁰ Talijanski službeni politički dnevnik koji je izlazio u Rijeci od 27. kolovoza 1919. do 2. svibnja 1945. godine. Osnovao ga je Armando Odenigo (Hodnig). Više o listu u: Miksa, 2012: 164–187.

⁷¹ *La Vedetta d'Italia*, 14. kolovoza 1921., „Abbazia, per il bene comune”, br. 190, str. 4.

⁷² *La Vedetta d'Italia*, 21. kolovoza 1921., „Per un'intesa cordiale”, br. 197, str. 3.

⁷³ Costantino, 1936: 32.

⁷⁴ Pučki prijatelj, 10. studenoga 1921., „Gospodarska pomoć Istri”, br. 47, str. 2.

Italiano ili *Unione socialista Italiana*), Talijanske republikanske stranke (*Partito Repubblicano Italiano*), Talijanske pučke stranke (*Partito Popolare Italiano*), Talijanskog borbenog saveza (*Fascio Italiano di combattimento*), odnosno Nacionalne fašističke stranke (*Partito Nazionale Fascista*), Istarske demokratske stranke (*Partito Democratico Istriano*), Socijalističke stranke Italije (*Partito socialista d'Italia*) i Komunističke stranke Italije (*Partito comunista d'Italia*). Za slavensko stanovništvo postojale su Hrvatsko-slovenska narodna stranka (Jugoslavenska narodna stranka), odnosno političko društvo „Edinost”, te Jugoslavenska socijaldemokratska stranka. Odnosi tih stranaka oscilirali su s obzirom na opće društveno-političko stanje i aktualne mirovne pregovore.⁷⁵

Politika nove vlasti bila je obilježena ubrzanom provedbom talijanizacije, što se domaćem stanovništvu činilo neprihvatljivim te su u daljnjim razdobljima bile prisutne tenzije među sukobljenim stranama. Osim brojnih promjena, nepovoljnih prilika i sukoba nacionalne prirode, Opatija se unutar nove države suočila s gospodarskom krizom i pokušajima rješavanja problema stagnacije svoje najunosnije privrede.⁷⁶

U svibnju 1921. godine održani su prvi izbori u novoosvojenim krajevima unutar Italije. Hrvati i Slovenci zajednički su nastupili na izborima radi postizanja boljeg rezultata. Među talijanskim strankama istaknule su se tri, odnosno fašisti, socijalisti i klerikalci. Izbori su održani 15. svibnja 1921. godine i za neispravnost tih izbora bili su odgovorni fašisti koji su zastrašivali stanovništvo pri održavanju izbora. Vlasti su dozvoljavale takvo djelovanje fašista jer su njima i bogatim industrijalcima pomogli u borbi protiv ljevičarske opasnosti koja se nakon Rata širila po Italiji.⁷⁷

List Pučki prijatelj prenio je atmosferu u Liburniji uoči izbora održanih 1922. godine: *Već rano u zoru došlo je amo iz Reke dve stotine fašista, da zapreče našim izbornicima svako glasanje. Najpre su si stvorili plan, a zatim su se u većim skupinama porazdelili po općinama Kastav, Volosko-Opatija, Ičići i Veprinac. S bombami su terali naše izbornike od birališta, provaljivali su izborne dvorane, uništavali glasovnice, svestrano bacali bombe i pucali s revolverima... Glasalo se samo do fašistovske navale. Uz takve prilike, nismo mogli imati nikakvog uspeha.*⁷⁸

⁷⁵ Dukovski, 1998: 25–27.

⁷⁶ Dukovski, 1998: 25.

⁷⁷ Radetić, 1944: 82 i 83.

⁷⁸ Pučki prijatelj, 26. siječnja 1922., „Druga krvava pobjeda nezakonja u Istri”, br. 4., str. 1.

Lokalna vlast odlučila je napraviti zaokret i 1922. godine pokrenuti su pregovori hrvatskih i talijanskih političara općine Volosko-Opatija u vezi s gospodarskom obnovom lječilišta i ujedno u vezi s dogovorom oko budućih općinskih izbora. Iako su mjesta u lokalnoj vlasti ispunili Talijani i pristaše talijanske politike, oni umjerenih političkih uvjerenja bili su spremni na podjelu dužnosti u lokalnoj upravi jer je općinsko gospodarsko stanje bilo vrlo loše i zahtijevalo dodatan angažman. Najprije su uslijedili dogovori oko političkih pitanja i vlasti. Hrvatski političari koji su se odazvali pozivu i sastanku bili su dr. Andrija Stanger, dr. Ivan Pošćić i Julije Miran. Predložili su ravnopravnost hrvatskog i talijanskog jezika te lokalnu vlast koju bi činilo 11 talijanskih, sedam hrvatskih i dva njemačka zastupnika. Pristali su da načelnik bude Talijan s prebivalištem na području općine, uz uvjet da mu zamjenik bude Hrvat. Talijansku stranu zastupali su odvjetnici dr. Costantini, dr. Sandri i dr. Percich te su predložili drugačiji ustroj lokalne vlasti sastavljene od 11 Talijana, četiri Nijemca i Mađara, pet Hrvata, uz načelnika i zamjenika talijanske nacionalnosti te talijanski kao službeni jezik, s tim da su se zastupnici mogli koristiti i hrvatskim ako nisu poznavali talijanski jezik. Dogovor nije postignut.⁷⁹

3.2. USTROJ OPATIJSKOG LJEČILIŠTA (1918. – 1922.)

Prije Prvog svjetskog rata u Italiji su postojale privatne inicijative i organizacije koje su se brinule o turističkim aktivnostima poput *Pro Loco*, *Touring Club Italiano* (TCI)⁸⁰ i *Club Alpino Italiano* (CAI),⁸¹ a država se nije uplitala u njihovo područje djelovanja. Nakon Prvog svjetskog rata 1919. godine prvi put dolazi do uplitanja države u turistička pitanja osnivanjem organizacije *Ente Nazionale Italiano per il Turismo* (ENIT) pod nadzorom Ministarstva za

⁷⁹ Pučki prijatelj, 19. siječnja 1922., „Izbori u općini Volosko-Opatija”, str. 3.

⁸⁰ Organizacija je osnovana u Milanu 1894. godine na inicijativu lokalnih gimnastičara i biciklista, a do početka 20. stoljeća nosila je naziv *Touring Club Ciclistico Italiano*. Prvi predsjednik bio je engleskog porijekla, a od 1919. do 1926. godine organizaciju je vodio Luigi Vittorio Bertarelli koji je mnogo radio na promotivnim aktivnostima i poboljšanju prometnica na razini cijele zemlje. Unutar organizacije izlazili su časopisi *Le Vie d'Italia*, a potom *Guide d'Italia*. Godine 1930. TCI je imao ukupno 401 000 članova, Bosworth, 1996: 166 i 167.; Cilj kluba bio je potaknuti putovanja i približiti Italiju Talijanima. Bertarelli se zalagao za blisku suradnju sa sličnim organizacijama u Francuskoj, Velikoj Britaniji, Njemačkoj i Austriji, Bosworth, 2005: 58.

⁸¹ *Club Alpino Italiano* osnovan je 1863. godine u Torinu na inicijativu liberalnog političara Quintina Sella. Klub je promicao sport i putovanja te se smatrao elitnijom verzijom TCI-ja i dvadesetih godina imao je oko 40 000 članova. Njegovi članovi bili su pripadnici iz viših slojeva društva, a djelovanje je često bilo vezano uz politiku. Bosworth, 1996: 166 i 167.; Godine 1938. organizacija je promijenila naziv u *Centro Alpinistico Italiano*. Ripoli, 2006/2007: 48.

industriju, trgovinu i rad (*Ministero dell'Industria, Commercio e Lavoro*). Za njezino osnivanje bili su zaslužni talijanski premijer Francesco Nitti i ministar trgovine i industrije Meuccio Ruini. Ministarstvo je rukovalo turističkom propagandom u inozemstvu iz svoja dva ureda (*Ufficio Propaganda all'estero della Divisione Commerciale Estero* i *Ufficio Alberghi della Direzione Generale del Credito*), zajedno s uredima Ministarstva vanjskih poslova i Ministarstva rada (*Ufficio Stampa del Ministero degli Esteri* i *Ufficio Speciale delle Ferrovie delle Ministero dei Lavori pubblici*). ENIT-ova glavna uloga bila je koordinacija i komunikacija s inozemnim turističkim organizacijama i društvima radi uspostave suradnje, zatim turistička propagandna aktivnost, razmjena iskustva s ostalim europskim zemljama i slično.⁸² Jedna od prvih inicijativa tijela bila je kupnja hotela zapuštenih tijekom Velikog rata i izgradnja novih smještajnih objekata. U organizaciji ENIT-a prvi su put popisani hoteli radi objavljivanja Općeg registra hotela u Italiji.⁸³

U oživljavanju talijanskog turizma svoj su doprinos dale i organizacije Talijansko udruženje hotelijera (*Associazione Italiana degli albergatori*)⁸⁴ i Društvo za povećanje prometa stranaca (*Società per il movimento dei forestieri*),⁸⁵ a u mjestima gdje su postojali njihovi članovi osnivane su sekcije organizacija koje su na lokalnoj razini radile prema svojim i ENIT-ovim načelima.

Prvih poslijeratnih godina turizam je bio u službi širenja patriotizma, obilježavanja vojnih bitaka, komemoriranja žrtava i slavljenja vojnih uspjeha Talijana. Tako je u srpnju 1919. godine organizacija TCI provela inicijativu pod nazivom *Escursione nazionale nella Venezia tridentina* koja je označavala organiziranje putovanja za stanovnike na područjima oslobođenima od austrougarske vlasti, a 1920. godine to je provedeno i u Julijskoj Veneciji. Glavna intencija ekskurzija bila je talijanizacija krajeva koji su još uvijek bili pod utjecajem stranog stanovništva.⁸⁶

⁸² Tizzoni, 2017: 152.

⁸³ Ripoli, 2006: 38.

⁸⁴ Novi statut Društva donesen je 25. svibnja 1919. godine u Rimu, a potvrđen je Kraljevskim dekretom od 30. studenoga iste godine. Cilj društva bio je očuvati i promicati interese vlasnika ili rukovoditelja hotela u Italiji, uspostavljati suradnju sa svim institucijama i organizacijama važnima za promicanje navedenih interesa, brinuti se za promidžbu koja je bila od velike važnosti, poticati putovanja i brinuti se o potrebama putnika i o njihovu boravku, poticati razvoj ostalih djelatnosti vezanih uz turističku i hotelijersku djelatnost, osnivati škole u kojima će se obučavati hotelsko osoblje te brinuti se o njihovim pravima i uvjetima rada, a sekcije su postojale u različitim mjestima. Članstvo se plaćalo, a iznos je ovisio o kategoriji i veličini smještajnih objekata. HR-DARI-174 (DS 31), kutija broj 12, Associazione Italiana degli albergatori – Statuto, 1920., čl. 1., 2., 3., i 12.

⁸⁵ Organizacija Nacionalno udruženje za promet stranaca (*Associazione nazionale per il movimento del forestieri*) nastala je 1900. godine na inicijativu talijanskog političara liberalnog demokrata i ministra pošte Maggiorina Ferrarisa. Berrino, 2011: 196–197.

⁸⁶ Pivato, 2006: 103.

Već početkom 1920-ih godina u Italiju su u velikom broju počeli pristizati turisti. Dolazilo je mnogo stranaca, primjerice Nijemaca na područje Venecije, Amerikanaca i Francuza u Toskanu. Najveći udio gostiju putovao je željezničkim prometom, a manji dio automobilima. Osim kulturno-povijesnih zanimljivosti, u Italiji su posjetoci i izletnici imali priliku obići ratna bojišta te prirodne ljepote zemlje.⁸⁷

Ubrzo nakon ratnih zbivanja započelo je razdoblje rada na oporavku turizma talijanske Opatije, u skladu s talijanskom politikom i vrijednostima te načelima vodećih turističkih organizacija. Najprije je 26. veljače 1919. godine Ured za civilne poslove Julijske Venecije raspustio postojeće Lječilišno povjerenstvo te je do izbora novih članova Povjerenstva upravljanje i vođenje poslova lječilišta bilo u nadležnosti Civilnog okružnog povjerenstva Volosko, uz mogućnost osnivanja savjetodavnog povjerenstva.⁸⁸

Talijansko udruženje velikih hotela (*Società Italiana Grandi Alberghi*)⁸⁹ otkupilo je tijekom okupacije velike hotele koji su bili u vlasništvu austrijskih Južnih željeznica (njem. *Sudbahn*, tal. *Società delle ferrovie meridionali*) i od 1910. u vlasništvu Dioničkog društva svratišta i lječilišnih zavoda Opatija u Beču, jer se to činilo unosnim poslom. Grad je imao potpuno izgrađenu turističku infrastrukturu koju je nakon rata trebalo obnoviti jer su mnogi hoteli ostali oštećeni i neodržavani.⁹⁰

Usljedilo je utvrđivanje trenutnog stanja i kapaciteta Lječilišta te popisivanje svih vlasnika smještajnih jedinica (vila, pansiona, hotela) i ugostiteljskih objekata, što se vidi iz poziva upućenoga građanstvu krajem rujna 1919. godine, uz posebnu napomenu da je prijava obavezna – u suprotnom se kao sankcija spominje plaćanje kazne i oduzimanje licence.⁹¹

Nakon Rapalskog ugovora provedeno je izjednačavanje s talijanskim zakonodavstvom. Stoga je donesen i novi statut Lječilišne uprave i promijenjen je stari naziv opatijskog lječilišta (*Kurort Abbazia*) u Klimatsko lječilište i kupalište Opatija (*Stazione climatica e balneare di Abbazia*). Statut je odobren dekretom Generalnog civilnog povjereništva za Julijsku Veneciju

⁸⁷ Bosworth, 1996: 172. i 173.

⁸⁸ Simper, 2010: 104.

⁸⁹ U Italiji je postojalo Udruženje hotela pod nazivom *Compagnia Alberghi Lido* koje je restrukturirano zahvaljujući velikom kapitalu talijanske banke *Banca commerciale italiana* i privatnom poduzetniku Giuseppe Volpiju. Godine 1906. u Veneciji je nastalo novo Udruženje pod nazivom *Compagnia italiana grandi alberghi* koje je imalo zadaću upravljanja luksuznim hotelskim objektima. Berinno, 2011: 174-175. U literaturi se može pronaći i naziv *Società Veneziana Alberghi*, Zakošek, 2005: 143.

⁹⁰ *La Vedetta d'Italia*, 4. lipnja 1922., „Speculazioni”, br. 132, str. 3.

⁹¹ *La Vedetta d'Italia*, 28. rujna 1919., „Per gli albergatori e gli affittacamere”, br. 230, str. 3.

13. lipnja 1921. godine, a propisivao je nadgledanje turističke djelatnosti i osnivanje novih organizacija u službi poticanja razvoja opatijskog turizma.⁹²

Uskoro je održana konstituirajuća sjednica nove uprave sastavljene od 13 predstavnika s prebivalištem na području političkog kotara Volosko-Opatija (uz iznimku predstavnika Državne željeznice). Nakon pozdravnih riječi civilnog povjerenika iz Voloskog Guida Farella i dotadašnjeg upravitelja poslova Lječilišnog povjerenstva dr. Pietra Coporcicha, imenovano je novo rukovodstvo uprave prema drugom članku statuta. Upravu su činili: izvanredni povjerenik kotara Volosko-Opatija Ferruccio Costa (*R. Commissario straordinario per il comune di Volosca-Abbazia*), kotarski liječnik Pietro Coporcich (*medico distrettuale*), općinski liječnik Kurz (*medico comunale*), gospoda Sincovich i Percich kao predstavnici vlasti (*delegati del governo*), predstavnik provincijskog odbora Ettore Costantini (*delegato della Giunta provinciale*), predstavnik Državnih željeznica Giuseppe Panzini (*delegato delle Ferrovie dello Stato*), predstavnik ENIT-a Morini (*delegato del ENIT*), predstavnik TCI-ja G. Tomsich (*delegato del TCI*), predstavnik liječnika dr. Colomanno Szegö te predstavnici vlasnika i rukovoditelja hotela Colomanno Farkas i Tancredo Sartori. Naknadno se očekivao izbor predstavnika trgovačkog udruženja (*Società dei commercianti ed esercenti in Volosca-Abbazia*). Za predsjednika nove Uprave izabran je Coporcich, zamjenik predsjednika postao je Costa, a izvršni odbor činili su Kurz, Percich i Farkas.⁹³ U Upravnom savjetu Lječilišta (*Consiglio direttivo*) predsjednik je bio Coporcich, a za zamjenike predsjednika imenovani su načelnik općine Volosko-Opatija Noé Percich i načelnik općine Veprinac Gasparioli.⁹⁴ Iako je ovo bilo zasebno upravno tijelo sa zadaćom oživljavanja turističke djelatnosti, razvijanja i realiziranja novih projekata, lokalna vlast bila je iznimno uključena u rad i donošenje odluka jer su najvažniji akteri vlasti bili najviši predstavnici Lječilišne uprave. Nije bilo predviđeno sudjelovanje hrvatskih predstavnika u novoj upravi lječilišta koja se u trogodišnjem mandatu brinula o imovini i naplaćivanju boravišne pristojbe, nadzirala i osnivala institucije važne za turistički razvoj Opatije, brinula se o ugledu, čistoći i turističkoj promociji lječilišta te nastojala održavati dobru komunikaciju i suradnju s organizacijama i institucijama ključnima za daljnji razvoj opatijske turističke djelatnosti.⁹⁵

⁹² HR-DARI-174 (DS 31), kutija broj 12, Statuto per la Stazione Climatica e Balneare di Abbazia, 1922., čl. 1., 2., 3. i 4.

⁹³ La Vedetta d'Italia, 21. kolovoza 1921., „Direzione della stazione climatico-balneare”, br. 197, str. 3.

⁹⁴ La Vedetta d'Italia, 28. ožujka 1922., „Seduta della direzione della stazione balneo-climatica”, br. 75, str. 3.

⁹⁵ Prema statutu iz 1921. godine, imenovano Klimatsko i kupališno lječilište Opatija sastojalo se od katastarskih općina Volosko i Opatija te dijelova katastarskih općina Veprinac i Vasanska, odnosno do mjesta Ike, što je bio

Članak napisan početkom 1920-ih godina opisuje entuzijazam talijanskog vodstva pri planiranju aktivnosti: *Unatoč tog očividnog propadanja naše nekoć divne rivijere, ovdješnji Talijani gledaju s potpunim zadovoljstvom u budućnost. Pred nekoliko dana imalo je ovdješnje općinsko zastupstvo pod predsjedanjem načelnika dra Percicha svoju sjednicu. Kako doznajemo, na toj sjednici se je izabrao neki svečani odbor, koji će uložiti sve svoje sile oko toga, da se čim dostojnije proslavi...onaj dan, kad je doplovila prva ladja u našu luku i kad je bila predana ratna zastava ratnoj ladji Acerbi. Prema izjavi jednog bivšeg općinskog povjerenika, ta svečanost mora da bude okrunjenje nezaboravnoga dana kada se je svetkovalo otkupljenje Kvarnerske Rivijere i prisajedinjenje Majci Domovini.*⁹⁶

U vodstvu ostalih lokalnih turističkih organizacija bili su imenovani gotovo isti ljudi pa je tako u studenome 1921. godine, nakon održanog sastanka s brojnim uglednicima i predstavnicima industrijskih i trgovačkih organizacija, riječkim guvernerom i predsjednikom tršćanskog sjedišta udruženja, osnovana lokalna sekcija značajnog turističkog Udruženja za povećanje prometa stranaca (*Associazione per il movimento dei forestieri*).⁹⁷ Na konstituirajućoj sjednici za predsjednika je izabran Ferruccio Costa, a u Upravi su bili i Coporcich, Szegö i Lang.⁹⁸ Za opatijsko područje značajna je bila *Società per il movimento dei forestieri nella Venezia Giulia* sa sjedištem u Trstu. Najvažnija zadaća društva bilo je poticanje kretanja i putovanja stranih gostiju u Julijskoj Veneciji, odnosno u pokrajinama Gorici, Trstu i Istri. Veliku ulogu imale su promidžbene aktivnosti društva koje su se sastojale od obavješćavanja stranih turista o svim korisnim informacijama, tiskanja i objavljivanja vodiča navedenih područja i popisa stranih posjetitelja, oglasa, a organizirali su razne manifestacije, izložbe, predstave, putovanja, izlete. Organizirali su i prijevoz putnika automobilima, parobrodima i osiguravali stručna vodstva, a radili su i na promidžbi lječilišta te njihovih hotela, pansiona, vila, restorana i slično. Cilj im je bio i ostvarivanje dobre suradnje s vlastima i organizacijama koje se bave turističkom djelatnosti kao i očuvanjem umjetničke i arheološke

prostor od morske obale do područja prema unutrašnjosti udaljenosti od jednog kilometra. Članovi su bili načelnik općine Volosko-Opatija, načelnik općine Veprinac, kotarski liječnik, općinski liječnik, predstavnik kotara, predstavnik Provincijskog odbora, Državnih željeznica, ENIT-a, društva TCI, zatim predstavnik liječnika kojeg su imenovali liječnici Istre, dva predstavnika rukovoditelja ili vlasnika hotela i pansiona na području lječilišta te predstavnici trgovaca. HR-DARI-174 (DS 31), kutija broj 12, Statuto per la Stazione Climatica e Balneare di Abbazia, 1922., čl. 1., 2., 3. i 4.

⁹⁶ Pučki prijatelj, 24. kolovoza 1922., Iz Opatije – Odbor za proslavu „nezaboravnoga dana”, br. 34, str. 3.

⁹⁷ La Vedetta d'Italia, 8. studeni 1921., „Per la rinascita della nostra Riviera”, br. 264, str. 3.

⁹⁸ La Vedetta d'Italia, 22. studenoga 1921., „Costituzione della Società nel movimento dei forestieri”, br. 278, str. 3.

baštine te prirodnih ljepota Julijske Venecije. Radilo se i na povećanju broja škola za stručne vodiče i hotelsko osoblje.⁹⁹

Iako hrvatsko stanovništvo i političari nisu imali udjela u odlučivanju o aktivnostima vodeće opatijske privrede, imali su pravo odlučivati u društvima koja su bila povezana s Lječilišnom upravom i turističkom djelatnosti. Primjerice, od rujna 1921. godine u Udruženju hotelijera, domaćina, gostioničara i kavanara (*Associazione fra albergatori, osti, trattori e caffettieri*) iz Opatije i Lovrana u jednakoj su mjeri djelovali i surađivali pripadnici talijanske, njemačke i hrvatske nacionalnosti.¹⁰⁰ S druge strane, za održavanje vodovoda bilo je zaduženo društvo *Quarnero*, a dio Uprave društva činili su hrvatski odvjetnici i političari Uliks Stanger i Đuro Červar. Došlo je do nesuglasica između Lječilišne uprave i navedenog društva jer su im se mišljenja razilazila u pitanju o potrebnoj količini vode i njezinoj cijeni. Uprava lječilišta zaključila je da održavanjem visokih cijena vode za konzumiranje i čišćenje gradskih ulica¹⁰¹ društvo radi protiv interesa opatijskog turizma jer su članovi većinom stranci (Slaveni).¹⁰²

Problemi povezani s pitanjem nacionalne pripadnosti bili su sveprisutni i, unatoč pokušaju prikaza Opatije kao tolerantnoga i višenacionalnoga grada, natpisi u onovremenom tisku upućuju na drugačije stanje. U jednom članku novina *La Vedetta d'Italia* krajem svibnja 1921. godine spominje se sjednica Lječilišne uprave na kojoj se djelomično pričalo i na njemačkom (budući da je vremenski malo prošlo od ulaska u novu državu i veći dio stanovništva nije poznao talijanski jezik), što je članak osudio i smatrao nedopustivim. Lokalnu su vlast u većoj mjeri uznemiravali natpisi na stranim jezicima na turističkim objektima, pogotovo ako talijanski natpis nije bio na prvome mjestu, što se smatralo prototalijanskom aktivnosti.¹⁰³

U članku u novinama *Pučki prijatelj* iz veljače 1922. godine prikazuju se atmosfera i stanje opatijskog lječilišta u prvim poslijeratnim godinama: *Svi su držali, da će Opatija odmah*

⁹⁹ HR-DARI-174 (DS 31), kutija broj 12, Statuto della Società per il movimento dei forestieri nella Venezia Giulia, 1921., čl. 1., 2., i 25.

¹⁰⁰ *La Vedetta d'Italia*, 3. rujna 1921., „Adunanza generale degli Associazione fra albergatori osti, trattori e caffettieri”, br. 205, str. 3.

¹⁰¹ Mjesto je imalo problema s nečistoćom zbog prašnjavih ulica koje je trebalo zalijevati i ispirati, posebno tijekom ljetnih mjeseci, te zbog navike stanovništva da ostavlja otpad na gradskim ulicama. Lokalne vlasti odlučile su stati na kraj tome i zabraniti bacanje smeća po ulicama i na stijene uz more, osposobiti krematorijsku peć za spaljivanje smeća te urediti kanalizacijski sustav. Planiralo se uvesti unutarnje zahode, pogotovo u hotelima, vilama i pensionima gdje su smješteni stranci. Radilo se i na uljepšavanju ulica pa je bilo zabranjeno lijepljenje neurednih plakata uz glavnu prometnicu Corso Vittorio Emanuele III, a vlasnici vrtova s ogradama bili su obavezni obnoviti ograde. *La Vedetta d'Italia*, 23. ožujka 1922., „Provvedimenti per il nostro luogo di cura”, br. 70, str. 3.

¹⁰² *La Vedetta d'Italia*, 28. ožujka 1922., „Seduta della direzione della stazione balneo-climatica”, br. 75, str. 3.

¹⁰³ *La Vedetta d'Italia*, 3. kolovoza 1921., „Abbazia – tabelle e scritte in lingua straniera”, br. 179, str. 3.

iza rata uskrnuti u nekadašnjem sjaju. To su svi držali i verovali, i svi su se prevarili. Danas vele i Talijani i Nemci i Mađari, da je Opatija —ruševina, A tko je tome kriv? — Krivi smo mi domaći Jugosloveni. Kako to? Evo ovako: Kad su naime naši stari i novi gospodari —sada dobri i iskreni prijatelji videli, da su već prošle pune tri godine otkad je rat svršen, a Opatija mesto da se diže, sve više propada, onda su zapodenuli razne akcije, da se naše lečilište vrati u život. Rečke i tršćanske novine donosile su duge Jeremijade o stanju, u kome se Opatija nalazi. Predsednik Društva hotelijera, Mađar, Josip Marchal, štampao je u novinama «L'Avvenire d'Italia» odulji članak pod naslovom "Ekonomska kriza istočnoistarske obale". Među ostalim opisuje Marchal u svom članku propadanje Opatije i napominje, da su vlasnici nekretnina primorani, da svoje kuće prodavaju ubescenje, i veli da nema vile od Voloskoga do Lovrana, koja ne bi bila na prodaju. Budući da se zgrade ne mogu prodati, jer nema kupaca, prodaje se pokušstvo, tako da se do augusta prošle godine prodalo preko tri tisuće postelja. Još su crnije opisane žalosne prilike naše Opatije u javnim i sastancima predzvanima i ne zvanima. Tu se pročitala nekakva Spomenica za vladu u Rimu. Ta je Spomenica strašna slika našega užasnoga stanja. Već je peti mesec, što ta Spomenica leži negde u Rimu, a pomoći ni otkuda. Pokušstvo se i dalje prodaje kao i pre. Kad bi g. Marchal pošao, da broji prodane postelje, Bog sam zna koliko bi ih nabrojio. Što više dne 10. 6. m. skrčio se promet tramvaja na polovicu; ne dodje li pomoć do konca ovoga meseca, tramvaj će sasvim prestati da vozi i time će i poslednja žila kucavica, koja još drži nešto života u lečilištu obamreti. Glas o ovoj našoj katastrofi dopro je već odavno u inozemstvo. U prošloj godini došlo je ovamo iz raznih strana po nekoliko stranaca Nemaca i Mađara. Svaki bi onaj bio glup, koji bi mislio, da ti ljudi nisu u svojim krugovima pripovedali, što su, ovde našli, čuli, videli i doživeli. Članak, u kome je bio opisan vanredno težak položaj lečilišta Opatije, prenele su nemačke novine «Tagespost» u Gracu i NeueFreie Presse u Beču. To je užasno uzvrpoljilo sve ovdešnje Nemce, Mađare i Talijane. I svu krivnju bacaju na naše ljude, jer da su tobože oni poslali vesti o tome zagrebačkoj Tribuni. «Vedetta» i «Voce del Carnaro» siplju otrov i kao po običaju groze se ognjem i mačem. Dr. Koporčić, predsednik lečilišne komisije, grozi nam se također i to u javnoj sednici. Medjutim oni ni sami ne veruju u ono, što govore i pišu. Znadu oni, da danas ne može nijedan domaći čovek da radi protiv Opatije i to zato, jer bi time radio protiv svog interesa. Neka gospoda prebroje sve svoje i naše kuće u ovom kraju, pa će i sami videti, kako bi bezumno i ludo bilo raditi na tom, da te kuće ostanu prazne. Pa mi smo se ovde rodili, s toga i imamo najviše interesa, da ovaj naš rodjeni kraj procvate. Pitamo ih, zašto nisu ustali protiv Marchala, koji je u jednoj vrlo

*raširenoj novini, iznio o Opatiji takovih stvari, kakovih nije valjda ni «Tribuna» iznela. Ako pak hoće, da se o opatijskoj katastrofi šuti, onda treba — ili da učine sve moguće, da se Opatija pridigne ili pak da svakome, koji amo dodje, postave brnjicu, da nikome ne kaže, što je ovde video i čuo. Što se nas tiče: kad bismo hteli škoditi našem rodjenome kraju, mi bismo našli preko granice stotine i stotine naše izagnane braće, koja bi svojim potpisima mogla goniti tu rabotu, ali mi toga ne ćemo, ne možda za lepe oči gospode Nemaca, Madžara ili Talijana, već radi naših domaćih interesa. Našim nastojanjem je i nedavno kupio jedan Jugosloven jednu od najljepših vila u ovom kraju, a i danas ima od svih lečilišnih gostiju najviše Jugoslovena. A bilo bi ih i više, da bi već jednom prestale pucati bombe na Reci i u samom našem lečilištu (Veprinac). Neka gosp. Koporčić nauči najpre reda one neke svoje turboletne elemente; pa ne će imati razloga, da se obara na nas, koji smo jedino krivi, što smo živi i što nas oni mrze ili preziru i svakim blatom se na nas nabacivaju.*¹⁰⁴

Razdoblje nakon Prvog svjetskog rata i prije dolaska fašista na vlast bilo je obilježeno promišljanjima o revitalizaciji opatijske turističke djelatnosti. U prvim godinama talijanske uprave postojalo je mnogo prepreka i izazova za opatijski turizam poput iseljavanja dijela stanovništva s opatijskog prostora, zapuštene turističke infrastrukture, nedostatka financija i poteškoća nastalih pri ulasku u novu talijansku državu. Takve promjene odgodile su početak obnove turističke djelatnosti. Udruženje za povećanje prometa stranaca započelo je još početkom 1920-ih godina razvijati suradnju s uglednicima iz talijanskog političkog i gospodarskog svijeta radi pomoći u razvoju opatijskog turizma.¹⁰⁵ Član Udruženja dr. Antoni, inače zadužen za propagandne aktivnosti, u Rimu je održao sastanak s važnim osobama iz političkog, gospodarskog i novinarskog svijeta te ih je upozorio na nepovoljne uvjete opatijske privrede, nakon čega je rimski tisak obećao pružiti potporu stvaranjem pozitivne slike o Opatiji u medijima.¹⁰⁶

Ipak, vrlo rano nakon ratnih godina uslijedio je povratak gostiju u opatijsko lječilište. Iako su opatijski hoteli bili u lošem stanju, a područje se nakon rata našlo unutar talijanskih granica i države koja je u ratnom sukobu bila na suprotnoj strani, dolazili su gosti s nekadašnjeg austrougarskog prostora. Putnici su za odmor odabrali pogranično mjesto čija se šira okolina nalazila u poprilično konfuznoj situaciji jer pitanje granica između novoosnovane Kraljevine

¹⁰⁴ Pučki prijatelj, 23. veljače 1922., br. 8., Iz Liburnije, str. 3.

¹⁰⁵ La Vedetta d'Italia, 11. prosinca 1921., „Seduta del Comitato esecutivo dell'Associazione per il movimento dei forestieri”, br. 294, str. 3.

¹⁰⁶ La Vedetta d'Italia, 30. prosinca 1921., „Seduta del Cons. Direttivo dell'Associazione per il movimento dei forestieri”, br. 313, str. 3.

Jugoslavije (SHS) i Italije neće biti riješeno još idućih nekoliko godina. Same granice dodatno su otežavale putovanje u opatijsko lječilište jer je propašću Monarhije nastalo mnogo više državnih granica koje je trebalo prijeći, posjedovati svu potrebnu dokumentaciju i dugo čekati za ulazak u zemlju jer se još uvijek radilo o osjetljivim i napetim poslijeratnim godinama. Moguće je da se radilo o putnicima koji su u Opatiji došli radi lječilišnih potreba ili su bili dobro upoznati s cjelokupnom opatijskom situacijom koja ih nije previše zabrinjavala te su i u novim okolnostima ostali vjerni ovoj turističkoj destinaciji.

Može se zaključiti kako u prvim poslijeratnim godinama nije postojala niti se provodila obnova opatijskog turističkog života jer nije bilo većih ulaganja u taj sektor. Iz brojnih jugoslavenskih i talijanskih novinskih natpisa može se jasno razaznati kako su mnogi hoteli bili zatvoreni, zapušteni ili napušteni. Često se navodi kako je nedostajalo financijskih sredstava. Ipak, ako se navedena situacija objektivno promatra i ako se uzme u obzir tadašnje krizno razdoblje na svjetskoj razini, može se reći kako je tadašnje stanje opatijske rivijere bilo potpuno realno. Od ratnih zbivanja do 1922. godine prošlo je vrlo malo vremena, samo nekoliko godina nakon velikih razaranja. Može se stoga zaključiti kako se ovdje ne radi o nebrizi nove talijanske vlasti u pogledu obnove opatijskog turizma, nego općenito o teškoj društvenoj i gospodarskoj krizi nastaloj nakon Prvog svjetskog rata. Uz brojne gospodarske krize, siromaštvo, nezaposlenost, problematičnu vanjsku politiku, političke krize nastale (ne)djelovanjem liberalne vlade, jačanje fašističkog pokreta te sveprisutnost straha od jačanja komunista, teško je bilo djelovati konstruktivno i pronaći financijska sredstva za obnovu svih turističkih područja unutar države.

Nekad austrijsko područje, dospjelo je pod relativno mladu talijansku državu s brojnim političkim krizama i odmah se pristupilo asimilaciji promjenom zakona, novim ustrojem lokalnih politika, novih stranaka, jezika, valute i slično. Za tako složene procese bile su potrebne godine prilagodbe. Stoga ne čudi teška i nezavidna situacija u Opatiji i Liburniji.

4. TURIZAM I SLOBODNO VRIJEME KROZ PRIZMU FAŠISTIČKE IDEOLOGIJE

Pri utvrđivanju utjecaja fašističke vlasti i ideologije na turističku djelatnost međuratne Italije treba poznavati osnovna načela fašizma te odrediti korijene i utjecaje različitih političkih struja koje su još prije Prvog svjetskog rata doprinijele stvaranju fašističkog pokreta, a naposljetku i stranke.

Nezadovoljstvo ishodima Prvog svjetskog rata nije jedini razlog stvaranja fašizma jer su radikalnije promjene u razmišljanjima talijanskih mladih intelektualaca započele još prije početka rata. Povjesničar Zeev Sternhell fašizam je odredio kao pokušaj razvoja revolucionarne politike i kulture te spoj *nacionalnih mitova s elementima tradicionalno lijevih političkih programa*. Prema njemu, cilj fašizma bio je, uz socijalizam i liberalizam, stvoriti treću političku opciju.¹⁰⁷

Povjesničar Ernst Nolte u svojem djelu navodi da su na nastanak fašizma utjecali Enrico Corradini i nacionalisti, Gabriele D'Annunzio i njegovi legionari te Benito Mussolini i nekadašnji socijalisti, a sporednu ulogu u tome imali su futuristi i revolucionarni sindikalisti.¹⁰⁸

4.1. NASTANAK I RAZVOJ FAŠISTIČKOG POKRETA

Kako bi se razumjelo djelovanje samog pokreta, treba uočiti njegove najranije uzore iz druge polovice 19. stoljeća.¹⁰⁹ Iako je zalaganjem Giuseppea Mazzinija i Giuseppea Garibaldija provedeno ujedinjenje Italije i vlast su preuzeli liberali, početkom 20. stoljeća zavladao je nezadovoljstvo zbog loše politike i korupcije liberalne vlasti. Talijanski intelektualci, nezadovoljni trenutačnim stanjem, započeli su promišljati o novim oblicima vlasti koji bi

¹⁰⁷ Adamson, 1995: 555.

¹⁰⁸ Nolte, 1990: 128.

¹⁰⁹ Ideološke odrednice pokreta vuku korijene još iz 19. stoljeća, vremena talijanskog preporoda ili *Risorgimenta* pod vodstvom obrazovane elite. Nešto kasnije uslijedilo je osnivanje prve socijalističke stranke u Italiji te početak nezadovoljstva političkim poretom, parlamentarnim sustavom i liberalnim humanitarizmom. Intelektualci poput Friedricha Nietzschea, Mihaila Bakunjinova, Georges-a Sorela i Henri-Louisa Bergsona svojim su filozofijama pridonijeli razvoju radikalnih ideja kasnijih talijanskih naraštaja intelektualaca. Mitchell, 1975: 705.; Oestereich, 1974: 520.

pronašli izlaz iz mnogobrojnih društvenih problema. Dok su jedni zagovarali moralnu obnovu Italije, drugi su priželjkivali radikalnije promjene i agresivnije pristupe.¹¹⁰ Navedeni intelektualci pripadali su tradicionalnoj ruralnoj i trgovačkoj srednjoj klasi te su bili protivnici Giolittijeve¹¹¹ liberalne vlade koja je primala njemačku i austrijsku financijsku pomoć.¹¹² Neki od predstavnika tih grupacija bili su intelektualci poput Giovannija Papinija, Giuseppea Prezzolinija, Enrica Corradinija i Ardegna Sofficija. Bili su protivnici socijalizma i liberalizma te su naglašavali važnost nacionalizma, a svoja gledišta distribuirali su u novinama *Il Leonardo*, *Il Regno*, *Lacerba*, *L'Anima*, *La Voce*, *L'Idea Nazionale*. Nadahnuti filozofijom Nietzschea, Bergsona i Crocea, izdavali su članke o veličanju borbe protiv korupcije te su zahtijevali etičku, kulturnu i političku revoluciju u Italiji. Smatrali su se pripadnicima nove generacije koja je trebala dovršiti talijanski nacionalni preporod.¹¹³

Tijekom održavanja nacionalističkog kongresa u Firenzi, sjedištu novina *La Voce*, Papini, Corradini i nacionalist Luigi Federzoni osnovali su 1910. godine političko udruženje *Associazione Nazionale Italiana*. Njihove zamisli temeljile su se na osnivanju nove Italije bez utjecaja stranih vlasti te su priželjkivali smjenu vlade koja je proizašla iz liberalnih i socijalističkih principa.¹¹⁴

Gotovo istovremeno, početkom 20. stoljeća svoje djelovanje pokrenuo je i književnik Filippo Tommaso Marinetti. Bio je pod utjecajem Nietzscheove filozofije, antiklerikalist, protivnik tradicije¹¹⁵ te pod utjecajem francuske grupacije *Compagnons de l'action d'Art* s načelima sličnima njegovima. Godine 1908. preuzeo je vodstvo nad grupom ogorčenih mladića u Firenzi koji su se smatrali nasljednicima prvaka nedovršenog *Risorgimenta* i zajednički osnovali futuristički pokret. U industrijski grad Milano smjestio je sjedište novog pokreta i u veljači 1909. godine s tri mlada slikara – Carlom Carràom, Umbertoom Boccionijem i Luigijem Russolom – sastavio futuristički manifest. U njemu je istaknuo ljepotu borbe, pokreta i dinamičnosti. Futurističke djelatnosti potpuno su ovisile o ulaganjima dobrostojećeg

¹¹⁰ Falasca-Zamponi, 2000: 5.

¹¹¹ Premijer Giovanni Giolitti (1901. – 1914.) utemeljio je čvrstu građansku demokraciju, odnosno parlamentarni savez između liberala i reformista socijalista. Taj savez postao je poželjan kada su počele pobune i masovni štrajkovi radničkih i seljačkih masa.

¹¹² *Banca Commerciale Italiana* osnovana je njemačkim i austrijskim kapitalom 1894. godine, pomogla je u političkom izdizanju liberalne industrijske klase iz sjeverne Italije. Oestereicher, 1974: 518. i 519.

¹¹³ Griffin, 1991: 57.

¹¹⁴ Griffin, 1991: 58.

¹¹⁵ Još prije rata neki od pojedinaca oko časopisa *La Voce* pristupili su Marinettiju i futuristima i njihovim novinama *Lacerba*. Razlika između dvije grupe bila je u shvaćanju tradicije. *Vocani* su je poštivali, dok su futuristi smatrali da tradicionalne vrijednosti priječe put Italiji prema modernoj državi. Adamson, 1989: 420.

Marinettija koji je vlastitim novcem tiskao pamflete, oglase i pisao članke za europski i američki tisak.¹¹⁶ Futurizam kao pokret bio je *nacionalistički, imperijalistički i antiklerikalan*.¹¹⁷ Njegovi su zagovarači smatrali da je Italiji potrebna korjenita promjena te da Giolittijeva vlada nije dobro rješenje za bolju budućnost Italije. Iako je naglasak najprije bio na umjetnosti, početkom Prvog svjetskog rata pokret je postupno postajao politički, što nije odgovaralo mnogim umjetnicima unutar pokreta.¹¹⁸

Po ulasku Europe u Prvi svjetski rat navedene grupacije i mnogi pojedinci protivili su se odluci talijanske vlade o neutralnosti i propagirali aktivnije uključivanje Italije u europsku politiku te ulazak u rat.¹¹⁹ Jedni od njih bili su neosindikalisti, odnosno revolucionarni socijalisti koji su se zanosili idejama o modernoj i razvijenoj Italiji i mreži radničkih sindikata.¹²⁰ Vjerovali su da će rat dati priliku Italiji za novi početak i ulazak u moderno doba gdje će vlast biti u rukama radnika (proizvođača) umjesto zemljoposjednika i industrijske klase. Uz njih, intervencionizam su podržavali i futuristi priželjkujući nasilno uništavanje stare Italije.¹²¹

U promoviranju intervencionističke politike istaknuo se i mladi novinar i urednik lista *Avanti!* Benito Mussolini, nekadašnji pobornik revolucionarnog socijalizma koji je napustio radi zalaganja njegovih pripadnika za talijansku neutralnost. Proučavao je rad Nietzschea, počeo surađivati s neosindikalistima (pogotovo s njihovom ultranacionalističkom ljevicom) i pokrenuo je novine *Utopia*.¹²² Godine 1914. osnovao je *Fasci d'Azione Rivoluzionaria* s novinarom i političarem Alcesteom de Ambrisom. Navedeni pokreti nisu stupili u savez i zajednički djelovali, makar su im se ideje u određenim pitanjima uvelike poklapale, poput ukidanja liberalne vlade i zaustavljanja krize u Italiji te stvaranje moderne države.¹²³

¹¹⁶ Mitchell, 1975:705. i 706.

¹¹⁷ Ferme, 1998: 68.

¹¹⁸ Mitchell, 1975: 709.; Marinetti i Mussolini upoznali su se 1915. godine kada su futuristi organizirali kampanju kojom su nastojali utjecati na odluku ulaska Italije u Prvi svjetski rat. Marinetti je Mussolinija smatrao pravim futurističkim herojem i čak je isticao i njegov fizički izgled koji je odavao pravog borca. Godine 1924. Benedetto Croce napomenuo je kako je fašizam svoje ideološke temelje imao u futurizmu, a posebno se porijeklo može pronaći u odlučnosti da se izađe na ulice i izravno djeluje na mišljenja masa, zaustavljanje onih koji ne dijele isto mišljenje, nepostojanje straha od pobuna i borbi, raskidanje s tradicijom, rast utjecaja mladih. Rye, 1998: 43–48.

¹¹⁹ Kada je započeo Prvi svjetski rat, razmatrao se ulazak Italije u sukob. Talijani su se osjećali izostavljenima iz europske politike i podjele kolonija u ranijim godinama, pa se rat vidio kao nova nada. Pod vodstvom premijera Salandra i ministra vanjskih poslova Sonnina, mnogi političari različitih političkih uvjerenja, desno i ultranacionalistički orijentirani, odnosno demokrati, reformisti socijalisti i desnica liberala, nastojali su zamijeniti slabu Giolittijevu socijalističku vladu i Italiju pozicionirati više u europskoj i svjetskoj politici. Griffin, 1991: 56.

¹²⁰ Godine 1912. osnovali su *Unione Sindicale Italiana* i njihovo djelovanje uglavnom se vezalo uz revolucionarne časopise poput *Avanguardia socialista* i *Il divenire sociale*. Griffin, 1991: 58.

¹²¹ Griffin, 1991: 58. i 59.

¹²² Griffin, 1991: 60.

¹²³ Griffin, 1991: 61–63.

Još jedna utjecajna osoba bio je Gabriele D'Annunzio koji je, kao i mnogi među fašistima i futuristima, otkrio Nietzschea, zanosio se romantičarskim i nacionalnim idejama o moćnoj Italiji i zbog lošeg političkog stanja u Italiji zalagao za temeljite promjene. Sebe je promatrao kao političara i pjesnika, smatrajući da bi na taj način mogao utjecati na mase.¹²⁴

Ulazak u svjetski ratni sukob, potpisivanje tajnog Londonskog sporazuma te poslijeratna politička kriza u Italiji, stvorili su plodno tlo za uzdizanje marginalnih i radikalnih opcija do političkog vrha. Nezadovoljstvo ishodima rata, mirovnim sporazumima i jačanje utjecaja boljševičke revolucije izazvali su krizno stanje u zemlji. Liberalna vlast nije se mogla nositi s teškom gospodarskom situacijom i štrajkovima, a 1919. godine izgubila je izbore zbog jačanja Socijalističke i pučke stranke.¹²⁵

Među novim političkim opcijama pojavila se i ona Benita Mussolinija, Ratno bratstvo ili Fašistički borbeni odredi (*Fasci italiani di combattimento*). Osnovan 23. ožujka 1919. godine na skupštini u Milanu, pokret je u početku imao malo sljedbenika iz redova srednje građanske klase, uglavnom studente, časnike, demobilizirane vojnike, prosvjetne radnike, novinare i slično. Nazivali su se antistrankom, ali i republikancima, socijalreformistima, nacionalistima te futuristima.¹²⁶ Podržavali su ga ratni veterani, novinari, sindikalisti, pristaše intervencionističke ratne politike i futuristi. Program je uključivao ideje o talijanskoj ekspanzionističkoj politici, uvođenju prava radnika, što se odnosilo na osmosatno radno vrijeme i veću uključenost radnika u industrijski sektor, zatim o izmjeni zakona o glasovanju koja je označavala uvođenje prava glasa ženama i stjecanje prava glasa s navršениh 18 godina. U pogledu ustroja vlasti, bili su za ukidanje Gornjeg doma Parlamenta i stvaranje novog talijanskog ustava. Smatrali su da treba oporezivati kapital, pravednije podijeliti posjede, uzeti Crkvi dio posjeda te su bili za konfiskaciju većine ratnog profita.¹²⁷

Pokret se u početku bavio propagandnim aktivnostima bez jasnog programa, a politički pokret u pravom smislu postaje nakon D'Annunzijeve zauzeća Rijeke u rujnu 1919. godine. Od tog trenutka pokretu je pristizala financijska pomoć industrijalaca, trgovaca, banaka i velikih tvrtki.¹²⁸ Mussolini je proglasio Marinettija članom Središnjeg odbora, a ovaj je sudjelovao u akcijama protiv socijalista i u uništavanju prostorija socijalističkih novina *Avanti*. Na izborima

¹²⁴ Griffin, 1991: 60.

¹²⁵ Ripoli, 2006: 5.

¹²⁶ Dukovski, 1993: 33.

¹²⁷ Paxton, 2012: 11.

¹²⁸ Dukovski, 1993: 35.

ujesen 1919. godine postao je jedan od fašističkih kandidata, no nije bio uspješan.¹²⁹ Nakon gubitka izbora Mussolini je zauzeo umjereniji stav u pogledu liberala, Crkve i kralja, zbog čega je dio članova napustio stranku, a Marinetti je napustio Središnji odbor stranke.¹³⁰ Fašizam je u početku imao više uspjeha na selu nego u gradovima.¹³¹

Fašistička stranka imala je potporu policijskih dužnosnika zbog njihove borbe protiv lijeve političke opcije. U sjevernoj i srednjoj Italiji lokalne vlasti i zemljoposjednici podržavali su ih zbog njihove agrarne reforme, dok su južne regije bile više naklonjene liberalima i demokratima.¹³² U studenome 1921. godine uslijedio je preobražaj pokreta u političku stranku pod nazivom Nacionalna fašistička stranka (*Partito Nazionale Fascista*), a nakon legendarnog Marša na Rim u listopadu 1922. godine, fašisti su preuzeli vlast u Italiji.

Neki povjesničari smatraju da je uspostava fašističke vlasti bila posljedica duboke političke krize u Italiji, dok drugi navedenu situaciju vide kao rezultat borbe između revolucionarnih i kontrarevolucionarnih snaga. Novinar Forsyth kao glavni razlog navodi lošu monetarnu i financijsku politiku talijanskih vlasti između 1914. i 1922. godine. Rat je oslabio državu koja se financirala iz domaćih i međunarodnih kredita (Velika Britanija i SAD), čime je zapala u velike dugove. Stanovništvo je bilo nezadovoljno gospodarskom situacijom, posebno radnici i bivši vojnici. Na kraju rata, u Italiji je stvarnost postala inflacija, deprecijacija valute i inozemni dug. Giolitti je još prije rata namjeravao provesti reformu poreznog sustava, no oporba ga je spriječila u toj nakani. Iako je kasnije bilo još neuspjelih pokušaja provedbe reformi, tek je fašistima to pošlo za rukom jer više nije bio potreban demokratski konsenzus. Navedeno je nagnalo nezadovoljno stanovništvo, pogotovo radnike na odbijanje podrške liberalnoj vladi i okretanje mladoj fašističkoj stranci koja je bila spremna uvesti promjene.¹³³

¹²⁹ Mitchell, 1975: 710.

¹³⁰ Oestereicher, 1974: 531.

¹³¹ U razdoblju između 1918. i 1922. godine, socijalisti, katolici i fašisti privukli su velik broj seljaka, dok su demokrati i liberali imali mali broj sljedbenika među tom populacijom. Svaka od političkih opcija najavljevala je i obećavala promjene za seljake i bolji život. Tako su socijalisti svoju borbu usmjerili na povećanje plaća, kolektivno vlasništvo nad imovinom, smanjenje broja sati u radnom danu i nezaposlenosti, Pučka stranka bila je za smanjenje latifundija i njihovu podjelu među zakupcima i seljacima, dok su fašisti 1921. godine napravili novi agrarni program kojim su seljacima obećavali posjede i veću slobodu, čime su lako dobivali veliki broj glasova među seljacima. Brustein-Markovsky, 1989: 183.

¹³² Brustein-Markovsky, 193.

¹³³ Forsyth 1993: 704 - 705.; Cohen, 1996: 455–457.

4.2. TURIZAM I SLOBODNO VRIJEME

Budući da se turizam ne može promatrati izvan socijalnog, gospodarskog i političkog konteksta, jasno je da je fašistički režim uvelike utjecao na smjernice poslijeratnog talijanskog turizma. Kao i u ostalim zemljama, njegova važnost očitovala se u priljevu novčanih sredstava i poboljšanju gospodarskog stanja države.

Zahvaljujući modernizaciji, razvoju tehnologije i prometa te povećanju slobodnog vremena radnika, turizam više nije bio definiran samo turističkim posjetima najbogatijeg sloja društva. Za turizam međuratne Italije specifičan je bio utjecaj fašističke ideologije na determiniranje odrednica turističke djelatnosti, kao što je bio slučaj i s ostalim područjima talijanskog društvenog života. Implementacija značajki fašističke ideologije u turizmu označavala je jedan od načina održavanja i pružanja podrške vladajućoj strukturi.

Najvažniji cilj režima bio je opstanak i održavanje na vladajućoj poziciji, za što su bili neophodni odanost i vjerovanje društvenih masa¹³⁴ u sposobnost onih na vlasti. Za to je narod morao biti zadovoljan općim uvjetima života, a režim se za to morao pobrinuti različitim mehanizmima od kojih je jedan svakako bio i turizam.

Kao što je ranije navedeno, režimu je bila potrebna potpora društva te je, kako bi stekao odobrenje svih njegovih dijelova, morao zadovoljiti određene kriterije. Kao nužnost nametnulo se provođenje homogenizacije društva, odnosno nadilaženje društvenih nejednakosti i stvaranje jedinstvene kulture. To je svakako predstavljalo veliki izazov režimu jer se u ravnotežu morao dovesti veliki nerazmjer između pripadnika viših društvenih slojeva i radničke klase. Fašistički političar i filozof Giovanni Gentile, inače zadužen za teatralnost u fašizmu, isticao je važnost stvaranja elitne kulture kao spoja *nacionalnog nasljeđa i fašističke ideologije*, a izjednačavanje se trebalo izvršiti obrazovnim reformama i usađivanjem fašističkih vrijednosti. Giuseppe Bottai, jedan od vodećih intelektualaca režima, kulturu je smatrao važnim sredstvom obrazovanja mase i formiranja nacionalne svijesti.¹³⁵

¹³⁴ Značajnije proučavanje masa započelo je u 19. stoljeću razvojem sociologije kao znanosti i pokušajima definiranja zakonitosti ljudskog ponašanja. Nositelji proučavanja masa i kolektivnog mentaliteta bili su Gabriel Tarde, Henri Fournial, Alfred Espinas, Gustave Le Bon i Scipio Sighele. Zaključci navedenih znanstvenika označili su masu kao negativnu i teško kontroliranu pojavu, što su objašnjavali njezinom emocionalnom prirodom i stoga su predlagali njezino izuzeće iz političkog života. Prema njihovim teorijama, nezadovoljna masa mogla je dovesti do stagnacije države. Stoga je Le Bon vladajućima preporučio upravljanje masama utiskivanjem imaginacije, odnosno slikama, prezentacijama i korištenjem teatralnog u javnosti. Kao Mussolinijev mentor, Le Bon je utjecao na njegov doživljaj mase i postupanja naspram nje. Falasca-Zamponi, 2000: 17–22.

¹³⁵ Pretelli, 2008: 224.

Nužno je bilo stvoriti novu fašističku kulturu kojoj je nositelj trebala postati srednja klasa. Obrazovna politika trebala je pomoći u brisanju socijalnih i gospodarskih razlika među slojevima talijanskog društva, makar se kasnije pokazalo da je obrazovni sustav produbljivao navedene razlike. Ipak, pomoćne fašističke organizacije nastojale su širim slojevima društva približiti visoku fašističku kulturu.¹³⁶ Srednja klasa egzistirala je u nepovoljnim financijskih i životnim uvjetima te se država morala pobrinuti za bolji položaj nositelja nove masovne kulture.¹³⁷ Fašizam je nastojao uzdignuti vrijednosti srednje klase, poboljšati životni standard prosječnog talijanskog državljanina, potaknuti pripadnike srednje klase na putovanja i sudjelovanje u turističkim aktivnostima i time steći njihovo povjerenje.¹³⁸ Bez pridobivanja radničke klase Mussolini nije mogao poboljšati gospodarsko stanje zemlje i dobiti pristanak većine. Problematičan je bio izostanak potpore radničke klase fašističkim radničkim organizacijama početkom 1920-ih godina jer su članstvo ostvarivali unutar postojećih radničkih organizacija.¹³⁹ Stoga je, zahvaljujući različitim represivnim mjerama, fašistički sindikalizam zaustavio djelovanje tih socijalističkih i katoličkih radničkih organizacija i zakonom u travnju 1926. godine stavio pod kontrolu radnička udruženja, a u srpnju iste godine Kraljevskim dekretom osnovano je Ministarstvo korporacija koje je bilo zaduženo za nadgledanje aktivnosti sindikata i korporativnih organizacija.¹⁴⁰ Time su pod nadzor stavljeni radnički sektor i njihove aktivnosti.¹⁴¹

Nadalje, zadovoljstvo radništva ovisilo je i o njihovom slobodnom vremenu, stoga je uslijedilo osnivanje organizacije *Opera Nazionale Dopolavoro* ili OND u cilju nadzora slobodnog vremena radnika. Organizacija je planirala raznolike aktivnosti u svrhu razonode i planiranog provođenja slobodnog vremena radnika te preuzela nadzor nad svim sportskim i kulturnim organizacijama.¹⁴² Krajnji cilj bio je psihofizički razvoj pojedinaca u duhu fašističkih vrijednosti i osnaživanje talijanskog naroda. Uskoro su centri *Dopolavora* bili rasprostranjeni

¹³⁶ de Grazia, 1981: 187– 192.

¹³⁷ de Grazia, 1981: 127.

¹³⁸ Ripoli, 2006: 60.

¹³⁹ de Grazia, 1981: 31.

¹⁴⁰ Falasca-Zamponi, 2000:131; de Grazia, 1981: 13.

¹⁴¹ de Grazia, 1978: 334.

¹⁴² Aktivnosti su u početku bile namijenjene članovima sindikata uz pristup različitim sportskim i kulturnim aktivnostima. Posjedovanje iskaznice označavalo je odanost režimu te olakšavalo napredovanje u društvu. Od tridesetih godina vlasnik iskaznice *Dopolavora* mogao je postati svatko, čak i ako nije osjećao odanost prema režimu. de Grazia, 1981: 51. i 54.

po svim urbanim i ruralnim područjima, a njihove funkcije u kasnijim su razdobljima određivale lokalne vlasti u skladu sa svojim potrebama.¹⁴³

Kulturno izjednačavanje društva i nadzor nastavili su se osnivanjem organizacija i klubova koji su povezivali članove prema određenim kriterijima poput godina života, spola i slično kako bi se izostavile podjele prema pripadnosti određenom društvenom sloju. Prema uputstvu Ministarstva unutarnjih poslova krajem 1928. godine započelo je popisivanje svih kulturnih organizacija, njihovih članova, vodstva i programa radi provođenja reorganizacije (*inquadramento* ili *coordinamento*) i pripreme novog nacionalnog programa. U slučaju protivljenja, navedenim organizacijama i klubovima prijetila je konfiskacija.¹⁴⁴

Budući da su udruživanje i integriranje bili važni na svim poljima, postojali su različiti mehanizmi stvaranja i održavanja osjećaja zajedništva, pripadnosti istom društvu i naciji. Stoga je trebalo osmisliti i uvesti nove državne vrijednosti i simbole kako bi društvo napravilo odmak od tekovina nekadašnje vlasti kao i individualizma liberalnih i demokratskih politika. Povjesničari poput Emilia Gentilea, Georgea Mossea, Jeffreya Schnappa i Waltera Adamsona to su protumačili kao pokušaj stvaranja političke liturgije.¹⁴⁵

Kao nova politička religija, fašizam je uveo svoje rituale i „svetkovine”, što je posebno bilo uočljivo nakon uspostave diktature 1925. godine.¹⁴⁶ Mussolini i Gentile odredili su temelje i doktrinu fašizma 1932. godine, navodeći kako fašist nije samo pojedinac već nacija i država. Pojedinac se morao odreći sebičnosti koju je predstavljao materijalizam te podići na višu razinu duhovnosti i spremno služio domovini. Povjesničari poput Berezina i Gentilea navode kako je intencija uvođenja fašističke simbolike označavala pokušaj smanjivanja racionalnog razmišljanja pojedinaca i grupa te stvaranja takozvanog mitskog razmišljanja.¹⁴⁷

Tijekom tridesetih godina ojačao je takozvani kult *Romanità* kao poveznica fašističkog sustava s antičkim Rimom. Entuzijizam društva i jačanje osjećaja nacionalne pripadnosti stvarali su se pozivanjem na zajedničko porijeklo i slavne rimske korijene.¹⁴⁸ Za pripadnike različitih društvenih slojeva pronađeno je njihovo zajedničko porijeklo, što je trebalo umanjiti postojeće razlike. Kult je posebno privukao konzervativne struje poput nacionalista, katolika i

¹⁴³ de Grazia, 1981: 18.; Harrison, 1935: 266–278.

¹⁴⁴ de Grazia, 1981: 47.

¹⁴⁵ Adamson, 1995: 556.

¹⁴⁶ Falasca-Zamponi, 2000: 7.

¹⁴⁷ Longo, 2004: 241.

¹⁴⁸ Visser, 1992: 5. i 6.

monarhista, što je osiguralo njihovu podršku režimu.¹⁴⁹ Talijanski su znanstvenici¹⁵⁰ proučavanjem antike uvelike doprinijeli stvaranju ideoloških temelja navedenog kulta.¹⁵¹ Augustovo državno uređenje i gospodarska politika uspoređivani su s fašističkom korporativnom državom, a prijelaz s republikanizma na carstvo uspoređivao se s fašističkim dolaskom na vlast.¹⁵² Godine 1937./1938. proslavljen je *bimillenario augusteo*, odnosno 2000. rođendan cara Augusta, a pritom je otvorena velika izložba rimskih spomenika te su predstavljene vrijednosti rimske civilizacije.¹⁵³

Nastojale su se pronaći sličnosti između fašizma i renesanse. Uspostava sklada između duhovnog i tjelesnog, veličanje herojstva i patriotizma te veličanje mladosti prepoznati su kao zajednički nazivnik dvaju razdoblja. Takvi stavovi doveli su do osnivanja institucije *Centro di Studi sul Rinascimento* na čelu s upraviteljem Giovannijem Papinijem, esejistom i novinarom te jednim od nositelja modernističkih pokreta početkom 20. stoljeća.¹⁵⁴

Dvadesetih i tridesetih godina 20. stoljeća dolazi do značajnije transformacije turizma. Osim promjene godišnjeg doba turističke sezone (sa zimskog razdoblja na ljetno razdoblje) i sve veće popularizacije kupališnog turizma, mijenja se i sastav gostiju s obzirom na njihov socijalni status.¹⁵⁵ U poslijeratnom razdoblju propala su stara carstva, čime je oslabljen položaj aristokracije, što je rezultiralo promjenom životnih navika bogatih društvenih slojeva. Tijekom dvadesetih i tridesetih godina kupališni ljetni turizam i brončana put postaju sve privlačniji, a plivanje u moru izgubilo je isključivo terapijsku funkciju i postalo način zabavljanja. Boravak na plaži postao je privlačan svim društvenim slojevima, zbog čega je Sredozemlje postalo popularna turistička destinacija, posebice stanovnicima hladnije sjeverne Europe.¹⁵⁶

¹⁴⁹ Pri stupanju na vlast Mussolini je odlučio udaljiti se od avangardnih pokreta i futurista zbog njihovih radikalnih zamisli i antiklerikalizma te je time dobio podršku konzervativnih dijelova društvene elite. de Grazia, 1981: 187.

¹⁵⁰ Jedan od teoretičara kulta bio je profesor rimskog prava i ministar pravosuđa tridesetih godina 20. stoljeća Pietro de Francisci koji je, zajedno s tadašnjim ministrom obrazovanja Bottaijem, rimskim imperijalizmom i nasljeđem opravdavao fašističku ekspanzionističku politiku na Sredozemlju. Razvili su i mitologiju oko slavni rimskih vođa čije su vrline (odanost, pravda, moralnost) bile uzor talijanskom narodu. Visser, 1992: 13.

¹⁵¹ Visser, 1992: 10.

¹⁵² Visser, 1992: 14.

¹⁵³ Visser, 1992: 16.

¹⁵⁴ Lasansky, 2004: 253.

¹⁵⁵ Uzrok tome može se prepoznati u društvenim promjenama na početku 20. stoljeća kada je došlo do afirmacije srednje društvene klase uslijed razvoja industrije. Još 1871. godine bio je uveden plaćeni dopust za radnike u Engleskoj, dok je u drugim državama to prihvaćeno nakon Prvog svjetskog rata zahvaljujući zalaganju sindikata. Stoga dolazi do proširenja turističke prakse i na pripadnike srednje klase koja je zbog raznih olakotnih uvjeta imala mogućnosti otići na odmor. Ripoli 2006: 6.

¹⁵⁶ Zahvaljujući zanesenosti stanovništva sjeverne Europe sredozemnim područjem i medicinskim istraživanjima u ranijim desetljećima, boravak uz morsku obalu, po mogućnosti onu sredozemnu, postajao je sve privlačniji. Liječnici su dokučili kako boravak i šetnja na morskom zraku te boravak na suncu pomažu u oporavku od različitih

Usto, tijekom dvadesetih godina u modu je ušao boravak na otvorenom prostoru (*outdoor*), posebice u SAD-u. Putovanja i boravak na zraku popularizirali su se pojavom i razvojem kampiranja i motela, a američkom srednjem društvenom sloju i radnicima postali su način provođenja slobodnog vremena. Kao razlog popularizacije boravka na plažama u literaturi se spominje utjecaj američkih vojnika koji su tijekom Prvog svjetskog rata boravili na europskom tlu te su svojim čestim boravkom i zabavom na morskoj plaži uveli novi trend provođenja slobodnog vremena.¹⁵⁷ Usto, zdravstveni su djelatnici boravak na otvorenome, sunčanje i kupanje u moru ocijenili zdravima pa je odmor na plažama zauzeo vrlo značajno mjesto unutar turizma.¹⁵⁸

Značaj turizma prepoznat je i unutar gospodarstva, a nakon Velikog rata zahvatio je nove društvene slojeve. Ipak, ovdje se još nije radilo o masovnom turizmu jer je samo srednja viša klasa imala financijsku mogućnost odlaska na odmor: iznos dvotjednog odmora i boravka u pansionu bio je jednak plaći jednog industrijskog radnika, odnosno 280 lira. Ipak, položaj srednje klase znatno se poboljšao, što je započelo još krajem 19. stoljeća procesom industrijalizacije. Tijekom 1919. i 1920. godine potpisani su prvi ugovori o osmosatnom radnom vremenu i pravu radnika na plaćeni godišnji odmor (10 do 20 dana za službenike i šest dana za radnike).¹⁵⁹ Nadalje, zaslugom sindikata u ožujku 1923. godine donesen je zakon o osmosatnom radnom vremenu, a Mussolini je usvojio zakon kako bi pridobio radnike i stručnjake među članovima sindikata.¹⁶⁰ Iako se još nije radilo o masovnom turizmu u punom smislu, brojke o dolasku turista u Italiju bile su iznimno povoljne. Italija je tijekom 1920-ih godina bila četvrta turistička zemlja u svijetu, odmah nakon Kanade, Francuske i SAD-a, a statistički podaci Lige naroda iz 1934. godine pokazuju da je Italija bila treća turistička zemlja, nakon Francuske i Kanade.¹⁶¹

U članku iz časopisa *Annales d'histoire économique et sociale* iz 1932. godine navodi se kako se tijekom dvadesetih godina značajno promijenio profil gostiju koji su boravili u Italiji. U odnosu na nekadašnje aristokratske posjetitelje, novi gosti boravili su kraće i tražili su

bolesti, a plaže i morske obale sve su više privlačile bogatu europsku klijentelu. Plaže su tako s godinama postajale mjesta okupljanja, druženja i zabave. Battilani 2001: 119 i 120.

¹⁵⁷ Berrino 2011: 204.

¹⁵⁸ Mandić 1978: 25–27.

¹⁵⁹ Battilani, 2001: 260–263.

¹⁶⁰ de Grazia, 1981: 25.

¹⁶¹ Ripoli, 2006: 45.

jeftinije smještaje u talijanskim turističkim destinacijama koje su im financijski bile dostupne.¹⁶²

U tridesetim godinama nastavilo se raspravljati o slobodnom vremenu radnika i plaćeni je odmor uveden u većini zapadnih zemalja, što je utjecalo i na povećanje broja turista.¹⁶³ Godine 1931. Mussolini je iznio tvrdnju o turizmu kao o jednoj stavki od četiriju stavaka koje omogućavaju prosperitet države.¹⁶⁴ Iste godine predsjednik ENIT-a Fulvio Suvich¹⁶⁵ istaknuo je kako turizam unutar fašizma, osim prikaza talijanskih prirodnih i kulturnih vrijednosti, ima ključnu ulogu u isticanju moralnih, političkih i građanskih vrijednosti zemlje. Strani su turisti svojim dolascima trebali svjedočiti poboljšanju talijanskog života pod fašizmom u pogledu higijenskih uvjeta u urbanim i ruralnim područjima, sustava liječenja i poboljšanja ostalih uvjeta.¹⁶⁶ Turizam je poslužio za promoviranje pozitivne slike fašističke Italije.

Nakon početne obnove turističke djelatnosti radi povećanja državnih prihoda, fašistička vlast tijekom tridesetih je godina jasno definirala tri različite kategorije turističkih odredišta koja su bila klasificirana prema kupovnoj moći gostiju, stupnju turističkog razvoja i postojećoj infrastrukturi odredišta. Domaći talijanski turizam ponajviše se odvijao na tirenskoj i jadranskoj obali, područjima koja su bila financijski dostupna za srednju talijansku klasu, sa smještajem i prijevozom po nižim cijenama. Ipak, to nije značilo da navedena područja nisu posjećivali strani turisti. Sljedećoj kategoriji pripadala su manja talijanska mjesta na jugu zemlje, bez postojeće turističke infrastrukture i s turističkim aktivnostima na razini nedjeljnih izleta i putovanja lokalnog stanovništva. Treću kategoriju činile su destinacije predviđene za posjete stranih gostiju i razvoj međunarodnog turizma. Tu su se ubrajali područje ligurske obale, Toskana te kulturno-povijesna središta poput Venecije, Rima i drugi gradovi s hotelima visoke kategorije.¹⁶⁷

¹⁶² Tizzoni, 2017: 153.

¹⁶³ Više o svim konvencijama i njihovoj ratifikaciji u Italiji:

http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:11200:0::NO:11200:P11200_COUNTRY_ID:102709

¹⁶⁴ Longo, 2004: 20.

¹⁶⁵ Fulvio Suvich bio je tršćanski, pogranični fašist. Godine 1921. postao je član Doma zastupnika fašista. Od 1926. do 1928. godine bio je na mjestu podsekretar financija, zatim je bio podsekretar za vanjske poslove od 1932. do 1936. godine te ambasador u SAD-u, u Washingtonu, od 1936. do 1938. godine. Brzo se uspinjao po ljestvici fašističke vlasti i bio je blizak s Volpijem. Mussolini je kasnije proglasio bitku za turizam (*Battaglia del turismo*). Kada je preuzeo upravu ENIT-a, Suvich se po svojim razmišljanjima odmaknuo od svojih liberalnih prethodnika te je smatrao kako je jedini neprijatelj ENIT-a organizacija CIT jer potonja nije bila toliko uspješna u svojem djelovanju. Bosworth, 1997: 13. i 14.

¹⁶⁶ Berrino, 2011: 223.

¹⁶⁷ Ripoli, 2006: 46.

Uloga domaćeg i stranog turizma za talijansko društveno i gospodarsko stanje bitno se razlikovala. Sudjelovanje domaćeg talijanskog stanovništva u turističkim aktivnostima imalo je važnu gospodarsku ulogu, ali ono važnije bilo je poticanje talijanskog stanovništva na putovanja, sudjelovanje u turizmu i ispunjavanje slobodnog vremena. Domaće turiste poticalo se na upoznavanje različitih dijelova Italije i njihove kulturno-povijesne baštine, što je pomoglo pri nacionalnom osvješćivanju i nadziranju kako Talijani dokoličare.¹⁶⁸ Radnik se pri odlasku na odmor ili putovanju po različitim dijelovima Italije trebao osjećati privilegiranim jer je u ranijim razdobljima putovanje na odmor bilo moguće jedino pripadnicima viših društvenih slojeva. Time se nastojalo postići zadovoljstvo među radnicima, što je trebalo stvoriti i povjerenje u novu vlast.

Početak 1930-ih godina, uslijed svjetske gospodarske krize i razvoja automobilske industrije, Državna željeznica zabilježila je pad putničkog prometa te smanjen dolazak stranih i kretanje domaćih turista. Radi sprječavanja tog negativnog trenda, provedene su brojne inicijative i pokušaji izmjene talijanskog turizma, a pritom je fašistička politika nastojala doprijeti do nižih slojeva društva. Stoga su, na inicijativu Costanza Ciana¹⁶⁹, u kolovozu 1931. godine uvedeni takozvani popularni ili narodni vlakovi (*i treni popolari*) za treći razred te popusti do 50 % na cijene karata. Uslijedio je razvoj vlakova za duga putovanja i uvedena je usluga drugog razreda za noćne vlakove. Godine 1938. Državna željeznica prevozila je 80 % putnika po sniženim cijenama, a navedene mjere nastavile su se do Drugog svjetskog rata. Poticaji na putovanja tijekom 1930-ih godina i propagandni mehanizmi bili su uspješni, a važnost narodnih vlakova očitovala se u poticanju razvoja talijanskog masovnog turizma i u uključivanju nižih društvenih slojeva u trend putovanja.¹⁷⁰

Unatoč pridjevu *popularan*, vlakovi nisu bili dostupni svima i njima su se koristili stanovnici gradskih područja i pripadnici srednjega građanstva. Radnici i seosko stanovništvo vlakovima su se koristili u mnogo manjoj mjeri zbog loše prometne povezanosti određenih ruralnih područja sa željezničkim stanicama, nedovoljne količine slobodnog vremena te nepostojanja navike odlaska na put radi razonode. Ipak, popularnim vlakovima poboljšane su

¹⁶⁸ Fašistički nadzor nad slobodnim vremenom svih građana i ulazak u privatnu sferu života bili su neophodni i važni za održavanje režima. Detalj da je između 1922. i 1940. godine bilo tiskano više od 50 knjiga o bontonu i lijepom ponašanju upućuje na planiranu fašizaciju privatnog života. Corbin, 1996: 204.

¹⁶⁹ Costanzo Ciano (1876. – 1939.) bio je talijanski pomorski časnik i političar te otac Galeazza Ciana. Nakon Prvog svjetskog rata postao je vođa fascija u Livornu, a 1922. godine sudjelovao je u Maršu na Rim. Obnašao je različite funkcije u središnjoj vlasti. http://www.treccani.it/enciclopedia/costanzo-ciano_%28Dizionario-Biografico%29/

¹⁷⁰ Corbin, 1996: 205.; Longo, 2004: 58.; Dallari-Mariotti, 2006: 272.

statistike unutar domaćeg turizma te podaci navode kako se njima koristilo otprilike pola milijuna putnika.¹⁷¹ Veliki dio takvih putovanja financirala su poduzeća svojim zaposlenicima, a rjeđe pojedinci jer su nakon nekog vremena ukinuti veliki popusti.¹⁷²

U razvoju domaćeg turizma važan je bio i ogranak OND-a *Escursionismo* unutar kojeg su planirane različite sportske aktivnosti, rekreacijski i kulturni turizam, boravak u kampovima i ostalo.¹⁷³ Od proljeća 1931. godine uvedeni su posebni popusti za određene destinacije za obitelji, strane ili domaće turiste na obalama Jadranskog mora, toplice, važna kulturna središta i slično.¹⁷⁴

U svakom dijelu zemlje postojale su određene lokacije koje je svaki Talijan bio dužan obići jer su predstavljale simbole države, a razni popusti u željezničkom prometu olakšavali su im izvršavanje te dužnosti.¹⁷⁵ Srednja klasa počela je razvijati identitet turista, a režim je to poticao uvođenjem popusta za različite aspekte turizma. Ipak, ideje i htijenja vlasti nisu potpuno realizirani jer su radnicima čak i karte na sniženju bile preskupe za skroman budžet i jedino su im poslodavci mogli priuštiti put, dok građani općenito nisu bili zadovoljni ponudom.¹⁷⁶

U ovom je razdoblju vrlo popularno bilo krstarenje koje je označavalo statusni simbol. Krstarenja su se organizirala po sniženim cijenama, makar su ona i dalje ostala nedostižna običnim radnicima. Usluge koje su se nudile te brodovi na kojima se plovilo bili su daleko od luksuznih krstarenja koja su si mogli priuštiti samo viši slojevi društva.¹⁷⁷

Kad je riječ o cestovnom prometu, izgradnja prometnica između 1923. i 1941. godine bilježila je skroman rast unatoč razvoju automobilske industrije i korištenju automobila za odlazak na odmor. Propaganda je mnogo govorila o širenju cestovnih mreža i talijanskih *autostrada*, no realizacija je bila vrlo slaba. Nastojalo se proizvesti određene manje modele automobila i učiniti ih dostupnima srednjoj klasi te proširiti tržište i olakšati kretanja stanovništva. Tako je 1932. godine FIAT osmislio automobil *Balilla*, a četiri godine kasnije 500 tip A i tip B, koji je popularno nazvan *Topolino*. No cijene su još uvijek bile previsoke za pripadnike srednje klase.¹⁷⁸

¹⁷¹ Tizzoni, 2017: 161.

¹⁷² Battilani, 2001: 260–263.

¹⁷³ Corbin, 1996: 409.; Pivato, 2006: 123. i 124.; Berrino, 2011: 228.

¹⁷⁴ <http://www.trenidicarta.it/pdf/11/11669.pdf> 23–26.

¹⁷⁵ Berrino, 2011: 228.

¹⁷⁶ Corbin, 1996: 205.

¹⁷⁷ Corbin, 1996: 206.

¹⁷⁸ Pivato, 2006: 119.

Od 1935. godine uvedeno je organizirano provođenje slobodnog vremena tijekom vikenda (*sabato fascista*), gdje su aktivnosti bile unaprijed isplanirane i sudjelovanje svih građana se smatralo poželjnim. Mnogi ljudi, pogotovo u ruralnim krajevima, zadržali su stare navike i slobodno su vrijeme provodili zabavljajući se uz tradicionalne igre poput boćanja i kartanja ili su boravili u mjesnim lokalima ili na javnim mjestima kao što su trgovi i ulice, važnim prostorima međusobne komunikacije i razmjene informacija. U taj segment fašizam nikako nije mogao prodrijeti te je postajala bojazan od udruživanja i sumnjivih radnji među stanovnicima poput širenja antifašističkih ideja. Iako je fašistička vlast u tradicionalnim aktivnostima prepoznala potencijalnu opasnost za društvo, takve su igre prihvaćene tijekom tridesetih godina kako bi se lakše provodio nadzor nad njima te su organizirana natjecanja na glavnim trgovima.¹⁷⁹

Prihvatanje tradicije kao važnog sredstva jačanja talijanskog identiteta očitovao se i u organizaciji različitih žetvenih festivala, procesija i proslava s unaprijed osmišljenom koreografijom.¹⁸⁰ Svako mjesto imalo je svoju proslavu, odnosno svetkovinu, te se poticanjem obilježavanja lokalnih događanja nastojalo istaknuti posebnost, jedinstvenost i identitet pojedinog mjesta, uz obavezno dodavanje fašističkih obilježja takvim ceremonijama.¹⁸¹ Navedeni događaji također su iskorišteni za poticanje domaćeg stanovništva na uključivanje u turističku djelatnost.

Sam Vođa poticao je domaće stanovništvo na turističke aktivnosti i odlazak na ljetovanje. Talijani su u tadašnjim novinama mogli saznati kako Mussolini voli ljetovati u mjestu Riccione na obali Jadranskog mora i mogli su pogledati fotografije Mussolinijeva sudjelovanja u različitim ljetnim i sportskim aktivnostima poput plivanja, vožnje barkom, šetnji i slično. Ponekad se navedeno moglo vidjeti i u filmovima instituta LUCE (*L'Unione Cinematografica Educativa*).¹⁸² Jednako vrijedi i za Mussolinijeva sudjelovanja u raznim aktivnostima i tijekom zimske turističke sezone. Time je bila jasno odasлана poruka o društvenoj važnosti turizma. Posebno je poticano sudjelovanje u ljetnom turizmu među ljudima slabijih imovinskih mogućnosti, a kao nužnost za moralno i fizičko zdravlje.¹⁸³

¹⁷⁹ de Grazia, 1981: 165–169.

¹⁸⁰ de Grazia, 1981: 210.

¹⁸¹ Bosworth, 2005: 202.

¹⁸² Institut LUCE osnovan je 1924. godine i omogućavao je nadzor vlade nad proizvodnjom vijesti. Kraljevskim dekretom u studenome 1925. Institut LUCE promijenjen je u državnu agenciju koja je širila popularnu kulturu i opće obrazovanje putem kina. Cannistraro, 1983: 20.

¹⁸³ Pivato, 2006: 123.

Važan dio turističkih aktivnosti bila su i različita kulturna događanja pa su se za radnike organizirala amaterska kazališta, čitanja poezije, opere, uz povoljnije cijene karata. U mjestima sa slabo razvijenim kulturnim programima i aktivnostima bila su organizirana i putujuća kazališta.¹⁸⁴ Posebna pozornost pridavana je raznim izložbama, smotrama i prikazima kojima su javnosti prezentirani najbolji predstavnici raznih područja talijanske kulture, čime se isticala njezina superiornost u odnosu na ostale.

Jedna od najuspješnijih izložbi režima bila je *Mostra della rivoluzione fascista* organizirana 28. listopada 1932. godine u Rimu u povodu obilježavanja desete godišnjice fašističke vlasti. Izložba je prikazivala talijansku povijest od početka Prvog svjetskog rata, ističući sve vrijednosti fašističke kulture i politike. Izložbom su veličani talijanski ratni martiri, Vođa te važniji događaji unutar fašističke vladavine. Izložba je ostvarila ogroman uspjeh i privukla je ukupno 2 800 000 posjetitelja tijekom dvije godine.¹⁸⁵ Dino Alfieri¹⁸⁶ bio je upravitelj Milanskog instituta fašističke kulture i izložba je u velikoj mjeri bila njegova zamisao. Započelo je skupljanje najvažnijih fotografija, relikvija, pamfleta, predmeta, novina i publikacija, a u prikupljanju je sudjelovalo i građanstvo.¹⁸⁷ Timovi povjesničara i umjetnika organizirali su i uredili izložbene prostore koji su trebali postati mjesta osvješćivanja fašističkog i talijanskog identiteta. Mistificiranjem dana preuzimanja vlasti trebala se postići emocionalna povezanost sudionika. Može se reći da je izložba postala novi nacionalni simbol.¹⁸⁸ Da bi izložba bila sredstvo legitimnosti i pristanka, treba biti predstavljena velikom broju ljudi. Zato su se unutar turizma nudili popusti na putovanja i organizirani su mnogobrojni izleti. Karte s popustima vrijedile su mjesec dana, a rok se smanjivao ovisno o udaljenosti mjesta življenja od Rima. Parobrodske tvrtke *Lloyd Triestino* i *Società di Navigazione Tirrenia* nudile su popuste putnicima u iznosu između 30 % i 50 %, a na izložbi su posjetitelji dobivali marke za popuste na željeznički prijevoz. Cijene karata za izložbu bile su povoljne (stajale su dvije lire, manje od karata za kino) te dostupne velikom broju ljudi i pripadnicima svih društvenih slojeva.¹⁸⁹

¹⁸⁴ To su bili takozvani *carri di tespi* uvedeni 1929. godine, a za njihovu organizaciju bili su zaduženi tajnik Fašističke stranke Achille Starace i dramski pisac Giovacchino Forzano poznat tijekom dvadesetih i tridesetih godina 20. stoljeća. Kada bi došli u neko mjesto, posložili bi kazalište na glavnom trgu ili za to predviđenom mjestu. Nedostatak projekta bilo je obilaženje mjesta u okolici Rima po središnjoj Italiji, što je iz događanja isključilo ostale dijelove zemlje.

¹⁸⁵ Stone, 1993: 215.

¹⁸⁶ Godine 1936. Alfieri je postao ministar tiska i propagande, a to je ministarstvo iduće godine postalo Ministarstvo popularne kulture, po uzoru na nacističku Njemačku. Painter, 1992: 102

¹⁸⁷ Stone, 1993: 216.

¹⁸⁸ Stone, 1993: 229.

¹⁸⁹ Stone, 1993: 233.

Druga izložba otvorena je 28. listopada 1937. godine. Premda nova izložba nije postigla popularnost prve, posjetio ju je velik broj ljudi i bila je otvorena do 1940. godine.¹⁹⁰ Razna kulturna događanja, procesije i izložbe organizirale su se i pri obilježavanju važnih „fašističkih datuma”. Fašistička vlast nije se zaustavila na novim državnim simbolima poput pozdrava ili vojnog koraka i rimskog kulta, već je uvela novi kalendar koji je između 1923. i 1940. godine mijenjan četiri puta. Slavljeni su važni događaji fašističke epohe poput Marša na Rim (28. listopada, ujedno i fašistička Nova godina), komemoracije bitke iz Prvog svjetskog rata (4. studenoga), osnivanja fašističkih skvadri (23. ožujka), rođenja Rima (21. travnja) i slično. Navedene „svetkovine” poslužile su kao svojevrsne zamjene za crkvene i tradicionalne svetkovine, iako su katolički blagdani zadržani u svrhu održavanja srdačnih odnosa s Vatikanom. Obilježavali su se i datumi vezani uz uspjehe talijanskog *Risorgimenta*, poput zauzimanja Rima 20. rujna 1870. godine (*Presa di Roma* ili *Breccia di Porta Pia*).¹⁹¹ Navedeno je bilo važno za stvaranje nove kolektivne povijesti, a narod se u obilježavanje svečanosti uključivao sudjelovanjem na festivalima i takva slavlja trebala su među Talijanima stvoriti osjećaj zajedništva.

Velika važnost pridavala se i sportskim aktivnostima. U literaturi se navode tri različite svrhe sporta u fašističkom sustavu. U prvom slučaju sport je označen kao sredstvo zabave i način odvratanja masa od kritičkog promišljanja o stanju u zemlji i unutarnjoj politici, zatim je korišten u propagandne svrhe i, naposljetku, sport je predstavljao fizičku pripremu Talijana za buduće vojne akcije.¹⁹² Režim se podjednako brinuo za sportske aktivnosti svjetskih razmjera poput Olimpijskih igara, nogometa, automobilskih utrka, ali i za niže rangirane sportove kojima se stanovništvo bavilo u lokalnim sportskim klubovima diljem Italije. *Dopolavoro* je 1926. godine počeo promovirati sportske klubove sa zadatkom poticanja radnika na brigu o vlastitom tijelu i zdravlju kroz bavljenje sportskim aktivnostima, čime se poboljšavala i radna efikasnost.

Sportom se Italija predstavljala svijetu kao jedna od najuspješnijih zemalja, makar je same ideje osnivanja sportskih klubova te uvođenja tjelesnog odgoja u škole preuzela od stranih zemalja. Talijanski sportski klubovi bili su vrlo aktivni i u turizmu.¹⁹³

¹⁹⁰ Painter, 1992: 102–103.

¹⁹¹ Berezin, 2006: 14. i 15.; Pivato, 2006: 124.; Berrino, 2011: 228. i 229.

¹⁹² Tunis, 1936: 607. i 608.

¹⁹³ Bosworth, 1996: 168.

U fašističkoj svakodnevnicu pojedinac¹⁹⁴ je trebao imati osobine poput poštenja, samopouzdanja, dobre fizičke kondicije, afiniteta prema timskom radu te manjka natjecateljskog duha koji se smatrao arogantnim i nepoželjnim. Poduzeća ili tvornice poticalo se na osnivanje vlastitih sportskih timova radi stvaranja zajedništva među radnicima. Osmišljen je čak i nov, ne toliko popularan, fašistički timski sport pod nazivom *volata* koji je *bolje odgovarao talijanskom temperamentu*, a predstavljao je fuziju rukometa i nogometa.¹⁹⁵ Svaki sportski uspjeh povezan je s fašističkim režimom i snažnom talijanskom državom. Osim stvaranja povezanosti društva, sport je trebao prikazati superiornost talijanskog naroda.¹⁹⁶ Individualni sportovi postupno su gubili na vrijednosti jer individualizam nije bio dijelom fašističkih vrijednosti (smatran je značajkom liberalnih država), a naglašavao se značaj kolektiva. Stoga je nekad omiljen biciklizam zamijenjen timskim sportovima poput nogometa, odbojke i slično. Hijerarhija i odnos članova u timskim sportovima te jasna pravila i disciplina smatrani su fašističkim vrijednostima.¹⁹⁷

Godine 1927. organizirana je vrlo popularna automobilska utrka pod nazivom *Mille Miglia*. Takva događanja svjedočila su o tehnološkom napretku i modernizaciji Italije, što ih je omogućio fašizam. Navedeno se utvrđivalo i razvojem talijanske avijacije, a fašistička odvažnost i hrabrost svakako su iskazane kada je De Pinedo¹⁹⁸ u svojem hidroavionu 1925. godine obišao svijet. Brzina i modernost dokazivale su talijansku nadmoć.¹⁹⁹ Mussolini je podržavao tehnološki napredak društva, a njegova korporativna država trebala je dodatno pomoći u razvoju fašističkog društva.²⁰⁰ Omogućavanje pristupa masama modernom životu trebalo je označiti fašiste kao stvaratelje nove Italije, a sve inovacije u različitim gospodarskim i društvenim područjima povezivale su se s uspjehom fašizma u stvaranju moderne nacije.²⁰¹

¹⁹⁴ Za žene nije bila određena tjelesna aktivnosti niti je ona bila obavezna. To nije poteklo od fašističkih ideja, iako se poticala tradicionalna uloga žene. Svoj obol tome dala je Crkva mišljenjem da je žena predodređena za ulogu majke i domaćice. Kao ustupak Crkvi i nakon potpisivanja Lateranskog sporazuma s Vatikanom 1929. godine, izmijenili su se stavovi oko uključenosti žena u sportske aktivnosti. Serapiglia, 2016: 114.

¹⁹⁵ OND je razvio poseban sustav nagrađivanja natjecatelja u pojedinim sportovima. Pojedinci bi dobivali nagrade ne zato što su bili najbolji nego na temelju nekih svojih vještina, spretnosti i brzine i tako se prenosila poruka o jednakosti. Dijelile su se posebne nagrade zvane *brevetti*, a dodjeljivane su za sudjelovanje pojedinaca i timova. de Grazia, 1981: 171–175.

¹⁹⁶ Serapiglia, 2016: 97–101

¹⁹⁷ Serapiglia, 2016: 111.

¹⁹⁸ Francesco de Pinedo (1890. – 1933.) bio je slavni talijanski avijatičar koji je sudjelovao u Prvom svjetskom ratu. Kasnije je poduzimao duge letove te pokazao mogućnost letenja na velike udaljenosti.

¹⁹⁹ Pivato, 2006: 116. i 117.

²⁰⁰ Gentile, 1993: 21.

²⁰¹ Griffin, 1991: 72.

Turizam fašističke vlasti obilježilo je preuzimanje brige za nove generacije talijanskog stanovništva te odgajanje i obrazovanje djece i mladih za sudjelovanje u budućim turističkim aktivnostima. Mussolinijeva nova vlada temeljila se na mladosti, koja se suprotstavljala poretku stare Europe.²⁰²

U aktiviranju talijanske mladeži posebno su se istaknuli Mussolinijev sin Vittorio i brat Arnaldo koji je u svom listu *Popolo d'Italia* naveo da se fašistički duh temelji na autoritetu, redu i pravdi te da su ga osmislile generacije koje su sudjelovale u pohodu na Rim, no odrasle u vremenu starih vrijednosti liberalne politike. Prema njegovu mišljenju, taj duh trebalo je zamijeniti djelovanjima novih generacija.²⁰³ Stoga se u sklopu fašizma razvio novi pokret *Novismo*. Predstavnici novog pokreta protivili su se vrijednostima starije fašističke generacije, Crkvi, futurizmu, dogmama i predrasudama.²⁰⁴

Mladi i djeca imali su važnu ulogu u kreiranju budućnosti Italije, stoga su duhovni i tjelesni razvoj djece bili pod nadzorom. Mussolini je 1921. godine opisao fašizam kao teretanu, dvoranu za vježbanje (*palestra*) u kojoj su boravili i vježbali mladi ljudi. Kult mladosti bio je prisutan i u vrijeme Rimskog Carstva gdje su se mladi ljudi okupljali u organizacije poput *collegia* ili *iuventus*.²⁰⁵

Godine 1926. osnovana je *Opera Nazionale Balilla* (ONB)²⁰⁶ s podgrupama za djecu i mlade od šest do 18 godina, dok je 1929. godine za mlade od 18 godina do 21 godine osnovana organizacija *Fasci Giovanili di Combattimento*. Organizacije su služile pripremi mladih za vojsku, a 1937. godine zamijenjene su organizacijom *Gioventù italiana del Littorio* (GIL). Aktivnosti su uključivale fizičko obrazovanje, parade u uniformama (održavale su se subotom i često su se izbjegavale) i kulturne posjete. Uloga organizacija bila je izgradnja svijesti djece i mladih o važnosti služenja državi i prihvaćanja fašističkih načela radi pripreme nove vladajuće klase. Mlade se poticalo na sudjelovanje u sportskim aktivnostima, kampiranju na moru i planinama koje se provodilo po uzoru na strane kampove i kao priprema za vojsku. Organizacija je u svakoj općini posjedovala svoj prostor pod nazivom *Casa del Balilla* koji je obuhvaćao teretanu, knjižnicu i prostore za projekcije. Sve je osmišljeno prema inozemnim uzorima.

²⁰² Ledeen, 1969: 138.

²⁰³ Ledeen, 1969: 140.

²⁰⁴ Laurence, 2005: 104.

²⁰⁵ Laurence, 2005: 103. i 104.

²⁰⁶ To je bila neka vrsta organizacije za fašističke skaute koja je bila u sukobu sa sličnim katoličkim organizacijama. Do 1937. godine predsjednik Balille bio je Renato Ricci, D'Annunzijeve sljedbenik i od 1921. godine radikalni fašist. Bosworth, 2005: 221. i 222.

Primjerice, u Engleskoj su postojali popularni izviđački kampovi čiji je cilj bio razvijati određene kompetencije kod mladih.²⁰⁷ Aktivnostima se nastojalo potaknuti mlađe generacije na turistička putovanja i u odrasloj dobi.²⁰⁸

Djevojčice i dječaci provodili su mnogo vremena na kampiranjima na kojima su sport i druge fizičke aktivnosti služili kao vojne vježbe sa svrhom stvaranja zajedništva te razvijanja ksenofobije. U aktivnostima su se upotrebljavali elementi kojima se koristilo i u pravoj vojsci, poput marširanja. Godine 1933. povjesničar Volpe objavio je knjigu za djecu pod nazivom *Storia dell'Italia e degli Italiani* u kojoj je isticao važnu ulogu talijanskih heroja te poticao razvoj *ratne, nacionalističke i ekspanzionističke svijesti*, a tijekom 1930-ih godina stranački tajnik Achille Starace još je više radio na aktivnostima za najmlađe koje su služile kao pripreme za rat.²⁰⁹

Totalitarna država stvorila je mrežu mladenačkih organizacija, takozvanu Mussolinijevu generaciju, odnosno GUF (*Gioventù Universitaria Fascista*). Od njihovih osnivanja 1926. do 1937. godine većinu tih organizacija vodio je Renato Ricci, jedan od najkorumpiranijih fašističkih šefova.²¹⁰

Strani je turizam tijekom fašističke vladavine postao sredstvo predstavljanja i afirmacije novostvorene talijanske državne tvorevine i vlasti prema vanjskom svijetu. Strani su turisti imali važnu ulogu prenošenja informacija o pozitivnom doživljaju Italije u svojim državama. Upravo je propaganda pomogla Mussoliniju u stvaranju prikaza nove, oporavljene Italije nakon dekadencije koju je stvorila prethodna liberalna vlast. Prikaz takve Italije trebao je privući pripadnike visokih društvenih slojeva stranih zemalja i zajednice talijanskih iseljenika. Režimu je njihova potpora bila vrlo važna jer su time stjecali moćne političke i gospodarske saveznike. Upravo su stoga dolasci stranih turista bili poželjno sredstvo podizanja gospodarstva. Ambivalentnost fašističke misli može se lako uočiti na ovom području. Mussolini je istovremeno bio veliki protivnik stvaranja slike Italije kao turističke zemlje s antičkim spomenicima i prepoznatljivom gastronomijom, ali i pobornik razvoja turizma, pogotovo povećanja broja dolazaka stranih turista.

²⁰⁷ Ripoli, 2006: 8.; Berrino, 2011: 227.

²⁰⁸ Laurence, 2005: 103.; Ripoli, 2006: 34–36.

²⁰⁹ Bosworth, 2005: 291.; Postojale su različite sekcije za djevojčice i dječake: Figli della Lupa (do šest godina), Balilla (8 – 14 godina), Piccole Italiane (za djevojčice od osam do 14 godina), Avanguardisti (14 do 17 godina), Giovani Italiane (za djevojke od 14 do 17 godina), Giovani Fascisti (17 do 21 godine), Giovani Fasciste (za djevojke od 17 do 21 godine). Ripoli, 2006: 32.

²¹⁰ Bosworth, 2005: 289.

U literaturi stoji podatak kako je između 1931. i 1939. godine prosječna godišnja posjećenost Italije iznosila tri milijuna stranih turista, što svakako nije zanemarivo. Stranim turistima nudile su se razne pogodnosti tijekom boravka u Italiji, poput nižih cijena karata za željeznički promet, boravka u modernim hotelskim kućama, a pružane su im i osnovne informacije o fašističkom društveno-političkom sustavu i njegovim inovacijama, od kojih je najviše znatiželje pobudio korporativni sustav. Prema Suvichu, talijanskom ambasadoru u Washingtonu i predsjedniku ENIT-a, američko stanovništvo višeg društvenog i kulturnog statusa privlačila su prirodna i kulturna bogatstva Italije, ali i detaljnija saznanja o dinamici života talijanskog naroda pod fašizmom. Mussolini se prikazivao kao turistička ikona. Prema dnevnom listu *Progresso italo-americano*, koji je na talijanskom jeziku izlazio u New Yorku, povećanje broja stranih turista u Italiji bilo je posljedica pozitivnog poimanja Mussolinija i njegova režima.²¹¹

Režim se pobrinuo poslati velike količine tiskanih materijala, kinematografskih projekcija i radijskih prijenosa koji su oslikavali društvene i političke vrijednosti fašističkog sustava. Turistička inozemna propaganda bila je usko vezana uz državnu diplomaciju, a snimljeni su i dokumentarni filmovi pod pokroviteljstvom središnje vlasti s prikazom talijanskih turističkih destinacija.²¹²

U međuratnom razdoblju talijansku su zemlju najviše posjećivali Amerikanci i Nijemci, a nekad su prednjačili francuski i engleski gosti. Povjesničarka Tizzoni navodi kako takva promjena nije bila rezultat talijanske međunarodne propagande, već gospodarskog stanja tijekom 1920-ih godina u državama iz kojih su pristizali strani turisti.²¹³ Naime, u kasnijim je godinama gospodarska kriza pogodila Njemačku i SAD, što je predstavljalo novi udarac za talijanski turizam.²¹⁴

Krajem dvadesetih godina režim je uveo svoju prekoceansku plovidbu, čime se htjelo naznačiti ubrzani razvoj fašističke Italije i turističkim putovanjima zemlju povezati s narodima s druge strane oceana.²¹⁵ Na temelju romanskog kulta razvila se suradnja s nekim državama Južne Amerike, francuskim stanovništvom Kanade i s područjima gdje su živjeli romanski

²¹¹ Pretelli, 2008: 221. i 222.

²¹² Tizzoni, 2017: 152.

²¹³ Tizzoni, 2017: 153.

²¹⁴ Bosworth, 1996: 173–175.

²¹⁵ Nakon puštanja u promet 1932. godine brod *Rex* bio je jedan od najvećih putničkih brodova na svijetu, a još veću popularnost stekao je nakon postizanja rekorda u prekoceanskoj plovidbi od Gibraltara do New Yorka. Time je duboko usađen u svijest Talijana i bio je jedan od pokazatelja talijanske modernizacije tijekom fašizma. Pivato, 2006: 117.

narodi. Time su nastojali isticati superiornost nad pripadnicima ostalih naroda. U Aziji su željeli stvoriti sliku Italije kao Rimskog Carstva i poveznice između europskog i azijskog kontinenta, odnosno zapada i istoka. Zanimljivo je da su u Indiji, koja nije imala romansko stanovništvo, poticali na učenje talijanskog jezika uz osiguravanje stipendija i popusta talijanskim studentima koji su boravili u inozemstvu i profesorima za boravak u Italiji.²¹⁶

Poticanje dolaska stranih turista u zemlju djeluje proturječno jer su fašisti umanjivali značaj ostalih naroda i naglašavali štetnost njihova utjecaja na talijanski narod. Još i prije Prvog svjetskog rata, točnije u srpnju 1910. godine, Marinetti, jedan od uzora kasnijeg fašističkog pokreta, demonstrativno je sa zvonika crkve sv. Marka u Veneciji bacaio letke s vrlo negativnim pogledom na strane turiste i osudom domaćeg stanovništva koje je Veneciju promatralo isključivo kroz turističke aktivnosti, što je za njega označavalo propast grada.²¹⁷

Novoosvojena područja nakon Prvog svjetskog rata posebno su osjetila netrpeljivost prema strancima. S druge strane, tijekom početne obnove turizma u pojedinim područjima nastojale su se unijeti aktivnosti kojima bi se, osim domaćeg stanovništva, privukli i strani gosti koji su Italiji donosili prijeko potrebne strane valute. Poslije Rata na talijanska su područja (računajući i novoosvojena) nastavili dolaziti najviše turisti iz središnje Europe, odnosno Nijemci, te turisti iz bivših austrougarskih područja poput Čehoslovaka, Jugoslavena, Mađara i Austrijanaca, što je zanimljivo kad se zna da su tijekom Prvog svjetskog rata bili na suprotnim stranama.

Iako su pozitivna slika Italije u američkim očima i dolazak njihovih državljana bili važni za Italiju, visoki fašistički krugovi bili su protiv bilo kakva utjecaja američke kulture i amerikanizacije fašističke Italije. Odnos prema Amerikancima oscilirao je tijekom dvaju desetljeća fašističke vladavine, ovisno o vanjskoj politici države. Iako je postojala doza divljenja prema američkim inovacijama, snazi i značaju svjetske sile, njezine temeljne vrijednosti poput individualizma i kapitalizma, koje su proizlazile iz liberalizma, ocijenjene su vrlo negativno i smatrane su većom prijetnjom od boljševizma.²¹⁸

Još je zanimljivija turistička politika poticanja dolaska stranaca kada se zna da je krajem dvadesetih godina 20. stoljeća započela kulturna nacionalizacija.²¹⁹ Iako su se ideje talijanskog

²¹⁶ Pretelli, 2008: 226.

²¹⁷ Mitchell, 1975: 707.

²¹⁸ Gentile, 1993: 11.

²¹⁹ Najprije su zabranjena djela koja se protive obrazovnim, političkim i kulturnim ciljevima OND-a. Zatim su zabranjena sva djela koja nisu odobrili cenzori, zabranjena su djela na dijalektu i ona koja citiraju strane predstave,

puritanizma javljale još početkom 20. stoljeća,²²⁰ dvadesetih je došlo do povlačenja stranih novina, glazbe, filmova i literature. Ubrzo je započela kampanja protiv upotrebe zamjenice *lei* u trećem licu jednine kao ljubaznog načina obraćanja jer se to smatralo ostatkom talijanskog služenja i podčinjenosti strancima te snobovskim građanskim izrazom.²²¹ Starace je želio promijeniti standardni jezik te uvesti drugo lice množine *voi* za obraćanje osobama iz poštovanja jer je upotreba trećeg lica jednine preuzeta iz španjolskog jezika. Sve prisutnija ksenofobija u fašističkom državnom vrhu vidljiva je na nizu primjera. Mijenjali su se i nazivi određenih stranih proizvoda tako da se poznati desert *zuppa inglese* otad nazivao *zuppa Impero*. Posebna pozornost obraćala se na jezik u graničnim područjima.²²²

Ipak, bilo je nužno smanjiti strani utjecaj, što se odnosilo i na turističku djelatnost. Došlo je do promjene u terminologiji i nazivima pojedinih turističkih društava, klubova i organizacija. Naloženo je da se upotrebljavaju isključivo talijanski izrazi te da se izbjegavaju izrazi stranog porijekla, makar su neki od njih bili međunarodni. Tako je hotel postao *albergo* (bilo je i drugih izmjena *hall – atrio*, *kursaal – sala della cura*, *scuffle – soffiato*), a *club* je dobio zamjenu u pojmovima *centro*, *circolo*.²²³

Budući da je u početku domaći turizam bio slabije razvijen, međunarodni turizam u Italiji bio je jedan od prioriteta. Potresi koji su uzdrmali njegov razvoj bili su najprije svjetska gospodarska kriza 1929. godine, a polovicom 1930-ih godina sankcije prema Italiji koje je uvela Liga naroda nakon talijanskog zauzimanja Etiopije. Nakon 1935. godine režim je popustio stisak i strani je turizam počeo jačati te su uvedene određene mjere poput oslobađanja od plaćanja boravišne pristojbe i uvođenja hotelskih bonova koje je izdala Nacionalna fašistička federacija hotela i turizma u inozemstvu. Istodobno se pokušao ograničiti i u što većoj mjeri spriječiti odlazak talijanskog stanovništva na odmor u inozemstvo te su iz Ministarstva unutarnjih poslova slani i posebni dopisi prefektima s preporukama o smanjenju ili zaustavljanju planiranih putovanja u inozemstvo u organizaciji fašističkih organizacija i drugih

a na kraju su 1935. godine zabranjene sve predstave čiji su autori iz takozvanih zabranjenih zemalja (Sanction nations), de Grazia, 1981: 168 i 169.

²²⁰ Pristaše iredentizma zalagale su se za promjenu naziva područja i mjesta koja su imala slavenske ili njemačke korijene te uvođenje novih, domaćih naziva. Određene inicijative bile su i za promjene naziva određenih hotela. Pivato, 2006: 105. i 106.

²²¹ Cannistraro, 1976: 125.

²²² Bosworth, 2005: 411.

²²³ Organizacija *Touring Club Italiano* nije promijenila naziv zbog prepoznatljivosti svojeg naziva među domaćim i stranim turistima, zbog čega se našla na meti kritika. Tom prilikom iz organizacije su naglašavali da drže do razvoja stranog turizma u Italiji i državnog prihoda, a da je promjena naziva manje važna. Pivato, 2006: 108–111. Ipak, naziv su promijenili krajem tridesetih godina.

državnih tijela. Smatralo se da talijanska zemlja nudi raznolike sadržaje za sve ukuse, a nije se željelo talijanskim novcima doprinijeti jačanju stranih ekonomija na štetu talijanskog turizma.²²⁴

Tridesetih je godina središnja vlast nastojala povećati nadzor i kontrolu nad turističkom djelatnošću. Pokušalo se uskladiti ekonomske i političke ciljeve bliskijom suradnjom među Ministarstvom vanjskih poslova, Ministarstvom unutarnjih poslova i Ministarstvom tiska i propagande (naknadno Ministarstvo narodne (popularne) kulture).²²⁵

Na temelju svega navedenoga, jasno je kako se unutar talijanske međuratne turističke djelatnosti mogu prepoznati različiti utjecaji fašističke ideologije, neovisno o tome radi li se o poticanju masovnih izleta na izložbu u povodu državnog praznika, odlascima na ljetovanja, što je bilo važno za zdravo tijelo i duh, boravku djece i mladih u posebno osmišljenim kampovima ili upoznavanju ljepota talijanskih gradova i pokrajina vožnjom narodnim vlakovima. Sve se organiziralo u svrhu zadovoljstva talijanskog stanovništva, izostanka antifašističkih misli tijekom organiziranog slobodnog vremena i putovanja, davanja potpore vladajućim strukturama i, naposljetku, međunarodnog priznavanja fašističkog režima u čemu su trebali pomoći priljev stranih gostiju i snažna propagandna aktivnost.

4.3. ORGANIZACIJSKA STRUKTURA TURIZMA U FAŠIZMU

Unutar fašističkog režima svoje su djelovanje nastavile postojeće turističke organizacije. U tom je razdoblju država preuzela brigu o usmjeravanju turističke djelatnosti i povećala nadzor nad njezinim aktivnostima.

Promjene u turizmu bile su osjetne početkom 1925. godine kada je Mussolini započeo s uzdizanjem totalitarne i korporativne države. ENIT je svoje djelovanje prilagodio režimu, no u njegovu su vodstvu djelovali liberali te je bila potrebna fašizacija organizacije.²²⁶

Prvu značajnu intervenciju u turističkom sektoru fašistički je režim poduzeo 1926. godine osnivanjem autonomnih lječilišnih, boravišnih i turističkih uprava (*Azienda Autonoma di cura, soggiorno e turismo* – u nastavku AACST) koje su predstavljale sustav perifernih, odnosno lokalnih, turističkih organa, a radi fašizacije institucija. Donošenje novog zakona

²²⁴ Tizzoni, 2017: 156. i 157.

²²⁵ Tizzoni, 2017: 165–167.

²²⁶ Bosworth, 1997: 7–9.

dovelo je do promjena u postupku priznavanja statusa turističkog teritorija i njegovih obveza. Novoosnovane organizacije trebale su voditi računa o lokalnoj turističkoj politici jer se pokazalo da su ranije institucije loše upravljale prihodima stečenima naplatom turističke pristojbe – novac se upotrebljavao za općinske troškove i zato se odlučilo razdvojiti poslove i prihode općina i turističkih uprava.

Uprave AACST trebale su poslužiti kao jedna vrsta nadzora državnih institucija nad nositeljima lokalnih turističkih djelatnosti te su u upravi novih organizacija pojedini članovi trebali biti stručnjaci u turističkom sektoru ili osobe čija je djelatnost bila usko vezana uz navedeni sektor. Novi zakon predviđao je status turističkog mjesta isključivo za općine koje su imale već postojeće kapacitete potrebne za realizaciju turističkih aktivnosti i kojima je turistička djelatnost bila važna za gospodarsko pitanje, odnosno kojima je turizam bio glavna ili jedna od glavnih privreda. Novi zakon uskratio je status turističkog odredišta²²⁷ mjestima u kojima nije bio razvijen međunarodni turizam već samo domaći koji se bazirao na privatnom smještaju. U lječilištima je autonomna organizacija imala odvojenu pravnu osobnost, što znači da je trebala funkcionirati zasebno od općinskih poslova i uprave. Ipak, pokazalo se kako su općinske i pokrajinske vlasti u velikoj mjeri odlučivale o financijama turističke uprave, a prefekt je imao važnu ulogu u donošenju svih odluka vezanih uz upravljanje turističkom djelatnosti, zajedno s predstavnicima lokalnih gospodarskih subjekata.²²⁸ ENIT je nadgledao aktivnosti turističkih uprava i djelovao prema nalogu središnje vlasti.²²⁹

Uprave AACST definirane su kao lječilišne, boravišne i turističke uprave kojima pripadaju troškovi oko električne rasvjete, brige oko prometne infrastrukture, publiciranja i nadzora nad javnim objektima koje posjećuju stranci, što je značilo da je nova turistička uprava na sebe preuzela gotovo sve aktivnosti općine.²³⁰ Novi zakon bio je inspiriran lječilišnim povjerenstvima (*Kurkommissionen*) koja su postojala na bivšim austrijskim teritorijima.²³¹

²²⁷ Ministarstvo unutarnjih poslova odbilo je prepoznati i priznati neka mjesta kao turistička, primjerice centre za odmor (*centri di villeggiatura*), zatim mjesta na selima (*compagna*) gdje su bile ljetne rezidencije Talijana, dok su s druge strane osnivana druga turistička mjesta, poput termi. Druge općine priznate su kao turističke, ali su izostavljene iz nove strukture uprava AACST. To su bila mjesta kao što su Capri, Pozzuoli, Agrigento, Pesaro, Venecija, Viareggio. Tijekom tridesetih godina još su neke lokacije odbijene, što je vjerojatno politički motivirano. Berrino, 2011: 212–218.

²²⁸ Tizzoni, 2017: 154.

²²⁹ Ripoli, 2006: 40.

²³⁰ Berrino, 2011: 212–218.

²³¹ Prvi zakon u području turizma donesen je 1910. godine, a bio je to zakon broj 863 koji je općinama čije je gospodarstvo imalo karakter klimatskog, kupališnog ili lječilišnog mjesta dao pravo traženja dozvole od Ministarstva unutarnjih poslova za uvođenje boravišnih pristojbi kojima bi se osigurala dobit za daljnji razvoj takvih općina. Tizzoni, 2017: 151.

Novu Turističku upravu vodio je odbor sastavljen od predsjednika imenovanog od prefekta pokrajine, predstavnika ENIT-a i TCI-ja, zatim od dvaju članova, od kojih je jedan inženjer, a drugi liječnik, a koje izabire Provincijski zdravstveni savjet (*Consiglio provinciale di sanità*). Odbor su činili i predstavnik vlasnika hotela i pansiona, predstavnik lokalnih trgovaca i industrijalaca kojeg je birao prefekt te dva predstavnika općinskog vijeća, od kojih je jedan mogao biti i gradonačelnik. Mandat im je trajao četiri godine.²³²

Ministarstvo turizma osnovalo je Središnje vijeće za lječilišta (*Consiglio centrale delle stazioni di cura*). Članovi navedenog Vijeća bili su: državni podsekretar za unutarnje poslove (*sottosegretario di Stato per gli affari dell'interno*), koji je imao funkciju predsjednika Vijeća, generalni direktor civilne uprave (*amministrazione civile*) u funkciji potpredsjednika, stručnjaci iz područja zdravstva, umjetnosti te predstavnici talijanskih turističkih organizacija poput TCI-ja, ENIT-a, Udruženja hotelijera (*Associazione italiana albergatori*), Udruženja za turistički promet stranaca (*Associazione italiana movimento forestieri*), Federacije termalnih, kupališnih i klimatskih odredišta (*Federazione stabilimenti termali, balneari e climatici d'Italia*), a Vijeću je na raspolaganju bio predstavnik Ministarstva unutarnjih poslova.²³³

Uprava se bavila promidžbom i skrbi o provedbi mjera i inicijativa usmjerenih na poboljšanje infrastrukture, kontrolu okoliša i zdravstvene kvalitete, zatim pružanjem informacija, prikupljanjem i izdavanjem podataka o turističkom kretanju te je morala sudjelovati na izložbama i sajmovima. U početku se osnivanje navedenih uprava činilo pozitivnim. No tijekom petog Nacionalnog kongresa turističkih i boravišnih stanica u Montecatiniju 1926. godine pojavile su se prve kritike na račun novog sustava turističkih uprava. Najviše negodovanja izazvala je činjenica da je novi sustav doveo do centralizacije uprave lokalnih turističkih organizacija. Problem je bilo i pitanje koegzistiranja novih organizacija i već postojećih poput organizacija *Pro loco* koje su novim zakonom uglavnom bile raspuštene.²³⁴

Stoga se uvidjela potreba za osnivanjem jednog konzorcija za sva turistička mjesta (*Consorzio delle Stazioni di cura, soggiorno e turismo*) sa sjedištem u Rimu, čime bi se

²³² HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo Opatija*, kutija broj 9, Regio Decreto-Legge 15 Aprile 1926, n. 765, „Provvedimenti per la tutela e lo sviluppo dei luoghi di cura, di soggiorno o di turismo”; Turistička uprava ovog tipa nije uvedena jedino u Rimu zbog posebnih sporazuma između države i Crkve. Prema sporazumu, hodočasnici i turisti koji su boravili u Rimu nisu morali plaćati turističku pristojbu. Ripoli, 2006: 41.

²³³ HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo Opatija*, kutija broj 9, Regio Decreto-Legge 15 Aprile 1926, n. 765, „Provvedimenti per la tutela e lo sviluppo dei luoghi di cura, di soggiorno o di turismo”.

²³⁴ Tizzoni, 2017: 155.

integrirale i koordinirale aktivnosti pojedinih odredišta i koji bi surađivao s Odborom za turistička mjesta (*Comitato Centrale delle stazioni di Cura*) osnovanim Kraljevskim dekretom od 15. travnja 1926. godine. Dio konzorcija mogla su postati razna druga privatna ili javna tijela, organizacije te odbori zainteresirani za razvoj turističkih odredišta i promociju važnosti turističke djelatnosti za nacionalnu ekonomiju.²³⁵ Osnivanjem takva konzorcija povećao se i nadzor nad radom lokalnih turističkih uprava.

Nov problem za funkcioniranje novih turističkih uprava javio se početkom tridesetih godina kada je 1931. godine uvedena promjena vezana uz lokalne financije. Boravišna pristojba bila je zamijenjena porezom na najamninu jer se ustalila praksa da turisti izbjegavaju plaćanje boravišne pristojbe tako da mijenjaju boravišta. Stoga su svi prihodi od takozvanih drugih kuća (*seconde case*), soba, vila i slično bili izuzeti iz područja turizma i ušli su u područje lokalnih financija. To je značilo da je novac prikupljen novim porezom išao ravno u općinsku blagajnu, čime su ionako osiromašene uprave AACST ostajale bez dijela prihoda, a nisu dobivale ni potrebne financije središnjih vlasti. Ukratko, novi porez na najamninu, odnosno porez za iznajmljivanje, koji su ranije naplaćivale uprave AACST, naplaćivala je općina i dobivala najviše prihoda od privatnog smještaja. Zbog toga je odlučeno da u razdoblju od 1932. do 1934. godine turističke uprave smiju naplaćivati dvostruki porez svojim turistima, pri čemu se jedan odnosio na najam, a drugi na boravište. Neke uprave AACST odbile su navedeno jer su smatrale da je to gostima neprihvatljivo te su morale reorganizirati proračun i uvesti druge poreze poput onoga na predstave i zabavu ili su tražile financijsku pomoć općine.²³⁶

ENIT je u međuvremenu osnovao i talijanski Konzorcij za putničke i turističke urede (*Consorzio italiano per gli uffici di viaggio e turismo*) sa zadaćom pomaganja i koordiniranja inicijativa raznih tijela, društava i tvrtki uključenih u turističku djelatnost. Posebno osnovane agencije provodile su propagandne aktivnosti. Uz prijašnje inicijative, ENIT je bio zaslužan i za razvoj turističke statistike, čime se detaljnije moglo analizirati i pratiti stanje talijanskog turizma. Ranije vođene statistike više su se orijentirale na praćenje prometa stranih turista u

²³⁵ Uz djelovanje Konzorcija bili su vezani pokrajinski odbori (*Comitato Provinciale*) podijeljeni u tri kategorije međunarodnog, nacionalnog i regionalnog karaktera. Konzorcij se sastojao od središnjih, regionalnih i lokalnih organa. Središnje organe činili su: Nacionalno vijeće sastavljeno od predsjednika pokrajinskih odbora, Središnji odbor sastavljen od 11 članova i predsjednika Konzorcija. U svakoj pokrajini osnovali su se pokrajinski odbori Konzorcija (*Comitato Provinciale del Consorzio*) sa sjedištem u glavnom gradu pokrajine. Pokrajinski odbor činili su prefekt ili njegov delegat te predstavnici raznih turističkih organizacija, Državnih željeznica, javnih službi i gospodarskih organizacija koje su bile važne za razvoj turističke djelatnosti. U svakom turističkom mjestu osnovan je turistički ured u cilju provođenja aktivnosti Konzorcija, a prema naredbama Središnjeg odbora. HR-DARI-174, kutija broj 9, *Il Corriere dei comuni, Il Consorzio delle Stazioni di cura, turismo e soggiorno – Statuto*, str. 5.

²³⁶ Berrino, 2001: 212–218.

Italiji, a nova statistika pružala je uvid u kretanje i sudjelovanje domaćeg stanovništva unutar turizma.²³⁷

Kad je riječ o državnoj razini turističkog upravljanja, 1927. godine osnovano je novo vodeće turističko tijelo Talijansko poduzeće za turizam (*Compagnia Italiana per Turismo* ili CIT), koje je objedinilo uprave ENIT-a, Državnih željeznica, talijanskih banaka *Banco di Sicilia* i *Banco di Napoli* čiji je početni kapital iznosio pet milijuna lira. Za prvog predsjednika imenovan je Ezio Maria Gray.²³⁸ Kao njegovi bliski suradnici imenovani su Gustavo Falcone, glavni voditelj službe Državnih željeznica, Enrico Forges Davanzati iz ENIT-a, Vincenzo Lojacono, opunomoćenik ministra, Ignazio Mormino, povjerenik sicilijanske banke, Michele Oro, generalni direktor ENIT-a, Luigi Pace, povjerenik napuljske banke, i Vittorio Tondelli, zamjenik generalnog direktora Državnih željeznica.²³⁹ Gray je smatrao kako se u prvi plan trebaju staviti nacionalni interesi u odnosu na međunarodni turizam te je podržavao što veću fašističku kontrolu. Zalagao se za ukidanje TCI-ja jer se, po njemu, radilo o liberalnoj organizaciji koja je izmicala kontroli fašista, te za ukidanje ENIT-a i uspostavu jedinstvene organizacije koja će voditi talijanski turizam, a koja bi bila upravo CIT.²⁴⁰ Još 1915. godine izjavio je kako stranci koji dolaze u Italiju špijuniraju zemlju te je pomogao u organizaciji talijanskog Odbora protiv stranih zavjera (*Comitato italiano contro le insidie straniere*). Sumnja se posebno odnosila na njemačke turiste i vlasnike hotela.²⁴¹ Smatrao je da Nijemci borave u Italiji kako bi nadgledali i špijunirali prilike te s vremenom proveli invaziju. Usto, Gray je smatrao kako im rad unutar turističke privrede služi samo kao paravan.²⁴²

CIT je bio zadužen za nekadašnje aktivnosti ENIT-a poput organizacijskih poslova, prodaje karata, organizacije putovanja i izleta, turističkih servisa, vođenja putničkih i turističkih ureda po Italiji i Europi te brojnih agencija korespondenata izvan Europe.²⁴³ ENIT-ove zadaće bile su prikaz noviteta u inozemnom turističkom prometu, predlaganje središnjoj vlasti

²³⁷ Battilani, 2001., str. 252. i 253.

²³⁸ Ezio Maria Gray bio je nacionalist, osnivač fascija u Novari. Tijekom 1924./1925. postao je član nacionalne uprave Fašističke stranke. Tijekom tridesetih godina bavio se radijskim novinarstvom i glavnim neprijateljima režima smatrao demokrate, socijaliste, Britance, Ruse, Amerikance, Židove i Francuze. Nastojao je provesti fašizaciju turizma, od hotelijera je zahtijevao snižavanje cijena za 20 % radi doprinosa za Borbu za liru te njihovo prihvaćanje integracije Talijanskog udruženja hotelijera (*Associazione Italiana degli Albergatori*) u korporativnu državu. Bosworth, 1997: 10–12.

²³⁹ La Riviera del Carnaro, br. 3., 1927., „L'on. Ezio Maria Gray Presidente della nuova Compagnia Italiana per Turismo”, str. 18.

²⁴⁰ Bosworth, 1997: 7–9.

²⁴¹ Bosworth, 1996: 171.

²⁴² Bosworth, 1997: 9. i 10.

²⁴³ Berrino, 2011: 220. i 221.

potrebnih promotivnih aktivnosti u Italiji i inozemstvu, izrada statističkih podataka, provođenje tečajeva i ostali poslovi. Ostvarena je suradnja s institutom LUCE na izradi propagandnih turističkih filmova, zatim suradnja s TCI-jem čiji je predsjednik bio potpredsjednik ENIT-a, Talijanskim udruženjem hotelijera (*Associazione italiana albergatori*), CAI-jem, Nacionalnim talijanskim olimpijskim odborom (*Comitato olimpico nazionale italiano* – CONI). Nekoliko mjeseci kasnije, u siječnju 1929. godine, predsjednik ENIT-a liberal Luigi Rava dao je ostavku i predsjedništvo ENIT-a preuzeo je Giovanni Cesare Majoni²⁴⁴ da bi nakon njega vodstvo preuzeo Fulvio Suvich koji je naglašavao kako će organizacija biti uklopljena u fašistički korporativni sustav. Od 1929. godine vijeće ENIT-a činili su predstavnici raznih ministarstava te federacija i konfederacija ekonomskog sektora, a organizacija se isključivo bavila propagandnim aktivnostima.²⁴⁵ Ipak, propaganda je bila pod cenzurom.

Turističke politike provedene 1930-ih na nacionalnoj i lokalnoj razini činile su nastavak onih provedenih u prethodnom desetljeću. Glavni cilj ostao je povećanje međunarodnog turističkog prometa u Italiji te traženje podrške među domaćim stanovništvom. Cilj turizma bio je povećati ugled Italije s političkog i gospodarskog stajališta te u inozemstvu prikazati novu državu čija su osnovna načela bila „disciplina, red, racionalnost, efikasnost”.²⁴⁶

Za korporativnu državu bilo je specifično širenje birokracije. Uz dvije postojeće talijanske turističke organizacije, središnja vlast odlučila je u proljeće 1931. godine uspostaviti treću organizaciju. Time se trebala riješiti kriza turističke djelatnosti koja je nastupila početkom tridesetih godina. Osnovano je Povjerenstvo za turizam (*Commissariato per il turismo*) radi poboljšanja nadzora nad turističkom djelatnosti. Povjerenstvo je bilo izravno podređeno Mussoliniju pa je izostavljen udio pojedinih ministarstava u turizmu i Duce je postao čovjek koji donosi sve važne odluke za turizam. Zbog mnogih podudaranja među funkcijama i ciljevima pojedinih turističkih organizacija, javljale su se nejasnoće i nesigurnosti među djelatnicima tih organizacija. Iako je svima u interesu bio razvoj talijanskog turizma, već su se u ranim fazama vidjele nesuglasice i borba za opstanak između ENIT-a ili CIT-a.²⁴⁷

²⁴⁴ Giovanni Cesare Majoni (1876. – 1969.) bio je iz aristokratske obitelji iz Pijemonta. Godine 1933. postao je senator na prijedlog Rave. Kratko je vodio ENIT i nakon nekoliko mjeseci ponovno je otvorio ured veleposlanika u Tokiju. Prije negoli je napustio ENIT, organizirao je konvenciju u Rimu tijekom koje su se tražile velike financije za ENIT i izglasan je prijedlog Vlade o tome da se turizam uzme u obzir kao važan nacionalni interes. Berrino, 2011: 220. i 221.

²⁴⁵ Prijašnje vijeće činili su predstavnici vlade, privatnih tvrtki i TCI-ja, Berrino, 2011: 220. i 221.

²⁴⁶ Tizzoni, 2017: 155.

²⁴⁷ Bosworth, 1997: 16. i 17.; Berrino, 2011: 221–227.; Dallari-Mariotti, 2006: 271–272.

Predsjednik ENIT-a Suvich imao je svoju viziju budućnosti talijanskog turizma. Smatrao je turizam moćnim sredstvom u rukama režima i otad se radilo na promoviranju svih inovacija fašističke Italije u inozemstvu poput poboljšanja higijenskih i zdravstvenih uvjeta u zemlji. U Suvichevo vrijeme do izražaja dolaze i promišljanja o odnosu vlasti i lokalnih turističkih uprava jer je postojalo određeno nepovjerenje u privatne interese lokalnih vlasti. Stoga je povećan nadzor nad njihovim djelovanjem. Godine 1932. sve pokrajine osnovale su svoje pokrajinske odbore za turizam (*Comitato provinciale per il turismo*), čije su djelovanje usmjeravali prefekti, a u odboru se obavezno nalazio i predstavnik ENIT-a, što je središnjoj organizaciji omogućilo bolji nadzor događaja. Njihovo djelovanje nije bilo toliko uspješno zbog nedostatnih novčanih sredstava i neiskustva u vodstvu.²⁴⁸ Pokrajinski turistički odbori osnovani su pri Pokrajinskim vijećima korporativnoga gospodarstva provincija (*Consigli provinciali dell'economia corporativa delle Province*). Odbori su bili neka vrsta nadopćinske turističke koordinacije. No nije se radilo o autonomnim tijelima zbog ovisnosti o Pokrajinskom vijeću korporativnoga gospodarstva koje je određivalo sredstva za rad odbora te imenovalo članove.²⁴⁹

Nakon toga rodila se ideja o stvaranju novih turističkih područja bez obzira na njihove granice i administrativnu pripadnost određenoj pokrajini. Umjesto toga, trebala su biti povezana s obzirom na jednake interese, problematiku i slično. Razmišljalo se o osnivanju više nacionalnih turističkih područja: Siciliji, ligurskoj rivijeri, Dolomitima, napuljskoj rivijeri i jadranskoj rivijeri. Njima bi upravljao savez uprava AACST, što je trebalo pojednostavniti rad turističke administracije. No pojedine općine negodovala su zbog neslaganja oko prijedloga novih granica. Usto, središnja vlast bojala se stvaranja većih autonomija određenih razvijenijih turističkih područja.²⁵⁰

Tridesete godine obilježene su stalnim sukobom i nadmetanjem vođa organizacija ENIT i CIT. Alberto Fassini²⁵¹ smatrao je da su turizam u većoj mjeri zahvatile politika i ideologija te su mnoge odluke donošene na temelju osobnih ambicija. Suvich je prozivao Fassinija i CIT zbog njegova lošeg poslovanja u inozemstvu, financijskih gubitaka te navodnih protufašističkih aktivnosti u nekim njegovim inozemnim uredima. Stalna netrpeljivost između ENIT-a i CIT-a

²⁴⁸ Berrino, 2011: 221–227.; Abbazia e la Riviera del Carnaro, „I Comitati Provinciali del Turismo“, 1932., br. 9. i 10. str. 1.

²⁴⁹ Tizzoni, 2017: 159.

²⁵⁰ Berrino, 2011: 221–227.

²⁵¹ Alberto Fassini (1875. – 1942.) bio je talijanski filmski producent. Bio je blizak Mussoliniju i 1927. godine predsjednik organizacije CIT. [http://www.treccani.it/enciclopedia/alberto-fassini_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/alberto-fassini_(Dizionario-Biografico))

oslabila je jedinstveno djelovanje talijanskog turističkih organizacija prema inozemstvu, a ponekad su radile jedna protiv druge i nisu se međusobno promovirale.²⁵²

U studenome 1934. godine ponovno se mijenja središnja Turistička uprava jer se promijenila priroda turističkih aktivnosti i postala sredstvo propagande. Od Povjerenstva nastala je Središnja uprava turizma (*Direzione generale del turismo* ili DGT) s funkcijom nadgledanja svih turističkih organizacija, aktivnosti i usluga, a najviše oglašavanja. ENIT i CIT te ostale turističke organizacije bile su podređene novoj Upravi. Nova Uprava bila je podređena Podsekretarijatu za tisak i promidžbu (*Sottosegretariato di Stato per la Stampa e la Propaganda*) na čijem čelu je bio Mussolinijev zet Galeazzo Ciano. Ciano je 1935. godine postao ministar za tisak i propagandu, a dvije godine kasnije ministar narodne kulture (Ministarstvo narodne kulture ili *Ministero della cultura popolare* – Minculpop).²⁵³ Povjesničar Bosworth opisao je DGT kao instituciju koja je nadgledala nadgledatelje.²⁵⁴

Pokrajinski odbori imali su smanjen utjecaj na odvijanje turističkih aktivnosti i poslova te su ukinuti, a u lipnju 1935. godine osnovane su pokrajinske turističke uprave, odnosno pokrajinska tijela za turizam (*Enti provinciali del turismo* ili EPT) sa sjedištima u pokrajinskim vijećima za korporativnu ekonomiju (*Consigli provinciali dell'economia corporativa*), a izravno su bili pod Središnjom upravom za turizam. Pokrajinska tijela započela su s radom 1936. godine i njihova uloga bila je koordinacija lokalnih turističkih uprava i udruženja, nadgledanje manifestacija i propagandnih aktivnosti, uočavanje i rješavanje turističkih problema u pojedinim pokrajinama, a njihovo djelovanje uvijek je moralo biti usklađeno s očekivanjima središnje vlasti.²⁵⁵ Nova tijela imala su veću autonomiju u odnosu na pokrajinske odbore za turizam i izravno su odgovarala Podsekretarijatu za tisak i propagandu od kojeg su primali smjernice za rad.²⁵⁶ Osnivanjem EPT-a država je mogla upravljati turističkim aktivnostima u pokrajinama i nadzirati ih.²⁵⁷

Tijekom tridesetih godina jedan od većih problema predstavljala je gospodarska kriza te nedostatak hotela za goste niže platežne moći u pojedinim mjestima. Pri pomaganju u izgradnji novih hotela država je uvela određena oslobođanja od poreza. Gosti srednjih ili nižih prihoda predstavljali su poseban problem za luksuzne hotele koji se nisu uspijevali popuniti.

²⁵² Bosworth, 1997: 17–19.

²⁵³ Berrino, 2011: 221–225.

²⁵⁴ Bosworth, 1996: 173–175.

²⁵⁵ Berrino, 2011: 225–227; Bosworth, 1997: 22.

²⁵⁶ Tizzoni, 2017: 160. i 161.

²⁵⁷ Dallari-Mariotti, 2006: 273.

Godine 1937. provedena je reklasifikacija hotelske strukture te su uvedene četiri kategorije hotela i tri pansiona. Objektima koji nisu pristupili klasifikaciji dodijeljena je denominacija gostionica (*locanda*). Država je davala poticaje, primjerice kreditne i porezne poticaje, te, vrlo ograničeno, nagrade.²⁵⁸

Pristupilo se osnivanju Turističke korporacije (*Corporazione del Turismo*) u kojoj bi ENIT imao važnu ulogu te kontrolu nad svim turističkim aktivnostima u zemlji i inozemstvu.²⁵⁹ Uoči Drugog svjetskog rata ENIT je imao 20 delegacija (uz 50 počasnih delegacija) čiji je cilj bio promocija Italije u inozemstvu i pružanje podrške talijanskim tvrtkama koje su poslovale u inozemstvu.²⁶⁰

Godine 1939. Središnja uprava za turizam pobrinula se za razvoj hotelijerstva, što je rezultiralo stvaranjem Nacionalnog tijela za turizam i hotelijerstvo (*Ente nazionale industrie turistiche e alberghiere* ili ENITEA). Na čelu organizacije bio je Guido Mattioli Belmonte, a upravni odbor vodio je dio osoblja ENIT-a koje nije bilo uključeno u pripreme za ratna zbivanja, zatim članovi središnje uprave, pojedinih ministarstava i Fašističke nacionalne banke rada (*Banca Nazionale del Lavoro*). Početni kapital novog tijela iznosio je 15 milijuna lira, a njime se nastojalo utjecati i na razvoj i povećanje broja hostela i kampova za mlade koje se željelo što aktivnije uključiti u turističke aktivnosti.²⁶¹

Cilj novog tijela bila je obnova isplativijih hotela. Nakon nekog vremena tijelo je preimenovano u Instituciju za hotelsku rekonstrukciju (*Istituzione Ricostruzione Alberghiere* ili IRA). Zbog prevelikih financijskih izdataka i nedostatka kvalitetnoga građevinskog materijala za obnovu hotela, organizacija je prestala s radom u kolovozu 1941. godine.²⁶²

Turističke organizacije bile su uključene u proces fašizacije ili su pak bile kontrolirane na način da se pazilo da ne ometaju zamisli vlade. Istovremeno je Turistička korporacija (*Corporazione dell'ospitalità*) bila potpuno razrađena pod formalnim predsjedništvom Mussolinija i njegovim potpredsjednicima Angelom Mariottijem, Albertom Fassinijem, Michelom Orom i Augustom Marijem Rebuccijem²⁶³ te drugim fašističkim uglednicima. TCI,

²⁵⁸ Classificazione degli alberghi e delle pensioni, Regio decreto-legge 18. 1. 1937., br. 975, http://www.edizioniuropee.it/LAW/HTML/17/zn3_01_001.html; Berrino, 2011: 235. i 236.

²⁵⁹ Bosworth, 1997: 15. i 16.

²⁶⁰ Ripoli, 2006: 39.

²⁶¹ Berrino, 2011: 236. i 237.; Bosworth, 1997: 21. i 22.

²⁶² Bosworth, 1997: 23. i 24.

²⁶³ Rebucci je bio stručnjak u turizmu, djelovao je u toplicama Salsomaggiore prije 1914. godine, postao je urednik novina *Rivista delle stazioni di cura, soggiorno e turismo*. Turizam je smatrao vrlo važnom gospodarskom granom i držao je da se turizmom treba baviti čak i u vrijeme rata i pomno ga planirati. Bosworth, 1997: 5.

koji je nastao u vrijeme liberalne vlade, morao je 1937. godine, kao i mnoge druge društvene organizacije, preuzeti viši talijanski naziv, odnosno naziv *Consociazione Turistica Italiana*. Čak je i Angelo Mariotti, koji je imao nešto moderniji svjetonazor, u turističkoj djelatnosti sve više upotrebljavao fraze i riječi fašista.²⁶⁴

Iz svega navedenoga može se uočiti da se sustavno radilo na stvaranju državne kontrole nad turističkom privredom, posebno nad lokalnim vođenjem turističke politike. Pritom su tijekom godina pokrajinske vlasti imale velik utjecaj na donošenje odluka u turističkom upravljanju, pa su tako s vremenom prefekti dobili velike ovlasti u Turističkoj upravi zahvaljujući osnivanju uprava AACST i EPT-a.²⁶⁵

Najvažniji fašistički zakoni za razvoj talijanskog turističkog sektora jesu:

- osnivanje autonomnih turističkih uprava AACST (*Aziende autonoma di cura, soggiorno e turismo*) 15. travnja 1926. godine, Kraljevski dekret br. 765,
- osnivanje državnog tijela Povjerenstvo za turizam (*Commissariato per il turismo*) 1931. godine,
- osnivanje Podsekretarijata za tisak i propagandu radi kontrole sektora i koordiniranja turističkih aktivnosti 6. kolovoza 1934. godine, Kraljevski dekret br. 1434,
- osnivanje Središnje uprave turizma (*Direzione generale del turismo*) 1934. godine,
- Ministarstvo za tisak i propagandu preuzelo je funkcije Podsekretarijata 24. lipnja 1935. godine, Kraljevski dekret br. 1009,
- osnivanje Pokrajinskih tijela za turizam 20. lipnja 1936. godine, Kraljevski dekret br. 1425,
- uvođenje olakšica za strane vozače automobila i motocikala (bonovi za popust na benzin) 10. veljače 1936., Zakon br. 284,
- ukidanje Ministarstva tiska i propagande te formiranje novog Ministarstva za popularnu kulturu (MinCulPop) 27. svibnja 1937. godine,
- upravljanje putničkim i turističkim agencijama, 30. prosinca 1937. godine, Zakon br. 2650,
- polaganje ispita za turističke vodiče 17. lipnja 1937. godine, Zakon br. 1249,
- klasifikacija hotela i pansiona 26. prosinca 1937. godine, Zakon br. 2651.²⁶⁶

²⁶⁴ Bosworth, 1997: 19, 20.

²⁶⁵ Tizzoni, 2017: 165–167.

²⁶⁶ Ripoli, 2006: 56–58.

5. OPATIJA OD USPOSTAVE FAŠISTIČKE UPRAVE DO POČETKA DRUGOG SVJETSKOG RATA

Dolaskom fašista na vlast u Italiji nastale su brojne promjene na upravno-administrativnom području. Godine 1923. ukinuto je posebno Ministarstvo za oslobođene krajeve, Julijska Venecija podijeljena je na pokrajine i uvodilo se talijansko zakonodavstvo.²⁶⁷

Opatijska općina svoje je djelovanje temeljila na talijanskom općinskom i pokrajinskom zakonu iz 1915. godine. Njome je upravljao načelnik (*podesta*), a tijekom nestabilnih vremena vodstvo nad općinom preuzimao je povjerenik prefekta (*commissario prefettizio*) ili izvanredni povjerenik (*commissario straordinario*). Uz navedene funkcije, u općini su djelovali Općinsko vijeće i Općinski savjet (*Giunta Municipale* i *Consiglio (Consulta) Municipale*). Kotarsko povjerenstvo Volosko (*Commissariato distrettuale di Volosca*), koje je bilo nadležno za općine, ukinuto je i 1923. godine uspostavljena je Potprefektura Volosko (*Sottoprefettura Volosca*) kao organ vlasti na području okruga Volosko-Opatija (*Circondario di Volosca-Abbazia*). Djelovala je do 1927. godine.²⁶⁸

Krajem 1923. godine izglasana je nova uprava opatijske sekcije Nacionalne fašističke stranke, a činili su je lokalni uglednici: načelnik Noè Percich, predsjednik lokalne sekcije Nacionalnog udruženja bivših boraca (*Associazione Nazionale Ex-Combattenti*) Pier Luigi Pansera, Adolfo Bellani, dr. Ramiro Cella, dr. Edoardo Ciubelli, Lodovico Festa i Alessandro Mucci.²⁶⁹ Nova uprava osnovala je grupe (*gruppi di competenza*) preraspodijeljene u nekoliko sekcija koje su bile zadužene za nadziranje i vođenje određenog područja. Tako je osnovano ukupno pet grupa: za područje poljoprivrede, šume i zootehnike (*Agrario-forestale-zootecnica*; predstavnik je bio Boris Luigi, a članovi Carlo Baxa i dr. Corrado Giovanni), zatim grupa odgovorna za područje pomorske trgovine i ribarstvo (*Marina mercantile e pesca*; predstavnik dr. Cella Ramiro i članovi Giulio Celli i Giovanni Percich), treća grupa odnosila se na područje trgovine, industrije i prometa (*Commercio, industriale, comunicazioni*; predstavnik bio je Guido Sergi, a članovi Renato Avetrani, Tancredo Sartori, Luigi Guallini i Giovanni Moruzzi), četvrta grupa obuhvaćala je financije i javnu administraciju (*Finanza, amministrazioni pubbliche*;

²⁶⁷ Dukovski, 1998: 119.

²⁶⁸ Zakošek, 2006: 15–17.

²⁶⁹ La Vedetta, 10. studenoga 1923., br. 266, „Il nuovo Direttorio del P.N.F. per la Sezione di Volosca-Abbazia”, str. 4.

predstavnik grupe bio je Adolfo Bellani, a članovi su bili Noè Percich, Giulio Celli, Pietro Strada, Alessandro Mucci, Silvano Sinovich, Arturo Malnig) i peta grupa zadužena za školstvo (*Scuole*; predstavnik je bio Edoardo Ciubelli, a članovi su bili učitelji Stretta i Duca). Glavni zadatak navedenih grupa bio je unaprjeđenje i savjetovanje pri razvoju pojedinih društvenih i gospodarskih područja u skladu s nacionalnim interesima. Osnovana je i posebna grupa za promociju fašističkih nacionalnih ideja (*gruppo di propaganda dell'Idea Nazionale Fascista*) za organizaciju raznih konferencija o najvažnijim nacionalnim problemima. Za vođenje grupe bili su zaduženi P. L. Pansera, A. Nobili, P. Strada, prof. Sposito i I. Festa.²⁷⁰ Mnogi od navedenih opatijskih uglednika djelovali su u turizmu, bilo kao članovi Turističke uprave ili kao vlasnici smještajnih objekata.

Na izborima 1924. godine većinu glasova očekivano su osvojili fašisti. Prema statistici birališta Volosko-Opatija rezultati su bili sljedeći: fašisti 569 glasova, socijalisti unitarci 3 glasa, pučani 5 glasova, republikanci 1 glas, demokrati 1 glas, Slaveni 86 glasova, komunisti 9 glasova i maksimalisti 0 glasova. Rezultati za Julijsku Veneciju bili su: fašisti 163 563 glasa, socijalisti unitarci 13 114 glasova, pučani 22 000 glasova, republikanci 9 744 glasa, demokrati 5 707 glasova, Slaveni 29 338 glasova, komunisti 20 640 glasova i maksimalisti 5 064 glasa. Kao poslanici izabrani su dr. Besednjak i dr. Stanger.²⁷¹

Uskoro se razmišljalo o osnivanju nove talijanske pokrajine. Održan je sastanak svih načelnika općina liburnijskog područja kako bi raspravili o toj ideji središnje vlasti jer je navedeni prostor više gravitirao Rijeci nego istarskim gradovima. Tim povodom održana je i sjednica opatijskog Općinskog vijeća kako bi se raspravilo o važnoj problematici, a na kojoj su, uz općinske predstavnike, sudjelovali i predstavnici raznih udruženja i institucija.²⁷²

Dana 22. veljače 1924. godine središnja vlast osnovala je Kvarnersku pokrajinu (*Provincia del Carnaro*) sa sjedištem u Rijeci koja je obuhvaćala i liburnijski dio Istre, dio Kastavštine i susjedno područje Slovenije. Sastojala se od sljedeća tri kotara: Rijeka, Volosko-Opatija i Ilirska Bistrica. Upravni uredi nove pokrajine na Kvarneru u prvo su se vrijeme još uvijek nalazili u Istri.²⁷³ Od 1924. godine u Rijeci je osnovano i više pokrajinskih i drugih

²⁷⁰ La Vedetta d'Italia, 29. studenoga 1923., „Partito Nazionale Fascista (sezione di Volosca-Abbazia) – Gruppi di Competenza”, br. 282, str. 4; La Vedetta d'Italia, 30. studenoga 1923., „Partito Nazionale Fascista (sezione di Volosca-Abbazia) – Gruppi di Competenza”, br. 283, str. 4.

²⁷¹ Pučki prijatelj, 10. travnja 1924., br. 17., „Tablica uspjeh izbora u Istarskoj pokrajini po sekcijama”, br. 17, str. 2.

²⁷² La Vedetta d'Italia, 12. veljače 1924., „Per la nuova provincia di Fiume”, br. 35, str. 4.

²⁷³ Pučki prijatelj, 28. veljače 1924., „Kotar Volosko-Opatija odjeljuje se od Istre”, br. 9, str. 4.; Anić, 1988: 292.

državnih ureda, primjerice Ured javne sigurnosti (*Questura*), Tehnički ured, Gospodarsko vijeće, Financijska intendatura, Školski inspektorat i drugi.²⁷⁴

Iako je talijanski kralj Viktor Emanuel još početkom 1920-ih godina zagovarao poštivanje prava i različitosti nacionalnih manjina u Italiji kao dio talijanske liberalne politike, mnogo se toga promijenilo nakon 1922. godine. Na samom početku fašističke vladavine pripadnici manjinskih naroda mogli su sudjelovati u javnom životu i poslovima u lokalnoj upravi te su imali predstavnike u talijanskom parlamentu čiji se broj postupno smanjivao dok krajem dvadesetih godina više nisu imali nijednog predstavnika u parlamentu.²⁷⁵

Jedan hrvatski list prikazao je situaciju u Opatiji početkom 1920-ih godina: *Naša Opatija, prije tako živahna i bučna, sad je kao obamrla. Obamro je i život naših ljudi u onom divnom neoslobođenom kraju. Novi su gospodari zatvorili nižu hrvatsku gimnaziju, ukinuli su dva razreda građanske škole, u crkvu uveli talijanski jezik i talijansku propovijed. Što nisu izvele vlasti, izvršili su fašisti, koji hoće silom da izbrišu svaki trag hrvatstva u Opatiji, koja je od uvijek bila samo hrvatska. Raspustio se »Sokol«, Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru odselila se u Trst, pjevačko se društvo »Lovor« razišlo... Na mjesto naših društava stupila su talijanska udruženja, talijanska pjesma i talijanska riječ hoće da istisne našu jugoslavensku. Još nam je ostalo naše žensko udruženje, koje se ustanovilo negdje koncem godine 1920: Uz to udruženje osnovalo se kasnije i jedno omladinsko društvo i to je sve, što naš svijet u Opatiji ima. Udruženje i omladinsko društvo okupljaju oko sebe naš svijet iz Opatije, Voloskoga i Veprinca. Žensko udruženje posvećuje osobitu brigu djevojkama i djeci. Djevojke se okupljaju u dvorani »Zori«, uče se krojenju, vezenju, šivanju itd.*²⁷⁶

Kraljevskim dekretom od 28. ožujka 1923. godine, objavljenim u službenim novinama od 27. travnja 1923. godine, donesena je odluka o talijanizaciji hrvatskih i slovenskih naziva i osnivanju zasebnog povjerenstva sa zadatkom osmišljavanja talijanskih naziva.²⁷⁷

Povećana je kontrola nad tiskovinama te je uvedena cenzura. Zakonom donesenim 15. srpnja 1923. godine prefekt je dobio ovlasti pozvati urednika na odgovornost i nakon dvije opomene zabraniti tiskanje domaćih listova, a novinari su od kraja 1920-ih godina bili pod

²⁷⁴ Anić, 1988: 292.

²⁷⁵ World Today, 1. listopada 1945., „The Venezia Giulia Question”, 1; 4; str. 154.

²⁷⁶ Dom i svijet, 15. studenoga 1922., „Krsna slava ženskog udruženja u Opatiji”, br. 22, str. 427.

²⁷⁷ Talijani su smatrali da se ne radi o uvođenju novih talijanskih naziva umjesto hrvatskih i slovenskih, već se to nazivalo vraćanjem na prvotni oblik. Radetić, 1944: 154 i 155.; Istarska riječ, 23. 2. 1928. „Zakoni i dekreti o promjeni prezimena”, br. 8., str. 1.; O temi detaljnije pogledati u djelu Hrvoja Mezulića i Romana Jelića „O talijanskoj upravi u Istri i Dalmaciji 1918. – 1943.”

strogom kontrolom i obavezno su morali biti članovi Fašističkog novinarskog sindikata.²⁷⁸ Iste godine zabranjena je upotreba hrvatskog jezika u upravi i započela se provoditi Gentileova obrazovna reforma.²⁷⁹

Komentar iz 1925. godine opisuje nezadovoljstvo hrvatskog naroda čije su kultura i tradicija ostale po strani u novoj državi: *Opatija se materijalno diže. Glede naziranja viših ideala čovjeka, čovječanstva zahvatila je dobrim dijelom i nas ona mutna struja, koja je nabujala uslijed ratne oluje. U narodnom pogledu živimo nekoji u nadi, a nekoji u očaju. Pomanjkanje naših škola, naše nekada ovdje tako brojne inteligencije, potiskava naš narodni život u pozadinu. Mnogi teško trpimo, što nam je u nekom pogledu oteta naša starinska crkvice sa našim omiljelim običajima. Živimo tiho i mirno, ali ipak živimo.*²⁸⁰

Tijekom 1926. godine donesen je zakon o talijanizaciji stranih prezimena, čija je provedba bila pod nadzorom prefekta i imenovana su povjerenstva zadužena za izmjenu prezimena u pojedinim pokrajinama. Ako se zakon nije poštivao, osobe su mogle biti novčano kažnjene iznosom od 500 do 5 000 lira. Mnogi su samovoljno mijenjali prezimena, poput zastupnika iz Pazina Giovannija Mracha²⁸¹ čije je ime nakon izmjene glasilo Giovanni Maracchi.²⁸²

Zakon o promjeni imena prvotno je vrijedio samo za područje Trentina, a od travnja 1927. godine proširen je na ostala novoosvojena područja. Prema tumačenju središnjih fašističkih vlasti, zakon nije označavao promjenu imena, već vraćanje stranih prezimena na talijansko ili latinsko porijeklo jer se smatralo da su sva prezimena u novoosvojenim područjima bila romanskog porijekla te da su s vremenom postala njemačka ili slavenska.²⁸³ Nerijetko se naglašavala brojnost talijanskog stanovništva na području Kvarnerske pokrajine.²⁸⁴

²⁷⁸ Barbalić 1936: 15.

²⁷⁹ Darovec 1996: 74.

²⁸⁰ Pučki prijatelj, 9. travnja 1925., Iz Opatije, br. 15, str. 5.

²⁸¹ Ivan Mrak bio je potalijančeni Hrvat rođen 1891. godine u Pazinu u siromašnjoj građanskoj obitelji. Primao je stipendiju za siromašne studente i završio studij književnosti u Beču. Bio je nastavnik, a u ratu je bio u talijanskoj vojsci. Nakon rata živio je u Rijeci, bio uz D'Annunzija i jedan od osnivača riječkog fascija i njegov predsjednik. Vrativši se u Istru, osnivao je fašističke organizacije. U ime BNI-ja (Nacionalnog bloka) i istarskog fašističkog pokreta, bio je zadužen za pazinski politički kotar i kotar Volosko-Opatija. Godine 1924. postao je fašistički zastupnik u parlamentu, a 1926. godine federalni sekretar PNF-a za Istru. Kasnije je bio pokrajinski povjerenik za Dopolavoro. Upravljao je autokratski i njegov način uprave prozvan je *maracchianismo*. Dukovski, 1998: 65 i 66.

²⁸² Radetić, 1944: 157–160.

²⁸³ Barbalić 1936: 187; Pučki prijatelj, 28. siječnja 1926., „Mijenjanje obiteljskih prezimena”, br. 5, str. 3.; Šetić 2008: 77.; Detaljnije o procesu talijanizacije u knjigama Mezulić-Jelić, „O talijanskoj upravi u Istri i Dalmaciji 1918. – 1943.” i O. Mandića „Istra i Rijeka u Mussolinijevim govorima”.

²⁸⁴ Depoli, 1928: 180 - 187.

Godine 1926. Veliko fašističko vijeće donijelo je novi statut stranke te je autonomija mjesnih *fascija* i pokrajinskih federacija svedena na minimum.²⁸⁵ U Italiji su zabranjene sve političke grupacije osim fašističke. Intenzivno se nastavio proces fašizacije svih organizacija i institucija. Gradonačelnika je imenovao Benito Mussolini, stvarnu vlast držao je federalni partijski sekretar Kvarnerske pokrajine sa sjedištem u Rijeci, politički, privredni i kulturni život podvrgnut je potpunoj kontroli, među ostalim, i preko Dobrovoljne milicije nacionalne sigurnosti (*Milizia Volontaria Sicurezza Nazionale*) kao i ostalih fašističkih organizacija. Svi radnici morali su biti upisani u Talijansku radničku komoru (*Camera del Lavoro Italiana*), a presudnu ulogu pri zapošljavanju 1920-ih godina imala je Riječka pokrajinska federacija sindikalnih fašističkih korporacija (*Federazione Provinciale Fiumana delle corporazioni Sindicali Fasciste*). Ipak, dvadesetih godina upis u Fašističku stranku bio je dobrovoljan, a u njoj su tada prevladavali članovi regrutirani iz redova sitnoga građanstva (obrtnici, trgovci, državni činovnici, prosvjetni radnici i drugi). Tridesetih godina zahtijevalo se da svi zaposleni formalno postanu članovi stranke.²⁸⁶ Vlast je donijela odluku o ukidanju svih potprefektura, a prefekti su dalje surađivali izravno s načelnicima općina.²⁸⁷

Godine 1927. zaustavljeno je djelovanje svih hrvatskih kulturnih i sportskih društava. Riječki prefekt raspustio je Žensko udruženje Volosko-Opatija, Sportski klub Olimpija i Omladinski klub Sloga sa sjedištem u Opatiji.²⁸⁸ Od tog se trenutka kulturni i društveni život hrvatskih Opatijaca odvijao daleko od očiju javnosti jer je stanovništvo stalno bilo pod policijskim nadzorom. Hrvatska inteligencija i ugledni građani dostavljali su informacije seljaštvu o međunarodnoj političkoj situaciji, što je otvaralo prostor za fašistima nepoželjne rasprave među hrvatskim stanovništvom.²⁸⁹ Novine su bile isključivo talijanske, a dulje ili kraće vrijeme izlazilo je desetak glasila, među kojima su najznačajnije novine *La Vedetta d'Italia*, *Bolletino*, *Termini*, *Liburnia*, časopis *Fiume* (1923. – 1940.) koje su objavljivale mnogobrojne i važne talijanske uspjehe, a izostavljale gotovo sve što ukazuje na hrvatstvo, odnosno slavenstvo uopće.²⁹⁰

²⁸⁵ Dukovski, 1998: 133.

²⁸⁶ Anić, 1988: 299.

²⁸⁷ Pučki prijatelj, 9. prosinca 1926., „Sve potprefektore ukinute”, br. 50, str. 2.

²⁸⁸ Pučki prijatelj, 13. listopada 1927., Raspuštena država – ukinuta društva u Opatiji, br. 4., str. 2.; Darovec, 1996: 74.

²⁸⁹ Mandić, 1978: 24.

²⁹⁰ Anić, 1988: 312.

Unatoč talijanskim obećanjima, neposredno nakon okupacije započela su uhićenja i protjerivanja osoba sumnjivih novim vlastima.²⁹¹ Proces talijanizacije na prostorima s većinskim slavenskim stanovništvom svakako je bio nasilan čin. Otpor je pružila domaća inteligencija koju su činili učitelji, svećenici, pravnici, liječnici i ostali poznavatelji trenutačne, ozbiljne društveno-političke situacije. Borili su se protiv nasilne talijanizacije, ističući posebnost hrvatskog identiteta.

Jedan od zagovaratelja hrvatskih prava bio je odvjetnik i političar Uliks Stanger.²⁹² U međuratnom razdoblju bio je jedan od vodećih ljudi Hrvatsko-slovenske narodne stranke, član Političkog društva Edinost i surađivao je s političarima Đurom Červarom,²⁹³ Antom Mandićem²⁹⁴ i Matkom Laginjom²⁹⁵. Zalagao se za prava hrvatskog stanovništva, posebno prava seljaštva, te se borio protiv svih oblika fašističkog terora. Godine 1921. Stanger je postao kandidat Hrvatsko-slovenske narodne stranke za talijanski parlament. U svibnju 1923. godine u Parlamentu je održao govor o otvaranju hrvatskih škola na okupiranim područjima, a progovarao je i o zabrani hrvatskog tiska, problematici općinskih granica i talijanizaciji

²⁹¹ Radetić, 1944: 72, 73.; Strčić, 2007/2008: 82.

²⁹² Uliks Stanger (1882. – 1973.) rođen je u imućnoj obitelji u Voloskom u vrijeme početka uspona opatijske turističke djelatnosti. Završio je Pravni fakultet u Zagrebu i Beču, a nakon studija radio je kao odvjetnik u Trstu. Obavljao je razne dužnosti pa je tako bio tajnik Udruženja pomorskih tvrtki, administrativni direktor Parobrodarskog društva Euxina i član Pravne komisije Trgovačke komore. Prije Prvog svjetskog rata Stanger je bio tajnik društva Dalmatinski skup i izdavač novina Hrvatsko slovo, no njegova politička karijera započinje nakon Rata i povratkom u Opatiju. Početkom dvadesetih godina postao je član Gospodarsko-trgovačkog povjerenstva (*Comitato economico-commerciale*), Središnje savjetodavne komisije za upravno uređenje novih pokrajina (*Commissione consultiva centrale per la sistemazione amministrativa delle nuove Provincie*), Sekcije poljoprivrednih kredita pri Saveznom kreditnom zavodu za obnovu Venecija (*Sezione di credito agrario dell'Istituto Federale di Credito per il Risorgimento delle Venezie*), Arbitrnog suda Filharmonijskog društva kvarnerske rivijere, Upravnog savjeta Udruženja za promet stranaca (*Consiglio direttivo dell'Associazione movimento forestieri*) te Ženskog udruženja Volosko-Opatija. Nakon završetka političke karijere u talijanskom parlamentu Stanger je bio upisan u registar politički opasnih osoba. Zbog optužbi za protitalijanske aktivnosti i nadzora talijanskih vlasti, Stanger je napustio Opatiju i uzeo jugoslavensko državljanstvo. Na prijedlog političkog tajnika Fašističke nacionalne stranke Voloskog-Opatije Muccija, riječki je kvestor 1929. godine naredio uhićenje Stangera ako prijeđe na talijansko područje, a takvo stanje trajalo je do kraja tridesetih godina. Tijekom Drugog svjetskog rata sudjelovao je u narodnooslobodilačkom pokretu i oslobođenju Splita, a u travnju 1945. godine postao je član Narodne vlade Hrvatske. U Opatiju se vratio krajem pedesetih godina. Leiner-Muzur, 2013: 88–98.

²⁹³ Đuro Červar (1876. – 1954.) bio je hrvatski političar i odvjetnik. Rodio se u Istri, ujak mu je bio Juraj Dobrila, a u mladosti je sudjelovao u spaljivanju mađarske zastave 1895. godine sa Stjepanom Radićem. Bio je zastupnik u Istarskom saboru prije Prvog svjetskog rata. Nakon rata djelovao je u Opatiji, a nakon toga se odselio u Kraljevinu SHS.

<http://istrapedia.hr/hrv/2762/cervar-gjuro-duro/istra-a-z/>

²⁹⁴ Ante Mandić (1881. – 1959.) bio je hrvatski odvjetnik u Opatiji u vrijeme talijanske vlasti, a tamo je djelovao do 1937. godine. Još prije Prvog svjetskog rata radio je u odvjetničkoj pisarnici Đure Červara, a potom je otvorio vlastitu. Poznat je kao jedan od članova Jugoslavenskog odbora, tijekom Drugog svjetskog rata pridružio se partizanima, a nakon rata i abdiciranja Petra II. Karađorđevića postao je član Regentskog vijeća u Jugoslaviji. Više o njemu u djelu Olega Mandića „Kronika obitelji Mandić”.

²⁹⁵ Matko Laginja (1852. – 1930.) bio je odvjetnik, političar i preporoditelj. Bio je zastupnik u Istarskom saboru i Carevinskom vijeću u Beču. <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1516>

općenito. Novi su izbori uslijedili u travnju 1924. godine, kada su fašisti vršili veliki pritisak i nasilje prema glasačima. Stanger se ponovno kandidirao, ali nije uspio osvojiti mjesto u parlamentu.

U skladu s brojnim promjenama u društvenom i političkom području opatijskog prostora, događale su se i one gospodarske. Fašistički duh postupno se, kao i u ostalim dijelovima Italije, uvodio i u osnovnu opatijsku privredu – turizam. Obilježja i vrijednosti fašističke ideologije uskoro su se mogle osjetiti u djelovanju turističkih organizacija i društva te postavljenim ciljevima turističke djelatnosti jer je turizam postao novo sredstvo u rukama fašističkog režima za promociju vlastitih dostignuća i nadziranje talijanskog stanovništva.

6. IZAZOVI OPATIJSKOG TURIZMA IZMEĐU DVA RATA

Nakon listopada 1922. godine za talijansku Opatiju nastupile su brojne promjene, što se odrazilo i na turističku djelatnost koja se nosila s teškom situacijom izazvanom društveno-političkim promjenama i gospodarskom krizom. Problemi u gospodarstvu nisu zahvatili samo opatijsko područje i Italiju, već su oscilacije u gospodarstvu zahvatile mnogo šire područje. Razdoblje od 1923. do 1929. godine bilo je obilježeno procesom oživljavanja svjetskoga gospodarstva koje se do 1927. godine oporavilo i vratilo na stanje prije Prvog svjetskog rata. Međutim, u gospodarstvu je prevladavao trend veće proizvodnje nego potrošnje u industriji, što je krajem dvadesetih i početkom tridesetih godina izazvalo svjetsku gospodarsku krizu.²⁹⁶ Vukonić navodi kako je najveća kriza europskog turizma nastupila u razdoblju između 1929. i 1933. godine, što se preklapa s pojavom velike gospodarske krize. Za hrvatska područja pod Italijom navodi kako se nije mnogo ulagalo u turistički razvoj, a kao novo turističko odredište razvio se jedino Umag, dok su Opatija i Lošinj degradirani jer su prestali djelovati kao kupališna lječilišta.²⁹⁷

U malobrojnoj literaturi koja se jedva dotiče opatijskog turizma međuratnog doba gotovo se uvijek ističe takozvano *mračno doba opatijskog turizma*²⁹⁸ i potpuna stagnacija cijele turističke djelatnosti tijekom talijanske vladavine. Citat iz djela „Istra pod Italijom” opisuje propast opatijskog turizma: *Dolaskom Italije putničarstvo je do temelja upropašteno. Italija je imala na stotine kupališta i ljetovališta na svojoj zapadnoj obali, od Riviere do Ponente i Riviere di Levante preko Capria i Napulja sve dolje do Taormine na Sicilije. U probitku je svih tih kupališta i ljetovališta bilo da se uguši svaka konkurencija istarskog putničarstva. I to se je sustavno provodilo. Pod vidom „preustrojstva putničarstva” i „totalitarnog uređenja turizma kao pitanja narodne stege i strogog reda” po osnovi je sav priliv stranaca prebačen s istarskih kupališta na druga ljetovališta unutar starih granica Italije.*²⁹⁹

Mandić u svojem članku navodi kako je u vrijeme talijanske uprave nad opatijskim područjem započelo *deklasiranje Opatije kako bi se struja inozemnih gostiju skrenula prema*

²⁹⁶ Dukovski, 1999: 31.

²⁹⁷ Vukonić, 2005: 118. i 119.

²⁹⁸ Geograf Ivan Blažević u svojem je članku „Opatija – razvoj turizma i njegov utjecaj na transformaciju naselja” turističku povijest Opatije podijelio u tri razdoblja: prosperitetno razdoblje u vrijeme Monarhije, stagnacija i pad turističkog prometa u doba Italije i polet turizma u sastavu Jugoslavije.

²⁹⁹ Radetić, 1944: 126. i 127.

talijanskim ljetovalištima na zapadnoj obali Jadrana, u prvom redu prema kupališnim mjestima Rimini, Riccione i Cattolica u pokrajini Romagna, odakle je potekao Mussolini, a zatim prema Gradu i Lidu Venezia. Reduciranje turističkog renomea Opatije bilo je postignuto njezinim proglašenjem za klimatsku i kupališnu stanicu (*stazione climatica e balneare*) tako da je izgubila kvalifikaciju lječilišta (*luogo di cura*). Situacija se pogoršala 1933. godine kada je Opatija bila proglašena turističkim boravištem (*luogo di soggiorno*). Prestankom zdravstvene komponente svojeg turizma, koja je dolazila do izražaja u zimskim mjesecima, Opatija se morala orijentirati isključivo na ljetnu kupališnu sezonu. Mandić je veliki problem vidio u prijelazu sa zimske sezone na ljetnu sezonu te u nedostatku financija za obnovu hotela, smatrajući kako središnja vlast nije imala interesa za daljnji razvoj Opatije kao turističkog odredišta i zato se nije radilo na obnovi opatijske turističke infrastrukture.³⁰⁰

U odnosu na prijeratnu Opatiju, problemi i izazovi bili su mnogobrojni i raznoliki, ali nisu izostali pokušaji obnove za što zasluga ide Turističkoj upravi i srodnim organizacijama. Gospodarski problemi izazvani ratom, koji su se provlačili tijekom međuraća i na mikrorazini općine, predstavljali su glavne prepreke daljnjeg razvoja lokalne sredine. Sporna pitanja bila su vezana uz raspoloživost teritorija Turističke uprave, financijsko stanje Uprave te prometnu infrastrukturu i izazove nakon uspostave novih državnih granica.

U srpnju 1927. godine na sastanku Riječke fašističke federacije trgovaca (*Federazione fascista fiumana dei commercianti*) i hotelijera iz Opatije, Voloskog, Lovrana, Mošćenica i Ike zaključeno je kako su razlozi turističke stagnacije kvarnerske rivijere bili revalorizacija lire, problemi tijekom prelaska državnih granica (procedure i papirologija koja je otežavala dolazak turista), visoke cijene i porezi, tramvaj koji je više bio teret nego zarada općinama, loše prometnice i općenito nedostatak financijske pomoći.³⁰¹ Slične probleme u svojem izvještaju spominje i prefektov povjerenik općine Volosko-Opatija dr. Livio Licen za razdoblje od početka prosinca 1927. do kraja kolovoza 1928. godine. U izvještaju navodi i problem opatijskog lida te vodovod koji je pokušao otkupiti jer je bio u vlasništvu privatnog poduzeća koje su vodili stranci (Hrvati). Za financijsku pomoć izravno se obratio raznim nadležnim ministarstvima poput onoga za javne radove i financija, no bez većih uspjeha.³⁰² Napisan je i memorijal o potrebnim rješenjima za stanje u općinama Volosko-Opatija i Veprinac. Tu se kao

³⁰⁰ Mandić, 1978: 25–27.

³⁰¹ HR-DARI-008, *Riječka prefektura*, kutija 28, dokument Abbazia – situazione economica della stazione balneare, 1-5, N. 1024/1927., 17. srpnja 1927.

³⁰² HR-DARI-008, *Riječka prefektura*, kutija 29, dokument Relazione del Commissario Prefettizio del Comune di Volosca-Abbazia dott. Livio Licen sulla gestione dell' 8 dicembre 1927 al 30 agosto 1930, nema datuma.

glavni problemi ponovno spominju vodovod, prometnice te opatijski lido u kojeg su prije Prvog svjetskog rata ulagale općina i Lječilišno povjerenstvo (koje je u ovom razdoblju bilo u najmu poduzeća *Società Veneziana Grandi Alberghi*), planirana gradnja žičare na Učku, dugovi Turističke uprave, što je djelomično vezano uz potrebe gradnje lida i planirane gradnje lječilišne palače, što se nije realiziralo. Za ostvarenje svih navedenih projekata i rješavanje tekućih općinskih problema memorijalom se tražila financijska pomoć središnje vlasti u iznosu od oko 31 573 333 lira.³⁰³

Unatoč teškoj situaciji i padu turističkog prometa u međuratnom razdoblju, općina Volosko-Opatija bila je gospodarski druga najrazvijenija općina Kvarnerske pokrajine (odmah iza Rijeke). Također, mnoge političke, društvene, gospodarske i ine organizacije imale su svoja sjedišta u Opatiji i Voloskom.³⁰⁴

6.1. USTROJ TURISTIČKE UPRAVE

Kako je ranije navedeno, Povjerenstvo turističke Opatije djelovalo je kao zasebno tijelo u općini, s određenim ovlastima unutar turističke djelatnosti. Ipak, članovi Povjerenstva paralelno su djelovali i na određenim funkcijama općinske vlasti, što je jasno pokazivalo kako je politika bila neizbježna u njegovu radu. To se i nameće kao logično jer je turizam za opatijsko područje predstavljao glavnu privredu i najvažnije pitanje za budući razvoj, što je zahtijevalo uključenost svih segmenata opatijskog društva. Funkcije pojedinih članova ispreplitale su se s

³⁰³ HR-DARI-008, *Riječka prefektura*, kutija 29, dokument Memoriale illustrante il programma che deve essere attuato per la rinascita del Luogo di Cura di Abbazia (Comuni di Volosca-Abbazia e Apriano), siječanj 1928.

³⁰⁴ Na čelu Općinske uprave nalazio se načelnik (*podestà*). Uz njega su djelovali tajnik i njegov pomoćnik te devetorica vijećnika. U općini su djelovali Mirovni ured, Općinsko povjerenstvo za trgovinsku disciplinu, Općinsko građevinsko povjerenstvo, Općinski pravni savjetnik, Općinski zdravstveni ured, općinski liječnici (dva liječnika opće prakse), općinski veterinar te državni uredi: Kotarski porezni ured, Registarski ured, Pošta, Katastarski ured, Povjerenstvo javne sigurnosti, Kotarski sud Opatija za općine Klana, Matulji, Opatija, Lovran i Mošćenice, Carinski ured, Notarski ured i drugi. Postojale su osnovne škole, šestorazredna gimnazija „Dante Alighieri” i stručna škola ugostiteljskog smjera. Na tom području djelovale su i razne fašističke, militarističke i političke organizacije te oružane jedinice Zapovjedništvo oružničke (karabinjerske) čete i Zapovjedništvo financijske straže. Također su djelovale Lječilišna uprava, Pokrajinski turistički odbor, Milosrdno društvo, Pokrajinska bolesnička blagajna, bolnica ubožnica za stare i nemoćne, a tridesetih godina djelovalo je sedam odvjetnika, 20 liječnika, jedan zubar te tri ljekarne. Ostale važne institucije u općini bile su: agencija Riječke štedionice, Talijanska trgovačka banka, Američko-talijanska banka i banke za rivijeru, tri agencije osiguravajućih zavoda, dva kinematografa, 21 hotel i pansion, sedam draguljarnica i bižuterija, šest drogerija i parfumerija, 11 tekstilnih trgovina, 14 trgovina živežnih namirnica, 11 gostionica i točionica alkoholnih i bezalkoholnih pića, šest knjižara i papirnica, šest elektotehničkih radionica i prodavaonica te 34 druge trgovačke i uslužne radnje. Inventar općinskog poglavarstva Opatija 1850. – 1945., str. XXV – XXIX.

drugim funkcijama unutar raznih odbora mnogih političkih, sportskih, kulturnih ili drugih društava, klubova ili organizacija u gradu. Vrlo se lako moglo uočiti da je određen broj imena zauzimao vodeće položaje u značajnim segmentima opatijskog društva.

Nakon trogodišnjeg mandata prve poslijeratne uprave, odnosno Povjerenstva klimatsko-kupališne opatijske stanice,³⁰⁵ u siječnju 1925. godine imenovana je nova na razdoblje do kraja 1927. godine.³⁰⁶ Njome je predsjedavao načelnik Voloskog-Opatije Noè Percich.³⁰⁷ Međutim, Kraljevskim dekretom br. 765 od 15. travnja 1926. godine uvedena je nova uprava u Opatiji, odnosno *Azienda Autonoma di cura di Abbazia*.

Prva sjednica novog Upravnog vijeća održana je u prisutnosti potprefekta dr. Huhna, povjerenika prefekta općine Volosko-Opatija La Medica i načelnika općine Veprinac Palcicha. Predsjednik nove Uprave postao je princ Riccardo Pignatelli³⁰⁸ na zahtjev prefekta Emanuela Vivoria, s Pietrom Coporcichem³⁰⁹ kao potpredsjednikom. Ostatak Uprave činili su Bruno Angheben kao pokrajinski savjetnik za zdravlje, Guido Nossan kao predstavnik ENIT-a, Giuseppe Tomsich kao predstavnik TCI-ja, Enrico Morgano kao predstavnik vlasnika hotela i pansiona, Goffredo Breiner kao predstavnik trgovaca i industrijalaca, Tommasi Tullio i

³⁰⁵ Dekretom Generalnog civilnog povjerenstva za Julijsku Veneciju od 13. lipnja 1922. Opatija je postala klimatsko i kupališno lječilište. HR-DARI-174, kutija broj 9, dokument Statuto per la stazione climatica e balneare di Abbazia, 1922.

³⁰⁶ U siječnju 1925. na vrijeme od tri godine, odnosno do 1927., imenovana je Uprava od ukupno 14 članova koje je imenovao prefekt Kvarnerske pokrajine na prijedlog potprefekta Gaetana Anza. Upravu su činili: Noè Percich načelnik Voloskog-Opatije; Albino Haglia, načelnik Veprinca; Silvano Sinovich, pretor i predstavnik prefekture Kvarnerske pokrajine; Vittorino Barbieri, predstavnik potprefekture Volosko; Edgardo Chigi kao predstavnik Ministarstva prometa, odnosno Državnih željeznica; Pietro Coporcich, okružni liječnik Voloskog (okruga Volosko); Giacomo Kurz, općinski liječnik Voloskog-Opatije; Felice Wooldrighe, općinski liječnik Veprinca; Giorgio de Rossingoli, predstavnik reda liječnika; Edoardo Ciubelli kao predstavnik kluba TCI; Guido Nossan, direktor Putničkog ureda Opatije i predstavnik ENIT-a; Adolfo Bellani, direktor Cassa di credito del Quarnero i predstavnik trgovaca i vlasnika trgovina; Tullio Tomasi i Federico Zehentner kao predstavnici hotelijera; HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo Opatija*, Verballi sedute 1925, 1926 e 1927, sjednica od 28. siječnja 1925. godine, str. 6. i 7.; *La Vedetta d'Italia*, 27. siječnja 1925., „Nuova direzione della Stazione balneo-climatica di Abbazia”, br. 22, str. 4; Isto, 4. veljače 1925., „Adunanza della nuova direzione della Stazione balneo-climatica”, br. 29, str. 4.; *La Riviera del Carnaro*, „Nuova direzione della Stazione balneo-climatica di Abbazia”, 1925., br. 2, str. 4.

³⁰⁷ Dr. Noe Percich je nakon uspostave talijanske vlasti postao prvi talijanski gradonačelnik Voloskog-Opatije i 1923. godine nagrađen je visokim častima, odnosno dobio je titulu *cavaliere della Corona d'Italia*. *La Vedetta d'Italia*, 10. lipnja 1923., „Onorificenza nel sindaco di Volosca-Abbazia”, br. 138, str. 4.

³⁰⁸ Bio je predstavnik kvarnerske sekcije venecijanskog društva velikih hotela. Pignatelli je Nacionalno udruženje lječilišta (*Consorzio Nazionale delle stazioni di cura*) imenovalo predstavnikom klimatskih lječilišta Julijske Venecije, a dužnost je ranije obavljao Carlo Baxa. HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo Opatija*, Hemeroteca 1915. – 1938., „Attività dell'Azienda Autonoma” unutar nepoznatog lista i bez datuma; Godine 1927. godine Pignatelli je postao crnokošuljaš 61.a legije Kvarnera i generalnim zapovjednikom Milicije. Uz to, Pignatelli je od 1922. godine bio delegat fascija Mađarske i osnovao fascio u Budimpešti, a u mađarskim krugovima značajan je i kao počasni vicekonzul i predsjednik Udruženja talijanske trgovine u Budimpešti., *La Vedetta d'Italia*, 6. rujna 1927., „Nomina”, br. 211, str. 4.

³⁰⁹ Godine 1924. Ministarstvo unutarnjih poslova imenovalo ga je provincijskim liječnikom nove Kvarnerske pokrajine, *La Vedetta d'Italia*, 2. travnja 1924., „Trasferimento”, br. 79, str. 4.

Giuseppe Carbone kao predstavnik povjerenika prefekta općine Volosko-Opatija te Ferruccio Costa i Giuseppe Crusich kao izabranici načelnika općine Veprinac.³¹⁰ Onovremene tiskovine dale su naslutiti kako je nova Uprava izazvala nezadovoljstvo svojim djelovanjem te je nakon princa Pignatellija Upravu preuzeo povjerenik prefekta.³¹¹ Novi opatijski povjerenik Lječilišne uprave dr. Benassi, inače politički tajnik fascija iz Opatije, zauzeo se za rješavanje postojeće krize opatijskog turizma, što je pokazao svojim odlaskom u Rim i susretom s visokim dužnosnicima Ministarstva financija i upravom Fašističke stranke.³¹²

U srpnju 1928. godine ponovno se promijenio sastav Turističke uprave. Prefekt Emanuele Vivorio za predsjednika je imenovao Uga Fosca, za općinu Volosko-Opatija izabrani su Alessandro Mucci³¹³ i Zoltan Lakatos, za općinu Veprinac imenovani su Amadeo Carli i dr. Wooldrighe, kao predstavnik ENIT-a Carlo Colussi,³¹⁴ kao predstavnik TCI-ja Giuseppe Tomasich, kao predstavnik Pokrajinskog savjeta za zdravlje izabrani su ing. Angheben i dr. Coporcich, kao predstavnik hotelijera Tullio Tomasi, a trgovaca Federico Cobau.³¹⁵

U kasnijim godinama, kao što su držali političku vlast, različiti povjerenici prefekta izmjenjivali su se, manje ili više uspješno, i u vodstvu Turističke uprave pokušavajući što i njihovi prethodnici, održavajući dobre odnose s fašističkom lokalnom i središnjom vlasti. Tridesetih godina Opatija je dobila status turističkog boravišta (*Azienda autonoma di soggiorno di Abbazia*), što je još više izmijenilo njenu prijašnju poziciju i ugled.³¹⁶

Unatoč izmjenama u Turističkoj upravi, brojna su bila nastojanja prevladavanja tadašnje gospodarske krize i u tome su zajednički djelovali Uprava i svi dionici opatijske turističke djelatnosti. Krajem dvadesetih godina Turistička uprava i Pokrajinska turistička sekcija Fašističke federacije trgovaca (*Federazione Fascista dei Commercianti – sezione provinciale*

³¹⁰ La Vedetta d'Italia, 19. listopada 1926., „Insediamento del nuovo Consiglio di direzione dell'Azienda di cura di Abbazia”, br. 248, str. 4.

³¹¹ Istarska riječ, 13. listopada 1927. „Opatijska Kurkomisija”, br. 41, god. 5., str. 3.

³¹² Istarska riječ, 22. studenoga 1927., „Problemi Opatije i vlada”, br. 51., god. 5., str. 6.

³¹³ Godine 1931. imenovan je inspektorom provincijskih fascija (Ispettore del Fasci provinciali); La Vedetta d'Italia, 8. srpnja 1931., „L'insediamento del Commisario del Fascio e la nomina del rag. Mucci a ispettore del Fasci provinciali”, br. 161, str. 4.

³¹⁴ Carlo Kolušić (Colussi) (Rijeka, 1891. – Rijeka, 1945?) bio je riječki novinar i političar. Bio je jedan od osnivača riječkog sportskog kluba „Olympia“ te jedan od osnivača iredentističke organizacije mladih „Giovine Fiume“, a kasnije se pridružio fašističkom pokretu. Bio je urednik novina La Vedetta d'Italia. Godine 1933. postao je dogradonačelnik Rijeke, a od 1934. do 1938. bio je gradonačelnik. http://www.formula1-dictionary.net/rijeka_biografije_colussi_kolusic_carlo.html

³¹⁵ La Vedetta d'Italia, 13. srpnja 1928., „Il nuovo Consiglio d'Amministrazione dell'Azienda di cura”, br. 166, str. 4.

³¹⁶ Inventar Lječilišnog povjerenstva u Opatiji (Kurkommission) 1889. – 1921. (1934.), str. 8.; Mandić, 1978: 25 – 27.

per il turismo) uspostavile su Propagandni ured (*Ufficio propaganda in Abbazia*) uz financijsku pomoć središnje vlasti i za potrebe izrade propagandnih materijala. Udruživanje je značilo veću mogućnost i priliku za uspjeh jer se radilo o propagandnim aktivnostima neophodnima za novi uzlet opatijskog turizma. Ured za propagandu vodio je brigu o povećanju broja gostiju na opatijskom području te razvio razne aktivnosti kojima se poticalo stvaranje slike o Opatiji kao poželjnom turističkom odredištu. Neke od aktivnosti koje je Ured provodio bile su oglašavanje u zemlji i inozemstvu, izrada razglednica, obavijesti, manifesta, stvaranje mreže agenata i slično. Članovi Ureda bili su predsjednik Turističke uprave ili njegov predstavnik, predsjednik Fašističke federacije trgovaca ili njegov predstavnik, predsjednik delegacije trgovaca Opatije (*delegazione dei Commercianti di Abbazia*), predsjednik Pokrajinske sekcije hotela i turizma (*Sezione Provinciale Alberghi e Turismo*), tajnik Lječilišne uprave, tajnik Sekcije za turizam (*Sezione del turismo*), predstavnik Novinarskog ureda PNF-a Opatije (*Ufficio Stampa del PNF di Abbazia*). Uz navedene članove, kao savjetnici sudjelovali su svi načelnici općina, tri predstavnika hotelijera i dva predstavnika trgovaca Opatije.³¹⁷ Opatija je svoje propagandne materijale izlagala i na mnogobrojnim inozemnim sajmovima i izložbama, a stalne postavke svoje izložbe imala je na izložbi u organizaciji CIT-a u milanskoj Galeriji i u prostorima TCI-ja, dok su inozemni putnički uredi iz Njemačke, Austrije, Mađarske i Čehoslovačke svakoga tjedna imali izložbe o Opatiji.³¹⁸

Osim Turističke uprave, u Opatiji su postojale sekcije i društva usko vezana uz područje turizma. Polovicom 1920-ih godina postojali su Opatijski hotelski konzorcij (*Consorzio Albergatori, Osti e Trattori*), Udruženje za promet stranaca (*Associazione Movimento Forestieri per Abbazia, Laurana e Fiume*), sekcija Talijanskog udruženja velikih hotela (*Società Italiana Grandi Alberghi, Case di Cura e Bagni*) u koju su spadali hoteli *Regina* i *Quarnero*, kupališta *Angiolina* i *Ondina* i druga, sekcija Talijanskog društva klimatskih hotela (*Società Italiana Alberghi Climatici*) u koju je spadao hotel *Palace* te *Touring Club Italiano* koji je tada među opatijskim hotelima imao devet članova.³¹⁹ Tridesetih godina još su uspostavljeni Pokrajinski odbor za turizam Kvarnera (*Comitato provinciale del turismo del*

³¹⁷ La Vedetta d'Italia, 25. kolovoza 1928., „Attività dell'Azienda di cura - l'istituzione di un Ufficio Propaganda”, br. 202, str. 4.

³¹⁸ La Vedetta d'Italia, 27. travnja 1934., „La propaganda turistica per Abbazia e Laurana”, br. 99, str. 4.

³¹⁹ HMT-3006, „Abbazia – stazione climatica e balneare di primissimo ordine”, Carlo Baxa, Abbazia 1924., str. 21.

Carnaro) koji je kasnije zamijenjen Pokrajinskim tijelom za turizam,³²⁰ Sekcija za hotele i turizam koja je djelovala unutar Fašističke pokrajinske federacije trgovaca (*Gruppo alberghi e turismo della Federazione provinciale fascista del commercio*), Udruženje za ugostiteljstvo i hotelijere Kvarnera (*Corporazione dell'ospitalità e gli albergatori del Carnaro*), Opatijska putnička agencija (*Agenzia Viaggi Internazionali Turistici Abbazia*) te brojna druga društvena, gospodarska i sportska udruženja koja su bila usko vezana uz turistički sektor. Time se stvorila mreža raznih institucija i odbora koji su radili za dobrobit turističkog sektora ne samo u Opatiji, već i na području cijelog Kvarnera. Mnogi od njih imali su gotovo identične uloge, poput osmišljavanja i realizacije propagandnih aktivnosti ili zalaganja i pisanja memorijala središnjim vlastima radi prijeko potrebne financijske potpore. Unatoč postojanju brojnih turističkih organizacija čije je djelovanje bilo usko vezano uz turizam, opatijsko i šire kvarnersko područje teško se nosilo s postojećom društvenom i gospodarskom krizom.

Kao što je napisano u prethodnim poglavljima, bilo je mnogo prigovora na novi zakon o Turističkoj upravi iz 1926. godine i o tome se raspravljalo na sjednici Općinskog vijeća u studenome 1926. godine. Prije donošenja zakona, porez se naplaćivao po osobi i po danu boravka gostiju, dok je novim zakonom propisana naplata po smještaju/sobi u hotelu, pansionu ili iznajmljenim stanovima. Središnjem odboru lječilišta (*Consiglio centrale delle stazioni di cura*) upućen je memorijal u vezi s olakšavanjem primjene zakona za Opatiju. Smatralo se da je novi zakon o naplati boravišne pristojbe povoljan za goste jer su ranije svi plaćati jednak iznos, neovisno o vrsti smještaja. U novim okolnostima gosti smješteni u skromnijim sobama plaćali su manji iznos. Usto, raspravljalo se i o uspostavljanju bolje suradnje s Fašističkim sindikatom koji je predstavljao sve hotelijere i vlasnike pansiona u Opatiji. Pri primjeni novog sustava naplate bilo je važno da si vlasnici smještajnih objekata međusobno pomažu i utvrde cijene svojih soba.³²¹

Rasprava o navedenome vodila se i na šestom nacionalnom kongresu koji je održan 1927. godine u Opatiji, a koji je organizirao Konzorcij lječilišnih, boravišnih i turističkih općina (*Consorzio dei comuni di cura, soggiorno e turismo*) pod predsjedanjem tajnika općine Salsomaggiore A. M. Rebuccija. Na kongresu je sudjelovalo više od 300 predstavnika

³²⁰ HR-DARI-008, *Riječka prefektura*, kutija 70, dokument Costituzione del Comitato provinciale del turismo, br. 3630/342 IV, 14. travnja 1934.; HR-DARI-008 *Riječka prefektura*, kutija 70, dokument Giuramento del Presidente del Comitato Provinciale del Turismo, br. 1567/1934, 11. travnja 1934.; HR-DARI-008 *Riječka prefektura*, kutija 70, dokument Istituzione del Comitato provinciale del turismo in seno al Consiglio provinciale di Fiume, br. 3095/3595, 14. ožujka 1933.

³²¹ HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo Opatija*, Verbali sedute 1925, 1926 e 1927, 22.11.1926., str. 161–168.

klimatskih lječilišta, gradonačelnika, hotelijera i predsjednika uprava AACST. Najprije se isticala važnost autonomije upravljanja u odnosu na općinsku administraciju, gdje su uprave AACST imale direktan odnos s ENIT-om, posebno na području publiciranja. Problem se javio u raspravi o prihodima pojedinih turističkih odredišta. Naime, zakonom je bilo određeno izdvajanje četvrtine turističkih prihoda za financiranje Nacionalne agencije za zaštitu majčinstva i djece, odnosno *Opera nazionale per la protezione della maternità e dell'infanzia* (ONMI).³²² Kongres u Opatiji definirao je to kao nepravdu i teškoću za novostvorene uprave AACST pri uzimanju hipoteka. Predlagalo se izdvajanje navedenih obaveza iz drugih prihoda poput poreza (*tributi*) na predstave i zabave, no prijedlog je ipak odbijen.³²³

Novi je sustav doveo do centralizacije uprave lokalnih turističkih organizacija. Povećan nadzor središnjice nad turističkom djelatnosti uslijedio je tijekom tridesetih godina kada se na razini cijele Italije osnivaju pokrajinski odbori, a njihovim ukidanjem i pokrajinska tijela za turizam, čime se povećava utjecaj pokrajinskih vlasti na odluke i odvijanje turističkog života.

6.2. PITANJE OPĆINSKIH GRANICA I NEDOSTATAK TERITORIJA

Izazovi talijanske turističke uprave bili su mnogobrojni, a jedan od većih svakako je bilo pitanje granica teritorijalne nadležnosti općine, odnosno Turističke uprave. Teritorijalne i administrativne promjene opatijskog područja za turističku problematiku značile su manjak terena za širenje opatijskih smještajnih i uslužnih objekata i njihove ponude te izdvajanje sela opatijskog zaleđa – glavnih opskrbljivača grada poljoprivrednim i ostalim dobrima, posebno tijekom turističke sezone.

³²² Režim je u prosincu 1925. godine osnovao Nacionalnu agenciju koja se zalagala i skrbila o majkama i djeci (*Opera nazionale per la protezione della maternità e dell'infanzia*) za poboljšanje uvjeta za razvoj djece, smanjenje mortaliteta koji je bio veći u Italiji u odnosu na europske zapadne zemlje, pružanje potpore majkama te preuzimanje brige o obiteljima koje su živjele u teškim socijalnim uvjetima. Ipak, tridesetih je godina samo 11,8 % majki s djecom primalo pomoć takozvanog ONMI-ja i u talijanskom su društvu bile raširenije crkvene organizacije sličnih principa. ONMI je ipak zaslužan za smanjenje smrtnosti djece u prvim godinama života; Bosworth 2005: 244.; HR-DARI-008, *Riječka prefektura*, kutija 130, „Relazione sullo sviluppo della attività dell'Opera Nazionale per la Protezione della Maternità e Infanzia (1926-1930)”, Roma, 1931.; ONMI su ustvari osnovali liberali, što znači da nije proizašla iz fašističkog režima. Podatak iz 1936. godine navodi kako je, unatoč postojanju agencije, trećini pokrajina bila potrebna pomoć koja je izostala; Bosworth, 2005: 244. i 442.

³²³ Berrino, 2011: 212–218.

U ožujku 1923. osnovano je Okružje Volosko-Opatija koje je u svojem sastavu imalo općine Volosko-Opatija, Lovran i Veprinac te kojim je upravljala potprefektura. Iste godine cijelo okružje ušlo je u sastav Pokrajine Istre, a od 1924. godine nalazilo se u Kvarnerskoj pokrajini i bilo je pod upravom Riječke prefektуре.³²⁴

Jedna od prvih većih promjena u životu općine nastupila je odlukom o izdvajanju općine Matulji iz kotara Volosko-Opatija nakon 1. siječnja 1924. godine i pripojenju Matulja Bistrici. To je bilo problematično zbog željezničke stanice u Matuljima kojom su pristizali strani gosti i koja je činila vezu s opatijskom malom tramvajskom željeznicom. Usto, smatralo se da bi opatijsko područje zbog svoje važnosti kao razvijeno gospodarsko područje trebalo imati vlastiti sud, a ne biti podložno onome u Koprnu.³²⁵

Postojali su problemi vezani uz prostorne uvjete jer je turističko područje zauzimalo uski obalni pojas uz more i još su u ranijim desetljećima na njemu izgrađeni hoteli raznih dimenzija, vile i pansioni. Svako širenje opatijskog turističkog prostora značilo je smanjivanje područja susjednih općina, a dijelovi teritorija pod Turističkom upravom nalazili su se pod nadležnosti tih drugih općina. Tako je općina Veprinac, sastavljena uglavnom od ruralnih površina, imala mali udio teritorija koji se nalazio pod turističkim područjem. Zakupodavci koji su imali objekte na veprinačkom području Ičića tražili su oslobođanje od plaćanja boravišne pristojbe.³²⁶

Općinsko vijeće Voloskog-Opatije smatralo je nužnim proširiti granice općine jer se radilo o jednoj od najrazvijenijih općina Kvarnerske pokrajine. Kao argument naveden je članak 119. Općinskog i pokrajinskog zakona i Kraljevski dekret br. 2839 od 30. prosinca 1923. godine prema kojem se općini može dodijeliti novi teritorij ako nedostatak prostornih uvjeta utječe na ekonomsku situaciju općine. Prostori susjednih općina Veprinca i Matulja bili su predmet interesa jer su se u njima nalazili neki od najvažnijih turističkih pogona, odnosno električna centrala i spalionica smeća Opatije na području općine Veprinac te već spomenuta željeznička stanica u općini Matulji. Općinsko vijeće Voloskog-Opatije smatralo je izdvojenost vitalnih dijelova turističkog mjesta nepovoljnom za daljnji razvoj općine i rad Turističke uprave. Stoga se usredotočilo na pridruživanje dijelova teritorija općina Veprinac i Matulji jer se razmišljalo i o nadolazećem turističkom valu koji će dovesti do financijskog jačanja grada,

³²⁴ Inventar Općinskog poglavarstva Opatija 1850. – 1945., str. XXV–XXIX

³²⁵ HR-DARI-472, *Općina Opatija*, Verbali delle sedute del Consiglio Comunale 1922 – 23 maggio 1924, Zapisnik sjednice od 23. 5. 1923., str. 123. i 124.; *La Vedetta d'Italia*, 25. svibnja 1923., „Il Consiglio Comunale di Volosca-Abbazia per la tutela degli interessi nazionali”, br. 124, str. 4.

³²⁶ *La Vedetta d'Italia*, 11. srpnja 1923., „Alla Stazione balneo-climatica”, br. 164., str. 4.

što je otvaralo mogućnost daljnjeg širenja i izgradnje. Prijedlog Općinskog vijeća bio je pripojenje područja koje je pripadalo općini Matulji ukupne veličine 558 hektara, odnosno dijelova matuljskih podopćina Pereni, Pobri, Bregi, Trinajstići i Rubeši, a od općine Veprinac tražilo se područje od ukupno 240 hektara, odnosno manji dio područja Vasanske i Veprinca. Prijedlog je predstavljen središnjoj vlasti u Rimu, a pritom je naglašena važnost traženih područja za daljnji razvoj općine Volosko-Opatija. Navelo se da se radi o nerazvijenim i ruralnim područjima koja su i ranije gravitirala opatijskom području te kako susjedne općine neće izgubiti ekonomski vrijedna područja. Jedan od glavnih argumenata vijeća bio je neproporcionalan odnos veličina teritorija pojedinih općina i nužnost racionalnije podjele teritorija među općinama. Općina Veprinac u to vrijeme raspolagala je s ukupno 15 299 hektara, Matulji s 4 642 hektara, dok su Volosko i Opatija imali mnogo teže prostorne uvjete, pri čemu je površina općine Volosko-Opatija iznosila ukupno malo više od dva km², odnosno Volosko je posjedovalo ukupno 138 hektara, a Opatija minornih 68 hektara. Na tom najmanjem prostoru nalazilo se najviše stanovništva, domaćih i stranih turista te potpuna turistička infrastruktura, što je značilo da se radilo o pretrpanom prostoru bez mogućnosti proširenja i nove izgradnje prijeko potrebne turističkoj djelatnosti.

Nadalje, nejednakost među općinama pri poreznom terećenju bila je velika slabost Voloskog-Opatije. Plaćanje poreza uvelike je snosila općina kao glavno turističko područje, dok su ostale općine imale mnogo manjih obaveza i davanja, iako su imale financijske dobiti od turističke djelatnosti. U nadi za pozitivnim vladinim rješenjem, kao primjer dobre prakse naveden je slučaj talijanske općine Merano koja je uslijed sličnih problema proširena nauštrb okolnih općina koje su potom spojene s Meranom u jedinstvenu općinu. Uz postojeće teritorijalne probleme, Uprava je raspravljala i o izdvajanju Voloskog iz lječilišnog okruga, prema zahtjevima stanovnika Voloskog i radi izbjegavanja plaćanja obavezne boravišne pristojbe jer je na području Voloskog postojao samo jedan hotel *Liburnia* i privatni smještaj po kućama. Zahtjev je bio odbijen i raspravljalo se o eventualnom oslobađanju od plaćanja boravišne pristojbe.³²⁷

³²⁷ HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo Opatija*, Verbali sedute 1925, 1926 e 1927, Zapisnik sjednice od 16. travnja 1925. godine, str. 30–33.; *La Vedetta d'Italia*, 5. travnja 1925., „Importanti deliberazioni del Consiglio Comunale di Volosca-Abbazia”, br. 81, str. 4.; *La Vedetta d'Italia*, 12. travnja 1925., „Per l'ampiamiento del territorio comunale di Volosca-Abbazia”, br. 86, str. 3.; *La Vedetta d'Italia*, 14. travnja 1925., „Seduta del Consiglio direttivo della Stazione climatica”, br. 87, str. 4.; *La Vedetta d'Italia*, 19. travnja 1925., „Per l'ampiamiento del territorio comunale di Volosca-Abbazia”, br. 92, str. 4.

Lječilišno povjerenstvo u idućim je godinama nastavilo iznositi svoja potraživanja za dodatnim prostorom. Godine 1926. iznesen je zahtjev za proširenjem područja pripojenjem dijela općine Veprinac, konkretnije područja od Slatine do obližnjeg mjesta Ičići. To je bilo posebno nepovoljno za općinu Veprinac jer se radilo o unosnom turističkom predjelu, jedinom takve vrste na području uglavnom ruralne općine Veprinac.³²⁸ Dopis objavljen u listu Pučki prijatelj u srpnju 1926. godine najbolje prikazuje negodovanje Veprinčana oko ustupanja dijela teritorija svoje općine: *Opatijci se tuže, da nema gostova, a mi se tužimo, što nemamo komu prodati povrća, trešanja, jagodica i slično, a i ono što se proda ide vrlo jeftino, dok nas košta svaka stvar skuplja. Govori se da će nam općinu razdijeliti te ono sve što spada pod „kurort“ pripojiti Volosko-Opatiji. Time bi oduzeli našoj općini sve one bolje zalogaje, a to nama siromašnima ne stoji pravo jer će na taj način izgubiti sve ono što joj nešto nosi, a ostat će sama siromaština. Tko će onda podmirivati tolike općinske troškove i otkuda. Mi smo se odavna potpisali proti odcijepljenju Slatine od općine veprinačke, a i svi stanovnici, koji bi imali biti priključeni Volosko-Opatijskoj općini, su se izjavili proti tomu. Da li će se sve to koristiti – ne znamo, a mislimo, da bi se oblasti ipak morale obazirati i na želje pučanstva.*³²⁹

U drugom novinskom izvoru pronalazi se drugačija informacija koja govori o dobrostojećoj veprinačkoj općini koja živi od ubiranja prihoda turističke djelatnosti i hotela na svojem području, a istovremeno financijski ne sudjeluje u uređivanju i čišćenju opatijskih prometnica od kojih je i sama imala koristi. Stoga je dan prijedlog obvezivanja Veprinca na održavanje čistoće dijela prometnica (nakon Punta Kolove) na vlastitom općinskom teritoriju.³³⁰

Rasprave oko proširenja općinskih granica stale su 1931. godine kada je Kraljevskim dekretom proglašeno osnivanje nove opatijske općine koja je svojim teritorijem obuhvaćala općine *Volosca-Abbazia* (Volosko-Opatija) i *Apriano* (Veprinac) pod nazivom općina Opatija, odnosno *Comune di Abbazia*.³³¹ Time se povećao prostor najistočnijeg talijanskog turističkog odredišta. Takva odluka donesena je na prijedlog središnje vlasti i zahvaljujući velikim nastojanjima lokalne vlasti i prefekta Antonija De Biasija. Opatiji su tako pripojena turistička područja koja su bila pod općinom Veprinac, u mjestima Ika i Ičići. Nova općina imala je površinu veću od 48,85 km². Otad su općini Opatija pripadale katastarske općine Volosko,

³²⁸ Istarska riječ, 19. kolovoza 1926., „Iz Veprinca – naši jadi“, br. 33, god. 4., str. 3.

³²⁹ Pučki prijatelj, 1. srpnja 1926., „Što je novo po Istri? Iz Veprinca“, br. 27, str. 3.

³³⁰ La Riviera del Carnaro, 1926., str. 9, nedostaje broj.

³³¹ La Vedetta d'Italia, 21. studenoga 1931., „Il nuovo comune di Abbazia“, br. 278, str. 6.

Opatija, Vasanska, Puharska, Veprinac i Poljane. Na području stare općine Volosko-Opatija bilo je 5 025 stalnih stanovnika ili 2 439 stanovnika na jedan km², a u veprinačkoj općini bila su ukupno 2 762 stanovnika ili 168 stanovnika na jedan km². Stoga je u novoj općini živjelo 7 787 stanovnika ili 159 stanovnika na jedan km².³³² Do kraja međuratnog razdoblja nije bilo promjena u teritorijalnoj nadležnosti općine i Turističke uprave.

6.3. FINANCIJSKI PROBLEMI

Ozbiljniji problemi opatijske turističke stanice bili su oni financijske prirode. Još u ratnim vremenima mnogo se ljudi iselilo iz Istre i prihodi od plaćanja poreza znatno su se smanjili. Nakon rata ostali su veliki dugovi bivše države koji su predstavljali teret za Italiju. Uz državne poreze, plaćale su se pokrajinske takse i općinski prirezi. Dana 1. siječnja 1924. godine talijansko zakonodavstvo za općine obuhvatilo je i novoosvojena područja, što je donijelo i nove općinske poreze te dodatne dugove.³³³ Postojala su i određena dugovanja opatijske općine prema Civilnom povjerenstvu u Trstu, pod čijom se nadležnošću nalazila početkom 1920-ih godina.³³⁴

Prvi koraci u rješavanju financijskih teškoća turističke Opatije zbog nepovoljnih prilika bili su vrlo polagani. Početkom 1921. godine talijansko Društvo velikih hotela iskazalo je spremnost na ulaganje, najprije u obnovu najvećih i zvučnih opatijskih hotela kao što su bili *Quarnero* i *Stefanie* (kasnije *Regina*), te osnivanje štedionice *Cassa di Credito del Quarnero*, što bi financijski olakšalo oživljavanje turističke djelatnosti mjesta.³³⁵ Iako su postojale početne ideje i interes za obnovu, manjkala je državna pomoć jer se u prvim poslijeratnim godinama gospodarstvo Kraljevine Italije suočilo s velikim državnim deficitom, uništenom industrijom, nezaposlenošću te općom letargijom i nezadovoljstvom. U takvom teškom stanju lokalna vlast morala je na sebe preuzeti veći dio tereta.

³³² Inventar Općinskog poglavarstva Opatija 1850. – 1945., str. XXV–XXIX; Abbazia e la Riviera del Carnaro, br. 11. i 12., 1931., Il nuovo grande Comune di Abbazia, str. 9.

³³³ Radetić, 1944: 118. i 119.

³³⁴ *Riječka prefektura*, kutija 31, dokument „Debito del Comune verso l'ex Commissariato Generale Civile di Trieste per Lire 282.762”, 27. travnja 1928.

³³⁵ La Vedetta d'Italia, 27. ožujka 1921., „Per la rinascita di Abbazia”, br. 74, str. 3.

Tijesno povezivanje s krovnim talijanskim turističkim organizacijama bilo je jedan od ciljeva i naziralo se u pokušaju povezivanja s velikim TCI-jem. Opatijsko udruženje velikih hotela odlučilo je učlaniti neke od svojih hotela u navedeno društvo slijedeći primjer obitelji Zehntorer, vlasnika *Strand Hotela*, koja je to učinila radi promocije svojeg hotela među stanovništvom starih talijanskih provincija u časopisu društva *Le Vie d'Italia*.³³⁶ Članstvo je pokrenuo i dr. Lakatos, vlasnik sanatorija *Jeanette* i *Nuova Casa di Cura*.³³⁷ To je pokrenulo raspravu i u opatijskom Udruženju vlasnika hotela i razmatranje o učlanjivanju ostalih opatijskih hotela.³³⁸

Nadalje, upravitelj srodnog riječkog društva *Sacet* Giulio Lang, koji je pružio veliku podršku razvoju opatijskog turizma, u Veneciji se sastao s vodećim ljudima talijanske turističke djelatnosti, odnosno s upraviteljem glasovite turističke agencije „Thomas Cook” Alfredom De Harom, upraviteljem ENIT-a Aureliom Zanettijem, upravom Talijanskih pomorskih usluga (*Servizi Marittimi Italiani* ili Sitmar) i s upraviteljem Glavnog putničkog ureda za plovidbu (*Ufficio Viaggi della Navigazione Generale Italiana*) Ricardom Benfantijem. Organizirano je putovanje turista iz Venecije u Opatiju u cilju povećanja turističkog prometa između dva grada.³³⁹ Opatijski hotelijeri zatražili su pomoć i od istarskog zastupnika u rimskom parlamentu i predstavnika Jugoslavenske (nekadašnja Hrvatsko-slovenska) stranke Uliksa Stangera, premda je o sudbini i projektima opatijskog odmarališta odlučivala talijanska uprava. Apeliralo se da u rimskom parlamentu ukaže na glavne probleme opatijskog turizma.³⁴⁰ U jednom objavljenom članku o financijskim problemima konstatiralo se kako središnje vlasti ili nisu dovoljno dobro upoznate s trenutačnim stanjem ili ne mare za situaciju na Kvarneru jer se država malo skrbi o svojim rubnim područjima.³⁴¹

³³⁶ La Vedetta d'Italia, 30. kolovoza 1921., Alberghi affiliati al Touring Club Italiano (T.C.I.), br. 206, str. 3.

³³⁷ La Vedetta d'Italia, 16. rujna 1921., „Sanatori affiliati al Touring Club Italiano”, br. 218, str. 3.

³³⁸ La Vedetta d'Italia, 24. veljače 1922., „Lodevole iniziativa”, br. 47, str. 3.; Članstvo je označavalo veliku korist, a predstavnici TCI-ja za ovo područje bili su E. Ciubelli u Opatiji i G. Tomasichu u Voloskom. Iznos članarine bio je 12,10 lira, a članovi dobivaju besplatno svezak „Guida d'Italia”, osam putnih karata i godišnjak. Mogli su se ostvariti mnogi popusti u raznim trgovinama te su mogli otići liječniku ili pravniku u drugim općinama Italije i u nekim glavnim gradovima u inozemstvu. Udruženje opatijskih hotela prepoznalo je dobiti od članstva u TCI-ju te je radilo na tome da se svi veći hoteli upišu. La Vedetta d'Italia, 15. ožujka 1922., „Adesioni al Touring Club Italiano”, br. 62, str. 3.

³³⁹ Putnicima je omogućeno putovanje od tri dana iz Venecije u Opatiju i nakon toga povratak u Veneciju ili Anconu. Taj paket-aranžman uključivao je i izlet automobilom do planine Učke ili duž rivijere ili do Rijeke. Za takav izlet Lang je namjeravao pripremiti 60 automobila. Ta ponuda bit će objavljena u svim važnijim hotelima u Veneciji te u venecijanskoj podružnici Sitmara. La Vedetta, 2. srpnja 1922., „Buona propaganda a favore di Abbazia”, br. 157, str. 3.

³⁴⁰ Leiner-Muzur, 2013: 88–90.; Stanger je bio zastupnik Istre uz još pet članova stranke nacionalističkog bloka (dva fašista, dva liberala i jedan demokrat), Korlević, 1954: 36.

³⁴¹ La Vedetta d'Italia, 1. travnja 1922., „Sulla nostra tramvia elettrica”, br. 77, str. 3.

Stanje je bilo toliko teško da je još početkom 1921. godine upućena molba Generalnom civilnom povjerenstvu u Trstu radi produženja krajnjeg roka izmjene valute, no molba nije odobrena³⁴² te je 22. listopada 1922. godine prestao zakoniti promet austrijske krune.³⁴³ Početkom iste godine hoteli su još uvijek imali mnogo dugova i bili pod hipotekama. Iako su središnjoj vladi upućene mnoge molbe, nije se nudilo rješenje.³⁴⁴

Lokalnu upravu i domaća turistička udruženja poput Društva za povećanje prometa stranaca prozivalo se zbog pasivnosti i nepoduzetnosti u pogledu novih projekata na čiju se realizaciju predugo čekalo, a nerijetko mnogi članovi društva nisu dolazili na sjednice te se predlagalo osnivanje novog Odbora za promociju i turističke aktivnosti (*Comitato per la propaganda e per i festeggiamenti*).³⁴⁵

U prvim godinama fašističke vladavine nastavili su se razni pokušaji oživljavanja turističke djelatnosti, uz priželjkivanje pomoći od središnje vlade u Rimu, koja se i sama morala prilagoditi novonastaloj situaciji te pronaći *modus vivendi* za novoosvojene pokrajine. U jednom članku iz 1923. godine piše kako se velika pomoć očekivala i od Paritetne komisije (*Commissione paritetica*) te lokalne sekcije Društva za promet stranaca čiji su projekti čekali svoju realizaciju i bolju ekonomsku situaciju.³⁴⁶

Uz postojeća obavezna izdvajanja i dugove koje je općina naslijedila od bivše Monarhije, polovicom 1920-ih godina javni su radovi poput proširenja postojećih prometnica, otvaranja nekoliko novih hotela i trgovina Opatiju nagnali u nove troškove. Krajem 1925. godine općina Volosko-Opatija ponovno se zadužila, uz već postojeće dugove.³⁴⁷ Dogradnjom se nastojalo potaknuti dolazak gostiju: *Nadu u lijepu gospodarsku budućnost pokazuje i dogradjivanje novih lokala, u prvom redu za trgovinu. S raznih se strana čuje bojazan, da ne bi Opatija time izgubila lice i obilježje lječilišnog mjesta. Želja je mnogih da ostane što više zelenila među kućama, što daje Opatiji poseban čar.*³⁴⁸

Međutim, slab promet stranih turista pomrsio je opatijske planove za budućnost, a nedostatak novaca u općinskoj blagajni dodatno je otežavao postojeću situaciju jer je bilo vrlo

³⁴² Leiner-Muzur, 2013: 89.

³⁴³ Pučki prijatelj, 17. listopada 1922., „Promjena zadnjeg austrijskog novca”, str. 3.

³⁴⁴ La Vedetta d'Italia, 18. siječnja 1922., „Assemblea generale dell'Associazione per il movimento del forestieri”, br. 15, str. 3.

³⁴⁵ La Vedetta d'Italia, 3. svibnja 1922., „In tema di progetti seri e grandiosi”, br. 104, str. 3.

³⁴⁶ La Vedetta d'Italia, 28. veljače 1923., „Per la rinascita della Riviera”, br. 51, str. 4.

³⁴⁷ Istarska riječ, 22. listopada 1925. „Iz Opatije – Što ćemo s hrvatskim imenima? – Naš dug – Motor Diesel”, br. 43, god. 3., str. 3.

³⁴⁸ Pučki prijatelj, 21. prosinca 1925., „Iz Opatije”, br. 51, str. 6.

teško održavati postojeću turističku infrastrukturu koja zbog nedostatka gostiju nije služila svojoj svrsi. Stoga su i neki od većih opatijskih hotela ostajali zatvoreni zbog nedostatka financijskih sredstava i inicijativa koje bi donijele prihode te se od Društva za klimatske hotele očekivalo da pronade rješenje.³⁴⁹ Princ Riccardo Pignatelli, predsjednik Društva velikih hotela (*Società Veneziana dei Grandi Alberghi*), ubrzao je obnovu postojećih opatijskih hotela poput *Quarnera* u kojem je uvedena tekuća voda te depandanse hotela *Quarnera Ville Amalie*, kojima je upravljao Enrico Morgan (ujedno je vodio i hotel *Regina*). Nadalje, Društvo je na opatijskom Lidu izgradilo i kavanu-restoran te obnovilo hotele *Palace*, *Bellevue* i *Excelsior* te moderniziralo hotel *Bristol*.³⁵⁰ Iste godine osnovana je *Casa Ammalati autonoma per il Circondario di Volosca-Abbazia*.³⁵¹

Radi privlačenja stranih gostiju koji nisu dolazili u očekivanom broju, mnogo se preuređivalo, a dugovi i troškovi nagomilavali su se.³⁵² Unatoč modernizaciji smještajnih jedinica i ulaganju, Opatija se našla u začaranom krugu: zbog financijskih problema i velikih izdataka održavanja, hoteli su bili zatvoreni, posebno tijekom zimskih mjeseci, a stavljanje smještajnih i ugostiteljskih objekata van funkcije značilo je manjak gostiju. Time su stvoreni novi troškovi. U članku jednog hrvatskog lista zabilježena je humoristična rečenica vezana uz navedenu situaciju: *Podje li ovako naprijed, trebat će sagraditi još jednu „butigu”, u kojoj će se prodavati druge „butige”...*³⁵³

Uprava je imala i hipoteke na svojim terenima koji su uglavnom bili gradski parkovi i javne površine. Velika godišnja financijska izdavanja u obliku posebnog poreza za pomoćnu državnu instituciju ONMI u iznosu od 25 % od bruto prihoda mjestu su dodatno otežavala situaciju. Iako je turistička uprava podržala navedenu fašističku inicijativu, nije bila u stanju podmiriti porez u tolikom iznosu pa je dugovala plaćanje za 1927., 1928. i 1929. godinu. Poslan je i apel Ministarstvu u vezi s produljenjem roka plaćanja kroz 25 godina, no dozvoljeno je bilo samo plaćanje duga u iznosu od oko 500 000 lira u deset rata.³⁵⁴

³⁴⁹ Ovdje se konkretno radilo o hotelima *Bellevue* i *Palace*; *La Vedetta d'Italia*, 2. travnja 1924., „Di certi alberghi ancora chiusi”, br. 79, str. 4.

³⁵⁰ *La Riviera del Carnaro*, br. 2, 1926., „Attraverso gli alberghi di Abbazia”, str. 4 i 5.

³⁵¹ *La Vedetta d'Italia*, 11. ožujka 1926., „Istituzione d'una Cassa Ammalati per il Circondario di Volosca-Abbazia” br. 50, str. 4.

³⁵² *Pučki prijatelj*, 1. travnja 1926., „Iz Opatije. Pomanjkanje gostiju”, br. 14, str. 5.; Isto, 27. svibnja 1926., „Iz Opatije. Naši jadi”, br. 22, str. 4.

³⁵³ *Istarska riječ*, 25. ožujka 1926., „Iz Opatije – što rade gosti”, br. 12, god. 4., str. 3.

³⁵⁴ *La Vedetta d'Italia*, 9. listopada 1930., „Seduta dell'Azienda di cura”, br. 239, str. 4.

Kako je opatijski promet stranaca bio slab, morao se nekako nadoknaditi trošak i morali su se platiti nagomilani dugovi pa se često razmišljalo o podizanju zajma u bankarskim institucijama radi pokrivanja troškova. To se redovito činilo, a time se općina ponovno zaduživala. Postoji zapis o raspravi Lječilišne uprave o navedenoj problematici i potrebi za zajmom od minimalno 60 000 lira, a 1925. godine potpisan je sporazum s kreditnom institucijom (*Casa di Credito del Quarnero*).³⁵⁵ Takve aktivnosti nikako nisu bile rijetke jer su se gospodarska kriza i teško stanje provlačili tijekom svih međuratnih godina.

Za punjenje blagajne bila je najvažnija boravišna pristojba. U novoj talijanskoj državi Kraljevskim dekretom br. 3023 od 30. prosinca 1923. godine odlučeno je da općine na novoosvojenom području, prema odluci Ministarstva financija, smiju prikupljati boravišnu pristojbu prema prijašnjim zakonima donesenima još u bivšoj Monarhiji. Općinsko vijeće odlučilo je ostati u dosadašnjem sustavu naplaćivanja boravišne pristojbe.³⁵⁶

Odlukom potprefektura još od 1. siječnja 1924. godine naplata boravišne pristojbe na opatijskom području bila je u rukama općine.³⁵⁷ Usto, nastavilo se plaćanje četvrtine iznosa boravišne pristojbe vladi, što je utvrđeno člankom 2. Kraljevskog dekreta br. 3023 od 30. prosinca 1923. godine.³⁵⁸ Boravišnu pristojbu plaćali su svi stranci, odnosno turisti koji su se nalazili unutar opatijskog lječilišnog okruga, što je određeno statutom Uprave. Plaćala se hotelijerima, a iznos se nakon toga podnosio Lječilišnoj upravi. Plaćanja su bili oslobođeni liječnici i njihove obitelji. Prvih 15 dana boravka u lječilištu plaćalo se dvije lire po osobi (za

³⁵⁵ HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo Opatija*, Verbali sedute 1925, 1926 e 1927, Zapisnik sjednice od 29. siječnja 1925., str. 8–10.

³⁵⁶ Na sjednici Općinskog vijeća od 18. listopada 1923. godine izglasano je odobrenje Pravilnika o naplati boravišne pristojbe. Predsjednik Vijeća predložio je Vijeću traženje autorizacije od vlade za boravišnu pristojbu od dvije lire po svakom gostu i danu, a za boravak ne dulji od 15 dana; jednu liru po danu za svakog drugog člana obitelji; 0,75 lira za djecu između 5 i 10 godina i 0,50 lira za svaku sluškinju i vozača. Vijeće je nakon rasprave odlučilo zatražiti autorizaciju boravišne pristojbe koju je izglasala Lječilišna uprava Opatije na svojoj ranije navedenoj sjednici, a za godinu 1924., HR-DARI-472, *Općina Opatija*, sjednica općinskog vijeća 18. 10. 1923., str. 227. i 228.; Na idućoj sjednici Općinskog vijeća u prosincu 1924. godine ponovno se raspravljalo o boravišnoj pristojbi i činjenici da su, prema Kraljevskom dekretu br. 3023 od 30. prosinca 1923. godine, čl. 2, općine na novoosvojenim područjima mogle dobiti autorizaciju od Ministarstva financija kako bi mogle zadržati naplaćivanje boravišne pristojbe prema odlukama koje su već bile na snazi još u bivšoj Monarhiji i po kojima su općine dosad naplaćivale boravišne pristojbe. Općinsko vijeće stoga je odlučilo imenovati gradonačelnika osobom koja će od Ministarstva financija zatražiti autorizaciju za naplaćivanje boravišne pristojbe prema starom zakonu. Donesena je odluka da se pokuša dobiti koncesija od Ministarstva financija za prikupljanje boravišne pristojbe od 1. siječnja 1925. godine u sustavu koji je sada bio na snazi i u smislu čl. 2. Kraljevskog dekreta br. 3023 od 30. prosinca 1923. godine, HR-DARI-472, *Općina Opatija*, Verbali delle sedute del Consiglio Comunale, 1922-23 maggio 1924; Zapisnik sjednice od 23. prosinca 1923. godine, str. 33. i 34.

³⁵⁷ HR-DARI-472, *Općina Opatija*, Verbali delle sedute del Consiglio Comunale 1922-23 maggio 1924, Zapisnik sjednice od 27. lipnja 1923., str. 169.

³⁵⁸ Gazzetta Uffiale del Regno d'Italia, 25. siječnja 1924., „Relazione e Regio decreto 30 dicembre 1923, n. 3023. – modificazioni al regime della tassa di soggiorno”, br. 21, str. 425. i 426.

jednu ili dvije osobe), a za svakog idućeg člana obitelji plaćao se iznos od 1,50 lira po danu. Za djecu od pet do deset godina plaćala se jedna lira po danu te za spremačice i vozače po 0,50 lira po danu. Za vrijeme boravka dužeg od navedenih dva tjedna za jednu ili dvije osobe plaćalo se dnevno po 1,50 lira, za svakog sljedećeg člana obitelji po jednu liru, za djecu 0,75 lira po danu, a za spremačice i vozače 0,40 lira dnevno. Najveći godišnji iznos plaćanja boravišne pristojbe po osobi i duže od tri mjeseca bio je 142,50 lira.³⁵⁹

Kako se u Opatiji i ostalim talijanskim i inozemnim lječilištima nisu plaćali jednaki iznosi boravišne pristojbe, Lječilišno povjerenstvo zatražilo je odobrenje naplaćivanja većeg iznosa pri boravku u lječilištu i nakon dva tjedna. Po tome su se nakon navedenog razdoblja po osobi plaćale dvije lire i to se odnosilo na sve članove obitelji (osim djece od pet do deset godina). Prijedlog su podržali i opatijski hotelijeri te je nakon odobrenja središnje vlasti novi sustav naplate trebao biti uveden od 1. siječnja 1926. godine.³⁶⁰ Prijedlog o povećanju boravišne pristojbe predstavljen je potprefektu Voloskog-Opatije i prefekturi u Rijeci te na kraju Ministarstvu financija. Općine Volosko-Opatija i Veprinac već su se ranije odlučile obratiti Ministarstvu financija u vezi s navedenom problematikom.³⁶¹

Kao što je ranije rečeno, donošenje novog zakona i restrukturiranje turističkih uprava 1926. godine nosilo je sa sobom i odluke u vezi s prikupljanjem boravišnih pristojba koje su išle na štetu lokalnih turističkih uprava. U kasnijim godinama plaćale su se tri lire po osobi ako su gosti bili smješteni u hotelima ekstra, prve ili druge kategorije (dvije lire plaćala se boravišna pristojba, a jednu liru porez na glazbu (*tassa di musica*)). U hotelima treće kategorije gost je sveukupno plaćao 2,50 lira (dvije lire boravišne pristojbe i 0,50 lira za porez na glazbu).³⁶² Početkom 1927. godine savjetnik u upravi Turističke uprave Guido Nossan predložio je izmjenu načina prikupljanja boravišne pristojbe radi lakšeg kontroliranja postupka. Opatijski hotelijeri pristali su na vrijednost iznajmljivanja u iznosu od pet posto na cijenu cijelog

³⁵⁹ HMT-3006, „Abbazia – stazione climatica e balneare di primissimo ordine”, Carlo Baxa, Abbazia 1924. str. 14. i 15.

³⁶⁰ HR-DARI-174 (DS 31), *Lječilišno povjerenstvo Opatija*, Verbalni sedute 1925, 1926 e 1927, Zapisnik sjednice od 16. rujna 1925., str. 56. i 57.

³⁶¹ HR-DARI-174 (DS 31), *Lječilišno povjerenstvo Opatija*, Verbalni sedute 1925, 1926 e 1927, Zapisnik sjednice od 22. prosinca 1925. godine, str. 82. i 83.

³⁶² HMT-3007, „Guida pratica ai luoghi di soggiorno e di cura d'Italia. Parte I – Le stazioni al mare”, Touring Club Italiano, Milano, 1933, str. 26.

pansiona. Primjerice, pansioni od 30 lira upravi su morali dati 1,50 lira po danu i po osobi, a pansioni od 40 lira iznos od dvije lire, a usto su plaćali i 0,50 lira po osobi za porez na glazbu.³⁶³

Uz postojeće probleme, talijanska Opatija bila je mjesto poznato po skupoći življenja – cijene su bile među najvišima u Julijskoj Veneciji. Ugostitelji³⁶⁴ su držali visoke cijene, čak i više negoli u nekim ugostiteljskim objektima u većim gradovima poput Trsta, što je predstavljalo lošu reklamu za opatijski turizam. Visoke cijene objašnjavale su se raznim porezima koje je ugostitelj morao platiti Turističkoj upravi i prilikom za stjecanje prihoda jedino u vrijeme turističke sezone. To je bilo neprihvatljivo za domicilno opatijsko stanovništvo slabije financijske moći, pogotovo za one koji nisu privređivali u turističkom sektoru. Vlasnici trgovina pratili su iste trendove pa je Opatija po skupoći bila ispred velikih središta poput Rijeke i Trsta.³⁶⁵ Što se tiče opatijskih hotela, cijene boravka u hotelima prve kategorija iznosila je od 33 do 86 lira, u hotelima druge kategorije 27 do 55 lira, a treće kategorije od 22 do 40 lira.³⁶⁶

Ipak, Turistička uprava smatrala je da su cijene noćenja u opatijskim hotelima mnogo niže nego u nekim drugim talijanskim ili inozemnim turističkim odredištima jer se radilo o raskošnim i velikim hotelima visoke kategorije. Brojni vlasnici hotela bili su prisiljeni sniziti cijene kako bi privukli što više gostiju, što nije odgovaralo vlasnicima luksuznih hotela koji zbog velikih troškova održavanja nisu mogli sniziti cijene i stoga su gubili posjetitelje. Apeliralo se na Udruženje vlasnika hotelijera i ugostitelja (*Associazione fra albergatori, osti, trattori e caffettieri*) kako bi se izradio popis svih hotela i cijena koje bi sami vlasnici odredili.³⁶⁷ Mijenjanje cijena prema volji vlasnika bila je uobičajena praksa, vrlo nepovoljna za turiste kojima se ponekad naplaćivalo više od dogovorenog. Tako se ostavljao vrlo loš dojam, a Uprava je dobivala pritužbe na cijene.³⁶⁸ Budući da je krajem 1920-ih godina došlo do uspona lire i

³⁶³ HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo Opatija*, Verbali sedute 1925, 1926 e 1927, Zapisnik sjednice od 8. siječnja 1927., str. 188. i 189; *La Vedetta d'Italia*, 13. siječnja 1927., „I lavori dell'Azienda Autonoma”, br. 9, str. 4.

³⁶⁴ *La Vedetta d'Italia*, 23. srpnja 1921., „Prezzi delle consumazioni durante i concerti”, br. 168, str. 3.

³⁶⁵ *La Vedetta d'Italia*, 29. srpnja 1921., „Ondata di...rialzo”, br. 174, str. 3.

³⁶⁶ Iznosi su se odnosili i na susjedno mjesto Lovran, Primorski Lloyd, 13. srpnja 1935., „Cijene boravka na opatijskoj rivijeri”, br. 6, str. 3.

³⁶⁷ *La Vedetta d'Italia*, 23. lipnja 1922., „Sui prezzi degli alberghi”, br. 148, str. 3.

³⁶⁸ *La Vedetta d'Italia*, 24. listopada 1922., „Avviso agli albergatori”, br. 252, str. 3.; Gosti koji su boravili najmanje jednu noć plaćali su boravišnu pristojbu, a postojao je poseban sustav naplate za pojedine članove obitelji. Najviša godišnja pristojba (više od tri mjeseca) po osobi iznosila je ukupno 142,50 lire. Vlasnici ili rukovoditelji hotela brinuli su se o plaćanju boravišnih pristojbi svojih gostiju, a sva potrebna dokumentacija pri dolasku i odlasku gostiju čuvala se u Turističkoj upravi. HR-DARi-174, kutija broj 12, Statuto per la Stazione Climatica e Balneare di Abbazia, čl. 12., 14., 15.; Ako gost nije platio, vlasnici ili rukovoditelji hotela sami su snosili troškove pa se gostima odmah pri dolasku morala naplatiti boravišna pristojba, a u ranijim godinama sve je bilo pod kontrolom Vrhovnog civilnog povjerenika u Trstu, *La Vedetta d'Italia*, 22. kolovoza 1922., „Tasse di soggiorno”, br. 198, str. 3.

cijene su pale, u domaćem talijanskom tisku predlagalo se smanjenje cijena proizvoda na domaćoj tržnici i u gradu jer je i to utjecalo na razvoj turističkog prometa.³⁶⁹

Lokalni PNF u travnju 1925. godine nastojao je stati na kraj takvoj situaciji te je zajedno s kvarnerskom sekcijom Udruženja boraca (*Unione Nazionale Combattenti*) od lokalne vlasti zatražio rješavanje problema preskupog života i nedostatka smještaja za „obične” radnike koji si nisu mogli priuštiti smještaj jer su opatijski iznajmljivači vidjeli veći profit u pružanju smještaja bogatim strancima nego opatijskim radnicima. Usto, živežne namirnice bile su skupe za stanovništvo slabijih financijskih mogućnosti jer je Opatija sve namirnice uvozila iz okolnih ruralnih predjela i na lokalnoj je tržnici nedostajalo konkurencije. Prefekt Vivorio je na prijedlog potprefekta Voloskog-Opatije, opatijske sekcije PNF-a i udruge boraca donio odluku o zabrani izdavanja dozvola iznajmljivačima koji ne zadovoljavaju određene preduvjete. Prema novoj odluci, pansioni su ubuduće mogli biti isključivo objekti s najmanje 15 prostorija i ostalim potrebnim uvjetima za smještaj gostiju. Na taj način nastojalo se omogućiti postojanje stanova za iznajmljivanje domaćim radnicima i službenicima zaposlenima na području općine. Čak se radilo i na zabrani izdavanja dozvola vlasnicima za turističku djelatnost ako bi uskratili smještaj domaćim ljudima.³⁷⁰

Također, pokrajinska sindikalna korporacija apelirala je na Lječilišnu upravu da se povećaju plaće radnicima zaposlenima u Lječilišnoj upravi jer žive u teškim uvjetima u skupom turističkom gradiću. Iznosi plaća uvećani su za 200 – 250 lira, a odluka je trebala biti realizirana tijekom rujna 1925. godine.³⁷¹ U tisku se moglo naići i na mišljenja kako strani vlasnici stanova i kuća u Opatiji namjerno izbjegavaju iznajmljivanje svojeg smještaja domaćim radnicima jer žele spriječiti naseljavanje talijanskog stanovništva na opatijsko područje.³⁷²

Hotelijeri i vlasnici ugostiteljskih objekata negodovali su radi skupoće namirnica i plaćanja raznih poreza. Uza sve ostale obveze i izdvajanja, od siječnja 1921. godine morali su plaćati i pristojbu riječkom društvu *Società degli Autori* u iznosu od 10 % za sve predstave, koncerte i slične događaje koji su se organizirali u hotelima, kavanama, restoranima, klubovima i ostalim ugostiteljskim objektima. Kako je u pojedinim razdobljima vladala velika nestašica

³⁶⁹ La Vedetta d'Italia, 6. svibnja 1927., L'ascesa della lira- Ribassi che s'impongono, br. 107, str. 4.

³⁷⁰ La Vedetta d'Italia, 17. travnja 1925., „Crisi d'alloggi e caro-vita”, br. 90, str. 4.; La Vedetta d'Italia, 1. svibnja 1925., „In tema di carovita”, br. 101, str. 3.; La Vedetta d'Italia, 9. prosinca 1925., „Sulla crisi degli alloggi”, br. 291, str. 4.; La Vedetta d'Italia, 21. ožujka 1926., „In terra di sfratti”, br. 68, str. 4.

³⁷¹ HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo Opatija*, Verbali sedute 1925, 1926 e 1927, Zapisnik sjednice od 16. rujna 1925., str. 62. i 63.

³⁷² La Vedetta d'Italia, 2. veljače 1926., „Risveglio alberghiero e crisi degli alloggi ad Abbazia”, br. 27, str. 4.

turista, organiziranje takvih događaja iziskivalo je nove troškove, a prihodi su bili vrlo mali. Usto, plaćalo se i posjedovanje instrumenata u objektu, što je dodatno otežavalo situaciju, te se apeliralo na navedeno društvo i Trgovačku komoru iz Rijeke (*Camera di commercio*) da izmjene takve štetne politike.³⁷³

Međutim, hotelijeri su ponekad iskorištavali plodne turističke sezone: tom su prilikom svojevoljno određivali cijene te su, unatoč unaprijed objavljenim cijenama smještaja i usluga, povećavali njihove vrijednosti. To je, naravno, izazvalo negodovanje gostiju koji su ponekad plaćali visoke cijene za skromniji smještaj i ponudu, a time se stvorila i negativna reklama za opatijsko lječilište u inozemstvu. Stoga je Kraljevskim dekretom br. 57 od 8. siječnja 1925. godine uvedena obveza sastavljanja fiksnog cjenika smještaja i ponude hotela te zabrana naknadne izmjene vrijednosti cijena koje je mogao odrediti jedino prefekt koji je i odlučivao o njihovoj promjeni. Hoteli su bili dužni sastaviti i izložiti cjenik u svojem prostoru, izraditi bilten za putnike s jasno navedenim cijenama i cjelovitom ponudom, radnim vremenom hotela i brojem slobodnog smještaja.³⁷⁴ Sredinom tridesetih godina situacija se mijenja nabolje. Trgovci su odlučili sniziti svoje cijene za 10 %, a barovi i restorani za 10 do 12 %. Hotelijeri su na nacionalnoj razini snizili cijene objavljene u Godišnjaku ENIT-a za 1934. godinu za 10 % te su na taj iznos snizili cijene za još 20 %.³⁷⁵

U jednom članku iz listopada 1925. godine piše kako je opatijskim hotelima potrebna modernizacija jer u tom pogledu zaostaju za zemljama poput Švicarske, SAD-a, Njemačke i Engleske. Opatija je imala hotelsku infrastrukturu, no nije bilo dovoljno uloženo u nju te se nije moglo odgovoriti potrebama i izazovima modernog turizma.³⁷⁶

³⁷³ La Vedetta d'Italia, 15. svibnja 1925., „Proteste di esercenti contro la Società degli autori”, br. 113, str. 4.

³⁷⁴ La Riviera del Carnaro, veljača 1925., „Benefiche disposizioni”, god. 3., br. 21 str. 5.; La Vedetta d'Italia, 14. ožujka 1926., „Albergatori poco scrupolosi”; La Vedetta d'Italia, 28. rujna 1926., „Contro l'aumento dei prezzi negli alberghi”, br. 230, str. 4.

³⁷⁵ La Vedetta d'Italia, 20. travnja 1934., „Unanime e spontanea deliberazioni dei commercianti e albergatori di Abbazia pel ribasso dei prezzi – Prossimo ribasso del prezzo dell'acqua”, br. 94, str. 4.

³⁷⁶ La Vedetta d'Italia, 22. 10. 1925., „Modernizziamo gli alberghi!”, br. 250, str. 4.

6.4. PROMETNI IZAZOVI

U međuratno vrijeme iz Opatije se vlakom putovalo 15 sati do Milana, 21 sat do Rima, 13 sati do Beča i Budimpešte, 16 sati do Monaca, a morem se do Rijeke stizalo za pola sata, do Pule za četiri sata, a za 10 sati do Venecije i Ancone.³⁷⁷

U prvim godinama nakon rata, Upravni savjet organizacije za promet stranaca Opatije, Lovrana i Rijeke kojim je tada predsjedavao John Stiglich predložilo je uvođenje tramvaja od Opatije do Rijeke, čime bi se olakšao promet među gradovima i putovanje gostiju iz Rijeke na opatijsko područje. Zalagao se i za uvođenje izravne željezničke linije između Rima i Rijeke, a zatim i Rijeke i Budimpešte, čime bi se izbjegli problemi turista pri prelasku jugoslavenske granice.³⁷⁸ Usto, opatijsko područje nastojalo se prometno povezati uvođenjem modernih putnih sredstava poput stalne avionske linije koja bi opatijsku rivijeru povezivala s Trstom, što bi olakšalo dolazak gostiju iz središnje Europe, a općina je bila spremna financirati realizaciju tog projekta. Stoga je tridesetih godina uvedena zračna linija između Opatije i Trsta, a linijom su obuhvaćeni Portorož, Rijeka, Lošinj i Zadar. Njezina važnost očitovala se u usklađenosti sa željezničkim linijama iz Mađarske, Njemačke, Austrije kao i nekim parobrodskim i autobusnim linijama od Rijeke do Opatije. Nova zračna linija uvedena je na inicijativu Društva za zračni promet (*Società Italiana Servizi Aerei* ili SISA), putovalo se četiri sata i linija je bila dostupna putnicima tri puta tjedno.³⁷⁹ Zračna linija Rijeka – Venecija prometovala je tri puta tjedno u ljeto 1930. godine, no nije imala stajalište u Opatiji.³⁸⁰ Godine 1931. u Rijeci je počela izgradnja hidrodroma (pristanište za hidroplane) za svakodnevni zračni promet na liniji Rijeka – Opatija – Venecija pa se stoga i u Opatiji izgradila poletna staza za primanje i otpremanje putnika.³⁸¹ Iste godine uvedena je tjedna parobrodarska linija Ravenna – Trst – Pula – Rijeka zahvaljujući parobrodarskom društvu *Costiera* čiji je brod *Ipparco Baccich* korišten na toj liniji.³⁸²

Postojao je Međuopćinski konzorcij automobilskih usluga Rijeke i Opatije (*Consorzio Intercomunale Servizi Automobilistici Fiume-Abbazia*). Tridesetih godina kriza je izazvala

³⁷⁷ La Riviera del Carnaro, br. 9, 1924., La gemma della Riviera Istriana-Abbazia – str. 3., 4., 5. i 6.

³⁷⁸ La Vedetta d'Italia, 15. ožujka 1923., „Prima riunione del Consiglio Direttivo dell'Associazione Movimento Forestieri”, br. 64, str. 4.

³⁷⁹ La Vedetta d'Italia, 17. travnja 1930., „La S.I.S.A. inizia le nuove linee aeree con scalo in Abbazia”, br. 91, str. 4.

³⁸⁰ La Vedetta d'Italia, 4. ožujka 1931., „Comunicazioni aeree estive tra le Riviera del Carnaro e Venezia”, br. 54, str. 4.

³⁸¹ Abbazia e la Riviera del Carnaro, br. 5. i 6., 1931., „Per la linea giornaliera Fiume – Abbazia – Venezia”, str. 47.

³⁸² Blažević 1987.: 226.

financijske gubitke udruženja jer nije bilo dovoljno posjetitelja koji su tražili njegove usluge. Predsjednik udruženja Rodolfo Grattoni u svojem je pismu prefektu izrazio bojazan oko ukidanja određenih turističkih linija poput linije Rijeka – Opatija – Klagenfurt (koja je osvojila nagradu Ministarstva prometa u prvoj godini postojanja te zlatnu medalju ENIT-a), Rijeka – Opatija – Učka, Rijeka – Opatija – Monako i Rijeka – Opatija – Venecija.³⁸³

Iz prethodno navedenoga može se zaključiti kako se Opatiju nastojalo prometno povezati s talijanskim i međunarodnim središtima,³⁸⁴ što je svakako bilo pozitivno za razvoj mjesta. Ipak, olakotan je bio i sam geografski položaj Opatije te postojeća prometna infrastruktura nastala još u austrougarsko vrijeme. Za opatijsku prometnu situaciju bilo je važno sudjelovanje na međunarodnoj konferenciji u Baden-Badenu na kojoj se raspravljalo o prometnoj povezanosti u turizmu, a sekcija ENIT-a iz Opatije među ostalim je raspravljala i o opatijskim prometnim problemima.³⁸⁵

Turistička kriza grada mogla se iščitati i iz zbivanja vezanih uz jedan od opatijskih turističkih simbola nastao u vrijeme bivše Monarhije. Ovoj tematici treba posvetiti dodatni prostor jer su lokalni uglednici niz godina raspravljali o problematici male tramvajske željeznice kao o jednom od većih opatijskih izazova.³⁸⁶

Mala električna željeznica povezivala je Opatiju sa susjednim mjestima, a posebno je bilo značajno prometovanje do Matulja gdje se nalazila željeznička postaja i izravna veza s mnogim talijanskim i srednjoeuropskim metropolama. Uz svoju osnovnu funkciju, mala željeznica, odnosno tramvaj, imala je ulogu opatijske atrakcije i jedinstvene turističke usluge razgledavanja opatijske rivijere. U prvim poslijeratnim godinama mali tramvaj postao je jedan od gorućih opatijskih problema zbog vrlo lošeg stanja i nedostatka novčanih sredstava, što je izazvalo njegovo postupno propadanje. Tramvaj je prometovao među više općina, što je predstavljalo veliki problem kada bi se potegnulo pitanje njegova financiranja i održavanja. U hrvatskim se novinama vrlo jasno opisuje problem opatijskog tramvaja: *Ako država ne pomogne, sve će žrtve biti badava – tramvaj će propasti, jer je njegov opstanak uvjetovan boravkom hiljada i hiljada gostiju u Opatiji i Lovranu, kojih za sada nema i na koje ni u*

³⁸³ HR-DARI-008, *Riječka prefektura*, kutija 94, dokument Interessi della collettività nei riguardi dei pubblici servizi automobilistici della Provincia del Carnaro, br. 1837, 20. lipnja 1932.

³⁸⁴ HMT-3361, prospekt s popisom prometnih veza Opatije s područjima u Italiji i inozemstvu, nepoznat datum.

³⁸⁵ HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo Opatija*, Verbali sedute 1925, 1926 e 1927, Zapisnik sjednice od 20. listopada 1926., str. 128.

³⁸⁶ Detaljnije o Maloj električnoj željeznici u ranijem razdoblju u Zakošek, Boris, „Opatijski tramvaj”, *Sušačka revija*, br. 61, 2008., str. 79–84.

*dogledno vrijeme ne možemo računati. U tom slučaju bi bolje bilo, da se tramvaj odmah proda i namještenicima i ugljenarima plati što ih ide, a da se ne sili općine, da uzimlju zajmove i još više opterete sebe i općinare.*³⁸⁷

Siromaštvo opatijske općinske blagajne u proljeće 1922. godine rezultiralo je prekidom prometovanja tramvajske linije Matulji – Opatija – Lovran, što je bilo vrlo nezgodno za turiste koji su vlakom dolazili do Matulja u zaleđu Opatije, a tramvajem do centra grada. Stoga je lokalna vlast odlučila podići zajam te čekati odobrenje Generalnog civilnog povjerenstva u Trstu. U jednom članku upozorava se na sve veći broj općinskih službenika i redara te korištenje ionako malih financijskih sredstava u krive i vrlo često nepotrebne svrhe.³⁸⁸

Pozitivno je što je Kraljevskim dekretom od 25. travnja 1922. godine za pomoć pri obnovi središnja vlast odlučila izdvojiti pomoć za općinu u iznosu od ukupno 250 000 lira. Godine 1923. dodijeljen je prvi dio pomoći u iznosu od 125 000 lira te se očekivalo isplaćivanje i ostatka iznosa. Jednako tako, Administrativno vijeće Društva za električnu energiju i malu željeznicu primilo je pomoć od 486 000 lira za rješavanje nakupljenih troškova koji su se ogledali u plaćanju starijih zaduženja, izvođenje novih potrebnih radova, isplatu plaća radnicima. No i uz navedeni iznos nedostajalo je financija koje bi u potpunosti riješile sve probleme male željeznice. Uz prazne blagajne i financijsku opterećenost, općine se nisu mogle složiti oko zajedničkog održavanja. Dok su se općine Volosko-Opatija, Lovran i Veprinac dogovorile o zajedničkom održavanju tramvaja, općina Matulji ogradila se od poslova održavanja zbog nedostatka financija i nemogućnosti ulaganja, iako je imala izravne koristi od tramvaja.³⁸⁹

Do uključivanja središnje vlasti u ovu problematiku došlo je i zahvaljujući djelovanju hrvatskog zastupnika u talijanskom Parlamentu Uliksa Stangera i mimo odluke općine. Stangerov upit poslan je 10. veljače 1923. godine središnjoj vladi i glasio je: *Potpisani želi znati da li je Ministru javnih posala poznato, da Društvo opatijske male željeznice, koja podržava redovitu tramvajsku prugu Matulji – Opatija – Lovran otkazalo službu namještenicima i odlučilo da obustavi promet, pošto mu nije na vrijeme i u potpunom iznosu bila doznačena dopitana potpora: da li ne smatra uputnim i potrebnim, da uzdrži u životu rečenu interkomunalnu prugu, o kojoj ovisi život onoga kraja i u tu svrhu državna blagajna pridonese*

³⁸⁷ Istarska riječ, 22. veljače 1923., „Iz Voloskoga. Novi poglavar i tramvaj – Paritetna komisija i neutralna zona”, br. 7, god. 1., str. 3.

³⁸⁸ Istarska riječ, 2. ožujka 1922., „Nova općinska taksa”, 2.

³⁸⁹ La Vedetta d'Italia, 4. ožujka 1923., „La questione della tramvia elettrica”, br. 55, str. 4.

razmjerno malenu žrtvu, jer bez toga će se vozovi i strojevi morati prodati, a time će propasti i posljednja nada, da se preduzeće – kad prehodi sadašnju krizu u prometu stranaca uopće, a napose svoju poslovnu – postane opet aktivno. U dokaz žrtava, koje su pridonijeli interesenti neka služi činjenica, da namještenici već četvrti mjesec ne primaju plaće, a dobavljači ugljena čekaju već preko godine dana, da im plati barem štogod na račun cijene za predno gorivo. Stanger je o navedenom problemu raspravljao s općinom i kotarom, međutim mišljenja su im se razilazila jer se općinama namjeravalo prodati dionice društva koje bi nakon toga podignule zajmove, što bi bilo vrlo nepovoljno za financijsko stanje općina.³⁹⁰

Kad je riječ o posjedovanju tramvaja, najviše dionica (oko 90 %) pripadalo je financijski nemoćnoj općini Volosko-Opatija. Tramvajsko društvo (*Società elettricità e piccole ferrovie di Abbazia*) nastojalo je dobiti dodatnu pomoć vlade, no kako je ona izostala, dogovoreno je da se trećina dionica proda općini Lovran i trećina općini Veprinac u iznosu od 250 000 lira kao zajam, a o iznosu odlučio je Pokrajinski odbor Istre (*Giunta Provinciale dell'Istria*) jer su u to vrijeme opatijsko područje i obližnje općine pripadale Istarskoj pokrajini.³⁹¹ Naposljetku, općina Lovran kupila je trećinu dionica, a Veprinac šestinu dionica te su zatražile zajam od institucije *Istituto di Credito Fondiario* u Poreču.³⁹²

Jedan od prijedloga za povećanje prometa turista i isplativosti tramvajske linije bilo je uvođenje tramvajske linije između Opatije i Rijeke. Postojanje takve linije označavalo je povezivanje mjesta na istočnoj obali Istre s većim središtima, olakšavanje dolaska gostiju iz Rijeke ili onih koji putuju preko Rijeke do Opatije, što bi svakako donijelo prosperitet Opatiji i ostalim mjestima. Uza sve to, djelomično bi se riješio problem prenapučenosti Rijeke te preseljenja njezinih stanovnika na liburnijsku obalu. Za to je bilo potrebno proširiti postojeću tramvajsku željeznicu izgradnjom dodatne pruge na prostoru od Kantride do Preluka koja bi se nastavljala na onu u Voloskom. Vlasti su za ovaj projekt imenovale Upravu za javne službe (*Direzione dei Servizi Pubblici*) koja je trebala pregovarati s općinama.³⁹³ No tramvajska linija između Opatije i Rijeke ipak nije realizirana.

³⁹⁰ Istarska riječ, 1. ožujka 1923 „Iz Voloskoga. Još o tramvaju”, br. 8, god. 1., str. 2.

³⁹¹ HR-DARI-472 *Općina Opatija*, Verbali delle sedute del Consiglio Comunale 1922-23 maggio 1924, Zapisnik sjednice od 16. siječnja 1923. godine, str. 95. i 96.

³⁹² HR-DARI-472, *Općina Opatija*, Verbali delle sedute del Consiglio Comunale 1922-23 maggio 1924, Zapisnik sjednice od 13. ožujka 1923. godine, str. 113.

³⁹³ La Vedetta d'Italia, 13. ožujka 1923., „La linea tramviaria tra Fiume e Abbazia”, br. 63., str. 4.; Istarski list, 8. kolovoza 1929. „Vladina pomoć opatijskom tramvaju” i „Tramvajski spoj Opatije s Rijekom”, br. 18., god. 1., str. 1.

Nastavljeni su razni pokušaji poboljšanja poslovanja male željeznice. Sredinom 1924. godine osnovana je posebna Agencija za potrebe i poslove male željeznice (*Agenzia delle Piccole Ferrovie Elettriche*) sa zadatkom olakšavanja prijevoza putnika i prtljage, kako domaćih tako i stranih. Budući da je ranije dolazilo do nezgodnih situacija s osobnom prtljagom putnika, Agencija je trebala omogućiti rješavanje i tih problema na putu od Matulja do Opatije.³⁹⁴

Uza sve pokušaje, teško stanje nastavilo se i idućih godina te je središnja vlada, zbog sve većih problema i zahtjeva općine, donijela odluku o financijskoj pomoći Tramvajskom društvu u iznosu od 150 000 lira godišnje na vremensko razdoblje od 1926. do kraja 1931. godine.³⁹⁵ U jednom članku navodi se da je poseban opatijski problem vezan uz željeznički promet i opatijski tramvaj, no da je središnja vlast pružila potporu Opatiji u rješavanju tih problema. Posebno se ističe djelovanje konzula Nina Host-Venturija kojeg se navodi kao glavnog čovjeka fašizma na Kvarneru.³⁹⁶

U lipnju 1928. godine Društvo je uputilo pismo Ministarstvu prometa i Inspektoratu željeznica, tramvaja i automobila o stanju male željeznice i krizi koja je zahvatila opatijsku rivijeru. Glavni problem bio je nedostatak financija koji je uzrokovan manjkom posjetitelja u Opatiji. Načelnici općina i Društvo nastojali su skupiti financije kako bi se barem djelomično izvukli iz krize i mogli isplatiti radnike Društva, no bezuspješno. U pismu traže financijsku pomoć Ministarstva prometa zbog velike važnosti tramvaja za liburnijske općine.³⁹⁷

Međutim, već krajem dvadesetih godina naziralo se zastarijevanje tramvajskog prometa zbog pojave novijih i modernijih prijevoznih sredstava. Kako se tih godina ustalila zamjena postojećih tramvajskih linija mnogo bržim i modernijim autobusnim linijama, opatijska općina raspravljala je o ukidanju jednog od simbola opatijskog turističkog odredišta. Bilo je racionalno zamijeniti tramvaj novim prometnim sredstvom koje je bilo mnogo brže i jednostavnije, što je bilo posebno važno za jedno turističko mjesto. Ipak, tramvaj je bio dugogodišnje opatijsko prometno sredstvo te dio poznate opatijske vizure. Usto, lokalne su vlasti unatrag nekoliko godina u tramvaje ugradile nove *Diesel* motore i prodaja tramvaja označavala bi neuspjeh tog ulaganja. Veći dio aktivnosti ticao se općine Volosko-Opatija te je i odluka bila na njoj, kao i većinski dio financijskog tereta. Jedno od privlačnih rješenja bilo je uvođenje autobusne linije

³⁹⁴ La Vedetta d'Italia, 11. srpnja 1924., „Agenzia delle Piccole Ferrovie Elettriche”, br. 164, str. 4.

³⁹⁵ Istarski list, 8. kolovoza 1929. „Vladina pomoć opatijskom tramvaju” i „Tramvajski spoj Opatije s Rijekom”, br. 18., god. 1., str. 1.

³⁹⁶ HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo*, Ritagli giornali, Stato, 3. 11. 1927., Ai confini orientali

³⁹⁷ HR-DARI-008, *Riječka prefektura*, kutija 94, 7-5-13, Tramvay – Linee automobilistiche, 28. lipnja 1928.

do Matulja, čime općina Volosko-Opatija ne bi imala gubitke u turističkoj djelatnosti i prometu stranih turista, a s druge bi strane ukidanjem tramvajske linije prestala ovlast spomenute privatne tvrtke i međuovisnost ostalih općina u pogledu odlučivanja u vezi s tramvajskom željeznicom. Prefektov povjerenik La Medica stoga je morao provesti raspravu s predstavnicima ostalih općina radi konačnih dogovora.³⁹⁸

Društvo, koje se zalagalo za opstanak male željeznice, ponovno je zatražilo intervenciju države zbog vrlo teške financijske situacije jer su postojali planovi koji bi pomogli pri stabilizaciji stanja.³⁹⁹ Naposljetku je odlučeno da se zbog neisplativosti nakon 25 godina tramvaj zamijeni autobusnom linijom. Autobusi su bili moderniji, jeftiniji i brži, njima je upravljao Međuopćinski konzorcij (*Consorzio Intercomunale Servizi Automobilistici* ili CISA), a u promet su pušteni 1. travnja 1933. godine.⁴⁰⁰

6.5. KONKURENCIJA NA JUGOSLAVENSKOJ STRANI JADRANA

Još jedan od izazova talijanske Opatije bila je konkurencija na jugoslavenskoj strani Jadrana, posebno suprotnoj strani Kvarnerskog zaljeva. Mjesta na istočnoj obali Kvarnera još su u drugoj polovici 19. stoljeća predviđena kao turistička zimovališta i lječilišta, u čemu se može pronaći sličnost s opatijskom sudbinom, a međusobno nadmetanje lječilišta na suprotnim obalama provlači se još iz tog razdoblja.

Opatijsko je područje u drugoj polovici 19. stoljeća prihvatilo nove trendove i postalo interesna zona uglednih srednjoeuropskih liječnika i članova dobrostojećih obitelji kao novo elitno lječilište, a slična sudbina zadesila je i suprotnu obalu Kvarnerskog zaljeva. Budući da su na tom prostoru prevladavali slični klimatski uvjeti, jasno je da se nastojalo ulagati i raditi

³⁹⁸ La Vedetta d'Italia, 26. siječnja 1927., „Il problema dei mezzi di comunicazione”, br. 22, str. 4.

³⁹⁹ La Vedetta d'Italia, 22. svibnja 1929., „Importanti provvedimenti a favore della tramvia di Abbazia”, br. 122, str. 4.

⁴⁰⁰ La Vedetta d'Italia, 25. ožujka 1933., „La cessazione del servizio tranviario della Riviera del Carnaro - col 1 aprile le tranvie elettrice saranno sostitute da autocorriere”, br. 72, str. 4.; La Vedetta d'Italia, 30. ožujka 1933., „Il nuovo servizio di Autobus - gli orari delle partenze da Abbazia-Mattuglie-Laurana”, br. 74, str. 4.

na razvoju tamošnjih primorskih mjestašca. Među njima se svakako ističu Kraljevica,⁴⁰¹ Novi Vinodolski⁴⁰² i Crikvenica.⁴⁰³

Za razvoj Crikvenice iznimno važni bili su mađarski poduzetnici i njihov kapital kojim su izgradili mjesto, posebno hotele, među kojima su najpoznatiji *Therapia* i *Miramar*. Crikvenici se predviđao veći uspjeh od Opatije koja je predstavljala glavnu konkurenciju.⁴⁰⁴ Prema postojećim statističkim podacima s početka 20. stoljeća, Crikvenicu su najviše posjećivali turisti iz ugarskog dijela Monarhije, Hrvatske i Slavonije, a potom i austrijskog dijela Monarhije.⁴⁰⁵ U Crikvenici je postojalo i vojno lječilište te dom u kojem su se liječila bolesna i siromašna djeca većinom iz Mađarske, a početkom 20. stoljeća osnovana je takozvana Češka kolonija za liječenje bolesne češke djece.⁴⁰⁶

Opatija i Crikvenica razlikovale su se po načinu ulaganja inozemnih društava, organizacija i bogatih poduzetnika. U Opatiju je neprestano pristizao inozemni, većinom austrijski kapital jer je pripadala teritoriju Austrijskog primorja, što je potaknulo ubrzani razvoj mjesta. Crikvenici su, unatoč mađarskim ulaganjima, nedostajala sredstva, što je usporilo njezin razvoj. Za Opatiju je olakotna bila činjenica da je od 1908. godine imala izravnu tramvajsku vezu sa željezničkom postajom koja ju je povezivala sa srednjom Europom.

Neposredno nakon Prvog svjetskog rata Kraljevina Italija i Kraljevina SHS započele su obnavljati unosne turističke djelatnosti. Ekonomist Stipetić iznio je podatak da se između 1913. i 1939. godine povećao broj domaćih turista, a utrostručio broj stranih posjetitelja na hrvatskim područjima.⁴⁰⁷ To znači da Veliki rat nije u potpunosti zaustavio razvoj turističke djelatnosti.

⁴⁰¹ Njezin razvoj kao kupališta i odmarališta bio je potaknut blagom klimom na tamošnjem području. Godine 1894. nerazvijena i siromašna općina Kraljevica nastojala je pribaviti novčana sredstva za pošumljavanje okoliša i uređenje kupališta. Kraljevica je zamišljena kao kupalište i odmaralište namijenjeno pripadnicima srednjeg društvenog staleža, onima koji nisu mogli priuštiti odlazak i boravak u skupoj Opatiji, gdje su dolazili uglavnom gosti porijeklom iz vrlo imućnih obitelji. Prvo kupalište Kraljevice sagrađeno je 1896. godine i bilo je vrlo moderno i atraktivno uređeno, dok je prvi hotel *Liburnija* (kasnije sanatorij) sagrađen nešto kasnije, odnosno 1904. godine. Blažević 1987: 88.

⁴⁰² Turistička ponuda mjesta sastojala se isključivo od privatnog smještaja i malih gostionica, sve dok nije sagrađen prvi hotel pod imenom *Lišanj* u istoimenoj uvali 1894. godine. Blažević 1987: 88.; Nekoliko godina kasnije, Novi Vinodolski imao je svoje lječilišno povjerenstvo i postao morsk kupalište i klimatsko lječilište. Blažević, 1987: 111.

⁴⁰³ Crikvenica svoj razvoj kao turističko odredište duguje Johannesu Frieschauftu, sveučilišnom profesoru iz Graza. U posljednjem desetljeću 19. stoljeća u svojim radovima i raspravama o ljekovitim svojstvima crikveničkog podneblja potaknuo je dolazak stranih gostiju i usmjerio budući razvoj mjesta prema klimatskom lječilištu i morsk kupalištu, Blažević 1987.: 75. i 76.; U Crikvenici je postojalo već jedno mjesno kupalište, godine 1891. izgrađen je prvi hotel, a nekoliko godina kasnije otvorena su nova kupališta, odnosno Mađarske banje koje su bile najveće na Kvarneru, i Hrvatske banje. Car 2009: 11.

⁴⁰⁴ Blažević 1987.: 89.

⁴⁰⁵ Blažević 1987: 107. i 108.

⁴⁰⁶ Car 2009: 19. i 27.

⁴⁰⁷ Stipetić, 2012: 274.

Ipak, stvaranje novih država nakon Prvog svjetskog rata, značila je i velike promjene za hrvatski turizam. Jedna od najjačih turističkih područja poput Opatije, Istre te Zadra pripojena su talijanskoj državi, a ostala su ušla u sastav jugoslavenske države.

U Italiji je 1919. godine osnovan ENIT sa sjedištem u Rimu, dok je u Kraljevstvu SHS iste godine nastao Savez hotelsko-kavanskih i ugostiteljskih radnika koji je bio dio Centralnog radničkog sindikalnog vijeća.⁴⁰⁸ Godinu dana kasnije Ministarstvo trgovine i industrije utemeljilo je Odsjek za promet stranaca radi brige o napretku ugostiteljske i turističke djelatnosti. Odsjek je u sljedećim godinama promijenio naziv u Odsjek za turizam da bi sredinom tridesetih godina postao Odjeljenje za turizam s Vrhovnim turističkim savjetom za koji je bio odgovoran ministar trgovine i industrije.⁴⁰⁹ Slična situacija dogodila se i u Italiji gdje je skrb za turizam vremenom prešla u ruke države. Vukonić navodi kako neposredno nakon Prvog svjetskog rata nije bilo moguće ulagati u razvoj i obnovu jugoslavenskog turizma. Poteškoće su se najviše osjetile u drugoj polovici dvadesetih i početkom tridesetih godina uslijed složenih gospodarskih i političkih prilika na europskom kontinentu te brojnih državnih nameta i velikih zaduženja pri obnovi hotelske infrastrukture.⁴¹⁰

Za kvarnersko jugoslavensko područje bilo je važno osnivanje Saveza kupališta i klimatskih lječilišta Gornjeg Jadrana 1924. godine (kasniji naziv jest Savez za unaprjeđenje turizma na Gornjem Jadranu) sa sjedištem u Sušaku koji su osnovala lječilišna povjerenstva Crikvenice i Novog Vinodolskog, Društvo za promet stranaca iz Selca i Kupališna zadruga Baške na otoku Krku.⁴¹¹ U članku iz 1925. godine, zabilježeno je kako je *brza pomoć potrebna Crikvenici a i ostalim kupalištima na gornjem Jadranu to više sada, kad se počela ozbiljno osjećati konkurencija susjedne Opatije, koju italijanska vlada potpomaže svim sredstvima i koja je na milijune lira investirala u Opatiju za favorizaciju prometa stranaca. Italija daje Opatiji čak i stalnu subvenciju, jer je svijesna, da će od povećanja prometa stranaca u prvom redu sama država povećati svoj dohodak.*⁴¹² Stoga je bilo nužno daljnje ulaganje u jugoslavenski turizam.

⁴⁰⁸ Blažević 1987: 191.

⁴⁰⁹ Blažević 1987: 193; Vukonić 2005: 118.

⁴¹⁰ Vukonić 2005: 105.

⁴¹¹ Navedeni Savez činili su Sušak, Bakar, Bakarac, Kraljevica, Crikvenica, Selce, Novi Vinodolski, Senj, Sv. Juraj, Jablanac, Karlobag, Pag, Rab, Lopar, Krk, Punat, Baška, Malinska, Njivice, Omišalj, Vrbnik, Šilo, Delnice, Fužine, Lokve i Skrad. Blažević 1987: 197.

⁴¹² Sušački novi list, 24. lipnja 1925., „Crikvenica kao kupališni centar Gornjeg Jadrana”, br. 151, str. 2.

Godine 1927. savezi za unaprjeđenje turizma iz Sušaka, Splita i Dubrovnika osnovali su Centralni ured za propagandu Jadrana sa sjedištem u Splitu. Jugoslavenska je strana tijekom međuratnog razdoblja radila na propagandi svojih turističkih odredišta. Godine 1927. u Zagrebu je prvi put izašao službeni list Saveza kupališta, banja, lječilišta, ljetovališta i mineralnih voda Kraljevine SHS i Društva za promet stranaca u Zagrebu pod nazivom *Putnički i kupališni list*. Godinu dana kasnije prvi je put izašao mjesečnik *Jugoslavenski turizam* kao službeni list Centralnog ureda za propagandu Jadrana, Jadranskog hotelijerskog saveza, Saveza kupališta, banja i lječilišta Kraljevine Jugoslavije i jugoslavenskog Touring Cluba.⁴¹³

Tijekom dvadesetih godina vlasnici hotela i ostalih smještajnih objekata bili su uglavnom pojedinci, poneka dioničarska društva i banke poput Banke i štedione za primorje, Jadranskog hotelskog i kupališnog dioničarskog društva i slično.⁴¹⁴ U kasnijim godinama duž jadranske obale razvijaju se naselja čije stanovništvo ulazi u turističku djelatnost i započinje izgradnja smještajnih objekata.⁴¹⁵ Za razvoj jugoslavenskog turizma bila je važna Uredba o unapređenju turizma 1936. godine, čime su donesene i određene povlastice za turistička mjesta.⁴¹⁶

Različitim načinima nastojalo se privući goste iz srednje Europe, a načini nadmetanja s konkurencijom postajali su sve raznovrsniji. Dio putnika je pri dolasku u Italiju morao putovati i područjem Kraljevstva SHS. Ako ih nisu mogle pridobiti za ostanak na jugoslavenskom dijelu Jadrana, jugoslavenske vlasti bile su primorane drugačijem načinu zarađivanja tijekom turističkih putovanja. U kasnijim godinama pristupilo se razvoju zimske sezone i smanjivanju cijena smještaja, raznim popustima na željeznički i pomorski promet te pojačavanju turističke propagande.⁴¹⁷ Talijanski naponi za odgovaranjem na jačanje jugoslavenskih kupališta rezultirali su ulaganjem različitih turističkih organizacija te središnjih i lokalnih vlasti u turističku infrastrukturu i razne načine olakšavanja dolazaka stranih turista. Tako je Fašistička federacija trgovaca svojem ogranku u Rijeci (*Consiglio della Sezione Alberghi e Turismo della Federazione Fascista dei Commercianti*) darovala 50 000 lira za razvoj i unapređenje opatijskog turizma kako bi se nadjačala konkurencija u jugoslavenskim turističkim odredištima i odvratili gosti od posjeta jugoslavenskoj strani Kvarnerskog zaljeva i dalmatinskim

⁴¹³ Blažević 1987: 208–210.

⁴¹⁴ Blažević 1987: 200–202.

⁴¹⁵ Vukonić, 2005: 113.

⁴¹⁶ Vukonić, 2005: 123.

⁴¹⁷ La Vedetta d'Italia, 5. prosinca 1931., „La propaganda turistica della jugoslava all' estero per il stagione invernale”, br. 289., str. 4.

gradovima. Usto, snižavale su se cijene smještaja i usluga u opatijskim hotelima i pansionima te boravka u sanatorijima.⁴¹⁸

Godine 1925. Kraljevina SHS ukinula je tranzitnu vizu koja se u vlakovima plaćala po 10 lira i za putnike je uvela obavezu izrade vize kod svojih konzula prije putovanja i po cijeni od 120 lira. To je značilo da su i putnici koji su samo prelazili teritorij Kraljevine SHS morali platiti navedenu vizu. Za Italiju je to bilo nepovoljno jer se radilo o obilježavanju Svete godine (*Anno Santo*)⁴¹⁹ i mnogo turista iz srednje Europe moralo je prelaziti teritorij Kraljevine SHS, no zbog visokih nameta i viza mnogima zasigurno nije bilo isplativo i zgodno putovati. U talijanskim novinama stoji da je to nedopustivo jer se time odvrćalo goste od putovanja i dolaska u Italiju, a time se gubila i prilika za punjenje talijanske državne blagajne.⁴²⁰ Navedena godina zabilježena je u Opatiji kao godina najbrojnijih dolazaka turista tijekom međuratnog razdoblja, dok je najveći broj turista na području jugoslavenskog dijela Kvarnera zabilježen 1927. godine, ukupno 50 878 turista. Geograf Ivan Blažević navodi da je takvo stanje zasigurno bilo posljedica zabrane putovanja državljanima Austrije i Njemačke na talijanska područja te se dio austrijskih i njemačkih gostiju vjerojatno odlučio za neko od jugoslavenskih jadranskih kupališta i ljetovališta. Statistika iz navedene godine može potvrditi porast broja gostiju iz Austrije i Njemačke u usporedbi s prijašnjim godinama.⁴²¹ Članak iz Novog lista objasnio je povećanje broja turista 1927. godine: *Ovome je uzrok, što je učinjena velika propaganda s naše strane u inostranstvu, koje sve radije dolazi na našu Rivijeru, a sa druge strane što je visoki tečaj Lire, pa na italijansku rivijeru malo tko misli.*⁴²²

Jugoslavija je provela niz reformi kojima je olakšala dolazak stranaca na svoju stranu Kvarnera. U ožujku 1926. godine ministarskim dekretom donesena je odluka o smanjenju cijena za putovanja željeznicom za domaće i strano stanovništvo ako u jugoslavenskim turističkim mjestima ili ostalim mjestima u državi ostanu najmanje 15 dana. Cijena se umanjivala za 50 %, a postojale su različite opcije za putovanja pojedinaca i grupa. Time se nastojalo privući i

⁴¹⁸ Pučki prijatelj, 12. travnja 1928, „Za promet stranaca u Opatiji”, br.15, str. 2.; La Vedetta d'Italia, 9. travnja 1930., „I ribassi dei prezzi negli alberghi (la concorrenza jugoslava debellata)”, br. 84, str. 4.

⁴¹⁹ Sveta godina označava veliki vjerski događaj kojim se obilježava godina oprostjenja grijeha i svekolikog oprosta. U zapadnoj Europi prvi jubilej slavio se 1300. godine, a obilježavao se svakih 25 ili 50 godina te su po potrebi izvanredno proglašavane Svete godine.

http://www.vatican.va/jubilee_2000/docs/documents/ju_documents_17-feb-1997_history_en.html

⁴²⁰ La Vedetta d'Italia, 24. travnja 1925. „Sospensione del visto di transito in territorio jugoslavo”, br. 95, str. 4.

⁴²¹ Najviše gostiju dolazilo je iz Jugoslavije (21 031), zatim Austrije (11 265), Čehoslovačke (8 106), Njemačke (5 233), Mađarske (2 621), Poljske (407). Blažević 1987: 209.

⁴²² Novi list, 30. travnja 1927., „Naša rivijera: Ugledne ličnosti na našem Primorju. Sve veći saobraćaj gostiju”, br. 32, str. 5.

zadržati putnike koji su prelazeći jugoslavensku granicu odlazili na odmor u talijanska odmarališta i lječilišta.⁴²³ Tijekom 1927. godine ukinuta je obveza posjedovanja vize tijekom putovanja između Kraljevstva SHS i Njemačke, što je uvelike olakšalo putovanje, ali ujedno i ugrozilo konkurentna turistička mjesta u talijanskoj državi.⁴²⁴

Tijekom Šestog nacionalnog kongresa lječilišnih, boravišnih i turističkih stanica, koji je 1927. godine održan u Opatiji, sudionici su se dotaknuli i razmišljanja o poboljšanju putničkog prijevoza i vizama. U Italiji su se olakšice i popusti željeznica uvodili samo od srpnja tijekom ljetne sezone i time se zanemarila činjenica da sezona počinje već u travnju. Stoga je predloženo uvođenje viza koje bi trajale od tri do 90 dana kako bi se strancima omogućio lakši prijelaz granica uz što manje troškove. Mnogi turisti koji su išli u jugoslavenska ljetovališta često su namjeravali posjetiti i ona talijanska. No za to su morali zatražiti putovnicu od generalnog konzula u Zagrebu, što je svakako otežalo proces pa su zbog toga vrlo često radije nastavili boraviti u Jugoslaviji. Primjer dobre prakse bila je činjenica da u Jugoslaviji postoje turistički propagandni agenti čiji je zadatak bio dijeliti karte, vodiče, brošure i slično duž željeznice.⁴²⁵

Kako bi se pobijedila konkurencija u jugoslavenskim turističkim odredištima, u Italiji su 1926. godine uvedeni popusti na putovanje željeznicom u turistička mjesta na sjevernom Jadranu za strane putnike koji putuju između Brennera i Rijeke. Uspjeh ove inicijative izostao je jer je procedura korištenja tih pogodnosti bila vrlo komplicirana te se nije primjenjivala. Nakon toga pristupilo se realizaciji ideje o davanju besplatnih povratnih karata za putnike koji su prolazili preko graničnog prijelaza Brenner ili Rijeka i koji su na području sjevernog Jadrana turistički boravili minimalno deset dana.⁴²⁶ Mnogo se ulagalo u propagandu i zabilježen je podatak kako je jedan opatijski hotel 1934. godine uložio 120 000 lira na reklamiranje.⁴²⁷

Predsjednik opatijske Turističke uprave Ugo Fosco obratio se u kolovozu 1928. godine vlastima, navodeći da uspjeh jugoslavenskog turizma leži u postojanju brojnih kockarnica koje strani turisti rado posjećuju. Iznio je mišljenje da je otvaranje kockarnice od vitalne važnosti za Opatiju.⁴²⁸ Godine 1930. statistika je zabilježila porast dolazaka u talijansku Opatiju i pad

⁴²³ La Vedetta d'Italia, 16. travnja 1926., „Facilitazioni turistiche nel Regno S.H.S.”, br. 90, str. 4.

⁴²⁴ La Vedetta d'Italia, 2. prosinca 1927., „La crisi turistica” br. 286, str. 4.

⁴²⁵ La Vedetta d'Italia, 28. rujna 1927., „I lavori del sesto Congresso Nazionale fra le stazioni di cura, soggiorno e turismo”, br. 230, str. 4.

⁴²⁶ La Vedetta d'Italia, 29. rujna 1927., „Per un razionale incremento dell'industria del forestiero (relazione del principe Riccardo Pignatelli al 6 Congresso Nazionale delle stazioni di cura, soggiorno e turismo)”, br. 231, str. 4.

⁴²⁷ Sušački novi list, 31. svibnja 1925., „Naša rivijera: Izgledi za ovogodišnju glavnu sezonu”, br. 133, str. 2.

⁴²⁸ HR-DARI-008, *Riječka prefektura*, kutija 30, dokument br. 4734, 27. kolovoza 1928.

prometa jugoslavenskih turističkih mjesta duž jadranske obale, što se pripisalo teškom političkom i društvenom stanju u Jugoslaviji te nedovoljnoj brizi o turističkoj propagandi.⁴²⁹

Ipak, države su imale dobit od turizma i korist od željezničkog prometa. Stoga je 1929. godine u Opatiji održana konferencija talijanskih i jugoslavenskih predstavnika o željezničkom prometu. Konferencija je završena u kolovozu navedene godine i dogovoreno je zajedničko upravljanje riječkom željezničkom postajom.⁴³⁰

U iduću godinama također je došlo do pada turističkog prometa zbog krize u državi koja se odrazila i na turizam, što je rezultiralo zatvaranjem hotela čak i usred ljetne sezone.⁴³¹ Osnivanjem Slobodne kvarnerske zone na području Italije u ožujku 1930. godine nastalo je područje bescarinske zone gdje su se mogle dobiti i jeftinije cijene usluga i smještaja u turističkim odredištima na talijanskom dijelu Kvarnera, što je privlačilo strane turiste da posjete talijanski dio zaljeva. Savjet sekcije za hotele i turizam koja je djelovala u sklopu Fašističke trgovačke federacije (*Consiglio della Sezione Alberghi e Turismo della Federazione Fascista dei Commercianti*) odlučio je spustiti cijene usluga u ugostiteljstvu i turizmu u Slobodnoj kvarnerskoj zoni između 10 i 20 %, a popusti su se odnosili na sve vrste smještajnih jedinica.⁴³² Vlasti Jugoslavije stoga su se na različite načine pokušale othrvati tome i povećati priljev gostiju te su stvarale dobre odnose sa stranim zemljama. U Čehoslovačkoj je postojao Savez koji je poticao prijateljstvo i suradnju Čehoslovaka ljubitelja boravka na Jadranu. U većim čehoslovačkim gradovima bile su organizirane takozvane *jadranske lutrije* na kojima se moglo osvojiti višetjedno odmaranje na jugoslavenskom dijelu Jadrana u poznatim odmaralištima u Dalmaciji i na Kvarneru. Na konferenciji u svibnju 1933. godine s austrijskim vlastima dogovoreno je uvođenje zračne linije Sušak – Ljubljana – Klagenfurt – Salzburg.⁴³³ Jugoslavija je tridesetih godina potpisala niz konvencija s raznim europskim zemljama o turističkoj suradnji. Sporazum s Njemačkom potpisan je u veljači 1934. godine, zatim se od lipnja 1932. do prosinca 1936. godine pregovaralo s Čehoslovačkom, od srpnja 1935. do listopada 1938. godine s Poljskom, s Mađarskom u srpnju 1935. godine, Austrijom u kolovozu 1935. godine, Grčkom od rujna 1935. do srpnja 1936. godine, Rumunjskom u veljači 1936. godine te sa

⁴²⁹ La Vedetta d'Italia, 5. srpnja 1930., „Aumento del traffico turistico – peggiorata situazione in Jugoslavia”, br. 158., str. 4.

⁴³⁰ Istarski list, 29. kolovoza 1929 „Talijansko-jugoslavenska željeznička konferenca”, br. 21, god. 1., str. 1.

⁴³¹ La Vedetta d'Italia, 22. studenoga 1931., „Le grave situazione dell' industria turistica in Jugoslavia” br. 278, str. 6.

⁴³² Blažević 1987: 217 i 218.

⁴³³ Blažević 1987: 229 i 230.

Španjolskom u svibnju 1936. godine.⁴³⁴ Talijanske propagandne aktivnosti nastojale su okrenuti situaciju u svoju korist: *Talijani su ove godine razvili u Čehoslovačkoj silnu propagandu, a paralelno sa propagandom za svoja kupališta nastoje lažima i najpodlijim sredstvima – kako to samo Talijani znadu – odvratiti čehoslovačku publiku od posjećivanja našeg Jadrana... Pun je Prag i Češka reklamnih prospekata i slika svih njihovih kupališta. Osobito se ove godine ističu Lido, Grado, Portorose i Opatija. Gdjegod se okrenete nailazite na talijanske plakate, a mnogi su izlozi puni slika njihovih kupališta... U zadnje je vrijeme stiglo u Prag nekoliko vidjenijih talijanskih ličnosti i načelnika nekih kupališnih gradova, da priprave teren jednoj još opsežnijoj propagandi, koja bi svojom zamašitošću prekoračila znatno sve dosada zapodjete akcije. Ova žilava talijanska propaganda nema samo svrhu da navrne bujicu turista i posjetilaca na njihovu zemlju nego joj je takodjer i cilj da škodi našem turizmu u koju su svrhu stavili na raspolaganje poveće svote.*⁴³⁵

Godine 1935. započela je izgradnja prijeko potrebne prometnice duž obale Kvarnerskog zaljeva koju se kasnije namjeravalo proširiti. Počeci izgradnje magistrale obuhvaćali su područje od Sušaka preko Crikvenice do Novog Vinodolskog.⁴³⁶ Polovicom 1930-ih godina jugoslavenska obala Kvarnerskog zaljeva ukupno je posjedovala 61 hotel i 40 pansiona,⁴³⁷ dok je samo u Opatiji u isto vrijeme ukupno zabilježeno 27 hotela i 50 pansiona.⁴³⁸

U Zagrebu je u veljači 1936. godine održan Drugi kongres Ujedinjenog saveza hotelsko-kafanskih i gostioničarskih radnika Jugoslavije i u njegovoj Rezoluciji stoji da je *industrija stranaca* važna za Jugoslaviju, no da se država mora pobrinuti za njezin razvoj i učiniti je još važnijom. Jedan podatak navodi da je Jugoslavija tridesetih godina imala oko 230 turističkih društava koja su bila pod nadzorom Ministarstva trgovine i industrije.⁴³⁹

Krajem tridesetih godina u jednom je članku zabilježeno: *Već nekoliko godina bore se talijanska kupališna mjesta na istočnom Jadranu očajno za turiste, koji u sve većem broju dolaze radje u Jugoslaviju, nego u Italiju. Prijašnjih godina su talijanski listovi lansirali vijesti o morskim psima, vukovima i revolucijama u Jugoslaviji, a sada iza sporazuma je to prestalo, pa su se utekli kulturnijoj borbi – oglašivanju, reklamami. U svim većim listovima u Jugoslaviji su*

⁴³⁴ Blažević 1987: 250.

⁴³⁵ Novi list, 11. svibnja 1927., „Italijanska propaganda protiv nas u Čehoslovačkoj”, br. 35, str. 2.

⁴³⁶ Blažević 1987: 248.

⁴³⁷ Blažević 1987: 240.

⁴³⁸ HMT-3007, „Guida pratica ai luoghi di soggiorno e di cura d'Italia. Parte I – Le stazioni al mare”, Touring Club Italiano, Milano, 1933., str. 27–31.

⁴³⁹ Blažević 1987: 248–250.

oglas za ljetovališta u Italiji, naročito u Opatiji. Nadalje, iznose se podaci o broju turista i noćenja na 1 000 stanovnika za 1936. godinu. Prema tim podacima, za Jugoslaviju je napisana vrijednost od 17 turista i 107 noćenja, a za Italiju 19 turista i 132 noćenja.⁴⁴⁰

Tridesetih godina Crikvenica je Uredbom Banske vlade prestala postojati kao lječilište i postala kupalište kojim je upravljalo Kupališno povjerenstvo umanjenih ovlasti.⁴⁴¹ Slična situacija dogodila se i Opatiji koja 1930-ih godina više nije bila lječilište već turističko boravište. Napori zemalja zaustavljeni su uslijed zbivanja koja su dovela do novog svjetskog sukoba.

U kontekstu jugoslavenske konkurencije Opatiji važno je spomenuti i Dubrovnik, koji se kao svjetski poznato turističko odredište uzdigao u razdoblju između dva svjetska rata.⁴⁴² Navedeno je bilo posljedica pripajanja opatijskog područja Italiji nakon Prvog svjetskog rata, što je ostavilo prostor razvoju dalmatinskih turističkih mjesta, a najviše Dubrovnika.

Turistički počeci Dubrovnika naziru se još u 19. stoljeću, a tome je doprinijela blaga i ugodna klima, privlačan krajolik te bogata kulturno-povijesna baština i prepoznatljivost u svijetu.⁴⁴³ Za razliku od Opatije, Dubrovnik je radi geografskog položaja bio udaljen od glavnih prometnih pravaca, a dobra pomorska povezanost područja značila je mnogo u vrijeme slabije razvijenosti ostalih vrsta prometa.⁴⁴⁴ Uvođenje parobrodarske linije krajem 19. stoljeća, pospješilo je turistički razvoj područja.⁴⁴⁵ U vrijeme gradnje opatijskog hotela *Quarnero*, Dubrovnik je dobio svoj raskošan hotel *Imperial*. Uslijedila je izgradnja mnogih drugih hotela, koji su za razliku od opatijskih, bili u vlasništvu domaćeg stanovništva.⁴⁴⁶ Ovdje se radi povoljnih klimatskih obilježja također radilo na razvoju zdravstvenog turizma. Iako su lokalne vlasti pokazale interes, preduvjeti nisu bili zadovoljeni i Dubrovnik naposljetku nije postao lječilište.⁴⁴⁷

Za razliku od Opatije koja je za temeljitu obnovu turizma nakon Prvog svjetskog rata morala čekati financijsku pomoć krizom pogođene talijanske države, Dubrovniku je za brži

⁴⁴⁰ Istra, 4. lipnja 1937., „Jugoslavija dostiže Italiju u turizmu”, br. 22., god. 9., str. 3.

⁴⁴¹ Car, 2009: 20.

⁴⁴² Benić-Penava – Matušić, 2012: 80.

⁴⁴³ Benić-Penava – Mirošević, 2019: 175. i 176.

⁴⁴⁴ Željeznički promet razvio se ponajprije radi vojnih potreba bivše Monarhije, a tijekom dvadesetih godina pristupilo se njegovoj komercijalizaciji. Ipak, njegov razvoj bio je usporen radi nedostatnih financijskih sredstava i izostanka stranih ulaganja. Cestovni promet i izgradnja cesta bili su slabo razvijeni, dok se zračni promet tek počeo razvijati. Benić-Penava – Mirošević, 2019: 167 – 173.

⁴⁴⁵ Benić-Penava – Matušić, 2012: 64. i 65.

⁴⁴⁶ Benić-Penava – Matušić, 2012: 65.

⁴⁴⁷ Benić-Penava – Matušić, 2012: 66.

oporavak uvelike pomogao strani, odnosno češki kapital, koji je pristizao i prije rata i što je pomoglo daljnjim naporima na turističkom razvoju. Pomogla su i pomorska ulaganja te banke koje su imale vlasništvo nad pojedinim dubrovačkim hotelima.⁴⁴⁸

Početak dvadesetih godina razvijaju se organizacije koje su pomogle u valorizaciji dubrovačkog turističkog područja. Osnovano je društvo pod nazivom Dub, a koje se razvilo iz Društva za promicanje interesa Dubrovnika.⁴⁴⁹ Potom je 1923. godine osnovan Savez društava i institucija za unapređenje prometa stranaca u Dubrovniku, u čiji rad su bili uključeni brojni hoteli, parobrodarska društva, banke te općinska vlast.⁴⁵⁰ Važnu ulogu imala je i putnička agencija Putnik, koja je najprije bila u rukama privatnih, uglavnom hrvatskih dioničara, a kasnije u vlasništvu države.⁴⁵¹ U godini kada Opatija dostiže svoj vrhunac po dolasku turista, Dubrovnik je raspolagao s ukupno 35 smještajnih objekata, iako se u nekim podacima bilježi i drugačije brojčano stanje.⁴⁵²

Poboljšana prometna infrastruktura tijekom tridesetih godina pomogla je Dubrovniku u privlačenju posjetitelja. Kapital stečen u pomorstvu ulagao se i u razvoj hotelijerstva na dubrovačkom području. Nakon krize i početkom tridesetih godina, pomorski putnički promet bio je u porastu, a zatim je krajem desetljeća ponovno uslijedio pad jer se značajno smanjio broj čeških turista.⁴⁵³

Dubrovnik i okolica bili su vodeći prema dolasku stranih turista u Kraljevini Jugoslaviji. Takvo stanje potrajalo je sve do početka velike svjetske gospodarske krize, a tijekom tridesetih godina zabilježen je veći broj domaćih posjetitelja.⁴⁵⁴ Kao i u Opatiji, u Dubrovniku su se organizirala razna sportska događanja kao dio turističke ponude, kulturne i zabavne manifestacije i slično. Tu su se rano pojavile i neke druge vrste turizma, kao što je kulturni turizam zbog brojnih znamenitosti i tradicije, a posebno je zanimljiv razvoj kongresnog turizma tijekom tridesetih godina (iako se njegovi počeci naziru još u vrijeme austrougarske vlasti) kada su bili organizirani mnogobrojni nacionalni i međunarodni kongresi,⁴⁵⁵ a negdje u isto vrijeme može se smjestiti i početak razvoja filmskog turizma u Dubrovniku.⁴⁵⁶ Ono što je posebno

⁴⁴⁸ Benić-Penava – Matušić, 2012: 69 – 82.

⁴⁴⁹ Vukonić, 2005: 107.

⁴⁵⁰ Benić-Penava – Matušić, 2012: 67.

⁴⁵¹ Vukonić, 2005: 110.

⁴⁵² Benić-Penava – Matušić, 2012: 70.

⁴⁵³ Benić-Penava, 2005: 235 – 246.

⁴⁵⁴ Benić-Penava – Matušić, 2012: 62.

⁴⁵⁵ Benić-Penava – Mirošević, 2019: 196.

⁴⁵⁶ Benić-Penava – Mirošević, 2019: 200.

zanimljivo je osnivanje jedinog jugoslavenskog Arhiva za turizam 1938. godine i jednog od vodećih na europskom kontinentu.⁴⁵⁷

U vrijeme kada mnogi Židovi odlaze iz Opatije, pod pritiskom nacističke Njemačke i kasnije i fašističke Italije što je rezultiralo smanjenjem broja stranih turista, u Dubrovniku raste broj stranaca, a 1938. godine bilježi se jedna od naboljih turističkih sezona. U statistici je navedena brojka od 58 050 gostiju od čega su više od polovice činili strani turisti.⁴⁵⁸ Najviše gostiju dolazilo je iz Njemačke, Austrije i Čehoslovačke. Krajem tridesetih situacija se izmijenila radi političkih zbivanja na prostoru Austrije i Čehoslovačke te su izostali gosti iz navedenih zemalja, dok su Nijemci nastavili dolaziti.⁴⁵⁹ Rastući broj njemačkih turista povezan je s vanjskom politikom Jugoslavije i Njemačke krajem tridesetih godina, a još ranije je uspostavljena snažnija trgovinska suradnja putem kliringa između Njemačke i Jugoslavije.⁴⁶⁰

Iako su Opatija i Dubrovnik imali sličan razvojni put i planove za ostvarenje turističke djelatnosti, Opatija je bila u povoljnijem položaju po pitanju prometne povezanosti sa zemljama iz koje su dolazili njeni posjetitelji. Nakon Prvog svjetskog rata, gradovi su osjetili gospodarsku i političku krizu. Dubrovnik je u to vrijeme bio u povoljnijem položaju uslijed nastavka čeških ulaganja i povoljnije pozicije unutar nove Kraljevine Jugoslavije, dok je Opatija izgubila status lječilišta i morala se izboriti za svoj turistički razvoj unutar države u kojoj su postojala mjesta poput Venecije, Rima i ostalih turističkih središta. Ono što je zajedničko Dubrovniku i Opatiji je interes stranih posjetitelja koji su nastavili posjećivati mjesta i tijekom međuratnog razdoblja. Gosti su bili iz srednjoeuropskih zemalja, a razlike su bile u njihovoj brojnosti. Opatiju su najviše posjećivali Austrijanci, Mađari, Nijemci i kasnije Talijani, a u Dubrovnik su rado dolazili Austrijanci, Čehoslovaci, Nijemci i pred početak Drugog svjetskog rata najviše Jugoslaveni. Ovdje se nameće i zanimljivo pitanje: kako bi izgledao razvoj opatijskog i dubrovačkog turizma da su gradovi bili unutar iste države? Tu su moguće razne pretpostavke.

Dubrovnik kao vodeće jugoslavensko turističko odredište svakako je u razdoblju između dva svjetska rata predstavljalo konkurenciju Opatiji jer se borba za strane turiste između jugoslavenske i talijanske države vodila tijekom cijelog međuratnog razdoblja i obje su koristile različite inicijative i olakšice kako bi ostvarile svoje ciljeve.

⁴⁵⁷ BeniĆ-Penava – Mirošević, 2019: 181.

⁴⁵⁸ BeniĆ-Penava – Matušić, 2012: 68.

⁴⁵⁹ BeniĆ-Penava – Dujmić, 2019: 113.; BeniĆ-Penava – Matušić, 2012: 77. i 78.

⁴⁶⁰ BeniĆ-Penava – Dujmić, 2019: 111.

Unatoč složenim političkim i gospodarskim odnosima dviju država, turisti jedne i druge nacionalne pripadnosti nisu poznavali granice ni prepreke te su stanovnici Kraljevine SHS rado dolazili u obližnju Opatiju. Još krajem 1922. godine zabilježeno je kako je Lang govorio da je slavensko stanovništvo protiv turističkog razvoja talijanske Opatije i kako se opiru projektima i inicijativama koje se rade na tom području. Na to je u jednom članku zabilježen komentar hrvatskog stanovništva: *Da smo mi protiv onog lječilišta, bili bismo protiv sebe, a tako ljudi mi nismo. Istinabog, mi bismo možda i mogli napraviti u Jugoslaviji nešto reklame za ovo naše mjesto, ali da to učinimo, uvjereni smo, da bi nam se spočitnulo, da pravimo slavensku propagandu, jer da hoćemo da ovamo dovučemo što više svijeta naše krvi i jezika našega. Ne, mi nismo protiv Opatije. Najbolji je tome dokaz i to, kako smo simpatično primili projekat gosp. Langa i toplo ga preporučili.*⁴⁶¹ Nadalje, u članku istog lista također se pružila potpora opatijskom turističkom uspjehu: *Premda je susjedna liburnijska rivijera najbliži i najizravniji konkurent našoj rivijeri, ne bismo smjeli ni njoj odviše zavidjati. Liburnija je čisti naš, jugoslovenski kraj, tamo žive naša zarobljena i porobljena braća. Valja da smognemo samopregora i da tom lijepom – našem kraju ne budemo zavidni...Nacijonalni rad naših Liburnijaca biti će to intenzivniji i djelotvorniji, što njihovo ekonomsko stanje bude bolje. A od posjeta stranaca u susjednoj Liburniji ima najviše koristi naš elemenat koji je tamo i najbrojniji, pa posjeduje i vlastite hotele, vile i pensione. Njihov uspjeh i naš je, jer ono je naš, jugoslovenski kraj.*⁴⁶² Autor sljedećeg članka ne slaže se s navedenim, smatrajući da je Opatija ipak strani grad i da svaka država treba gledati svoje interese: *A što je sa Opatijom? Ona je u talijanskoj fronti također jedna tvrđava, koja ima da pomaže Rijeku. A čime može da Opatija pojača Rijeku? U industriji stranaca, koju joj je ostavila još Austrija. Od tuda ljubav Italije i briga njezina za njezin razvoj. To, da u to kraju stanuju u većini ne Talijani, pace Hrvati, Jugoslaveni, Italiju ne smeta. Oni su već davno uklonjeni iz svih uplivnih mjesta u komunalnoj upravi, gdje ih je Austrija barem djelomično trpjela. Tko danas sjedi u upravi opatijskog Kurkomite-a? Tko dobiva dozvole za otvorenje novih restorana, kavana, kupališta i drugih unosnih poduzeća? Kakav se personal namjesto? U kojim se jezicima štampaju cijenici, jelovnici, programi i slično? Naša je jedina dužnost, da ovo sve uzmemo do znanja i da se borimo protiv talijanske gospodarske ofanzive. Nema tu govora o kakvim sentimentalnostima!*⁴⁶³

⁴⁶¹ Stara Naša Sloga, „Iz Opatije”, 30. studenoga 1922., br. 14, god. 1., str. 1.

⁴⁶² Sušački novi list, 28. srpnja 1925., „Naša rivijera”, br. 179, str. 2.

⁴⁶³ Sušački novi list, 13. rujna 1925., „Opatija i naša kupališta”, br. 219, str. 2.

Usprkos različitim stavovima, tridesetih godina nastojale su se ojačati turističke veze među zemljama. Tako su od rujna 1935. godine uvedeni popusti na prijevoz putnika i robe u iznosu od 50 % na putovanja nedjeljom i blagdanom između Italije i Jugoslavije.⁴⁶⁴ Godine 1937. organiziran je talijansko-jugoslavenski turistički izlet radi turističke razmjene između dvije zemlje, a u organizaciji *Ente Provinciale per il Turismo di Gorizia* uz dozvolu Ministarstva kulture Italije. Jedna od postaja tog puta bila je Opatija.⁴⁶⁵ Zanimljiv je podatak koji navodi ekonomist Vukonić, a prema kojem je krajem tridesetih godina duž istočne jadranske obale plovilo 98 brodova talijanskih i jugoslavenskih tvrtki.⁴⁶⁶

Savez za unapređenje turizma na Gornjem Jadranu organizirao je *naučnu ekskurziju* za sve zainteresirane za razvoj turizma na sjevernom Jadranu. Stručno putovanje obuhvaćalo je razmjenu iskustva i posjet talijanskim turističkim središtima: Opatija, Rimini, Riccione, Venecija, Padova, Grado, Trst, Portorož, Pula, Brijuni i Lovran.⁴⁶⁷ Iste godine održan je treći kongres međunarodnog udruženja za propagandu turizma u Beogradu. Na kongresu su sudjelovali predstavnici iz Jugoslavije, Italije, Švicarske, Austrije, Belgije, Bugarske, Danske, Engleske, Grčke, Nizozemske, Mađarske, Norveške, Poljske, Švedske, Čehoslovačke i Turske. Tom prilikom organiziran je obilazak nekih od jugoslavenskih turističkih destinacija na Jadranu.⁴⁶⁸

U Gorici je 1938. održana konferencija talijanskih i jugoslavenskih turističkih organizacija i društava o obostranom poboljšanju turističkog prometa i organiziranja grupnih putovanja, što pokazuje otvorenost zemalja za suradnju u području turizma. Sličan izlet do Opatije ponovljen je u lipnju 1938. godine kada su predstavnici jugoslavenskih turističkih ureda doputovali u Julijsku Veneciju radi razmjene iskustava.⁴⁶⁹ Jugoslavenski su turisti zbog blizine često posjećivali Opatiju. Krajem tridesetih godina najviše opatijskih gostiju dolazilo je upravo iz Mađarske i Jugoslavije.⁴⁷⁰ Putnici su prelazili granicu kod Sušaka gdje su od Pograničnog povjerenstva mogli dobiti propusnicu za trodnevni boravak na talijanskom teritoriju. Iz Rijeke

⁴⁶⁴ Primorski Lloyd, 7. rujna 1935., „Nove izletne karte za putovanje blagdanom u Italiji”, br. 14, str. 3.

⁴⁶⁵ La Vedetta d'Italia, 8. listopada 1937., „Il convegno turistico italo-jugoslavo rinviato al 18 ottobre” br. 240, str. 4.

⁴⁶⁶ Vukonić, 2005: 243.

⁴⁶⁷ Novi list, 7. rujna 1927., „Naša rivijera: Naučna ekskurzija hotelijera i privrednika”, br. 67, str. 4.

⁴⁶⁸ Novi list, 8. listopada 1927., „Strani turisti na našoj rivijeri”, br. 77, str. 3.

⁴⁶⁹ Istra, 18. lipnja 1938., „Turistička konferencija u Gorici”, br. 24, str. 1.; Corriere Istriano, „Il convegno italo – jugoslavo a Brioni per gli scambi turistici”, 14.6.1938., br. 160., str. 3.

⁴⁷⁰ La Vedetta d'Italia, 19. travnja 1939., „Intesa attività propagandistica in Italia e all' estero”, br. 95, str. 4.

je polazila frekventna autobusna linija do Opatije, što je uvelike olakšavalo posjete Opatiji, ali i ostalim mjestima na istočnoj obali Istre.⁴⁷¹

*

Izazovi Opatije u vrijeme talijanske uprave bili su mnogobrojni: neki su bili izazvani djelovanjem nove vlasti, dok ih je većina bila posljedica novonastale situacije nakon Prvog svjetskog rata. Najveći izazovi Opatije u međuratnom razdoblju svakako su bili oživljavanje primarne privrede i skretanje pozornosti središnje vlasti na pogranično, turističko mjesto s većinskim stranim stanovništvom kao i usklađivanje svoje cjelokupne lokalne, turističke politike s onom fašističkom.

U tekstu su spomenuti samo najveći i sveprisutni izazovi, a uglavnom se radilo o problemima financijske i prostorne prirode. Iz svega navedenog može se konstatirati da su ulazak u novu državu i promjena političkih, društvenih i gospodarskih čimbenika uvelike utjecali na razvoj opatijske glavne privrede. Kriza poslijeratnog društva svakako je utjecala na broj posjetitelja koji su bili voljni vidjeti opatijsku rivijeru jer su brojne granice i carinske provjere pridonijele dodatnom naporu pri putovanjima.

Iako su vijesti i dokumenti iz navedenog razdoblja oskudni i oprečni (pogotovo kad se usporede talijanski i hrvatski tisak), može se napraviti presjek tadašnjeg stanja opatijskog turizma. Prema onovremenim napisima, ni općinska vlast ni Turistička uprava nisu dovoljno učinile za potpuniju obnovu opatijske turističke infrastrukture. Članovi pojedinih uprava nisu bili dovoljno aktivni u pogledu angažmana oko raznih projekata, a budući da su gotovo isti ljudi djelovali u raznim tijelima općine i kotara, njihova stajališta i odluke provlačile su se kroz sve navedene institucije. S druge strane, nedovoljna novčana sredstva u blagajni i sporst pri obnovi turističke djelatnosti nisu bili isključivo posljedica loše lokalne politike. Uzroci su dublji i mnogobrojni, a treba ih sagledati u širem kontekstu jer je gospodarska kriza vladala na razini čitave Kraljevine Italije te je u svim segmentima društva nedostajalo financijske potpore. Uza sve navedeno, manje se ulagalo u obnavljanje i razvijanje novostečenih područja jer se najprije trebao odraditi ogroman i mukotrpan posao njihova pravnog i administrativnog izjednačavanja sa „starijim” dijelovima države. Stoga je prostor za manevar lokalne vlasti bio znatno sužen i postupno se nastojalo uvoditi novitete. Usto, brojna davanja državi te donošenje novih

⁴⁷¹ Abbazia e la Riviera del Carnaro, 1939., „Par riječi o Abbaziji”, br. 5, str. 8.

nepovoljnih zakona o Turističkoj upravi, ustroju njezinih ovlasti i financijskom upravljanju dodatno su oštetili realizaciju obnove opatijskog turizma.

Opatijski problem predstavljale su i tenzije naspram susjedne Kraljevine SHS zbog važnih neriješenih pitanja i činjenice da je na opatijskom području bilo većinsko hrvatsko stanovništvo. Odnosi s obližnjom Jugoslavijom mijenjali su se ovisno o vanjskoj politici obiju zemalja, ali, gledano iz turističke perspektive, granice nisu bile toliko nepropusne. Većina negativnosti i odbojnosti bila je prisutna zbog antipropagande s jedne i druge strane, što je povezano s turističkom i gospodarskom politikom općenito, a u manjoj mjeri s mišljenjima posjetitelja i malih ljudi, pogotovo onih koji su živjeli uz samu jugoslavensko-talijansku granicu.

Izazovi koji su se pojavili bili su posljedica novonastale situacije, ali dio njih svakako je imao veze i s vremenskim određenjem. Opatija bi u dogledno vrijeme svakako imala problem s prostornim uvjetima, a pogotovo nakon 1912. godine koja je bila rekordna po dolasku turista. Zatim, mala željeznica s vremenom bi sigurno bila zamijenjena autobusima koji su bili jeftiniji, inovativniji i isplativiji te čak ni nostalgija i tradicija ne bi utjecale na njezino daljnje održavanje i ulaganje jer se radilo o nečemu što je vremenom postalo neisplativo i skupo za održavanje. Dio problema bio je prisutan i ranije, a nastali su kao posljedica bivšeg državnog sustava. Određeni problemi nametnuli su se dolaskom nove državne uprave i zakona te uslijed proteka vremena, što je stoga bilo neizbježno.

Pozitivno se odgovorilo na određene probleme, u što svakako spada prostorno širenje opatijske općine tridesetih godina kao i traženje financijske pomoći od središnjih vlasti, zatim pokušaji uspostave suradnje s jugoslavenskom stranom te djelomična modernizacija prometa.

7. DVA LICA TURISTIČKE OPATIJE – AMBIVALENTNOST FAŠISTIČKE POLITIKE NA OPATIJSKOM PRIMJERU

Postoje mnogobrojne rasprave koje dovode u pitanje fašizam kao oblik totalitarizma koji prodire u sve dijelove društva i živote pojedinaca. Takve tvrdnje nastoje dokazati kako je u određenim segmentima režim pokazivao popustljivost ovisno o državnim potrebama i u razdoblju prije približavanja nacističkoj Njemačkoj.⁴⁷²

Fašizam je vrlo često bio proturječan, koristeći se dvostrukim mjerilima i istovremeno napadajući utjecaj građanstva, konzumerizma i individualizma kao štetnosti za opstanak društva, a s druge strane uzimajući korist od toga kada je bilo potrebno.⁴⁷³

Primjer turizma to svakako dobro objašnjava. Tako se TCI uspješno godinama odupirao prilagođavanju novom režimu, što se moglo uočiti i u njegovu nazivu u vrijeme kada se otvoreno govorilo i radilo na uvođenju „čistih” talijanskih izraza u svim područjima života. Navedeni klub bio je međunarodno priznat i poznat te jedna od jačih sastavnica talijanskog turizma u međuratnom razdoblju.⁴⁷⁴

Stefania Longo navodi kako se fašizam u Veneciji morao prilagoditi tamošnjim prilikama i „omekšati” u svrhu razvoja tog međunarodnog kulturnog i turističkog središta te radi gospodarskog boljitka područja. Radi opstanka u teškim poslijeratnim vremenima, aktivnosti grada odvijale su se u svrhu postizanja komercijalnog uspjeha i stabilnosti financijske situacije više nego praćenja osnovnih fašističkih načela i želja središnje vlasti. Venecija je i prije Prvog svjetskog rata bila turističko odredište stranih turista i za nju su vrijedili drugačiji zakoni življenja i ekonomije jer se radilo o gradu u koji su bile uprte oči stranog svijeta te je i turistička ponuda osmišljena u skladu s njihovim potrebama, neovisno o tome je li se radilo o otvaranju kockarnice čije se djelovanje protivilo fašističkim moralnim načelima ili o održavanju koncerata ili izložbi netalijanskih umjetnika.⁴⁷⁵ Gradsko vijeće Venecije samo je biralo svoje aktivnosti i vodilo računa o njihovoj koristi za razvoj grada i punjenje njegove blagajne. Iz toga se može vidjeti popustljivost fašističkog režima prema određenim područjima, posebno turističkom sektoru koji je svakako bio unosan za državu. Iako se veličala i naglašavala ljepota svega talijanskog, strane valute svakako su mnogo značile oslabljenoj ekonomiji. Stoga je

⁴⁷² Longo 2004: 247.

⁴⁷³ Falasca-Zamponi 2000: 129.

⁴⁷⁴ Pivato 2006: 103–135.

⁴⁷⁵ Bosworth 1999: 11.

logično da su se turistička mjesta tretirala drugačije od ostalih gradova. Budući da je ponuda bila podređena stranim gostima, mnogi su sadržaji bili dozvoljeni i tada nije bilo značajno uklapaju li se u osnovna fašistička načela. Iako je Starace naglašavao važnost uspona domaćeg turizma s glavnim talijanskim gostima i gašenje inozemnog turizma,⁴⁷⁶ država je ipak umnogome ovisila i o priljevima novca inozemnih putnika.

Turistička mjesta imala su poseban položaj i u njima se život odvijao mnogo liberalnije jer se i na taj način i dolaskom stranaca iz svih krajeva svijeta fašizam mogao vrlo dobro prezentirati i ugušiti glasine o zloglasnosti fašističkog režima i nepovoljnim ekonomskim, političkim i društvenim prilikama u međuratnoj fašističkoj Italiji.

Ipak, tijekom tridesetih godina postojala su talijanska turistička područja koja su bila predodređena za razvoj međunarodnog turizma. Unatoč činjenici što je odnos prema strancima bio sumnjičav, u međuratnom razdoblju većina stranih gostiju posjećivala je velike talijanske gradove poput Rima ili Venecije, a Amalfi, otoci Capri i Anacapri bili su poznata ljetovališta Nijemaca i Engleza, dok je ligurska obala bila omiljeno boravište Englezima. Odnosi prema strancima u turističkoj realnosti drastično su se mijenjali i ideološki postavljene barijere brisale su se. Dapače, turistička ponuda krojila se prema željama inozemnih turista.⁴⁷⁷ S druge strane, unutar talijanskog turizma osmišljene su brojne inicijative kojima se nastojalo pokrenuti domaće talijansko stanovništvo na putovanje. Isticana je važnost razvoja domaćeg turizma, pogotovo kada je on poslužio režimu kao način stjecanja podrške talijanskog društva.

7.1. OPATIJA KAO TURISTIČKO ODREDIŠTE TALIJANA

Talijanska Opatija osjetila je u prvim godinama svojeg postojanja posljedice sveprisutne gospodarske krize. Uz izmjenu državnih granica i ostajanje bez dijela zaleđa, Opatija se suočila s promijenjenom strukturom vlasti, novim službenim jezikom i, u sljedećim godinama, s izmijenjenom etničkom slikom stanovništva. Nova Kraljevina nudila je nove goste koji su promjenom granica dobili priliku upoznati Opatiju. Budući da je bilo jasno da očekivani promet stranaca u Opatiji neće biti ostvaren u skorašnje vrijeme, valjalo se okrenuti domaćim, talijanskim gostima. Usto, trebalo je pojačati etničku strukturu u gradu koji je još uvijek bio

⁴⁷⁶ Bosworth 1997: 6.

⁴⁷⁷ Battilani 2001: 256.

većinom hrvatski. Privlačenje talijanskih turista značilo je privlačenje novih talijanskih žitelja jer je bilo važno provesti talijanizaciju u krajevima koji su prije nekoliko godina bili u sklopu Monarhije, ali i tako blizu jugoslavenske granice.

Stranim gostima u novim je okolnostima isprva bilo komplicirano putovati u talijansku Opatiju. Bilo je potrebno nabavljati vize za boravak, a na graničnim prijelazima putnici su se poduže zadržavali radi carinskih kontrola. Kako je zabilježeno: *Česi da stignu do Opatije morali prelaziti tri granice, a to znači šest puta podvrgnuti se pregledima pasoša i prtljage.*⁴⁷⁸

Pristupilo se oživljavanju domaćeg, talijanskog turizma na opatijskom području te kulturnog i gospodarskog povezivanja sa starim pokrajinama. Pomogle su inicijative poput one TCI-ja u srpnju 1919. godine kada je organiziran izlet za nekoliko stotina ljudi na području Tridentske Venecije, a godinu dana kasnije na području Julijske Venecije s ciljem obilježavanja mjesta mučeništva i pogibije talijanskih vojnika te održavanja sjećanja na ratne godine, uz izdavanje vodiča *Guida alle Tre Venezie*. Aktivnosti su se održavale u okupiranim područjima s većinskim stranim stanovništvom s namjerom provedbe talijanizacije područja, a s druge je strane omogućeno upoznavanje talijanskog stanovništva s novoosvojenim prostorima.⁴⁷⁹ Inicijativa je bila povoljna, a njezin krajnji cilj bio je potaknuti što veći broj ljudi na putovanje, korištenje državnih željeznica, a istovremeno se radilo na očuvanju sjećanja na talijanske heroje.⁴⁸⁰

Problem slabijeg dolaska domaćih gostiju u odnosu na strance na području novoosvojenih teritorija pokušao se riješiti odmah nakon obnove opatijskog turističkog života. Dobro osmišljena propaganda bila je najvažnija, a ENIT je u prvim godinama mnogo učinio za promociju novoosvojenih područja na sjevernom Jadranu. Organizirana su razna putovanja i izleti na području sjevernog Jadrana s ciljem upoznavanja kulturnih i prirodnih ljepota područja. Zatim je milanski Ured za putovanja i turizam (*Ufficio viaggi e turismo*) organizirao krstarenje Jadranskim morem parobrodom *Friuli* tvrtke *Lloyd Triestino* tijekom kojeg su se mogla posjetiti pojedina turistička mjesta Istre, Kvarnera i Zadar, što je cijelom putovanju pružilo

⁴⁷⁸ Mandić, 1978: 25.

⁴⁷⁹ Pivato 2006: 104.

⁴⁸⁰ Mračni turizam (*dark tourism*), odnosno komemoriranje područja bitki iz Prvog svjetskog rata, označavao je upotrebu turizma za promociju političkog sustava. Italija je nastojala promovirati ovu regiju za domaće turiste kako bi se izvršila uspješna integracija ovog novog područja unutar Kraljevine Italije i radi širenja političkog sustava kroz turističku djelatnost. Kavrečić, 2015: 46. i 47.; Već u svibnju 1919. godine patriotska organizacija iz Milana TCI organizirala je izlete i posjete u Tridentsku Veneciju. Sudionicima je obećano da će imati priliku boraviti u šatorima poput vojnika na nekoliko dana i sudjelovati u kreiranju nacionalne poezije. Bosworth, 2005: 158. i 159.

patriotsku notu. Nadalje, nastavila su se organizirati putovanja i izleti putevima ratnih bojišta iz Prvog svjetskog rata na području Julijske Venecije. Za osmišljavanje itinerara tih putovanja bili su zaduženi ENIT i Društvo za promet stranaca Julijske Venecije (*Società per il movimento dei forestieri nella Venezia Giulia*) osnovano 1921. godine na pokrajinskoj razini. Državna željeznica uvela je posebne popuste na cijene karata i takvi projekti mnogo su značili za razvoj Julijske Venecije i bili poticaj za razvoj njezinih turističkih odredišta.⁴⁸¹

U većem su broju počeli pristizati gosti iz unutrašnjosti Italije te je u svibnju 1923. godine u Opatiju došlo oko 300 sudionika velike nacionalne ekskurzije po Istri i Dalmaciji (*Grande Escursione Nazionale in Istria e Dalmazia*) koju je organizirala milanska sekcija CAI-ja.⁴⁸²

TCI je i u kasnijim godinama organizirao izlete i posjete ratnim bojištima. Radi obilježavanja desete obljetnice pripojenja Rijeke i mogućeg uspjeha u turističkom prometu, odlučio je produžiti planirani itinerarij od Trsta i bojišnih polja (*Campi di Battaglia*) sve do Opatije i Rijeke, čime bi građanstvo koje sudjeluje na tom putovanju dobilo priliku upoznati i kvarnersko područje.⁴⁸³ To su bili prvotni načini povezivanja stanovništva starih i novih provincija te proširenja turističkih aktivnosti i na istočnije dijelove zemlje.

Nadalje, opatijska turistička ponuda bila je skromnija u odnosu na prošla vremena, no redovito su se održavali klasični koncerti, dobrotvorna događanja i lutrije, sportska događanja poput biciklističkih utrka, natjecanja u trčanju i nogometnih utakmica. Organizirani su automobilska utrka od Milana do Opatije, međunarodno natjecanje u pucanju glinenih golubova te raznovrsne izložbe.⁴⁸⁴ Planirana je i izgradnja velikog sportskog igrališta u blizini opatijske luke (gdje je prije rata planirana izgradnja raskošne zgrade lječilišta *Palazzo della commissione di cura*), što je ovisilo o financijskoj situaciji jer se radilo o višemilijunskom projektu.⁴⁸⁵ Takvo igralište trebalo je potaknuti dolazak turista na sportska natjecanja te sadržajno obogatiti ponudu grada.

⁴⁸¹ La Riviera del Carnaro, 1924., „Attività e iniziative dell'ENIT nel 1923”, nepoznat broj i stranica.

⁴⁸² La Vedetta d'Italia, 19. svibnja 1923., „Arrivo della Sezione di Milano del Club Alpino Italiano”, br. 119, str. 4.

⁴⁸³ La Vedetta d'Italia, 4. svibnja 1934., „Il Touring Club Italiano a Fiume ed Abbazia”, br. 105, str. 4.; Isto, 7. lipnja 1934., „Gite e pellegrinaggi per Fiume ed Abbazia durante il mese di giugno”, br. 134, str. 4.

⁴⁸⁴ La Vedetta d'Italia, 17. siječnja 1922., „Seduta del consiglio direttivo della stazione balneo-climatica”, br. 14, str. 3.

⁴⁸⁵ Planirano je da se u tom prostoru odvijaju različiti sportovi. Prostor je sadržavao ugostiteljski objekt, terasu za gledatelje, a trebao je poslužiti za održavanje međunarodnih sportskih natjecanja. Planirana je izgradnja triju teniskih igrališta. Na dijelu kupališta Angiolina planiran je prostor za gimnastičke vježbe i sportove na otvorenom te raznovrsna događanja poput natjecanja u plivanju, skokova u vodu te škole jahanja. La Vedetta d'Italia, 3. svibnja 1922., „In tema di progetti seri e grandiosi”, str. 3.

Mjesto se nastojalo što više povezati s regionalnim središtem Trstom pa je tako u travnju 1921. godine uspostavljena izravna telefonska linija između Opatije, Rijeke i Trsta,⁴⁸⁶ a planiralo se izgraditi željeznicu koja bi spojila Trst i Rijeku preko Učke. Naime, u analizi razvojnih potencijala turističke djelatnosti talijanski senator i inženjer Ugo Ancona istaknuo je kako nije dovoljno samo posjedovanje hotela, već je potrebno raditi i na izgradnji prometne infrastrukture te poboljšati postojeće prometne veze kao i uvesti različite oblike turističke ponude za sve vrste gostiji. Smatrao je da je talijanski turizam nedovoljno razvijen i da će, ako se ne poradi na njegovu razvoju, prevladavati gosti slabijih financijskih mogućnosti. Godine 1923. inženjer Ernesto Sospisio predstavio je nacrt planirane izgradnje novih željezničkih veza u brošuri *Il problem ferroviario della Venezia Giulia*. Nacrt je, prema planovima Uprave nacionalnih željeznica (*Direzione delle Ferrovie dello Stato*) pripremljen za nova talijanska područja koja su se nakon Prvog svjetskog rata našla unutar talijanske državne granice. Prva linija nove pruge trebala je povezivati Trst s područjem Rovinja, Poreča i Umaga te bi se zatim spojila s postojećim pravcem prema Puli, dok bi druga grana preko planiranog tunela kroz Učku u dužini od sedam kilometara povezivala Trst s Opatijom i Rijkom. Realizacija projekta odgođena je zbog nedostatka financijskih sredstava.⁴⁸⁷

Spuštale su se cijene prijevoza, a uoči Uskrsa 1922. godine uvedena je posebna željeznica za sve posjetitelje iz Trsta u Opatiju s vagonima prvog i drugog razreda za oko 300 osoba.⁴⁸⁸ U istom razdoblju s Giuseppeom Panzinijem, predstavnikom Državnih željeznica iz Trsta, dogovoreno je sniženje cijena karata na liniji Trst – Opatija (Matulji) te uvođenje usluge izleta po Kvarnerskom zaljevu dvama hidroavionima koji su svakodnevno bili na raspolaganju turistima i sredstvo prijevoza do Rijeke, Lovrana ili otoka Cresa.⁴⁸⁹ Opatija je upotrebljavala dva hidroaviona Macchi društva ALI iz Trsta. Jedan hidroavion bio je u Opatiji, a drugi je spajao Trst i Grado s Opatijom. To je bila jedna od turističkih atrakcija i ponuda tijekom ljetnih mjeseci. Gradsko vijeće odobrilo je taj projekt i plaćalo ga je 10 000 lira.⁴⁹⁰

Kraljevskim dekretima iz 1923. godine donesene su odluke o talijanizaciji novoosvojenih područja, odnosno o obaveznoj upotrebi talijanskog jezika za sve mjesne nazive,

⁴⁸⁶ La Vedetta d'Italia, 29. travnja 1921., „Il servizio telefonico interurbano tra Fiume, Abbazia e Trieste”, br. 95, str. 3.

⁴⁸⁷ Kavrečić-Radošević, 2017: 26.; La Vedetta d'Italia, 12. siječnja 1922., „Progetti che sfumano!”, br. 9, str. 3.

⁴⁸⁸ La Vedetta d'Italia., 13. travnja 1922., „Treno speciale per Abbazia”, br. 89, str. 3.

⁴⁸⁹ La Vedetta d'Italia., 3. svibnja 1922., „In tema di progetti seri e grandiosi”.

⁴⁹⁰ HR-DARI-008, *Riječka prefektura*, kutija 116, dokument br. 2409/29, 24. lipnja 1929.; HR-DARI-008, *Riječka prefektura*, kutija 116, dokument tvrtke Aviazione Turistica Alto Adriatico, 22. svibnja 1929.

a nakon toga zabranjeno je davanje netalijanskih imena pri krštenju.⁴⁹¹ Bila je nužna talijanizacija naziva raznih funkcija, društava, organizacija, hotelskih i ostalih smještajnih objekata, ulica, trgova, parkova i ostalog. Posebnu kontroverzu izazvalo je pitanje jezika u hotelijerstvu. Turistička Opatija u svojem je habitusu od prvih godina turističkog života bila višejezična i stanovništvo se naseljavalo iz svih dijelova bivše Monarhije te se stapalo s domaćim hrvatskim stanovništvom. Zbog razvoja turističke djelatnosti i dolazaka gostiju iz raznih srednjoeuropskih zemalja, u Opatiji je bilo prirodno istovremeno egzistiranje više jezika. Vlasnici smještajnih objekata i radnici u turizmu koristili su se raspoloživim jezicima i vodili su se potrebama stranaca. Nova talijanska vlast u narednim je godinama zahtijevala upotrebu isključivo talijanskog jezika, čak i unutar turističke djelatnosti, makar je još uvijek dobar dio klijentele bio stranog porijekla. U jednom članku komentira se takva situacija jer se tražilo da se iz javnih prostora maknu sva hrvatska i njemačka imena i nazivi: *Opatija nije selo – Opatija je Evropa. Što će vanjski svijet, ako se uistinu izvrši ovaj novi atentat na razne naše tuđe nedužne napise?*⁴⁹²

U jednom članku detaljno je opisan problem (ne)korištenja talijanskog jezika unutar turističke djelatnosti u Opatiji: *Liburnijska lječilišta i kupatila, osobito Opatija i Lovran puni su, ove godine, stranaca – kupališnih gostova. Na hiljade, nagnuli su ljetos ovamo, Nijemci, Mađžari, Poljaci, ali i Jugosloveni. Dakako, ovolikom napretku liburnijske turističke i kurortne industrije Talijani ne mogu a da se ne vesele. A mora se i priznati da je talijanska vlada, pa i privatna inicijativa, svim mogućim sredstvima uspješno radila na obnovi te industrije. No kod toga ipak ima nešto što Talijane bode u oči: U Liburniji, u Opatiji, Lovranu itd. govori se, za vrijeme kupališne sezone pa i inače, malo ili gotovo ništa talijanski. Govori se vrlo mnogo hrvatski i njemački; govore se i ostali slovenski jezici, a talijanski jedva da se i čuje, osobito u brojnim opatijskim hotelima, pansionima itd. A to je zlo; to je nedopustivo – kažu Talijani. I tome se mora učiniti kraj, iz dva razloga: Prvo zato, da svaki stranac i posjetnik Opatije itd. osjeti da se nalazi na talijanskom tlu; da je u Italiji, dok je na Liburniji. Jer tog osjećaja – kažu Talijani – dosada stranac, kupališni gost, nije mogao imati, budući da se svuda čuje sve prije nego li talijanska riječ! Budući da su i natpisi u liburnskim hotelima itd. sastavljeni na tuđim jezicima, a i služben jezik personala je sve prije nego li talijanski...No ne radi se, kod toga, samo o tom, kako će se osjećati stranac. To više manje! Ali, pomislite – kažu Talijani – kako*

⁴⁹¹ Šetić 2008: 65. i 66.

⁴⁹² Istarska riječ, 3. rujna 1925. „Iz Opatije”, br. 36, god. 3., str. 2.

*ova činjenica djeluje na autohtono opatijsko i liburnsko stanovništvo, koje je većim dijelom alogeno tj. hrvatsko: Ovo domaće pučanstvo također dobiva dojam da nije u Italiji, ili da je – tako reći – samo jednom nogom u Italiji. A to se ne smije dopuštati: Koja korist – kažu Talijani – što mi u Opatiji i Liburniji uzdržavamo talijanske škole i dječje vrtove, kad djeca, izišavši iz škole, na ulici i u kući gotovo i ne čuju talijanske riječi! Na taj način, mi iz njih ne ćemo nikada učiniti dobre i prave Talijane! Zbog ovih, eto, razloga, povela se je, u posljednje vrijeme prava krstaška vojna protiv anacionalnog i antinacionalnog duha kojim je prožeta kupališna industrija u Liburniji: Opatijski i lovranski hoteli i pansijoni proglašeni su leglom tuđinštine, a hotelijeri propagatorima tuđinštine, kroz kratko vrijeme dobit će vlasnici tamošnjih hotela itd. naređenje da, u svojim lokalima, postave talijanske natpise; da uposle personal talijanske narodnosti; da, u internom saobraćaju svojih etablismana, zavedu talijanski kao službeni jezik; jednom riječju da svojim preduzećima dadu prvenstveno talijanski značaj. A sve to zato da se naš svijet u Liburniji ne bi sablaznio, i da bi ga se moglo što prije odnaroditi!*⁴⁹³

Mnogi radnici u opatijskoj turističkoj djelatnosti poznavali su i upotrebljavali više jezika kako bi bili na raspolaganju inozemnim gostima. Negodovanja su se javljala u vezi s upotrebom stranih jezika poput njemačkog, mađarskog, češkog, francuskog, ali posebno kad su radnici upotrebljavali hrvatski ili slovenski jezik. Iako se poznavanje stranih jezika smatralo vrlinom u turističkom odredištu, hotelijerima se zamjeralo njihova upotreba pri tiskanju propagandnih materijala. Stoga se inzistiralo na obaveznom poznavanju talijanskog jezika i njegovoj što široj upotrebi unutar turizma.⁴⁹⁴

U lokalnom tisku prosvjedovalo se i zbog zapošljavanja stranih djelatnika u turističkom sektoru u Opatiji te liječnika porijeklom iz srednje Europe umjesto talijanskih radnika, iako su mnogi strani liječnici još od kraja 19. stoljeća dolazili živjeti i raditi na opatijsko područje.⁴⁹⁵ Apeliralo se na izradu zakonske regulative kojom bi se povećalo zapošljavanje talijanskog stanovništva na mjesto hotelskog i turističkog osoblja po talijanskim turističkim odredištima. Opatija je bila pravi primjer turističkog mjesta gdje je većina osoblja bila stranog porijekla, odnosno iz država srednje Europe, što je bila posljedica njihova zapošljavanja u vrijeme prijašnje austrougarske vlasti u Opatiji i ostanka mnogih Nijemca, Austrijanaca i Mađara i nakon Rata na opatijskom području. Neki od stranaca bili su i vlasnici hotela i vila, dok su drugi

⁴⁹³ Sušački novi list, 6. rujna 1925., I to im je krivo? br. 213, str. 2.

⁴⁹⁴ La Vedetta d'Italia, 22. srpnja 1923, „A proposito della lingua d'ufficio e di servizio”, ., br. 174., str. 4.; Isto, 24. kolovoza 1923., „Ultimi residui del passato”, br. 201., str. 4.; Isto, 11. ožujka 1925. „...a chi non appartiene allavoro!”, br. 58, str. 4.; Isto, 28. ožujka 1925., „Mancanza di riguardo”, br. 74, str. 3.

⁴⁹⁵ La Vedetta d'Italia, 1. travnja 1925., „A tutela dei medici italiani”, str. 77, str. 4.

bili uključeni u turističku djelatnost kao ugostiteljsko osoblje. Budući da su opatijski gosti bili uglavnom strane provenijencije, osoblje se nije dovoljno dobro koristilo talijanskim jezikom, no dobro su poznavali jezike opatijskih gostiju. Takva situacija nije odgovarala vlastima jer je namjera bila zapošljavanje talijanskog kadra i smanjivanje zapošljavanja stranih državljana. Zanimljivo je formuliran glavni razlog takvih razmišljanja koji je prikazan u talijanskom dnevnom listu. Naime, navedeno je kako je potrebno zapošljavanje talijanskog osoblja i uvođenje prave talijanske hrane u hotelsku i ugostiteljsku ponudu jer gosti iz sjeverne Europe zasigurno ne žele na sredozemnom području slušati svoj jezik i jesti hranu iz svoje domovine, već žele iskusiti nešto novo.⁴⁹⁶

U pozadini se krila sve prisutnija talijanska politika o upotrebi isključivo talijanskog jezika, posebno na novostečenim pograničnim područjima gdje je situacija sa stanovništvom različitih nacionalnosti još uvijek bila vrlo napeta. To je bio pokazatelj kako su neke od osnovnih fašističkih ideja o čistoći naroda i negativnog stava prema ostalim nacionalnostima prodrle i unutar turizma na opatijskom području. Smatralo se da nedostatak domaćih stručnjaka u turističkom i ugostiteljskom sektoru, činjenica da talijanski radnici ne znaju strane jezike te da talijanska turistička mjesta posjećuju u velikom broju strani turisti ne mogu biti izgovor za zapošljavanje stranih djelatnika jer u stranim turističkim središtima također imaju osoblje koje ne zna strane jezike. Problem se vidio u dopuštanju ulaska u zemlju stranim radnicima koji na svojim putovnicama nemaju radničke vize već u zemlju ulaze s vizama namijenjenim turistima ili trgovcima.⁴⁹⁷

Početak 1926. godine donesena je odluka o zapošljavanju većeg broja talijanskih radnika u turističkoj djelatnosti u odnosu na druge nacionalnosti, čime se smanjio broj hotelskog osoblja stranog porijekla za 20 %. Radnici stranci koji su ostali raditi u turističkim mjestima bili su obavezni naučiti talijanski jezik i koristiti se njime.⁴⁹⁸ Od donošenja odluke za upravitelje hotela postavljeni su Talijani, a i osoblje je u većini bilo talijanske nacionalnosti.⁴⁹⁹ Hotel *Regina* u jednom se podatku navodi kao hotel gdje je radilo isključivo talijansko osoblje, makar su poznavali njemački, francuski i engleski jezik i koristili se njima.⁵⁰⁰ Što se tiče talijanskih vlasnika smještajnih objekata u Opatiji, polovicom dvadesetih godina *Società Veneziana*

⁴⁹⁶ La Vedetta d'Italia, 3. prosinca 1925., „Per una riduzione del personala straniero negli alberghi”, br. 185, str. 4.

⁴⁹⁷ HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo Opatija*, Ritagli giornali 1926-1927, „La mano d'opera straniera nel ramo alberghiero in Italia”, 19. kolovoza 1926., nepoznate novine (iz Rima)

⁴⁹⁸ La Vedetta d'Italia, 19. veljače 1926., „Per l'Italianizzazione del personale alberghiero”, br. 42, str. 4.

⁴⁹⁹ La Riviera del Carnaro, 1926., „Personale alberghiero italiano ed esotico”, br. 2, str. 6.

⁵⁰⁰ La Vedetta d'Italia, 28. travnja 1926., „Subdole mene – contro gli albergatori italiani”, br. 99, str. 4.

Alberghi per la Riviera del Carnaro posjedovalo je hotele *Regina*, *Quarnero*, *Villa Amalia*, *Gran Caffé Bar Quarnero*, kupalište Angiolinu (*Bagno Angiolina*), *Lido d'Abbazia*⁵⁰¹ (u sklopu kojeg su držali restoran, kupalište, tenisko igralište). Nadalje, od ostalih objekata u talijanskom vlasništvu spominju se pansion *Nettuno* vlasnice markize Tedaldi, hoteli *Speranza* i *Imperiale* koji su pripadali Tulliju Tomasiju, zatim lječilište specijalizirano za dječje bolesti (*Casa per Bambini*) u vlasništvu Crusicha te hotel *Milano* u vlasništvu Tancreda Sartorija.⁵⁰² Hoteli su bili u vlasništvu određenih talijanskih turističkih društava i organizacija. Tako je u rujnu 1938. godine udruženje *Società Veneziana Alberghi per la Riviera del Carnaro* još imalo vlasništvo nad hotelom *Quarnero* i istoimenom kavanom, *Villom Amaliom* te hotelom *Regina*, udruženje *Società Italiana dei Grandi Alberghi Climatici* imalo je vlasništvo nad hotelima *Palazzo*, *Belle Vue* i *Exscelsior*, a društvo *Società Anonima Stabilimenti balneari di Abbazia* nad kupalištima *Bagno Savoia* i *Bagno Angiolina*.⁵⁰³ *Bagno Savoia* ili kupalište *Slatina* potpuno je obnovljeno 1937. godine i postalo je najskuplje opatijsko kupalište. Cijene boravka na ostalim opatijskim kupalištima kretale su se između jedne i tri lire, dok se za boravak na kupalištu Savoia moralo platiti četiri lire.⁵⁰⁴

Važan za obrazovanje i usavršavanje hotelskog osoblja i osoblja pansiona u Opatiji bio je i Fašistički sindikat koji je financijski pomogao obrazovanje osoblja.⁵⁰⁵ Zabilježena je i zanimljivost iz zapisnika sjednice Sindikata hotela i turizma u kojem je navedeno kako su hoteli Kvarnera na raspolaganju talijanskim borcima u Istočnoj Africi u slučaju potrebe za oporavkom.⁵⁰⁶

⁵⁰¹ HR-DARI-008, *Riječka prefektura*, kutija 31, dokument od 30. kolovoza 1930.; U jednom dokumentu za Lido se navodi kako je središnja vlast osporavala pravo vlasništva općine i Turističke uprave nad tim područjem. Navedena problematika provlačila se još prije rata. Godine 1909. općina Volosko-Opatija i Lječilišno povjerenstvo odlučili su se za izgradnju lječilišne palače. Središnja austrijska vlast dozvolila je kupnju određene parcele uz more sastavljene od kamenja te su općina i Povjerenstvo prostor mogli kupiti za 13 226 kruna. Usto, općina i povjerenstvo uzeli su kao vlastitu obavezu omogućiti pokrivanje troškova za produljenje pristaništa. U dogovoru s prijašnjom vladom, Lido je bilo u vlasništvu općine i lječilišta, a nakon rata i po dolasku nove vlasti, zakoni su prestali vrijediti. Prefekt Licen stoga se zalagao kod Ministarstva financija za priznavanje prava općine i lječilišta na navedeni teren na kojem se trebala izgraditi lječilišna palača, a gdje je izgrađen samo lido. Vlasnici lida bili su opatijska općina i Turistička uprava, a od 1925. godine objekt je bio, kako je ranije navedeno, u najmu udruženja venecijanskih velikih hotela pod posebnim uvjetima zaključno s 1938. godinom. HR-DARI-008, *Riječka prefektura*, kutija 29, dokument Relazione del Commissario Prefettizio del Comune di Volosca-Abbazia dott. Livio Licen sulla gestione dell' 8 dicembre 1927 al 30 agosto 1930, nema datuma, str. 241

⁵⁰² La Vedetta d'Italia, 21. ožujka 1926., „Alberghi italiani”, br. 68, str. 4.

⁵⁰³ HR-DARI-008, *Riječka prefektura*, kutija 357, I-16/D-46, Promemoria, 18. rujna 1938.

⁵⁰⁴ Bagno Savoia bio je novi naziv za nekadašnje staro kupalište Slatina-Bad koje je izgrađeno 1896. godine. Jakšić de Canziani, 2005: 8.

⁵⁰⁵ HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo Opatija*, Ritagli giornali 1926-1927, „Le scuole alberghiere”, Il Dopolavoro, nepoznat datum.

⁵⁰⁶ La Vedetta d'Italia, 10. prosinca 1935., „Patriotica iniziativa degli albergatori – una riunione del sindacato alberghi e turismo”, br. 294, str. 4.

Još jedna od značajnijih inicijativa pri talijanizaciji hotelskog i ugostiteljskog osoblja krenula je od ENIT-a, a podržala ju je središnja vlada. Radi se o osnivanju talijanskih srednjih turističkih i ugostiteljskih škola s teoretskim obrazovanjem i održavanjem praktičnih vježbi po hotelima. Time se nastojao obrazovati novi, stručni talijanski kadar različitih profila koji bi spremno odgovorio na potrebe zapošljavanja u turističkoj djelatnosti u Italiji i inozemstvu.

Italija je dosta kasno institucionalizirala obrazovanje i obučavanje turističkih radnika u odnosu na druge europske zemlje. Zahvaljujući ENIT-u, do kraja dvadesetih godina škole su osnovane u mnogim većim talijanskim gradovima. Ipak, TCI je još ranije, 1914. godine, osnovao jednu školu takva tipa u Milanu.⁵⁰⁷

Najprije je osnovana hotelijerska škola u Rimu pod nazivom *Scuola Pratica dell'Albergatore* zahvaljujući zalaganju ENIT-a i rimske sekcije Talijanske organizacije hotelijera (*Associazione Italiana Albergatori*), nakon toga je osnovana jedna škola i u Rapallu,⁵⁰⁸ a zatim uz pomoć *Compagna Italiana Grandi Alberghi* i u Veneciji. Hotelijerskim školama upravljao je sam ENIT koji ih je i financirao,⁵⁰⁹ a škole je osnivao u sklopu programa *Personale italiano negli alberghi italiani* (Talijansko osoblje u talijanskim hotelima).⁵¹⁰ Tako je i u Opatiji 1929. godine osnovana škola za obrazovanje hotelijerskog kadra (*Scuola secondaria di avviamento al lavoro*).⁵¹¹ U početku se radilo o jednogodišnjem tečaju, a uskoro se obrazovanje počelo provoditi tijekom dvije godine. Institucija je na raspolaganje dobila jednu od opatijskih vila pod nazivom *Villa Gorova*, a polovicom tridesetih godina škola je nazvana Ivo Oliveti prema talijanskom političaru, avijatičaru i veteranu Prvog svjetskog rata koji je bio odlikovan zlatnom medaljom države za hrabrost. Školskom institucijom postala je 1937. godine.⁵¹² Nastavni predmeti koji su se održavali u školi bili su: Talijanski jezik, Povijest umjetnosti, Kultura fašizma, Geografija, Fizika, Turistička politika, Prirodne znanosti, Crtanje, Trgovina, Matematika i hotelski računi, Tehnika hotelijerstva, Njemački jezik, Francuski jezik, Lijepo pisanje, Pjevanje, Religija, Domaćinstvo, Ženski ručni radovi.⁵¹³

⁵⁰⁷ Battilani, 2001: 252. i 253.

⁵⁰⁸ La Riviera del Carnaro, 1926., „Rassegna turistica”, br. 12, str. 12. i 13.

⁵⁰⁹ HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo Opatija* Ritagli giornali 1926-1927, „Le scuole alberghiere”, Il Dopolavoro, nepoznat datum.

⁵¹⁰ La Riviera del Carnaro, 1927., „Personale italiano negli alberghi italiani”, br. 4, str. 20.

⁵¹¹ HR-DARI-407, *Srednja stručna ugostiteljska škola „Ivo Oliveti”*, Giornale delle Scuola secondaria di avviamento al lavoro, 1929/1930; Rosić 2001: 87–95.

⁵¹² Abbazia e la Riviera del Carnaro, 1931., „Una Scuola alberghiera in Abbazia”, br. 1. i 2., str. 49.; Isto, 1940., „La Scuola Alberghiera di Abbazia”, br. 3. i 4., str. 23.

⁵¹³ Corriere Istriano, 6. veljače 1935., „Una grande e moderna scuola alberghiera ad Abbazia”, br. 32, str. 2.; Blažević 1987: 246. i 247.

Kada je riječ o obrazovanju, fašistički režim htio je ukazati na važnost turizma za državu te je radio na osnivanju sekcija školskog turizma. Cilj je bio fizički odgoj djece i mladih te izgradnja pozitivnog stava prema sportu i zdravom životu, a važnu ulogu imao je i u moralnom odgoju.⁵¹⁴ To je sve bilo povezano s idejom shvaćanja turizma kao važne državne gospodarske grane, ali i otkrivanja njegova obrazovnog i rekreativnog karaktera. Na inicijativu konzula TCI-ja, osnovana je Komisija za školski turizam za kvarnersku rivijeru (*Commissione di turismo scolastico*) i djelovala je sukladno uputama Nacionalnog odbora za školski turizam na čelu s tajnikom Mariom Tedeschijem. Za članove odabrani su: potprefekt Gaetano Anzo, general Marcello de Luca, pretor Silvano Sinovich, gradonačelnik Voloskog-Opatije Noè Percich, dr. Ettore Costantini, školski inspektor Nicolo Pegan, Carlo Baxa, prof. Filippo Sposito, Paolo Leiter i četiri konzula TCI-ja, odnosno Edoardo Ciubelli kao konzul za Opatiju, Giuseppe Tomsich za Volosko, Lino Ceresto za Lovran i Arnaldo Berti za Matulje. Izabran je izvršni odbor te je za predsjednika imenovan Ciubelli, za zamjenika predsjednika Tomsich i za tajnika Sposito. Svečana proslava u povodu osnivanja kvarnerske sekcije školskog turizma i međuregionalni susret školskog turizma održani su na Učki, a na događanju je sudjelovalo oko 600 učenika svih škola Julijske Venecije.⁵¹⁵ Učenici su tom prilikom posjetili mjesta u zaleđu Opatije te istarsko područje.⁵¹⁶

U navedene aktivnosti bili su uključeni predstavnici najvažnijih državnih tijela koja su bila povezana s turizmom, primjerice Ministarstva javnog obrazovanja i radova (*Ministro della Pubblica Istruzione e dei Lavori Pubblici*), CAI-ja, Federacije srednjoškolskih nastavnika (*Federazione degl'Insegnanti di Scuole Medie*) i slično. Na osnovu odluka Nacionalnog odbora, lokalne komisije provodile su propisani program koji se sastojao od organiziranja izleta grupe učenika pod vodstvom profesora radi upoznavanja prirodnih obilježja svojeg kraja i promoviranja zdravog načina života među srednjoškolcima.⁵¹⁷

⁵¹⁴ U srpnja 1913. godine u Milanu je osnovan *Comitato Nazionale di Turismo Scolastico*, organ TCI-ja radi kreiranja rekreativnog, edukativnog i higijenskog turizma za učenike, a doskora su otvorene i brojne sekcije po talijanskim gradovima. Rat je zaustavio njihovo djelovanje, a nakon rata su središnje i lokalne vlasti obnovile sekcije u gradovima Milano, Bergamo, Brescia, Lodi, Pavia, Genova. Putovanjima se nastojao pobuditi interes kod mladih za boravak u prirodi, geografiju, folklor i drugo. *L'Azione*, 14. prosinca 1921., „Turismo scolastico”, br. 295, str. 3.

⁵¹⁵ *La Vedetta d'Italia*, 18. svibnja 1923., „Costituzione della Commissione turistica scolastica”, br. 120, str. 4.

⁵¹⁶ *La Vedetta d'Italia*, 6. lipnja 1923., „La seconda escursione del Torneo scolastico”, br. 134., str. 4.

⁵¹⁷ *La Vedetta d'Italia*, 6. svibnja 1923., „Turismo scolastico”, br. 108., str. 4.

Na prvoj stranici časopisa *La Riviera del Carnaro*⁵¹⁸ iz svibnja 1934. godine stoji naslov *Italiani, visitate Abbazia!* kao poziv domaćem stanovništvu na dolazak u Opatiju i boravak u njoj.⁵¹⁹ Grad je tada već više od desetljeća bio pod talijanskom upravom i još uvijek su se osjećale razlike među starim i novim dijelovima države, a Opatija nije bila primarno turističko odredište Talijana. Još neko vrijeme ostala je nepoznanica talijanskim turistima i mjesto gdje u velikom broju još uvijek žive stranci, odnosno Hrvati, Slovenci, Nijemci, Austrijanci, što je zasigurno umanjivalo privlačnost mjesta u odnosu na već poznata, starija i razvijenija talijanska turistička odredišta. Usto, Opatija je od samih turističkih početaka bila međunarodno odmaralište i mjesto susreta različitih nacionalnosti, jezika i kultura, ali ni prije Prvog svjetskog rata udio talijanskih gostiju nije bio najveći. Jedan od važnijih zadataka fašizma glede domaće turističke djelatnosti bilo je uvjeravanje talijanskog stanovništva s prostora cijele Italije da je zimovanje i ljetovanje na prostoru Italije i u njihovu interesu te da talijanska turistička središta imaju sve potrebne sadržaje.⁵²⁰ Ipak, takva pojava nije bila karakteristična samo za fašističku Italiju jer su tijekom svjetske krize 1931. godine mnoge europske zemlje nastojale zadržati svoje državljane u domovini i smanjiti odljev državnog novca u inozemstvo.⁵²¹

Mjesto je svoje talijanstvo pokazalo obilježavanjem važnih datuma, pogotovo onih državnih, a organizirale su se različite aktivnosti i manifestacije koje je posjećivao velik broj ljudi. Bilo je vrlo važno obilježavati važne datume i događaje, posebno one vezane uz Prvi svjetski rat i bitke na talijanskom bojištu, te se njihovo obilježavanje smatralo dužnošću. Tijekom godina pripremane su proslave za različite obljetnice. Primjerice, obilježavanje 12. rujna imalo je posebno značenje za Volosko jer su 11. rujna 1919. godine u večernjim satima 42 legionara na zapovijed Nicole Peruginija krenula prema Kantridi kako bi izvršila svoju

⁵¹⁸ Časopis *La Riviera del Carnaro* bio je časopis koji je pod prvim nazivom izlazio od 1922. do 1929. godine, a nakon toga se u nazivu istaknula Opatija (*Abbazia e la Riviera del Carnaro*) i kao takav izlazio je od 1930. do 1941. godine. Pisalo se o najvažnijim događanjima i turističkim sadržajima te novitetima na području turističkog odredišta Opatija, ali i ostalih kvarnerskih i istarskih mjesta te su se vrlo često u njemu znali pronaći opisi i prezentacije raznih turističkih odredišta iz svih dijelova Italije. Redovito se izvještavalo o najvažnijim događanjima i novostima u turizmu. Osim na talijanskom jeziku, mnogo se pisalo na njemačkom i mađarskom jeziku jer je najviše stranih gostiju u Opatiju pristizalo upravo iz tih zemalja. Jednako tako, ponešto se pisalo i na hrvatskom, francuskom i engleskom jeziku. Iako se nastojalo privući mnogobrojne Talijane na opatijsku obalu, propagandni materijali naveliko su se izraživali i za strane posjetitelje.

⁵¹⁹ *Abbazia e la Riviera del Carnaro*, 1934., „Italiani, visitate Abbazia!”, br. 5, str. 2–4.

⁵²⁰ HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo Opatija*, *Ritagli Giornali*, nepoznate novine iz Trsta s nepoznatim datumom, „I compiti nuovi del fascismo”.

⁵²¹ Njemačka je uvela plaćanje takse na putovanje u inozemstvo, što je izazvalo nezadovoljstvo zemalja kojima je takva odluka smanjivala broj dolazaka njemačkih turista. Navedena taksa ukinuta je, no uvedeno je ograničenje iznosa deviza po osobi. Tako je Njemačka uvela iznos od 200 njemačkih maraka, Austrija od 200 šilinga, Mađarska 150 penga, a Čehoslovačka 1 000 kruna. Blažević, 1987: 225; Vukonić, 2005: 119-120.

dužnost.⁵²² Obilježavao se i marš na Rim kao veliki događaj fašističke povijesti i pritom se od građana tražilo da sudjeluju u proslavama i upotrebljavaju što više državnih obilježja u to vrijeme.⁵²³ Na zakletvi Crnih košulja 61.a Legije sudjelovale su mnoge organizacije i tijela poput *Balilla*, *Avanguardia*, *Sport Club Abbazia*, škole, bivši borci te predstavnici lokalnih vlasti i vojske, potprefekt Anza, brigadni general de Luca, gradonačelnik Percich, kraljevski pretor dr. Sinovich i drugi.⁵²⁴

Obilježavala se i godišnjica osnutka lokalnog *fascia*. Sjedište *fascia* i udruženja bivših boraca bilo je u hotelu *Regina*, a to je bilo sjedište ne samo za Volosko i Opatiju već i za Lovran, Mošćenice, Matulje, Veprinac. Isto je vrijedilo i za organizacije *Balilla* i *Avanguardia*. Pri obilježavanju važnih datuma pozivalo se građane i sve postojeće općinske organizacije da sudjeluju u proslavi i povorci fašista.⁵²⁵ U povodu obilježavanja desete godišnjice ulaska Italije u Prvi svjetski rat, Nacionalno udruženje boraca – sekcija kvarnerske rivijere organiziralo je proslavu te su talijanske općine zamoljene da prilože određen iznos za potrebe organiziranja proslave. Mnogi opatijski hoteli odazvali su se i tom prilikom dali svoje priloge.⁵²⁶

Godine 1927. u Rijeci se održavala treća *Fiera Campionaria di Fiume* pod pokroviteljstvom središnje vlade i Mussolinija. Budući da je Rijeka bila veći značajan grad na talijanskoj granici u novim pokrajinama, bilo je važno da što veći broj Talijana otputuje u Rijeku. Stoga je državna željeznica uvela popuste od 50 % na putovanja prema Rijeci ako se putnik na tom području zadrži najmanje deset dana. U sklopu tog putovanja nastojalo se potaknuti talijanske putnike na posjet Trstu, Opatiji, poprištima bitaka iz Prvog svjetskog rata na području Julijske Venecije, Gorici, Postojni i ostalim mjestima.⁵²⁷ Iz podatka za 1929. godinu može se vidjeti da je popust za Opatiju i šire područje iznosio 50 % i da je vrijedio za ljetnu i jesensku sezonu, odnosno od 1. svibnja do 31. listopada za strane turiste, a popust je vrijedio 60 dana.⁵²⁸ Uza sve navedeno, odaziv Talijana i dalje je bio slabiji, makar je Opatiju

⁵²² La Vedetta d'Italia, 14. rujna 1923., „Nella ricorrenza del XII Settembre”, br. 219, str. 4.

⁵²³ HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo Opatija*, Ritagli giornali, „Commemorazione della Marcia su Roma al fascisti di Volosca-Abbazia”, 1927.; La Vedetta d'Italia, 28. listopada 1923., „Per il I. Anniversario della Marcia su Roma”, br. 256, str. 4.

⁵²⁴ La Vedetta d'Italia, 21. rujna 1923., „Il giuramento delle Camice nere della 61.a Legione”, br. 225, str. 4.

⁵²⁵ La Vedetta d'Italia, 21. ožujka 1924., „Per il V anniversario della formazione dei Fasci”, br. 69, str. 4.

⁵²⁶ Pansion Jolanda (Scherritzel) priložio je iznos od 50 lira, pansion Villa Regina Miran, pansion Riviera (Polizer), sanatorij dr. Mahlera, pansion Zaroiski, pansion Salus, pansion Schweizerhof 100 lira, dr. Landr, sanatorij dr. Lakatosa, sanatorij dr. Szegö 200 lira; La Vedetta d'Italia, 12. svibnja 1925., „Associazione Nazionale Combattenti (sezione Riviera Carnaro) – per il X Anniversario dell'entrata in guerra”, br. 110, str. 4.

⁵²⁷ HR-DARI-174 (DS 31), *Lječilišno povjerenstvo Opatija*, Ritagli Giornali 1926-1927, Brennero, Trento, 1927., „50% di riduzione ferroviaria per la Fiera di Fiume e per la grotte di Postumia”.

⁵²⁸ La Riviera del Carnaro, 1929., tablica Riduzioni Ferroviarie, br. 3. i 4., str. 45.

posjećivala talijanska aristokracija i slavne osobe iz različitih područja. Statistički, prema broju dolazaka u Opatiju, Talijani su se nalazili na petome mjestu.⁵²⁹

Dobar način reklamiranja mjesta bio je i dolazak poznatih osoba iz talijanskog javnog života, stoga je posjet princa Umberta Savoia Opatiji u ljeto 1923. godine mnogo značio za promociju grada. Opatija se u tom trenutku potrudila prikazati javnosti kao potpuno odan talijanski gradić te je načelnik Voloskog-Opatije svim stanovnicima naložio uređenje svih gradskih objekata, ulica i javnih površina talijanskim trobojnicama i cvijećem kako bi prigodno dočekali princa. Potonji je, kako prenosi jedan članak iz tog vremena, dočekan s velikim oduševljenjem i u njegovu i čast cijele talijanske kraljevske kuće organizirana je velika zabava i ples na morskoj obali.⁵³⁰ Oduševljenje članom kraljevske obitelji prikazuje i zanimljiv događaj boravka princa u društvu guvernera Ammiraglija Bonaldija u gradskoj kavani *Al Mare* gdje ih je dočekaor orkestar. Vlasnik kavane bio je Crnogorac Jefte Petrović koji je kavanu, iz zahvalnosti prema princu, preimenovao u *Principe Umberto*.⁵³¹ Princ je posjetio Opatiju ponovno 1938. godine.⁵³²

Dolazak jednog člana kraljevske obitelji i njegove pratnje svakako je Opatiju stavio u medije, što je mnogo značilo za turističku promociju mjesta unutar talijanskih granica. Velik događaj bio je i dolazak samog Benita Mussolinija u Rijeku u lipnju 1939. godine. Iako nije boravio u Opatiji, za turističku propagandu to je bilo vrlo značajno.⁵³³ Ipak, Opatija se već mnogo godina ranije potrudila pokazati odanost novoj državi proglašavanjem Benita Mussolinija počasnim građaninom Voloskog-Opatije. Prilikom proglašenja spomenutog priznanja na sjednicu općinskog vijeća bili su pozvani i članovi kluba *Circolo 3 Novembre* i riječki legionari.⁵³⁴

Dobra propaganda svakako je značila poticaj za talijansko stanovništvo. U jednom članku iz 1926. godine spominju se nastojanja Fašističke stranke u obnovi talijanskoga gospodarstva. Središnja vlast nastojala je osvijestiti talijansko stanovništvo o nepotrebnom trošenju novca na luksuz te upozoriti na snobizam kao opasnost iz zapadnjačkih zemalja gdje

⁵²⁹ Abbazia e la Riviera del Carnaro, 1931., „Gli italiani ad Abbazia“, br. 5. i 6., str. 1.

⁵³⁰ La Vedetta d'Italia, 26. srpnja 1923, br. 177, „S.A.R. il Principe Umberto di Savoia ad Abbazia“, br. 177, str. 4.

⁵³¹ La Vedetta d'Italia, 9. srpnja 1923., „Il ricordo della visita di S.A.R. Il Principe Umbero“, br. 180, str. 4.

⁵³² Abbazia e la Riviera del Carnaro, 1938., „Esultante d'affetto Abbazia ha ospitato S.A.R. il Principe Umberto di Savoia“, br. 8., str. 1.

⁵³³ La Vedetta d'Italia, 25. lipnja 1939., „Entusiasmo ad Abbazia e in Riviera“, br. 151, str. 6.

⁵³⁴ La Vedetta d'Italia, 13. svibnja 1924., „Benito Mussolini – cittadino onorario di Volosca-Abbazia“, br. 113, str. 4.; 21. svibnja 1924., „Per il conferimento della cittadinanza onoraria a S. E. Benito Mussolini“, br. 120, str. 4.

se mnogo nepotrebno trošilo. Talijanski proizvodi i način života smatrani su vrjednijima od onih inozemnih, a kupnja domaćih talijanskih proizvoda bila je važna za obnovu domaćega gospodarstva. Kao jedan od primjera spominje se talijanska automobilska industrija koja je u to vrijeme bila u razvoju. Osuđivalo se Talijane koji su za svoj zimski i ljetni odmor radije birali strana turistička odredišta, a zanemarivali ona domaća, među kojima se u tekstu spominje i Opatija. Stoga je trebalo uvjeriti domaće stanovništvo da potrebne i zanimljive sadržaje mogu dobiti i u domaćim lječilištima, kupalištima i odmaralištima.⁵³⁵

Direktor ENIT-a Manotti najavio je promjenu prirode opatijske turističke privrede koja je od svojeg nastanka bila uglavnom inozemna. Tridesetih godina svim raspoloživim sredstvima nastojalo se potaknuti talijanske turiste na boravak u Opatiji kako bi se promijenio omjer klijentele u korist talijanskih gostiju.⁵³⁶ Stoga su se i dalje nudili popusti za putovanja prema opatijskoj rivijeri. Državna željeznica organizirala je vlakove za turiste iz Torina i Milana u Opatiju u vrijeme uskrasnih blagdana. Kako bi odaziv bio što veći, putnicima je ponuđen popust od čak 70 % za druge i treće razrede. Tom prilikom u Opatiju su stigla 234 izletnika.⁵³⁷ Godine 1933. Ministarstvo prometa uvelo je poseban popust za Opatiju i Rijeku u iznosu od 50 % od polovice srpnja,⁵³⁸ a moglo se krenuti s bilo koje željezničke stanice u Italiji. Velika proslava uz sportska i umjetnička događanja organizirana je i u povodu desete obljetnice pripajanja grada Rijeke Kraljevini Italiji. Kako bi se u manifestaciju uključilo što više ljudi iz starijih pokrajina Italije, Ministarstvo prometa uvelo je popuste za putovanja željezničkim prometom do Rijeke, odnosno Opatije. Popust od 50 % vrijedio je od polovice ožujka do polovice svibnja, a od 70 % od početka srpnja do kraja rujna, što je svakako pogodovalo poboljšanju opatijske turističke sezone. U povodu obljetnice osnovan je i poseban odbor (*Comitato del Decennale*) koji je nadzirao i protok putnika. Karta za Kvarner u povodu ove obljetnice i uz popust trajala je 20 dana, s tim da je pri povratku kući putovnica putnika trebala sadržavati pečat navedenog odbora, a putnicima koji su živjeli dalje od 100 kilometara od

⁵³⁵ HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo Opatija*, „Ritagli giornali 1926-1927, „I compiti nuovi di fascismo”, nepoznat dan i mjesec izdanja i nepoznat naziv novina iz Rima.

⁵³⁶ *La Vedetta d'Italia*, 15. prosinca 1933. „La migliorate comunicazioni con l'interno e la propaganda in l'Italia”, str. 4.

⁵³⁷ *La Vedetta d'Italia*, 10. ožujka 1932., „Treni speciali da Torino e Milano per Pasqua”, br. 60, str. 4.; Isto, 20. ožujka 1932., „L'arrivo del treno speciale da Torino e Milano”, br. 69, str. 6.

⁵³⁸ *La Vedetta d'Italia*, 20. lipnja 1933., „La notizia della riduzione ferroviaria appresa ad Abbazia”, br. 145, str. 4.

Rijeke pečat se naplaćivao 10 lira. Kako bi se potaknuo što veći promet turista, organizirana su i razna grupna putovanja, također uz popuste.⁵³⁹

Za samu proslavu, ali i za turiste organizirana su različita događanja poput natjecanja u tenisu, nogometu, golfu, plivanju, veslanju, motociklizmu, razne izložbe knjiga, slika, fotografija, koncerti u Opatiji te izleti na obližnja mjesta.⁵⁴⁰ Na veliku proslavu desete obljetnice osvajanja Rijeke pozvani su predstavnici mnogih talijanskih gradova, odnosno njihove lokalne vlasti. Pozvana su i društva iz tih gradova, odnosno iz Gorice, Udina, Trevisa, Vittoria Veneta, Brescia, Venecije, Schia i Trenta. Članovi Odbora za proslavu desetogodišnjice čak su posjećivali lokalne vlasti navedenih gradova, njihova turistička društva te razne druge organizacije i osobno ih pozvali na dolazak (*a venire nel Carnaro per abbracciare i fratelli in una affettuosa comunione di fede e per conoscere le ridenti bellezze della nostra incantevole Riviera*). Njihov dolazak bio je dogovoren za rujan 1934. godine.⁵⁴¹ Djelatnici rimskog lista *Tribuna* također su došli na nekoliko dana te su u svibnju sudjelovali na Cvjetnom korzu u Opatiji, a iz firentinskog lista *Nazione* posjetitelji su došli tijekom ljeta.⁵⁴²

Godine 1936. središnja je vlast ponovno organizirala popust na karte za vlak u iznosu od 50 % za talijansko stanovništvo iz svih dijelova Italije. Postojale su posebne procedure kojih se trebalo pridržavati. Popust je vrijedio za razdoblje od 20. lipnja do 20. rujna. Putnik je pri dolasku na željezničku stanicu Matulji – Opatija bio dužan pokazati svoju kartu u uredu željezničke stanice koji je bio namijenjen tome i zatim provesti najmanje šest dana u Opatiji.⁵⁴³

Radi razvoja turističke djelatnosti trebalo je raditi i na poboljšanju prometne povezanosti Opatije koja je, spletom novih okolnosti, morala biti bolje povezana s Kraljevinom Italijom. Budući da je željeznica bila građena još za vrijeme Austro-Ugarske kada je naglasak bio na povezivanju Beča i Austrijskog primorja, sada je trebalo povezati opatijsko područje s većim talijanskim gradovima. Usto, povezanost s Trstom kao središtem Julijske Venecije bila je loša, a putovanje postojećom željezničkom linijom predstavljalo je turistima velik problem

⁵³⁹ Abbazia e la Riviera del Carnaro, 1934., „Il decennale dell'annessione di Fiume all'Italia”, br. 1. i 2., str. 1.; La Vedetta d'Italia, 3. ožujka 1934., „Le riduzioni ferroviarie per il Decennale dell'annessione e il turismo nel Carnaro”, br. 53, str. 4.

⁵⁴⁰ Blažević, 1987: 237.; Abbazia e la Riviera del Carnaro, 1934., „Grandi manifestazioni artistiche, spotive e mondane a Fiume e ad Abbazia”, br. 5., str. 1.

⁵⁴¹ La Vedetta d'Italia, 27. srpnja 1934., „Prossimo arrivo di numerose comitive dal Regno”, br. 177, str. 4.

⁵⁴² Corriere Istriano, 4. svibnja 1934., „Gite e pellegrinaggi per il Carnaro in occasione del Decennale di Fiume”, br. 106., str. 4.

⁵⁴³ La Vedetta d'Italia, 21. lipnja 1936., „Prescrizioni relative alle riduzioni ferroviarie dalle stazioni del Regno per Abbazia”, br. 148, str. 4.

zbog neudobnosti, sporosti i neusklađenosti određenih linija, pa su turisti mnogo duže putovali, a navedeno je zahtijevalo i izmjenu rasporeda sati za putovanja određenim linijama.⁵⁴⁴

Godine 1926. pokrenute su inicijative oko uvođenja nove željeznice koja je trebala izravno povezivati središte Julijske Venecije s Rijekom, a koja je trebala ulaziti i na prostor istarskog poluotoka i preko planine Učke prolaziti i u blizini Opatije. Prednosti takve linije bile bi mnogobrojne jer je povezivala nove pokrajine s talijanskim središtima te je stoga bila važna za razvoj turističkog prometa i trgovine. Ova zamisao nastojala se realizirati na prijedlog trgovačkih i industrijskih udruženja Julijske Venecije u godinama neposredno nakon rata. Nedostajalo je financijskih sredstava jer je novac koji je vlada predvidjela za rješavanje ovog problema bio preusmjeren u neki drugi projekt.⁵⁴⁵

Tridesetih godina Talijani su do Opatije mogli različitim putovima i uz velike popuste. Što se tiče željezničkog prometa, postojala je veza iz Rima za Opatiju i Rijeku koja je zahvaćala gradove Firenzu, Bolognu, Veneciju i Trst. Izravna prometna povezanost postojala je i s Milanom i Trstom gdje je, prema voznom redu, vlak vozio četiri, odnosno tri puta dnevno. Od parobrodarskih linija postojale su linija Venecija – Brijuni – Pula – Opatija koja je išla triput tjedno, linija Ancona – Rijeka – Opatija koja je svakodnevno prometovala i linija Zadar – Rijeka – Opatija koja je išla četiri puta tjedno, a u 1939. godini namjeravala se uvesti i pomorska veza s Riminijem.⁵⁴⁶ Postojala je i svakodnevna zračna linija od Venecije do Opatije. Kad je riječ o cestovnom prometu, Talijanima je na raspolaganju bila prometnica Torino – Milano – Trst – Opatija.⁵⁴⁷ Od 1936. godine dostupne su bile tri nove automobilske linije: Opatija – Venecija, Opatija – Campi di Battiglia i Opatija – Trst koja je bila brza linija.⁵⁴⁸

Modernije prometno povezivanje s Rijekom uspješno je dovršeno 1927. godine. Cesta Kantrida – Preluk, dio dionice ceste u duljini od pet kilometara između Rijeke i Opatije, svečano je otvorena 30. listopada i tome su svjedočili predstavnici vlasti i građanstvo. To se smatralo jednim od važnijih javnih radova koje je izvršila fašistička središnja vlast jer je cesta izgrađena o državnom trošku.⁵⁴⁹ Godine 1934. dovršena je vrlo važna prometnica koja je talijanskim turistima olakšala putovanja na opatijsko područje, a povezivala je gradove Trst i

⁵⁴⁴ La Rivera del Carnaro, 1925., „Il problema della comunicazioni ferroviarie”, br. 2, str. 1.

⁵⁴⁵ La Rivera del Carnaro, 1926., „La nuova linea ferroviaria Trieste - Fiume”, br. 4, str. 6. i 7.

⁵⁴⁶ La Vedetta d'Italia, 15. studenoga 1938., „Le comunicazioni marittime con Rimini”, br. 271, str. 4.

⁵⁴⁷ Abbazia e la Riviera del Carnaro, 1934., „Grandi manifestazioni artistiche, spotive e mondane a Fiume e ad Abbazia”, br. 5, str. 1.

⁵⁴⁸ La Vedetta d'Italia, 27. lipnja 1936., „Tre nuove linee automobilistiche”, br. 153, str. 4.

⁵⁴⁹ La Riviera del Carnaro, 1927., Inaugurazione della strada Fiume-Abbazia, br. 10, str. 17–19.

Rijeku.⁵⁵⁰ Izgradnja navedene prometnice isticana je kao jedan od važnijih građevinskih radova i pothvata fašističkog režima. Prije toga postojala je stara, nesigurna prometnica koju je trebalo obnoviti. Cesta je bila vrlo važna jer je olakšavala spajanje starijih pokrajina Italije s kvarnerskom obalom. Radovi su trajali dvije godine, ukupna dužina iznosila je 75 kilometara, a trošak je iznosio 14 milijuna lira.⁵⁵¹

Pokrenuta je i nova inicijativa *Put po tri Venecije*, koju je organizirala tvrtka *R. Grattoni*. Putnicima je omogućavala obilazak prostora tri Venecije u sedam dana, a na put se moglo krenuti s različitih lokacija, odnosno iz Opatije ili Merana. Putnici su tada dobili priliku upoznati se s ovim dijelom zemlje, odnosno Istrom, Meranom, Venetom, Venecijom, Trstom. Cijena po osobi bila je 555 lira.⁵⁵²

Za cestovni promet bio je važan Nacionalni kongres autoprijevoznika održan 1937. godine u San Remu na kojem je sudjelovala i jedna delegacija iz Rijeke na čelu s riječkim gradonačelnikom Carlom Colussijem, a predstavljala je interese kvarnerskog područja. Među ostalim, raspravljalo se i o 34 automobilske linije Gran Turismo koje su se nalazile na području Julijske Venecije. Neke od linija bile su potvrđene, dok su neke ukinute, vjerojatno zbog neisplativosti. Određen broj njih išao je do Opatije, što je bilo vrlo povoljno za bolju prometnu povezanost s talijanskom državom, jugoslavenskom kvarnerskom obalom, središnjom Europom i podrazumijevalo je olakšan promet stranaca u Opatiju (Tablica 1).

⁵⁵⁰ Blažević 1987: 242.

⁵⁵¹ Abbazia e la Riviera del Carnaro, 1933., La nuova strada automobilistica Trieste – Fiume (Abbazia), br. 11. i 12., str. 1.

⁵⁵² La Vedetta d'Italia, 26. ožujka 1933., „L'incremento dei servizi da gran turismo nel Carnaro – Il giro delle Tre Venezie”, br. 73, str. 4.

1) Fiume – Abbazia – Postumia R.R. Grotte
2) Abbazia – Fiume – Cirquenizza
3) Fiume – Abbazia – Postumia (Lubiana, Maribor, Vienna)
4) Fiume – Abbazia – Trieste – Tarvisio – Klagenfurt – Vienna
5) Giro della Riviera del Carnaro, Abbazia – Fiume – Laurana – Medea – Moschiena – Abbazia
6) Abbazia – Trieste
7) Abbazia – Redipuglia – Venezia – Aquilea – Abbazia
8) Fiume – Abbazia – Trieste – S. Michele – Redipuglia – Grado – Aquilea – Abbazia – Fiume
9) Abbazia – Monte Maggiore
10) Abbazia – Laurana – Medea – Moschiena – Fianona
11) Trieste – Postumia – Fiume – Abbazia – Trieste

Tablica 1. Linije za Opatiju prihvaćene na kongresu u San Remu⁵⁵³

Fašistički režim nastavio je poticati putovanja Talijana popustima, uvođenjem posebnih turističkih vlakova, a pomoglo je i osnivanje niza novih turističkih tijela koja su činila stup sektora koji je u sve većoj mjeri bio pod kontrolom države.⁵⁵⁴ U Opatiji su boravile talijanske grupe turista iz raznih talijanskih gradova i u sklopu fašističkih organizacija (Tablica 2.). Tijekom Ferragosta dolazio je posebno veliki broj Talijana, uglavnom članova Dopolavora iz različitih dijelova Italije i gradova, koji su putovali organiziranim narodnim vlakovima. Jednom prilikom svoj dolazak najavilo je oko 1 500 članova Dopolavora iz Milana zajedno s federalnim sekretarom Erminiom Brusom te članovima iz Ancone (*Società di Educazione Fisica Stamura*) i Venecije.

Za izletnike su tada bila važna dva narodna vlaka, od kojih je prvi išao linijom Torino – Trst – Opatija – Rijeka, a drugi linijom Milano – Trst – Opatija – Rijeka. Tim povodom u Opatiji su se organizirale razne manifestacije za goste poput plesova i noćnih zabava u hotelima *Quarnero*, *Regina*, *Palace* i drugim. Također su organizirane i operne večeri u opatijskom kazalištu na otvorenom te izložba u paviljonu u parku s proizvodima iz raznih gradova Italije poput Trsta, Zadra, Venecije, Udina, Bolzana, Rijeke koju je otvorio prefekt De

⁵⁵³ La Vedetta d'Italia, 23. siječnja 1937., „Le linee automobilistiche di gran turismo approvate al Congresso di San Remo”, br. 20, str. 4.

⁵⁵⁴ Giuntini, „Il turismo ferroviario in Italia dalle origini all'istituzione dei „treni popolari”“, <http://www.trenidicarta.it/pdf/11/11669.pdf>, str. 23.

Biase⁵⁵⁵. Organizirana je i regata te ostale sportske aktivnosti.⁵⁵⁶ Gosti su dolazili i autobusima tvrtke *Impresa Grattoni*, automobilskim karavanama i parobrodima tvrtke *Compagnia Adriatica di Navigazione* i tvrtke *Italia* (dobro poznat parobrod *Conte Verde*). Pristizali su i dopolavoristi i iz obližnjih istarskih gradova.⁵⁵⁷

Uskoro su talijanski gosti preuzeli vodeće mjesto u opatijskoj turističkoj statistici (Grafikon 1). Tako je od tridesetih godina rastao broj talijanskih turista, a do listopada 1934. godine je brojka dosegla čak 9 000 gostiju. U članku se navodi da su razlozi za to mnogobrojni, a neki od njih jesu proslava desete godišnjice pripojenja Rijeke Kraljevini Italiji 1934. godine, izgradnja nove ceste od Trsta preko Opatije do Rijeke koja je značajno skratila vrijeme putovanja između tih gradova te olakšani uvjeti putovanja koje je Ministarstva prometa odobrilo za područje Opatije i Rijeke.⁵⁵⁸ Među gostima bili su i brojni uglednici, političari, umjetnici, pripadnici svijeta industrije, a za talijanske su goste osmišljeni različiti sadržaji.⁵⁵⁹

⁵⁵⁵ U jednom članku spominje se kako je prefekt Antonio de Biase za vrijeme obavljanja svoje službe mnogo učinio za razvoj rivijere i zalagao se za rješavanje problema ovog područja pri središnjoj vlasti. U njegovo vrijeme došlo je do mnogih promjena na području općine Volosko-Opatija poput izvođenja raznih javnih radova koji su pomogli Opatiji u njezinoj efikasnosti. Nadalje, dovršio je ujedinjenje općina Volosko-Opatija i Veprinac, u njegovo vrijeme izgrađena je obilazna cesta Cristoforo Colombo, gradski tramvaj zamijenjen je autobusom, proširena je glavna opatijska prometnica Corso Vittorio Emanuele itd. Mnogi projekti opatijske općine dobili su njegovo odobrenje. *La Vedetta d'Italia*, 16. siječnja 1934., „Il saluto della Riviera a S.E. de Biase”, br. 13, str. 4.

⁵⁵⁶ *La Vedetta d'Italia*, 11. kolovoza 1932., „Il grande Ferragosto di Abbazia”, br. 191, str. 4.; Isto, 12. kolovoza 1932., „L'arrivo dei dopolavoristi milanesi – grande attività mondana in tutti i ritrovi”, br. 192, str. 4.; Isto, 13. kolovoza 1932., „Il programma delle manifestazioni per Ferragosto ad Abbazia”, br. 193, str. 4.

⁵⁵⁷ *La Vedetta d'Italia*, 17. kolovoza 1932., „Ventimila persone ad Abbazia per il Ferragosto” i „S. E. il Prefetto inaugura la Mostra dell'Artigianato delle Tre Venezie”, br. 195, str. 4.

⁵⁵⁸ *Abbazia e la Riviera del Carnaro*, 1934., *Turismo interno e turismo straniero*, br. 11. i 12., str. 1.

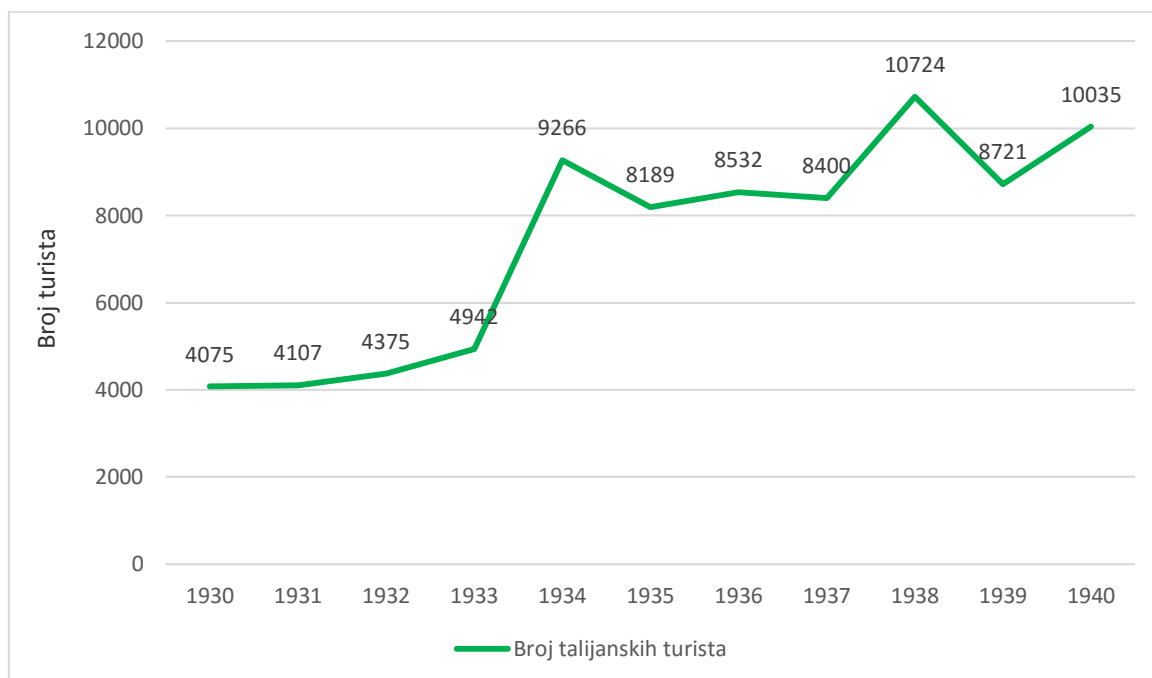
⁵⁵⁹ *La Vedetta d'Italia*, 7. kolovoza 1934., „Migliaia di ospiti ad Abbazia per le vacanze di Ferragosto – gli italiani al primo posto”, br. 178, str. 4.; Isto, 9. kolovoza 1934., „Migliaia di ospiti nella nostra Riviera per Ferragosto”, br. 188, str. 4.; Isto, 15. kolovoza 1934., „Briosi invio del festeggiamenti di Ferragosto ad Abbazia – fra migliaia di ospiti presenti gli italiani sono in prevalenza”, br. 193, str. 4.; Isto, 17. kolovoza 1934., „Migliaia di ospiti e gitanti trascorsero il Ferragosto ad Abbazia”, br. 194, str. 4.

Godina	Posjetitelji	Grad
1926.	Članovi organizacije Balilla	Bologna
1931.	Izletnici	Venecija
	Sudionici kongresa o talasoterapiji	Trst
	Bankari	Bologna
1932.	Izletnici	Torino
	Izletnici	Milano
	Članovi Avanguarde	Padova
	Članovi autokluba	Bologna
	Izletnici	Rim
	Čelnici OND-a	Rim
	Veterani	Trst
	Izletnici	Trst
	Članovi OND-a	Milano
	Novinari	Bologna
	Članovi OND-a	Torino
	Članovi OND-a	Ravenna
1933.	Putnici narodnih vlakova	Trst
	Putnici narodnih vlakova	Milano
	Automobilska karavana kluba RACI	Trst
1934.	Putnici narodnih vlakova u organizaciji CIT-a	Razni gradovi
	Izletnici	Firenza
	Članovi OND-a	Verona
	Članovi OND-a	Ancona
	Izletnici	Rim
	Izletnici	Milano
	Izletnici	Mondena
	Članovi OND-a	Ravenna
	Turistički odbor	Trst
	Turistički odbor	Udine

	Članovi OND-a	Milano
1935.	Članovi OND-a	Ancona
	Članovi OND-a	Trst
1936.	Članovi OND-a	Trst
	Izletnici	Trst
	Putnici narodnog vlaka	Napulj
	Putnici narodnog vlaka	Rim
1938.	Veterani	Reggio Emilia
	Članovi OND-a	Verona
	Članovi OND-a	Vicenza
	Putnici narodnog vlaka	Trst
	Trgovci	Udine
	Izletnici	Bologna
	Članovi OND-a	Brescia
1939.	Članovi OND-a	Udine
	Članovi OND-a	Beltrano
	Članovi Fašističke stranke	Forli

Tablica 2. Veće grupe talijanskih turista koje su boravile u Opatiji⁵⁶⁰

⁵⁶⁰ Podaci iz tablice pronađeni su u člancima u novinama *La Vedetta d'Italia* i časopisa *La Riviera del Carnaro* (*Abbazia e la Riviera del Carnaro*).

Grafikon 1. Broj talijanskih posjetitelja u Opatiji od 1930. do 1940. godine

U lipnju 1933. godine u Opatiju su stigli *i treni popolari* iz Trsta i Milana, a za goste je organiziran raznovrstan zabavni program.⁵⁶¹ Tijekom ljeta 1937. godine navedeni vlakovi organizirani su iz većih talijanskih gradova, a postojala je i veza s kvarnerskim područjem. Takva linija bila je Genova – Trst koja se u Trstu zadržavala dva dana, a putnici su dobili mogućnost odlaska na izlet u Opatiju i Rijeku s izravnom vezom iz Trsta u trećem razredu po cijeni od 10 lira. Jednako je bilo i s linijom Rim – Venecija gdje je linija iz Venecije za Opatiju za treći razred stajala 18 lira, linijom Torino – Gorica uz ponudu neobaveznog izleta na opatijsku rivijeru za treći razred za 10 lira, a jednako je vrijedilo i za linije Napulj – Venecija i Vercelli – Venecija.⁵⁶²

U već ratnom rujnu 1939. godine dodatno je pojačana propagandna aktivnost prema većim talijanskim središtima. U propagandne svrhe izradile su se umjetničke razglednice, stotine tisuća prospekata, putničkih vodiča, prometne tabele koje su po glavnim talijanskim prometnicama i cestama po Julijskoj Veneciji označavale Opatiju, objavljivali su se vozni redovi različitih prometnih sredstava koja omogućavaju putovanje do Opatije. Također, opatijska Turistička uprava izravno je surađivala s putničkim uredima i sudjelovala u organizaciji pojedinačnih ili grupnih putovanja za Kvarner i Opatiju. Reklame su se prenosile i

⁵⁶¹ La Vedetta d'Italia, 29. lipnja 1933., „Oggi arrivano i treni popolari da Trieste e da Milano”, br. 153, str. 6.

⁵⁶² La Vedetta d'Italia, 25. lipnja 1937., „I treni popolari per le prossime feste”, br. 150, str. 4.

u novinama, raznim časopisima, na radiju, putem kinematografije, fotografijama, objavljivanjem raznih intervjua kojima su mogli zainteresirati i potaknuti ljude na dolazak u Opatiju.⁵⁶³

Opatijska uprava PNF-a podržavala je razvoj najvažnije opatijske privrede i bila je usko vezana uz djelovanje Turističke uprave. Na sastanku u srpnju 1925. godine stranka je naglasila kako je vrlo važno da članovi uprave stranke sudjeluju u svim patriotskim i nacionalnim manifestacijama u Volosku-Opatiji te su izrazili želju za većim povezivanjem sa svim organizacijama različitih vrsta na području općine kako bi se članovi stranke uključili u što više odbora i time nadzirali aktivnosti pojedinih organizacija, ali i dali svoj doprinos njihovom radu.⁵⁶⁴ U kolovožu 1927. godine u Opatiji je osnovana Pokrajinska fašistička sekcija za turizam (*Sezione Provinciale Fascista del Turismo*) kao sindikalna organizacija, a njezin osnivač bila je Fašistička federacija trgovaca čiji je predsjednik bio Emilio Polich, a njegov zamjenik Arnaldo Allazetta. U upravu nove Sekcije pozvani su svi koji su na bilo koji način djelovali u turističkoj djelatnosti. U Sekciji su sudjelovali Venecijansko društvo hotela za Kvarner (*Società Veneziana Alberghi del Carnaro*), Društvo klimatskih hotela Opatije (*Società Alberghi Climatici di Abbazia*), predstavnik turističkih i putničkih agencija Ubaldo Parodi (*Agenzie Turistiche e di viaggi*), vlasnik hotela *Imperial* Tullio Tomasi, vlasnik hotela *Eden* i *Quisisana* Francesco Sterk, Tancredo Sartori, vlasnik sanatorija *Lakatos* Zoltan Lakatos, vlasnik hotela *Savoia* Federico Kirsch, vlasnik pansiona *Ploebst* Francesco Ploebst, a iz Lovrana su sudjelovali vlasnik hotela *Laurana* Colomanno Farkas te vlasnik hotela *Excelsior* Colomanno Odor. Za predsjednika nove organizacije izabran je Tullio Tomasi koji se odmah nakon izbora pismom obratio generalnom predsjedniku Fašističke nacionalne konfederacije trgovaca i upravi Nacionalne fašističke federacije za turizam radi uspostave daljnje suradnje i kontakata.⁵⁶⁵

U sjedištu opatijske Fašističke stranke sastali su se 1928. godine hotelijeri i trgovci s područja cijele rivijere te svi važni dionici turizma na Kvarneru. Sjednicu su vodili federalni predsjednik Emilio Polich, pokrajinski sekretar Salvatore Morini, predsjednik opatijske delegacije Federico Cobau i predsjednik Pokrajinske sekcije hotela i turizma Tullio Tommasi.

⁵⁶³ La Vedetta d'Italia, 14. studenoga 1939., „Abbazia alle soglie della nuova annata turistica”, br. 271, str. 4

⁵⁶⁴ La Vedetta d'Italia, 18. srpnja 1925., „Importanti deliberazioni del Direttorio della Sezione del P.N.F. di Volosca-Abbazia”, br. 159, str. 4.

⁵⁶⁵ HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo Opatija*, Ritagli giornali, „Federazione Fascista di Commercianti – La sezione del turismo costituita ad Abbazia”, nepoznat datum; La Vedetta d'Italia, 17. kolovoza 1927., „La sezione del turismo costituita ad Abbazia”, br. 194, str. 4.

Sudjelovali su i federalni sekretar Arturo Marpicati⁵⁶⁶, potpredsjednik Pokrajinskog vijeća za ekonomiju (*Consiglio Provinciale dell'Economia*) Iti Baccich, predsjednik štedionice Attilio Depoli, direktor njezine podružnice u Opatiji Petris, predsjednik *Unione Industriale* Giuseppe Filippi, načelnik Opatije Augusto de Stadler, načelnik Veprinca Giorgio Palcich, načelnik Lovrana Bruno de Persich, politički sekretar PNF-a Opatije Alessandro Mucci te predstavnici Turističke uprave. Na sastanku se nastojalo urediti smjernice daljnje suradnje najvažnijih sudionika turističke privrede u Opatiji i stvoriti daljnje zajedničke aktivnosti trgovaca i hotelijera, odnosno Fašističke trgovačke delegacije (*Delegazione Fascista dei Commercianti*) i Pokrajinske sekcije za hotele i turizam (*Sezione provinciale alberghi e turismo*) te ojačati suradnju u cilju razvoja Opatije. Delegacija je na sastanku predložila konkretne prijedloge za daljnji rad: klasifikaciju hotela i cijena u pansionima, pravilnik o nadzoru i kontroli cijena, prepoznavanje rada odbora i ureda za propagandu. Svi su podržali navedene prijedloge, a Marpicati je obećao svoju potporu te naglasio kako je problem turističkog razvoja Opatije najvažniji unutar fašističkih postulata Kvarnerske pokrajine o ekonomskoj obnovi.⁵⁶⁷

U veljači 1931. godine izabrano je predsjedništvo Odbora za turizam. Za predsjednika novog turističkog tijela Kvarnerskog pokrajinskog odbora za turizam (*Comitato Provinciale del Turismo per il Carnaro*) imenovan je Carlo Colussi koji je bio predstavnik ENIT-a te član raznih odbora u Turističkoj upravi Opatije, a za potpredsjednika izabran je Alessandro Mucci koji je u to vrijeme bio tajnik opatijskog PNF-a.⁵⁶⁸ Kada je Colussi postao dogradonačelnik Rijeke 1933. godine, funkciju predsjednika Odbora vršio je Emilio Polich, ujedno i predsjednik kvarnerske fašističke federacije trgovine (*Federazione fascista del commercio del Carnaro*).⁵⁶⁹

Na opatijskom području postojali su brojni ogranci društava, organizacija i klubova koji su se bavili turističkom problematikom. Više sličnih institucija ponekad je praktički imalo istu ulogu, a preklapale su se i funkcije članova pa se ista osoba mogla naći na raznim sličnim pozicijama. Takvo preklapanje i nadopunjavanje te nastajanje raznih sekcija odlika je korporativne države.

⁵⁶⁶ Arturo Marpicati (1891. – 1961.) bio je talijanski političar i pisac, takozvani fašist prvog sata (*fascista da prima ora*). Surađivao je s Gabrielom D'Annunzijem, bio urednik talijanskog dnevnog lista u Rijeci La Vedetta d'Italia, vice-sekretar nacionalnog PNF-a, član Velikog fašističkog vijeća. Napisao je turistički vodič posvećen Opatiji pod nazivom Abbazia. Ozi e diporti sul Carnaro (Opatija. Odmor i zabava na Kvarneru) izdan 1931. godine u Bologni.; [http://www.treccani.it/enciclopedia/arturo-marpicati_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/arturo-marpicati_(Dizionario-Biografico)/)

⁵⁶⁷ La Vedetta d'Italia, 11. prosinca 1928., „Un'importante assemblea ad Abbazia per il risorgimento economico della Riviera”, br. 294, str. 4.

⁵⁶⁸ La Vedetta d'Italia, 25. veljače 1931., „Compiacimento per la nomine dei presidenti del Comitato del Turismo”, br. 48, str. 4.

⁵⁶⁹ La Vedetta d'Italia, 22. ožujka 1933., „Il nuovo commissario del Comitato Prov. de Turismo”, br. 69, str. 4.

Hotelijeri su se uključivali u akcije tijekom težih razdoblja u Italiji. Tako je na sastanku Sindikata hotela i turizma (*Sindacato Alberghi e Turismo*), u prisutnosti predsjednika Sindikata Tullija Tommasija te predsjednika Fašističke unije trgovaca (*Unione Fascista del Commercio*) Antonija Tomsiga i direktora Unije dr. Cattalinicha, odlučeno da će opatijski hotelijeri pružiti smještaj u svojim hotelima za oporavak talijanskih boraca iz istočne Afrike.⁵⁷⁰ Riječka sekcija Fašističkog instituta za talijansku Afriku (*Sezione di Fiume dell'Istituto Fascista per l'Africa Italiana*) organizirala je i lutrije te večeri u opatijskim hotelima.⁵⁷¹

Vidljivo je da je Fašistička stranka imala svoj udio u Turističkoj upravi, a mnogi od njezinih članova bili su fašisti ili su rado surađivali s njima. U jednom članku spominje se da predsjednik Turističke uprave Vittorino Barbieri često surađuje s lokalnim *fascijom* u pogledu propagande i financijskog stanja opatijskog lječilišta te kako svemu pristupa fašistički.⁵⁷²

Obilježavali su se i fašistički praznici poput *Natale di Roma* (Rođenje Rima – slavljen kao fašistička inačica Praznika rada (*Festa del Lavoro*)),⁵⁷³ *Befana fascista* (fašistički blagdan posvećen djeci, uspostavljen na dan 6. siječnja – Bogojavljanje),⁵⁷⁴ dan *Balille*,⁵⁷⁵ talijanske nacionalne kampanje u borbi protiv tuberkuloze,⁵⁷⁶ obljetnice ulaska Italije u Prvi svjetski rat,⁵⁷⁷ a slavilo se i u povodu 25. obljetnice vladavine kralja Vittorija Emanuela III,⁵⁷⁸ razne važne obljetnice vezane za talijansku kulturu poput odavanja počasti pjesniku Vergiliju,⁵⁷⁹ zatim osnutak opatijske sekcije *fascia*,⁵⁸⁰ *Giornata delle Fede*⁵⁸¹ te mnogi drugi važni datumi u čije su proslave i aktivnosti uključivani i opatijski turisti. U Opatiji su organizirani i razni patriotski sastanci i skupovi. U prosincu 1924. godine održan je Četvrti kongres boraca kvarnerske rivijere

⁵⁷⁰ La Vedetta d'Italia, 10. prosinca 1935., „Patriotica iniziativa degli albergatori – una riunione del sindacato alberghi e turismo”, br. 294, str. 4.

⁵⁷¹ La Vedetta d'Italia, 26. kolovoza 1938., „Passione d'Africa al Quarnero”, br. 202., str. 4.

⁵⁷² La Vedetta d'Italia, 20. veljače 1934., La relazione del Segretario del fascio, br. 43, str. 4.

⁵⁷³ La Riviera del Carnaro, „Festeggiamenti per il Natale di Roma”, br. 5, 1925., str. 5.

⁵⁷⁴ La Vedetta d'Italia, 17. siječnja 1939., „La Befana fascista in Provincia suscita entusiasmo e riconoscenza per il Duce”, br. 14, str. 3.

⁵⁷⁵ Corriere Istriano, 6. prosinca 1934. „La celebrazione del Balilla”, br. 290, str. 4.

⁵⁷⁶ Corriere Istriano, 19. travnja 1934., „Giornata delle due croci”, br. 94., str. 4.

⁵⁷⁷ L'Azione, 28. svibnja 1921, „Dalla Venezia Giulia”, br. 128, str. 2.

⁵⁷⁸ La Riviera del Carnaro, 1925., „Per il XXV anniversario di Regno di S.M. il Re Vittorio Emanuele III”, br. 5, str. 5.

⁵⁷⁹ La Vedetta d'Italia, 2. svibnja 1930., „La celebrazione bimillennaria Virgiliana ad Abbazia”, br. 103, str. 4.

⁵⁸⁰ La Vedetta d'Italia, 21. ožujka 1924., „Per il V anniversario della formazione dei Fasci”, br. 69, str. 4.

⁵⁸¹ Radilo se o prikupljanju zlata, srebra i prstenja tijekom ratnih zbivanja u Etiopiji, a u tu su se akciju uključivali čak i stranci i na taj način odavali svoju vjeru/povjerenje fašističkom režimu; La Vedetta d'Italia, 18. prosinca 1935., „Tutta Abbazia parteciperà alle Giornate della Fede”, br. 301., str. 4.; Isto, 20. prosinca 1935., „La fervida partecipazione della Provincia nella Giornata alla Fede”, br. 303, str. 4.

kojim je predsjedao Nino Host Venturi,⁵⁸² a u istom razdoblju održan je i Sedmi kongres Circolo 3 Novembre kojim je predsjedao dr. Corrado.⁵⁸³ Pojedine fašističke organizacije organizirale su izlete na kojima su uz članove mogli sudjelovati i turisti.⁵⁸⁴

Organizirane nedjeljne aktivnosti, specifične za fašistički režim i organizaciju slobodnog vremena talijanskog stanovništva, provodile su se i u Opatiji gdje su, osim zabave domicilnog stanovništva, poslužile i kao dio turističke ponude. Tako su nedjeljom organizirani razni koncerti klasične glazbe, popodnevi plesovi za Riječane, balovi u večernjim satima, sportska natjecanja, prikazivanje filma kod lokalnog kinematografa, razne predstave, sportska događanja, koncerti, igranje karata ili boća, romska glazba u taverni hotela *Regina* te posjeti obližnjoj planini Učki i mjestima u zaleđu Opatije.⁵⁸⁵

Opatijski međuratni turizam slijedio je nove pojavnosti u turizmu koje su se preklapale s fašističkim načelima. Sport postaje vrlo važno sredstvo fašističkog režima za traženje pristanka stanovništva, ali i prikaz talijanskog naroda kao sportskog društva koje njeguje svoje zdravlje i fizičku izdržljivost, što se usko veže uz fašističku filozofiju o nadmoći talijanskog stanovništva i u fizičkom aspektu. Godine 1921. u Opatiji je osnovan Sport klub Opatija koji je bio zadužen za organizaciju sportskih aktivnosti i natjecanja u Opatiji. Klub je imao svoju nogometnu, plivačku, lakoatletsku sekciju te žensku i mušku ekipu hazene. Godine 1923. naziv kluba promijenjen je u *Abbazia*, a tijekom međuratnog razdoblja klub je nekoliko puta mijenjao naziv.⁵⁸⁶

Iste godine u Opatiji je otvoren sportski kamp *Campo Sportivo Felice Romeo Sartori* u vlasništvu opatijskog sportskog kluba, a otvoren je nogometnom utakmicom i raznim sportskim događanjima te organiziranjem svečane manifestacije s brojnim lokalnim uglednicima. Kamp je izgrađen zahvaljujući F. R. Sartoriju⁵⁸⁷, a na njegovoj izgradnji radili su vojnici, uz dozvolu

⁵⁸² La Vedetta d'Italia, 28. prosinca 1924., „Il IV Congresso dei Combattenti della Riviera del Carnaro”, br. 308, str. 4.

⁵⁸³ La Vedetta d'Italia, 31. prosinca 1924., „Il VII Congresso ordinario del Circolo 3 Novembre”, br. 311, str. 4.

⁵⁸⁴ La Vedetta d'Italia, 10. srpnja 1924., „La gita sociale del Circolo 3 Novembre”, br. 163, str. 4.

⁵⁸⁵ La Vedetta d'Italia, 24. veljače 1931., „La domenica di Abbazia”, br. 47, str. 4.; Isto, 29. ožujka 1931., „Ad Abbazia come si passa la domenica?”, br. 76, str. 6.; Isto, 2. rujna 1933., „Le manifestazioni di domenica ad Abbazia”, br. 208, str. 4.

⁵⁸⁶ Kos 2012: 10.; Podatak iz 1923. godine otkriva izabranu upravu Sportskog kluba Opatija: predsjednik Bellani, potpredsjednici Schulof i Salomone, tajnik Avetrani. La Vedetta d'Italia, 24. veljače 1923., „Sport Club Abbazia”, br. 48, str. 4.

⁵⁸⁷ F. R. Sartori bio je brat direktora hotela Regina Tancreda Sartorija te je financijski pomogao izgradnju sportskog kampa, La Vedetta d'Italia, 6. ožujka 1923., „Una generosa offerta”, br. 56, str. 4.

lokalnog vojnog zapovjednika i generala Marcella De Luca.⁵⁸⁸ To je bilo važno i za turistički život jer su kamp i sportski klub mnogo surađivali s Lječilišnim povjerenstvom.⁵⁸⁹ Tijekom opatijskog fašističkog razdoblja organizirani su mnogobrojni sportski događaji. Godine 1923. organizirana je biciklistička utrka od Opatije do Labina i natrag, a sudionici su bili članovi sportskih klubova iz Opatije, Rijeke i Trsta.⁵⁹⁰ Od 1926. godine uveden i stolni tenis te je od te godine organiziran turnir za turiste u Opatiji.⁵⁹¹ Iste godine organizirano je i natjecanje u plivanju na kupalištu Angiolina.⁵⁹²

Jedno od većih događanja bila je i automobilska utrka od Matulja do Učke održana 1929. godine na kojoj su se okupili najbolji europski vozači, a ponovno je održana već 1930. godine. Utrkom su se osvajao Kup Mussolini i novčane nagrade, a organizator je bio Automobilistički klub iz Rijeke (*L'Automobile Club di Fiume*). Ova utrka smatrana je vrlo važnom u Italiji i inozemstvu te su, osim talijanskih natjecatelja, sudjelovala i slavna imena automobilskog svijeta iz Austrije i Njemačke.⁵⁹³ To je bio značajan, elitni sport i utrka takva tipa svakako je mogla privući velik broj turista. Od osnivanja 1931. godine klub *Circolo Tennis Abbazia* na novim je teniskim terenima svake godine organizirao međunarodni turnir *Campionato della Riviera del Carnaro*.⁵⁹⁴ Time je potvrđena važnost sporta u fašističkoj svakodnevnici.

U Opatiji su se održavali i turniri u društvenim igrama te je 1936. godine organiziran međunarodni turnir u šahu, a održavana su i natjecanja u kartaškoj igri bridge.⁵⁹⁵

Godine 1938. održana je pokrajinska sjednica Kraljevskog talijanskog automobilskog kluba (*Reale Automobile Club d'Italia* ili RACI) iz Trsta na kojoj je dobivena dozvola za organiziranje brze automobilske utrke za nacionalnog prvaka pod nazivom *Circuito del Carnaro per la Coppa Mussolini*, što je bilo vrlo važno za Opatiju jer se održavala na području općine i imala turistički i sportski značaj. Time se upotpunila i ponuda Opatije kojoj je

⁵⁸⁸ La Vedetta d'Italia, 28. ožujka 1923., „Inaugurazione del Campo Sportivo „F. R. Sartori““, br. 75, str. 4.; Isto, 18. travnja 1923., „Per l'inaugurazione del Campo Sportivo „F. R. Sartori““, br. 93, str. 4.; Isto, 10. svibnja 1923., „Inaugurazione solenne del campo sportivo F. R. Sartori“, br. 111, str. 4.

⁵⁸⁹ La Vedetta d'Italia, 6. svibnja 1923., „La festa dello Sport Club“, br. 108, str. 4.

⁵⁹⁰ La Vedetta d'Italia, 20. ožujka 1923., „Corsa ciclistica“, br. 68, str. 4.

⁵⁹¹ Kos, 2012: 26.

⁵⁹² Kos, 2012: 31.

⁵⁹³ Abbazia e la Riviera del Carnaro, 1930., „La grande competizione sportiva di settembre per la Coppa Mussolini – Corsa automobilistica in salita Abbazia – Monte Maggiore“, br. 7. i 8., str. 14.; La Vedetta d'Italia, 27. kolovoza 1930., „La seconda corsa automobilistica Abbazia“, br. 203, str. 4.

⁵⁹⁴ Penkala, 1994: 39.; Tereni za tenis izgrađeni još krajem 19. stoljeća prvotno su bili smješteni na predjelu grada koji se zove Slatina, a premješteni su tridesetih godina 20. stoljeća. Kos, 2012: 25.

⁵⁹⁵ Mandić, 1994: 210 – 211.

nedostajalo većih sportskih sadržaja i događanja. Utrka je planirana za ljeto 1939. godine, a krajem 1938. godine započele su pripreme za utrku i propagandne aktivnosti, posebno u većim središtima Italije.⁵⁹⁶ Nakon uspjeha prve utrke, odlučeno da će se u kolovozu 1940. godine organizirati i druga takva utrka, a priznala ju je i Federacija sportskog automobilizma (*Federazione Automobilistica Sportiva Italiana* ili FASI).⁵⁹⁷

Godine 1939. održan je 9. međunarodni teniski turnir, a iste godine održano je i 6. prvenstvo talijanskih sveučilišta na Jadranu (*VI Campionato Universitario dell'Adriatico*).⁵⁹⁸ U srpnju 1940. godine održan je i ženski nacionalni teniski turnir *Coppa Abbazia*,⁵⁹⁹ a u studenome iste godine u Opatiji je pod pokroviteljstvom pokrajinskog Dopolavora organiziran biciklistički skup. Sudjelovali su biciklisti iz svih dijelova pokrajine te lokalna Fašistička stranka Opatije.⁶⁰⁰

Opatiji su nedostajali sadržaji za masovne potrebe, odnosno sportska natjecanja kao mjesta okupljanja većeg broja ljubitelja sporta. Sport je predstavljao problem najviše u zimskim mjesecima, a predlagao se boravak na Učki i otvaranje zimskih kampova. Razmišljalo se o što većem uvođenju sportskih nautičkih sadržaja i ostalih sportova koji bi mogli privući velik broj turista.⁶⁰¹

Kulturna zbivanja, kao što su klasični koncerti, nastupi raznih umjetnika, predstave, izložbe i slično, bila su vrlo važna u fašističkoj Italiji, a pogotovo u turističkim mjestima koja su imala dodatnu ponudu namijenjenu zabavi gostiju. U Opatiji se dvadesetih godina obnavljaju određeni objekti koji su osiguravali takvu vrstu zabave, nužnu za opatijske goste koji su redom bili pripadnici imućnijih obitelji kojima je stil života nalagao odlazak na razna kulturna događanja. Posebno zanimljivi u tom su razdoblju bili filmovi kao noviji, sve razvijeniji i privlačniji vid umjetnosti. Važno je bilo ponovno otvaranje prostora u hotelu *Regina* koji se koristio kao kazalište za predstave i razne koncerte te projekciju filmova.⁶⁰²

U kolovozu 1931. godine potpisan je ugovor između Turističke uprave u Opatiji i Pokrajinskog odbora za turizam o lirskoj sezoni u Opatiji. Sastavljen je organizacijski odbor

⁵⁹⁶ Kos, 2012: 46; *La Vedetta d'Italia*, 11. studenoga 1938., „Rifiorirà lo sport automobilistico nel Carnaro?“, br. 265, str. 4.; Isto, 25. studenoga 1938., „La ripresa dello sport automobilistico nel Carnaro“, br. 280., str. 4.

⁵⁹⁷ *Abbazia e la Riviera del Carnaro*, 1940., „II° Circuito Automobilistico del Carnaro“, br. 5, str. 19. i 20.; *La Vedetta d'Italia*, 5. travnja 1940., „Il 2° Circuito automobilistico del Carnaro“, br. 82, str. 4.

⁵⁹⁸ Blažević-Radišić, 1995: 188.

⁵⁹⁹ *Abbazia e la Riviera del Carnaro*, 1940., „Tennis „Coppa Abbazia““, br. 7, str. 12. i 13.

⁶⁰⁰ *Abbazia e la Riviera del Carnaro*, 1940., „Il Raduno Cicloturistico di Abbazia“, br. 11. i 12., str. 5.

⁶⁰¹ *La Vedetta d'Italia*, 12. studenoga 1936., „Lo sviluppo degli sport nella Riviera del Carnaro“, br. 270., str. 4.

⁶⁰² *La Vedetta d'Italia*, 6. veljače 1926., „La riapertura del Teatro Regina“, br. 34, str. 4.

Ferragosto di Abbazia i ugovorom su određene obaveze Odbora, odnosno Cira Ragazzinija iz Milana s kojim je potpisan ugovor. Navedeno je kako se na prostoru opatijskog Lida obavezno moraju izvesti Verdijeva *Aida* i Puccinijeva *Tosca* te obveze u vezi s ostalim organizacijskim poslovima.⁶⁰³ Kako bi sezona bila što uspješnija, dogovoren je projekt s radnicima i tehničarima iz Milana koji su dobili zadatak pripremiti i posložiti operno kazalište na otvorenom gdje se odvijao kulturno-umjetnički program tijekom kolovoza, a trebalo je primiti oko 5 000 ljudi na atraktivnoj lokaciji na Lidu u blizini *Ville Angioline*. Radi što veće posjećenosti, u Italiju su poslani stotine tisuća propagandnih materijala s programom Ferragosta u Opatiji. Organizacijski odbor događanja u većim je talijanskim centrima otvorio korespondentne urede u kojima su se prodavale karte. Radi brojnijih posjeta lokalnog stanovništva i stanovništva okolnih mjesta, društva *Società di Navigazioni Costiera* i *Società Automobilistica Grattoni* pojačala su svoje parobrodarske, odnosno autobusne linije iz Opatije s Rijekom, Ikom, Lovranom. Nastupala su neka od najpoznatijih imena iz svijeta opere, a izvođači su bili iz Milanske *Scale* i Opere iz Rima (*Teatro Reale dell'Opera di Roma*).⁶⁰⁴

Tijekom kolovoza i u sklopu manifestacije Opatijsko ljetno (*L'Estate di Abbazia*) organizirani su koncerti i operne predstave na otvorenom namijenjeni svim gostima, a posebno onima talijanskima koji su bili povezani s operom te se nastojalo staviti naglasak na promociju talijanske kulture i umjetnosti.⁶⁰⁵ U povodu tih događanja središnja vlast odlučila je sniziti cijene karata za putovanje vlakom za 50 % za Talijane koji dolaze u Opatiju u razdoblju od 10. do 31. kolovoza, dok je Talijansko društvo za zračne usluge (SISA) odlučilo dati popust od 30 % na avionske karte u trajanju od dva tjedna, a u razdoblju od 10. do 20. kolovoza, odnosno 15 % popusta na jednosmjerne karte, što je u Italiji dočekano s oduševljenjem te su najavljeni dolasci velikih turističkih grupa iz Milana i Ancone.⁶⁰⁶

Pod pokroviteljstvom Turističke uprave i sljedećih su godina održavane opere na otvorenom. Na programu su bile iznimno popularne opere: *Cavalleria Rusticana* Mascagnija, *Pagliacci* Leoncavalla, *Carmen* Bizeta i *Madame Butterfly* Puccinija.⁶⁰⁷ Mnogo truda uloženo

⁶⁰³ HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo Opatija*, kutija broj 9, spis br. 852/31, „Scrittura privata”, 1931.

⁶⁰⁴ La Vedetta d'Italia, 23. srpnja 1931., „Inizio di grande attività per organizzare la stagione lirica – imminente pubblicazione del cartellone artistico”, br. 174., str. 4.

⁶⁰⁵ La Vedetta d'Italia, 23. lipnja 1931., „Grandi iniziative ad Abbazia per ferragosto – una stagione d'opera all'aperto”, br. 148, str. 4.; Isto, 9. srpnja 1931., „Il grande ferragosto di Abbazia – le stagioni d'opera al Lido e le regate nazionali a Vela”, br. 162, str. 4.; Blažević-Radišić, 1995: 188.

⁶⁰⁶ La Vedetta d'Italia, 17. srpnja 1931., „Il grande Ferragosto di Abbazia - 30% riduzione col servizi aerei della S.I.S.A.”, br. 169, str. 4.

⁶⁰⁷ Abbazia e la Riviera del Carnaro, 1933., La stagione lirica al Teatro all'aperto di Abbazia, br. 7, str. 7.

je u nastojanje da se u program opatijskog ljetnog teatra na otvorenom uvede opereta kako bi se privuklo više gostiju. Smatralo se da je, osim turističke i kulturne funkcije, vrlo važno isticati i obrazovnu funkciju opereta te na mlađe generacije prenositi ljubav prema kulturi. U jednom članku iz 1936. godine navedeno je da mnogi talijanski listovi hvale opatijsku inicijativu, ističući da Opatija kvalitetom izvedbe i organizacije svojeg operetnog programa ne zaostaje za ostalim, većim turističkim središtima.⁶⁰⁸

Za prvu operetnu sezonu 1935. godine, kada je gostovao Franz Lehar, međuoopćinski automobilski servis CISA ponudio je popust na cijene povratnih karata od Rijeke do Opatije za tri do pet lira, a tvrtka *Compagna Adriatica di Navigazione* uvela je slične popuste na povratne karte parobroda u iznosu od dvije do tri i pol lire kako bi što više Riječana sudjelovalo u opernoj opatijskoj sezoni.⁶⁰⁹

*

Češćim posjetima talijanskih turista s vremenom se nastojao povećati i broj talijanskih vlasnika smještajnih jedinica poput hotela ili vila, a time i talijanskih žitelja. Talijane je trebalo upoznati s novoosvojenim područjem te poticati njihovo putovanje po novom istočnom pograničju. Turizam je u tom pitanju svakako korišten za proces talijanizacije područja. Kao manje mjesto koje je još čekalo svoju obnovu, Opatija nije bila posebno zanimljiva Talijanima jer su za svoje odmore birali već poznate talijanske turističke destinacije.

Opatija je, kao talijanski biser na Jadranu i mjesto odmora talijanskih pripadnika srednjeg društvenog sloja trebala ujediniti liburnijski prostor s Italijom, pomoći pri eliminiranju stranih elementa. Središnja vlast svakako je djelovala u tom smjeru i razvijala takav plan. Iako je uvijek nedostajalo novaca, postojale su inicijative koje su trebale pokrenuti talijanski srednji društveni sloj na posjet Opatiji, a u obliku brojnih popusta na putovanja, organiziranja događanja namijenjenih talijanskom stanovništvu te propagandnih aktivnosti koje su uporno isticale veliko talijanstvo opatijskog područja.

Privlačenje domaćeg stanovništva bilo je važno i iz gospodarskih i financijskih razloga. U prosincu 1939. godine Opatija je bila drugo turističko boravište u Kraljevstvu po smještajnom kapacitetu, odmah nakon Merana, za što su bili zaslužni dolasci stranih turista. U promemoriji

⁶⁰⁸ La Vedetta d'Italia, 22. listopada 1936., „Abbazia e la rinascita dell'operetta italiana”, br. 252, str. 4.

⁶⁰⁹ La Vedetta d'Italia, 11. srpnja 1935., „Riduzioni speciali nelle autocorriere e nei piroscafi per la Stagione al Teatro all'aperto di Abbazia”, br. 165, str. 4.

pokrajinske vlasti predviđao se nepovoljan razvoj međunarodne situacije, što je svakako moglo stvoriti problem turizmu u Opatiji. Čehoslovaci su dolazili u sve manjem broju, izostajali su i austrijski i njemački gosti, a dolazak mađarskih gostiju židovskog porijekla smanjio se zbog društveno-političkih promjena i jačanja antisemitizma. Spominje se da je za opatijske hotelijere i stanovništvo pogubna bila kriza iz 1939. godine, a na opatijsko gospodarstvo posebno su negativno djelovale političke promjene u Austriji i Čehoslovačkoj te rasno pitanje. Shvatilo se da se više ne može oslanjati na strane turiste i na manji broj stranih gostiju iz Mađarske i Jugoslavije koji su nastavili dolaziti u Opatiju. Stoga je zaključeno da bi trebalo izmijeniti postojeću situaciju i u potpunosti se okrenuti domaćim, talijanskim turistima. Navode se prijedlozi koji bi promijenili trenutačno stanje, odnosno osmišljene su aktivnosti kojima bi se privukli gosti u Opatiju, prilagodba hotelskih usluga prema potrebama gostiju, jačanje propagandnih aktivnosti kojima bi privukli Talijane u Opatiju (zbog geografskog položaja, putovanje do Opatije bilo je skupo), a predložena je bolja pomorska povezanost s Venecijom.⁶¹⁰

7.1.1. ULOGA ORGANIZACIJE DOPOLAVORO U RAZVOJU TALIJANSKOG TURIZMA OPATIJE

Pomoćne fašističke organizacije koje su nadzirale slobodno vrijeme i preuzele ulogu razvoja kulture osnivale su se za pojedine društvene skupine. Velik značaj za turističku privredu imala je organizacija *Opera Nazionale Dopolavoro*. Organizacija je vodila brigu o slobodnom vremenu i dokolici radnika, što je u fašističkoj državi svakako trebalo biti pod nadzorom jer je slobodno vrijeme označavalo opasnost za nametnutu fašističku ideologiju.

Cilj nove organizacije bio je unapređivanje slobodnog vremena najširih slojeva društva organiziranjem masovnih izleta, različitih aktivnosti i popusta, a služila je središnjoj vlasti kao instrument uvjeravanja talijanskog stanovništva u djelotvornost državne socijalne politike, političkog nadziranja širih slojeva društva te dobivanja podrške za realiziranje svojih fašističkih ideja. U kasnijim je godinama cilj organizacije bio osiguravanje nacionalnog i patriotskog obrazovanja svim radnicima, čime se među pojedincima nastojala potaknuti ljubav prema

⁶¹⁰ HR-DARI-008, *Riječka prefektura*, kutija 358, dokument promemorija o mjerama za promoviranje talijanskog elementa u Opatiji (*Promemoria sui provvedimenti atti a promuovere l'affluenza dell'elemento italiano ad Abbazia*), 29. prosinca 1939.

domovini i narodu, a time i snažnije povezivanje s fašističkom vlasti.⁶¹¹ Nova organizacija stavljena je pod nadzor središnje vlasti, odnosno Ministarstva za nacionalnu ekonomiju.⁶¹²

OND je bio važan za razvoj domaćeg turizma, bavio se planiranjem i realizacijom aktivnosti koje su bile dostupne nižim slojevima društva, a uključivale su sportske aktivnosti, organizirane izlete, izložbe, sajmove, obilježavanje važnih obljetnica fašističkog režima.⁶¹³ Članske iskaznice organizacije omogućavale su popuste na željeznički i pomorski promet, ulaznice za kulturna događanja, popuste za noćenja u hotelima i slično.⁶¹⁴

Prije osnivanja OND-a, u vremenu prije Prvog svjetskog rata, postojala su udruženja radnika koja su organizirala i provodila njihove ekskurzije.⁶¹⁵ Problem organizacije slobodnog vremena radnika postavljen je još 1919. godine prije zakona iz 1923. koji je smanjio radne dane na osam sati.

Ideja o osnivanju organizacija koje su planirale slobodno vrijeme stanovništva preuzeta je od američkog modela koji je predstavio Mario Giani, upravitelj *Westinghouse di Vado Ligure*, električnog društva u sektoru željeznica, koji je prvi predlagao i osnivanje struktura povezanih s poduzećima i slobodnim vremenom radnika. Plan koji je prezentirao Giani bio je usmjeren na stvaranje rekreativnih aktivnosti pri poduzećima, a prema modelu iz anglosaksonskih krajeva i putem Ureda za aktivnosti nakon posla (*Ufficio del Dopolavoro*) sa sjedištem u Rimu koji bi on vodio. Ured je provodio intenzivne propagandne aktivnosti o dobrobiti takvih aktivnosti nakon posla i pružao savjetodavne usluge onim poslodavcima koji su bili voljni osnovati sjedišta za navedene aktivnosti. Namjera je bila osnovati razne izletničke, sportske i kulturne grupe.⁶¹⁶

Ured je aktivnosti u početku nudio industrijskim radnicima, a aktivnosti u vrijeme dokolice trebale su povećati motivaciju i produktivnost radnika te poboljšati proizvodnju jer bi različite slobodne aktivnosti stvarale zadovoljne radnike.⁶¹⁷

Od 1923. godine Dopolavoro se nalazio u sklopu Nacionalne konfederacije fašističkih sindikata (*Confederazione nazionale dei sindacati fascisti* ili CNSF), a utemeljeni su i pokrajinski ogranci uprave Dopolavora (*Direzioni provinciali del dopolavoro*) koji su bili

⁶¹¹ Vigilante 2014: 32.

⁶¹² Vigilante 2014: 26.

⁶¹³ Tizzoni, 2017: 161.

⁶¹⁴ Tizzoni 2017: 162.

⁶¹⁵ de Grazia, 1981: 180.

⁶¹⁶ Vigilante 2014: 23. i 24.

⁶¹⁷ Vigilante 2014: 24.

osnovani preko Pokrajinskih federacija fašističkih korporacija (*Federazioni provinciali delle corporazioni fasciste*). Projekt Dopolavora, kako ga je zamišljao Sindikat, znatno se razlikovao od aktivnosti koje je osmislio Giani.⁶¹⁸

U novoosvojenim područjima, pa tako i Kvarnerskoj pokrajini, Dopolavoro je imao zadaću dodatnog nadzora nad stanovništvom jer se radilo o vrlo osjetljivom teritoriju neriješenih pograničnih i nacionalnih pitanja. Problemi oko stvaranja novih državnih granica nisu jenjavali, a zbog nacionalno heterogenog stanovništva očekivala su se neslaganja te je situacija bila napeta. Usto, postojala je i bojazan od jačanja komunističkog pokreta među slavenskim narodima Julijske Venecije.

Organizacija je vrlo aktivno sudjelovala i u turističkoj djelatnosti gdje je organiziranjem i realizacijom mnogih putovanja pridonijela razvoju i prihodima u turizmu. Osim što su tim putovanjima poticale razvoj turističkog duha među stanovništvom koje nije bilo naviknuto na udaljenije izlete i odmor u drugim mjestima, turističke aktivnosti Dopolavora bile su pogodne i za stvaranje i jačanje talijanskog nacionalnog identiteta jer se putovalo diljem Italije. Do 1937. godine organizacija OND organizirala je 50 000 izleta i putovanja na kojima je prema statističkim podacima ukupno sudjelovalo oko tri milijuna osoba. Na taj način organizacija je svakako pomogla u razvoju talijanskih turističkih odredišta te omogućila poticanje većih dijelova društva na putovanja i sudjelovanje u turističkim aktivnostima.⁶¹⁹ Slijedeći upute središnje organizacije, provincijski ogranci organizirali su vlastite aktivnosti i izlete.

U knjizi *Culture of Consent* povjesničarke de Grazia navedeno je da se mnogo radilo na turističkoj promociji pojedinih talijanskih turističkih područja ili mjesta. Svako područje imalo je neko svoje specifično obilježje koje ga je činilo posebnim u odnosu na ostale dijelove Italije, a simboliziralo je uspjehe fašističke vlasti i talijanske države općenito. Time se nastojalo privući i potaknuti na putovanje što veći broj Talijana kojima je posjećivanje raznih područja Italije bilo nametnuto gotovo kao nacionalna dužnost. Putnike se poticalo na upoznavanje i povezivanje s ostalim sunarodnjacima na različitim stranama domovine. Kao primjeri navedena su područja poput Veneta koje je bilo značajno i poznato po bojištima i bitkama koje su se tijekom Prvog svjetskog rata odigravale na Krasu ili rijeci Piave, zatim Lacij kao najrazvijenije tehnološko područje Italije i veliki uspjeh fašističkog režima jer je isušivanjem močvarnih područja pobijedena malarija, u Pijemontu su bile izgrađene nova moderna autocesta i velike

⁶¹⁸ de Grazia 1981: 25.

⁶¹⁹ de Grazia 1981: 179.

hidroelektrane, u Liguriji brodogradilište, u Toskani se naglašavao njezin povijesno-kulturni značaj i mnogobrojni važni, povijesni spomenici koje je vrijedilo vidjeti. Svakako je bilo važno posjetiti i glavni grad fašističke Italije i najvažnije središte, no kako mnogi stanovnici nisu mogli ostvariti taj put, u svakoj su pokrajini, kako je ranije navedeno, izdvojena odredišta koja su bila dostupnija talijanskim putnicima. Dopolavoro je omogućavao posjete tim mjestima. Organizirao je veća putovanja kada su se obilježavali važni datumi ili obljetnice te manja grupna putovanja. Sve je bilo režirano tako da se istakne veličina, inovativnost, razvoj i snaga vladajućeg režima te talijansko jedinstvo.⁶²⁰

Gospodarska kriza, koja je vrhunac dosegla krajem dvadesetih godina i protegnula se na novo desetljeće, prisilila je države da se fokusiraju na problematiku razvoja i jačanja nacionalnog turizma jer je teško stanje u mnogim zemljama smanjilo broj turističkih putovanja, pogotovo u inozemstvo.

Nakon 1934. godine radni tjedan trajao je 40 sati i uvedene su posebne aktivnosti tijekom vikenda (*sabato fascista*). Tijekom subote i nedjelje radnici su odlazili na more ili u prirodu.⁶²¹ Tijekom subotnjeg i nedjeljnog poslijepodneva tisuće radnika sudjelovalo je u organiziranim aktivnostima i osmišljenim događanjima. Talijansko stanovništvo dobro je prihvatilo organizaciju jer je sadržavala programe i organizirala aktivnosti koje su bile zanimljive stanovništvu i djelomično preuzete od raznih klubova i udruženja koja su osnovana tijekom postojanja liberalne države poput TCI-ja, *Yacht Club*, *Federazione italiana degli escursionisti*, *Unione operaia degli escursioni italiani*, *Lega navale*.

Dopolavoro je iskoristio realizaciju inicijative Costanza Ciana, odnosno narodne vlakove i učinio ih dijelom svoje ponude. Vlakovi su doživjeli veliki propagandni uspjeh, iako su se njima najviše koristili pripadnici višega građanskog sloja sa sjevera Italije.⁶²² Ipak, članovi OND-a imali su određene popuste na putovanja i prije uvođenja narodnih vlakova.⁶²³

Organizacija je imala vlastiti program ekskurzija, događanja i okupljanja, prateći godišnji fašistički kalendar. Tijekom obilježavanja nacionalnih blagdana i raznih manifestacija kojima se slavio fašistički režim aktivno je uključivano i opatijsko stanovništvo koje je poticano na zajedništvo i aktivno sudjelovanje u događanjima, bilo da se radilo o stavljanju talijanskih zastava na kuće, sudjelovanju u sportskim natjecanjima, zborovima, slušanju fašističkih govora

⁶²⁰ de Grazia, 1981: 184.; Berrino, 2011: 227–230.

⁶²¹ de Grazia, 1981: 183.

⁶²² Berrino, 2011: 227–230.

⁶²³ de Grazia, 1981: 180.

i slično. Jednako tako, nastojalo se organizirati događanja koja bi podsjetila na lokalne tradicije, oživjela folklor i time ojačala poveznicu puka i međusobno i s fašističkim vođama.⁶²⁴ Nastojala se razviti nacionalna talijanska tradicija i kultura te su se provodile razne aktivnosti i manifestacije koje je organizirao OND. Održavale su se smotre napjeva Italije, primorske fešte i slična događanja.⁶²⁵ Izleti su bili vrlo popularni jer su ljudima pružali odmor, zabavu i novo iskustvo.⁶²⁶

Tijekom tridesetih godina česte su bile razmjene putnika između Njemačke i Italije. Nationalsocijalisti su organizirali brojna edukativna putovanja u Italiju kako bi se upoznali sa tekovinama fašizma. Putovanja su postala češća kada je 1933. godine na vlast došao Hitler, a Italiju su posjećivali njemački studenti, političari, istraživači, državni službenici. Njemačka organizacija *Kraft durch Freude* (KdF) osnovana je upravo po uzoru na talijansku organizaciju *Opera Nazionale Dopolavoro*. Godine 1937. potpisan je ugovor između Tullija Cianettija, predsjednika Talijanske fašističke konfederacije industrijskih radnika, i Roberta Leya, glavnog vođe organizacije KdF prema kojem su njemački dopolavoristi mogli posjetiti bilo koje talijansko odredište. Do 1939. godine zabilježeno je da je 145 000 Nijemaca došlo u Italiju te je turizam tako pomogao u zbližavanju dviju zemalja.⁶²⁷

Organizacija Dopolavoro bila je važna za razvoj opatijskog turizma jer su mnogi ogranci te organizacije u drugim talijanskim gradovima organizirali turističke izlete za svoje članove u novoosvojena područja Italije pa su tako imali priliku putovati i boraviti i na opatijskom području. Realizacija tih putovanja, osim rekreacije, zabave i ispunjavanja slobodnog vremena pripadnika tih organizacija, značila je i upoznavanje talijanskog stanovništva s novijim dijelovima njihove države, stvaranje nacionalnog zajedništva, a važan je bio i segment povećanja kretanja turista i gospodarski profit. Opatiju su nerijetko posjećivali i tamo boravili članovi raznih organizacija Dopolavoro iz raznih dijelova Italije. Pri dolasku bi ih dočekaio lokalni Dopolavoro te ih upoznao sa sadržajima i prostorom Opatije. Mnogi članci iz onog vremena svjedoče o dolasku raznih dopolavorističkih organizacija iz raznih gradova Italije.

⁶²⁴ Berrino, 2011: 227–230.

⁶²⁵ Abbazia e la Riviera del Carnaro, 1937., „Nuovo impulso del Regime alle attività turistica”, br. 8, str. 1.

⁶²⁶ Dopolavoro je organizirao i posebna putovanja za mlade bračne parove s određenim popustima, zatim posjete raznim svetištima i organizirana hodočašća za rimokatoličke vjernike. Tridesetih godina posebno su se posjećivala marijanska svetišta jer je vlast takvu vrstu putovanja prepoznala kao važan pokretač kretanja talijanskog stanovništva. Stoga je 1934. godine osnovana organizacija *Opera Romana Pellegrinaggi* s ciljem organizacije putovanja za hodočasnike koji su željeli posjetiti domaća i inozemna vjerska središta. Posebnu dobit imali su privatni operateri koji su sudjelovali u organizaciji takvih izleta, posebno oni koji su uspjeli uspostaviti stabilan odnos s fašističkim institucijama i Dopolavorom. Berrino, 2011: 227–230.

⁶²⁷ Berrino, 2011: 233. i 234.

Tako su Opatiju tijekom 1932. godine posjetili članovi i osoblje organizacije iz Rima za koje su pripremljene razne aktivnosti, iz Ravenne je također došla skupina dopolavorista kao i iz Biella, Milana, Ancone, Torina,⁶²⁸ Verone, Trsta, Modene.⁶²⁹

Zahvaljujući intenzivnoj propagandi pokrajinskog Dopolavora, u Opatiju su stigli predstavnici drugih dopolavorističkih organizacija, odnosno pokrajinskog Dopolavora iz Arezza, Vicenza, Ancone, Modene, Monze i drugih gradova. Tijekom ljeta stigle su brojne grupe dopolavorista, a posebno se naglasio dolazak njih 3 000 iz Trsta.⁶³⁰ Godine 1938. u Opatiju su stigli izletnici u organizaciji OND-a iz Verone i Vicenze te Brescie.⁶³¹ U poglavlju rada koje analizira promoviranje Opatije kao talijanskog turističkog odredišta navedeni su preostali posjeti dopolavorističkih organizacija iz raznih dijelova Italije, posebno tijekom tridesetih godina (Tablica 2.). Među članovima Dopolavora u različitim gradovima postojala je „bratska” solidarnosti. Pri dolasku grupe dopolavorista iz jednoga grada u drugi organizirali bi se doček i razne aktivnosti za goste drugih organizacije.⁶³²

U Opatiji se u rujnu 1936. godine održavalo veliko okupljanje svih dopolavorističkih organizacija iz Rijeke i cijele Kvarnerske pokrajine. Bilo je oko 5 000 sudionika, a pokrajinski Dopolavoro pobrinuo se za organizaciju cijele manifestacije i planiranje raznih aktivnosti. Planirane su razne sportske i glazbene manifestacije te ples na otvorenom. Tom prigodom proslavila se i manifestacija *Festa dal Uva* na kojoj su bili organizirani razni štandovi sa groždem. Tom su prilikom u Opatiju došli brojni gosti iz Trsta, ali i strani turisti kako bi sudjelovali u jesenskim manifestacijama.⁶³³

Općina Opatija imala je svoj ogranak organizacije (*Dopolavoro Comunale di Abbazia*) koji je u skladu sa svojim mogućnostima organizirao različite aktivnosti za građanstvo. Organizacija je imala svoju filharmonijsku sekciju koja je održavala koncerte na otvorenom, a vodio ju je dirigent Edoardo Millo. Prvi takav koncert održan je početkom 1928. godine u

⁶²⁸ La Vedetta d'Italia, 24. srpnja 1932., „Arrivo di ospiti da Ravenna”, br. 175, str. 4.; Isto, 12. kolovoza 1932., „L'arrivo dei dopolavoristi milanesi – grande attività mondana in tutti i ritrovi”, br. 192, str. 4.; Isto, 11. rujna 1932., „Gita turistica del Dopolavoro di Biella”, br. 217, str. 6.; Isto, 6. studenoga 1932., „L'arrivo dei dopolavoristi torinesi”, br. 265, str. 6.

⁶²⁹ La Vedetta d'Italia, 26. svibnja 1934., „Il Dopolavoro di Verona ad Abbazia”, br. 124, str. 4.; Isto, 9. lipnja 1934., „Il Dopolavoro impiegati di Trieste ad Abbazia”, br. 136, str. 4.; Isto, 30. lipnja 1934., „Arrivo di gitanti da Roma, Ancona, Milano e Modena”, br. 154, str. 4.

⁶³⁰ La Vedetta d'Italia, 23. lipnja 1936., „L'attività turistica del nostro Dopolavoro Provinciale”, br. 149, str. 4.

⁶³¹ La Vedetta d'Italia, 3. lipnja 1938., „Una grande gita dell'O.N.D. di Verona e Vicenza”, br. 131, str. 4.; Isto, 6. rujna 1938., „Il Dopolavoro provinciale di Brescia ad Abbazia”, br. 211, str. 6.

⁶³² de Grazia, 1981: 183.

⁶³³ La Vedetta d'Italia, 19. rujna 1936., „Preparativi per il Raduno dopolavoristico e per la celebrazione della Festa dell'Uva ad Abbazia”, br. 224, str. 4.

kavani *Principe Umberto*, a kako su ondašnje novine zabilježile, izvodile su se skladbe Verdija, Popyja, Donizetija i mnogih drugih.⁶³⁴ Opatijski Dopolavoro imao je bogatu sportsku aktivnost i sudjelovao je u mnogim sportskim aktivnostima i organizaciji raznih natjecanja, zatim biciklizmu, utrkama na planini Učki, nogometnim utakmicama i slično.⁶³⁵

Tijekom fašističke subote, kada su se sastajale razne fašističke organizacije, organizirali su se sastanci, predavanja i održavale razne manifestacije, nastojalo se potaknuti članove lokalne sekcije Dopolavora na poduzetnost i aktivnije djelovanje na području općine i za potrebe opatijskog turizma.⁶³⁶

Pokrajinski Dopolavoro bavio se propagandnim pitanjima i svojim djelovanjem i promocijom Opatije u ostalim područjima Italije radi privlačenja što većeg broj dopolavorista iz drugih talijanskih gradova.⁶³⁷ Postoje i zabilješke o tome kako je pokrajinski Dopolavoro na otvorenom prostoru opatijske tržnice prikazivao film koji je sadržavao nacionalnu propagandu.⁶³⁸ Godine 1937. na otvorenom je organizirana Nacionalna izložba fotografija dopolavorista amatera (*Mostra nazionale fotografica per dopolavoristi dilettanti*) koju su organizirali pokrajinski Dopolavoro iz Rijeke u suradnji s Pokrajinskim tijelom za turizam (EPT).⁶³⁹ Održavale su se i razne manifestacije pokrajinskog Dopolavora tijekom kojih su bile organizirane razne zabavne i kulturne aktivnosti za članove.⁶⁴⁰ Godine 1930. pokrajinski tajnik Luigi Moretti sazvao je sastanak fašističkih sindikata Opatije, predstavnika sindikata osoblja hotela, a radi rasprave o osnivanju novog Dopolavora za njihove zaposlenike (*Dopolavoro albergo e mensa*). Organizacija se u početku koristila prostorima fašističkih sindikata, a članovi Upravnog savjeta novog Dopolavora bili su: tajnik Giuseppe Battistella, savjetnik Abba Giorgio, ekonom Fedele Fabbris te savjetnici Gloria Lanza, Giovanni Zompetti, Antonio Boaria, Marco Matosich.⁶⁴¹ Dopolavoro za osoblje hotela (*Opera Nazionale Dopolavoro di Categoria Personale Alberghiero di Abbazia*) svake je godine imalo svoju dvodnevnu zabavu uz razne sportske sadržaje.⁶⁴² U sjedištu Fašističkog sindikata osnovana je i menza za konobare

⁶³⁴ La Vedetta d'Italia, 11. siječnja 1928., „I primo concerto della sezione filarmonica del Dopolavoro”, br. 9, str. 4.; Isto, 13. siječnja 1928., „I primo concerto del Dopolavoro”, br. 11, str. 4.

⁶³⁵ La Vedetta d'Italia, 24. ožujka 1938., „Attività sportiva del Dopolavoro”, br. 71, str. 4.

⁶³⁶ La Vedetta d'Italia, 19. siječnja 1937., „Il sabato fascista ad Abbazia”, br. 16., str. 4.

⁶³⁷ La Vedetta d'Italia, 23. lipnja 1926., „L'attività turistica del nostro Dopolavoro Provinciale”, br. 147, str. 4.

⁶³⁸ La Vedetta d'Italia, 18. svibnja 1928., „Proiezioni cinematografiche dell'O.N.D.”, br. 118, str. 4.

⁶³⁹ Abbazia e la Riviera del Carnaro, 1937., „Ripresa”, br. 3. i 4., str. 1.

⁶⁴⁰ La Vedetta d'Italia, 21. travnja 1936., „Una grande manifestazione dopolavoristica provinciale – Il concerto dell'Opera Nazionale Balilla”, br. 96, str. 4.

⁶⁴¹ La Vedetta d'Italia, 4. veljače 1930., „Nuovo Dopolavoro albergo e mensa”, br. 29, str. 4.

⁶⁴² La Vedetta d'Italia, 4. kolovoza 1934., „La festa del personale alberghiero”, br. 184, str. 4.

i osoblje hotela u prizemlju zgrade Palazzo Mandria, a tu se radilo se o humanitarnoj akciji jer je menza bila namijenjena osoblju koje si zbog teže financijske situacije nije moglo priuštiti obroke u javnim restoranima. U svojoj menzi mogli su dobiti obrok za 3,50 lira, što tada nije bila visoka cijena, a nudila se zdrava hrana. Za osoblje koje si nije uopće mogu platiti obroke Dopolavoro je osigurao besplatne obroke uz posebne bonove. Inicijativu su pohvalile lokalne vlasti i na otvaranje prostora pristigli su mnogi opatijski uglednici i fašistički dužnosnici.⁶⁴³ U rujnu 1932. godine u Opatiji je otvoreno novo sjedište navedene organizacije.⁶⁴⁴

U siječnju 1937. imenovana je nova uprava OND-a. U općinski Dopolavoro imenovani su: predsjednik Gianni Fosco, zamjenik Giovanni Corrado, tajnik Romolo Della Mea te članovi Remigio Sussi, Alfonso D'Aria, Giovanni Bascotto. Imenovane su različite komisije koje su upravljale i vodile brigu o pojedinim područjima djelovanja općine. U Tehničku komisiju (*Commissione tecnica*) izabrani su: Paolo Nogera za zdravstvo, Paolo Contin za socijalna pitanja, Giuseppe Duca za narodnu (popularnu) kulturu, Gaetano Bressan za umjetničko obrazovanje, Emilio Gellner za ekskurzije, Damiano Gedressi za sport i Armando Pascotto za rekreaciju. U Dopolavoru za hotelijere Opatije izabrani su kao predsjednik Atilio Bradamante, zamjenik Giuseppe Batistella, tajnik Gino Vascotto, članovi Alberto Zanangolo, Giorgio Abba, Stefano Schmitzberger, Arturo Cottarelli te blagajnik Gani Francesco. Za rad u Tehničkoj komisiji imenovani su: Paolo Nogera za zdravstvo, Riccardo Zattera za socijalna pitanja i narodnu kulturu, Adolfo Bellani za fizičku edukaciju, Carlo Billich za ekskurzije, Nardin Edoardo za sport te Giovanni Berri za rekreaciju.⁶⁴⁵

U djelu *Vacanze di pochi, vacanze di tutti* naglašava se kako su unutar organizacije Dopolavoro odlasci na izlete i ekskurzije, fašistička propaganda i nacionalizam postali ista stvar.⁶⁴⁶ U prvim godinama postojanja organizacije provlačila su se dva osnovna cilja, odnosno rad na kulturnom i fizičkom razvoju radnika te buđenje nacionalnih osjećaja.⁶⁴⁷

⁶⁴³ La Vedetta d'Italia, 14. listopada 1930., „Incremento dell'attività sindacale nella Riviera del Carnaro – una mensa per il personale alberghiero”, br. 243, str. 4.

⁶⁴⁴ La Vedetta d'Italia, 15. rujna 1932., „L'inaugurazione della nuova sede del Dopolavoro Albergo e Mensa”, br. 220, str. 4.

⁶⁴⁵ La Vedetta d'Italia, 14. siječnja 1937., Nuovi Direttori dell'O.N.D., br. 12, str. 4.

⁶⁴⁶ Battilani 2001: 260–263.

⁶⁴⁷ Vigilante 2014: 40. i 41.

*

Organizacija OND osnovana je radi državnog kontroliranja slobodnog vremena radnika, zadirući na taj način u njihov privatni habitus. Kako bi se aktivnosti mogle odvijati prema zamisljima vladajućih fašista, osmišljavale su se mnogobrojne aktivnosti koje su radništvo trebale odvratiti od nepoželjnih misli. Jedna od važnijih aktivnosti bila je organizacija putovanja radnika. Organizacija je donekle doprinijela putovanju nižih slojeva društva koji si ni unatoč već navedenim popustima nisu mogli priuštiti putovanje po Italiji, a pogotovo ne u inozemna turistička odredišta.

Kao što je ranije konstatirano, Opatiju se u početku nastojalo promovirati kao idealno turističko odredište za talijansko stanovništvo. Međutim, turistička međuratna statistika jasno je pokazala da među posjetiteljima prednjače oni inozemni, dok je interes talijanskog stanovništva bio slabiji. Stoga je upravo organizacija OND imala veliki značaj pri organiziranju putovanja na Kvarner za posjetitelje iz starih talijanskih pokrajina. Mnogi ogranci organizacije iz sjevernih talijanskih gradova organizirali su svoja putovanja i izlete na opatijsko područje. Tijekom godina u Opatiju su pristizale mnogobrojne skupine radnika, čime su se Talijanima s Apeninskog poluotoka približili Kvarner i opatijsko područje. Za pristigle izletnike organizirani su dočeci i planirane razne aktivnosti.

Organizacija je na taj način unaprijedila poslovanje opatijskog turističkog odredišta, povećala broj talijanskih gostiju u Opatiji te pomogla u razvoju domaćeg turizma jer je talijanskom stanovništvu slabije platežne moći pružila mogućnost putovanja i odlaska na odmor.

7.2. MEĐUNARODNA DIMENZIJA OPATIJSKOG TURIZMA

*Stranci iz svih krajeva miješaju se jedni s drugima po raznim restoranima, pensionima i privatnim vilama; sunčaju se na kupalištima; zabavljaju se na čajankama i raskošnim večernjim zabavama do kasno u noći, a često i do zore. Na svakom koraku čut ćete sve moguće jezike: osim našeg, koji je odlično zastupljen, njemački, engleski, francuski, talijanski, poljski, češki i razne druge, a nećete naći ni jednog lokala u kojem poslugar ne govori srpsko-hrvatski!*⁶⁴⁸

⁶⁴⁸ Abbazia e la Riviera del Carnaro, 1939., „Par riječi o Abbaziji i Kvarnerskom zaljevu”, br. 5, str. 9.

Ovako je napisano u članku iz 1939. godine u kojem se opisuju putovanje, prelazak granice kod Rijeke i dolazak u *Abbaziju*. Iz opisa je očito da je Opatija i više od pola stoljeća od gradnje prvog hotela ostala međunarodno turističko odredište. Nove društveno-političke okolnosti nisu naštetile njezinu međunarodnom ugledu, makar se broj posjetitelja znatno smanjio. Iako se znalo da se u Opatiju pozivalo što više talijanskih gostiju jer se nastojalo stvoriti novo talijansko odmaralište u blizini granice, iz raznih podataka, članaka i statistika ipak se vidjelo da su se u Opatiju vraćali i u njoj boravili uglavnom gosti inozemne provenijencije.

Stranački tajnik Starace tridesetih je godina izjavljivao kako je međunarodni turizam nevažan u odnosu na nacionalni, no mnogi se nisu slagali s tim jer su shvaćali važnost priljeva stranih valuta u zemlju.⁶⁴⁹

Iako se govorilo o fašizmu koji će prodrijeti u sve dijelove društva, pojedinac ili grupa uvijek su gledali vlastite interese te se fašizam nije uspio toliko infiltrirati u turističku djelatnost. Pitanje međunarodnog turizma bilo je posebno osjetljivo. Talijani su željeli stvarati srdačne i gostoljubive odnose sa stranim turistima i turističkim organizacijama, no postojali su i pojedinci iz državnog vrha i turističke djelatnosti koji su razmišljali suprotno. Fašistička Italija tolerirala je djelovanje ogranka nekih od međunarodnih turističkih organizacija ili klubova i čak su se i njihove konferencije ponekad organizirale u Italiji. Politika je nevoljko donosila nepopularne odluke vezane uz turistički sektor. U pogledu međunarodnog turizma u Italiji, postojao je kontinuitet u odnosu na ranija vremena, što se svakako nije uklapalo u vladajuća fašistička načela. Italija se i u međuratnom razdoblju morala prilagođavati jer joj je zbog gospodarske krize priljev stranih turista i valuta bio itekako potreban. Povjesničar Bosworth smatra da se talijansko gospodarstvo i društveni život nisu prilagođavali visokoj politici.⁶⁵⁰

Prije Prvog svjetskog rata opatijsko su područje uglavnom posjećivali gosti porijeklom iz srednje Europe. Unatoč nastojanjima Kraljevine Italije i njezine Turističke uprave nakon Prvog svjetskog rata, talijanskom je stanovništvu Opatija kao turističko odredište bila relativno nepoznata jer su se u Italiji rano etablirala neka od vodećih turističkih mjesta na svijetu.

Prijeratni statistički podaci prikazuju da je, primjerice, 1910. godine Opatija imala ukupno 42 740 posjetitelja, od čega je 83,4 % gostiju bilo iz Austro-Ugarske, 16 % iz drugih europskih zemalja (Njemačka, Rusija, Srbija, Rumunjska, Francuska), a 0,6 % gostiju iz

⁶⁴⁹ Bosworth 1997: 6.

⁶⁵⁰ Bosworth 1997: 24.

zemalja izvan Europe, što znači da ni ranije nije bila utemeljena tradicija talijanskih dolazaka na istočnu obalu Istre.⁶⁵¹

Brojni podaci pokazuju da se u međuratnom razdoblju vrlo malo promijenilo u turističkoj organizaciji Opatije. Aktivnosti koje su se osmišljavale i izmjenjivale bile su prilagođene sezoni i željama gostiju, a mnoge su zadržane iz austrougarskog turističkog razdoblja. Tako je tijekom zime bilo uobičajeno održavanje plesova različite tematike po velikim hotelima, klasičnih koncerata lječilišnog orkestra, zabava različitih društava i organizacija. Tijekom proljeća aktivniji su bili sportski dijelovi programa pa su se organizirala natjecanja u raznim sportovima, a aktivnija je bila i kinematografija te posebno manifestacija Cvjetni korzo.⁶⁵² Ljeto je također bilo prigodno za sportska natjecanja, posebice nautičke sportove te organizaciju izleta u okolna mjesta i razne vrste razonoda na kupalištima.

Najviše događanja organiziralo se na terasi hotela *Quarnero* koji je svima bio omiljen te na obližnjem opatijskom Lidu⁶⁵³ koji je imao prostor za održavanje raznih događanja jer se sastojao od pješčane plaže, restorana, prostora za koncerte, zabavne aktivnosti i noćne zabave. Tijekom jeseni također su organizirana sportska natjecanja, proslave važnih državnih datuma i održavane su konferencije.⁶⁵⁴ Jedan primjerak programa događanja za ljetnu sezonu 1923. godine u Opatiji prikazuje kako se gostima tijekom ljetne sezone nudila razonoda uz koncerte romske glazbe, plesovi i noćne zabave uz morsku obalu, sportska događanja poput teniskih turnira, natjecanja u plivanju i biciklističkih utrka, prikazivanje filmova kod lokalnog kinematografa, razne zabave na temu Pariza ili dalekog Egipta, kostimirani plesovi i slično.⁶⁵⁵

Priroda opatijskog turizma nije se u većoj mjeri mijenjala, kako je to bio slučaj s društveno-političkom situacijom područja. Kao glavna privreda opatijskog šireg područja, za glavni cilj imala je stjecanje financijskih sredstava radi razvoja mjesta, podmirivanja postojećih troškova, obnove hotelske infrastrukture kao i ostale gradske infrastrukture. Neovisno o tome je li se radilo o talijanskim lirama ili bilo kojoj stranoj valuti, opatijskoj rivijeri, gdje je život bio skup i ispunjen mnogim dugovima, novac je bio prijeko potreban. Lokalnoj vlasti bilo je

⁶⁵¹ Blažević 1987: 144–146.

⁶⁵² Cvjetni korzo bila je manifestacija koje se održavala i prije Prvog svjetskog rata. Manifestacija je ponovno uvedena tijekom dvadesetih godina u proljetnim mjesecima, a svoj vrhunac i veliku posjećenost doživjela je tijekom tridesetih godina. Blažević-Radišić, 1995: 187.

⁶⁵³ U veljači 1924. godine, na inicijativu Sartorija i Pietra Strade, započeli su radovi oko izgradnje opatijskog Lida s namjerom održavanja mnogih kulturnih i zabavnih događanja. *La Vedetta d'Italia*, 14. veljače 1924., „Il „lido” di Abbazia”, br. 44, str. 4.

⁶⁵⁴ HMT-3006, „Abbazia – stazione climatica e balneare di primissimo ordine”, Carlo Baxa, Abbazia 1924., str. 32. i 33.

⁶⁵⁵ *La Vedetta d'Italia*, 7. lipnja 1923., „Nuovo programma festeggiamenti Abbazia 1923”, br. 135, str. 4.

važno uvijek iznova potvrđivati talijanski identitet i izražavati pripadanje Kraljevini Italiji te stvarati talijanski grad koji je imao većinsko hrvatsko stanovništvo i koji je bio u neposrednoj blizini jugoslavenske granice, no u turističkoj privredi situacija je bila fleksibilnija jer se znala važnost dovođenja stranih valuta u zemlju.

Iako se tijekom fašističkog razdoblja razvijaju ideje ispunjene ksenofobijom i pretjeranim naglašavanjem superiornosti svih segmenata talijanstva, u gospodarskim su pitanjima vladali drugačiji zakoni jer je teško krizno stanje u državi bilo dovoljno dobar razlog za zaobilaženje određenih fašističkih vrijednosti. Time se jasno pokazuje da se ustrajnost uvođenja fašističkih ideja u sve pore društva nije ostvarivala u praksi kako je bilo zamišljeno u teoriji. U Italiji su postojala i mnogo veća i starija turistička odredišta nego što je to bila Opatija i koja su kontinuirano i nakon rata i dolaska fašista na vlast prihvaćala turiste iz Europe i svijeta, kreirajući svoju turističku ponudu prema potrebama stranih turista o čijim je dolascima ovisio njihov gospodarski oporavak.

Hoteli su postupno obnavljani i ponovno otvarani te su mnogi imali stare vlasnike koji su bili stranci. Zadržani su sadržaji koji su i prvotno privukli goste iz zemalja srednje Europe, a dodavani su i novi u skladu s tadašnjom turističkom potražnjom, novim trendovima i zahtjevima novih gostiju jer su u kasnijim godinama dolazili pripadnici srednjeg društvenog sloja manje platežne moći i drugačijeg stila života i razonode.

Iako se pristupilo zapošljavanju talijanske radne snage i u turističkim mjestima u koja su uglavnom dolazili stranci, organiziralo se učenje stranih jezika i među talijanskim osobljem. Važnu ulogu u tome imao je lokalni Dopolavoro,⁶⁵⁶ a od 1926. godine ENIT je organizirao tečaj njemačkog jezika za hotelsko osoblje kako bi se što bolje sporazumijevali s gostima. Tečaj je bio nužan jer većina talijanskog osoblja nije znala strane jezike.⁶⁵⁷

U jednom članku iz 1925. godine navodi se kako se u Opatiji ponavljaju uvijek ista događanja te kako Opatija nema konkretan program kao i ostala turistička mjesta. Navodi se da su njezini sadržaji zastarjeli i da ne obuhvaćaju kino i kazalište,⁶⁵⁸ koji su posebno privlačili strane turiste i bili sastavni sadržaj ostalih turističkih mjesta. To je potaknulo otvaranje malog kazališta u hotelu *Regina* u kojem su se prikazivali i filmovi,⁶⁵⁹ a postojao je i kinematograf u sklopu hotela *Quarnero*.

⁶⁵⁶ HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo Opatija*, Ritagli giornali 1926-1927, „La mano d'opera straniera nel ramo alberghiero in Italia”, 19. kolovoza 1926., nepoznate novine (iz Rima)

⁶⁵⁷ *La Vedetta d'Italia*, 11. ožujka 1926., „L'ENIT per un corso di lingue”, br. 50, str. 4.

⁶⁵⁸ *La Vedetta d'Italia*, 5. veljače 1925., „Iniziative che falliscono”, br. 30, str. 4.

⁶⁵⁹ *La Vedetta d'Italia*, 16. listopada 1925., „Il teatrino di Abbazia”, br. 245, str. 4.

Prvih godina nakon obnove turističke infrastrukture i početka djelovanja opatijskog Lječilišnog povjerenstva uvidjelo se kako gospodarska obnova i vraćanje na stanje prije rata neće ići zamišljenom dinamikom. U odnosu na ranije razdoblje, razlike su se očitovale u promjeni turističke sezone sa zimske na ljetnu, a pojavila se i potražnja za novijim, modernijim sadržajima u turističkim odredištima. Također, broj gostiju značajno je opao, što je razumljivo jer se radilo o godinama neposredno nakon Velikog rata i u vrijeme gospodarske krize koja je zahvatila veći dio europskih zemalja.

Još jedna otežavajuća okolnost za bolji turistički promet bilo je porijeklo gostiju koji su je posjećivali. To su bili posjetioci iz zemalja srednje Europe, iz zemalja koje nisu bile izuzete od obaveze posjedovanja viza pri putovanju, dok su u druge, zapadnije dijelove Italije pristizali gosti iz zemalja u kojima nije trebala viza za putovanje, što im je olakšalo dolazak u Italiju (primjerice iz Engleske, Francuske, Nizozemske). Usto, konkurentna lječilišta i ljetovališta također su odmagala većem broju dolazaka stranih gostiju jer su u Jugoslaviji cijene karata za vlakove bile niže te se trebalo pozabaviti ozbiljnijim propagandnim pothvatima.⁶⁶⁰

Zanimljiv je podatak u kojem se kao primjer navode nekadašnji stalni opatijski gosti iz bivšeg austrijskog dijela Poljske koji su nakon Prvog svjetskog rata morali prijeći pet državnih granica i carinskih kontrola da bi stigli u Opatiju.⁶⁶¹ Unutar nekadašnje monarhije nisu trebali putovnice niti su bili prisiljeni na čekanje i carinske kontrole, a sada im je potreba za različitim provjerama i dokumentima na granici otežavala dolazak u Opatiju. Postojala su i drugačija tumačenja izvora problema u turizmu, poput zaključaka jedne od sjednica Udruženja opatijskih trgovaca i vlasnika hotela u kojima je kao glavni uzrok stagnacije u turizmu navedena gospodarska i društvena kriza zemalja iz kojih su dolazili turisti te u samoj Italiji. Spasonosno rješenje vidjelo se isključivo u privatnim inicijativama uz odgovarajuću financijsku potporu.⁶⁶²

Statistički podaci najviše govore o provenijenciji gostiju koji su dolazili u Opatiju. Jedan od važnijih događaja iz rane povijesti talijanske turističke Opatije dogodio se u kolovozu 1922. godine kada je nekoliko stotina Amerikanaca posjetilo Opatiju u sklopu krstarenja *A Summer Cruise Around The Mediterranean* koje je započelo isplovljavanjem iz luke u New Yorku početkom srpnja 1922., a koje je organizirala agencija *Thomas Cook and Son* koja je imala 10 podružnica i u Kraljevini Italiji. Za tu je prigodu opatijsko Društvo za povećanje

⁶⁶⁰ La Vedetta d'Italia, 1. ožujka 1928., „Per la rinascita di Abbazia”, br. 52, str. 2.

⁶⁶¹ Blažević, 1994: 146.

⁶⁶² La Vedetta d'Italia, 1. studenoga 1921., „Abbazia – grande adunanza per la rinascita della Riviera”, br. 257, str. 3.

prometa stranaca organiziralo i poseban odbor za doček koji su činili ljudi sa znanjem engleskog jezika,⁶⁶³ a u *Villi Angiolini*, sjedištu Turističke uprave, otvorena je ranije i besplatna knjižnica za strane turiste.⁶⁶⁴

Kad je riječ o statističkim podacima o turističkim posjetima Opatiji, u jednom članku iz novina *La Vedetta d'Italia* navodi se brojka od 4 419 turista u razdoblju od siječnja do kolovoza 1922. godine te se napominje da je to 1 000 turista više nego 1921. godine, što je bio veliki uspjeh jer je u ostalim talijanskim odmaralištima te godine zabilježen pad broja gostiju.⁶⁶⁵

Suprotno tome, u članku u listu *Pučki prijatelj*⁶⁶⁶ piše da je tijekom talijanske okupacije najveći broj turista zabilježen 1921. godine kada je Opatiju posjetilo 4 200 turista, dok je do kraja kolovoza 1922. godine pristiglo njih 3 680.⁶⁶⁷ Statistički podaci nastali krajem dvadesetih godina prikazuju pak da je u još ratnoj 1918. godini Opatiju posjetilo 1 610 turista, zatim ih je 1919. zabilježeno 782, 1920. godine 1 765, godine 1921. bilo ih je 3 806, a 1922. godine čak 7 502.⁶⁶⁸ Ako su statistički podaci točni, najmanji broj posjetitelja bio je 1919. godine, što ne čudi uzmu li se u obzir društveno-politička previranja navedene godine. Nepovoljne gospodarske i financijske prilike u cijeloj Europi bile su glavni uzroci smanjenog broja posjetitelja. Nije mnogo pomogla ni činjenica da su strane države različitim mjerama otežavale odlazak svojih državljana u inozemstvo kako bi turistički promet preusmjerili u korist domaćih turističkih odredišta.

Godina 1924. još je bila vrijeme obnove opatijskog turizma i tada su u dolascima prednjačili gosti iz Austrije, a slijedili su ih Mađari, Talijani, Čehoslovaci, Nijemci i Jugoslaveni. Idućih su se godina turisti iz ovih zemalja izmjenjivali na vodećim mjestima, ovisno o društvenim, političkim i gospodarskim uvjetima u navedenim zemljama i Europi općenito.

Broj gostiju povećao se sredinom dvadesetih godina, točnije 1925. godine kada je dostigao svoj vrhunac tijekom međuratnog razdoblja zahvaljujući određenim pomacima u gospodarskoj situaciji zemalja iz kojih su dolazili turisti. Tada je došlo do stabilizacije austrijske

⁶⁶³ *La Vedetta d'Italia*, 1. kolovoza 1922., „Gli americani ad Abbazia”, br. 177, str. 3.

⁶⁶⁴ *La Vedetta d'Italia*, 1. ožujka 1922., „Sala di lettura nella Villa Angiolina”, br. 48, str. 3.

⁶⁶⁵ *La Vedetta d'Italia*, 4. kolovoza 1922., „Movimento dei forestieri”, br. 180, str. 3.

⁶⁶⁶ *Pučki prijatelj* bio je glasilo hrvatskog katoličkog pokreta u Istri, a izlazio je u Krku (1899. – 1911.), Pazinu (1911. – 1920.), Trstu (1920. – 1922. i 1924. – 1928.)

⁶⁶⁷ *Pučki prijatelj*, 24. kolovoza 1922., „Propadanje naše rivijere”, br. 34, str. 3.

⁶⁶⁸ *Abbazia dalla sua fondazione al 1929*, 1929: 2.

i češke krune, a stanje gospodarstva u Mađarskoj i Poljskoj znatno se poboljšalo zahvaljujući zajmovima.⁶⁶⁹

Zabilježen je porast njemačkih gostiju radi promijenjenih ekonomskih uvjeta u zemlji. Naime, cijene u Njemačkoj porasle su i došlo je do velikih razlika u cijenama u zemlji i inozemstvu, što je potaknulo stanovništvo na turistički boravak izvan države.⁶⁷⁰

U kasnijim je godinama broj gostiju ponovno počeo opadati i morala se povećati aktivnost opatijske Turističke uprave. Kao što je navedeno, Talijanima je u tim godinama Opatija još uvijek bila relativno nepoznata i stoga je bio važan povratak starih gostiju.

Godine 1925. zabilježen je dolazak 42 723 turista u Opatiju, čime se skoro približila svojoj rekordnoj godini po posjetu turista, odnosno 1912. godini. Navedena godina bila je rekordna po dolasku turista i na području cijele Kraljevine Italije jer se obilježavao vjerski događaj Sveta godina. Kad je riječ o nacionalnosti turista, promijenila se situacija i najveći broj turista Opatija je primila iz Mađarske, a oni su i u idućoj godini zadržali prednost među statističkim podacima.⁶⁷¹

Najava Svete godine pozitivno je utjecala na turistički promet, ali to nije bio jedini čimbenik kojim se ostvario povećan dolazak turista. Rekordni posjet gostiju Italiji 1925. godine skupni je rezultat poboljšanih gospodarskih i društvenih uvjeta nakon rata, oživljavanja turističkih aktivnosti, obnove prometne infrastrukture, poboljšanja zdravstvenih uvjeta i, kad je riječ o Istri, postupnog uspješnog iskorjenjivanja malarije i tuberkuloze.⁶⁷² Zanimljivo je da je tijekom tridesetih godina izvanredno uvedena još jedna Sveta godina, no uspjeh u turističkom prometu iz prošlog desetljeća nije postignut. Iz tog vremena potječe zanimljiv komentar kako se u Italiju istovremeno moglo doći vidjeti papu i Mussolinija.⁶⁷³

Godine 1927. uslijedio je novi udarac za opatijski turizam – smanjen je broj gostiju, makar su i dalje najviše dolazili strani turisti, dok su talijanski zauzimali peto mjesto u statistikama. Mađari su preferirali dolazak u Opatiju još od vremena bivše Monarhije, a Opatija im je bila najbliže talijansko turističko odredište i prva etapa u daljnjem posjetu Italiji.⁶⁷⁴

⁶⁶⁹ La Vedetta d'Italia, 19. siječnja 1924., „Rinascita della Riviera”, br. 15, str. 4.

⁶⁷⁰ HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo*, kutija broj 12, Statistica del movimento turistico in Italia, anno 1924.

⁶⁷¹ HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo Opatija*, Statistiche comparative, tablica s podacima o broju turista po nacionalnosti za godine 1924., 1925., 1926.

⁶⁷² Kavrečić-Radošević, 2017: 35.

⁶⁷³ Sveta godina održana je 1933. godine. Bosworth, 1997: 17.; Bosworth, 2010: 436.

⁶⁷⁴ Abbazia e la Riviera del Carnaro, 1930., „Il movimento dei forestieri a Budapest e le relazioni turistiche con l'Italia”, br. 10., 11., 12. str. 47. i 48.

U Budimpešti je rasla popularnost Opatije. Kanadski putopisac Lovett Fielding Edwards svojim zapisom iz tridesetih godina svjedočio je o mađarskoj prisutnosti u Opatiji: *Mnogi domaći ljudi posjeduju pogranične putovnice za Rijeku i Opatiju (Abbazia). I ja sam onamo otišao kako bih proveo večer i - razočarao se. To je tamna strana razvoja turizma. U usporedbi s prekrasnom obalom Dalmacije, Opatija se doima poput noćne more. Mjesto je načičkano hotelima, restoranima i barovima; barovima, mislim, u kontinentalnom smislu, koji imaju siromašne kabaretne predstave, jeftina pića i Animierdamen. Sve podsjeća na poželjne gradove budućnosti gospodina Wellsa koje, nadam se, nikada neću vidjeti. No, čini se da se to mjesto silno sviđa Mađarima koji su ovdje glavni posjetitelji.*⁶⁷⁵ Čak su se i predstavnici mađarskih i talijanskih krovnih turističkih organizacija te predstavnici ministarstava sastajali radi dogovora o suradnji dviju zemalja i razvoju njihovih turističkih djelatnosti⁶⁷⁶, o čemu će se detaljnije raspravljati u nastavku rada.

Novi turistički rast zabilježen je 1928. godine i Mađari su nastavili dolaziti u najvećem broju. Do većih promjena u prometu stranaca došlo je 1929. godine kada su u dolascima prednjačili njemački gosti.⁶⁷⁷ Te se godine Opatija navodi kao mjesto s međunarodnim turizmom na 11. mjestu u Kraljevini Italiji po dolasku gostiju, na šestom mjestu prema broju dana boravka te na četvrtom mjestu po dolasku turista iz srednje Europe.⁶⁷⁸ Svjetska gospodarska kriza 1929. – 1933. godine umanjila je očekivani veći porast dolaska turista te su se brojke u statistikama ponovno smanjile. Prema ekonomskom povjesničaru Kindlebergeru, gospodarska kriza iz 1929. godine bila je dugotrajna i duboka jer se odnosila na svjetsku ekonomiju koja je bila vrlo nestabilna. Iako su uvijek postojale države koje su imale ulogu stabilizatora ekonomske situacije, tijekom dvadesetih godina nije bilo država koje su to mogle postati.⁶⁷⁹ Svjetska gospodarska kriza bila je dotad najveća kriza u kapitalističkim zemljama i pogodila je sve ključne grane gospodarstva. Europa je osjetila posljedice financijskog sloma u Sjedinjenim Američkim Državama, a krizu su prvo osjetile Njemačka i Austrija koje su kreditima bile vezane za američku državu.⁶⁸⁰ Gospodarske prilike dovele su do jačanja

⁶⁷⁵ Muzur, 2011: 115.

⁶⁷⁶ La Riviera del Carnaro, 1927., „Per lo sviluppo dei rapporti italo-ungheresi”, br. 9, str. 24 i 25.

⁶⁷⁷ HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo Opatija*, Statistiche comparative, tablica s podacima o broju turista po nacionalnosti za godine 1927., 1928., 1929.

⁶⁷⁸ HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo Opatija*, kutija broj 11, „Abbazia nel 1929”, 1930., str. 3.

⁶⁷⁹ Moggridge, 1981: 48.

⁶⁸⁰ Više o svjetskoj gospodarskoj krizi Moggridge, 1981: 52.; Dukovski, 1999: 33.

nacionalizama, a države su „gospodarskim nacionalizmom” nastojale zaštititi vlastite proizvode.⁶⁸¹ Tako se počeo poticati razvoj domaćeg turizma.

Tridesetih godina javile su se veće oscilacije u turističkom prometu. Godine 1930. nastavljen je rast broja turista, a s njime su rasle i nove nade u oživljavanje turističke sezone na prijeratne iznose. Od kraja 1928. godine ukinuta je viza na putovnicama iz Italije u Njemačku i obratno,⁶⁸² što je Nijemcima olakšalo putovanje na talijanski teritorij. Na početku tridesetih godina najviše turista dolazilo je iz Njemačke, a 1931. i 1932. ponovno pada broj turista.⁶⁸³ Porast broja gostiju 1930. godine objašnjavao se pojačanom opatijskom turističkom propagandom u zemljama srednje Europe te većim financijskim ulaganjima u turistički sektor,⁶⁸⁴ dok se pad idućih godina povezivao sa sveprisutnom svjetskom gospodarskom krizom. Usto, odluka o uvođenju 100 maraka za putovanje u inozemstvo u Njemačkoj i teška financijska situacija u Mađarskoj također su doprinijele padu broja gostiju. Uvođenje raznih aktivnosti tijekom ljeta u Opatiji donekle je poboljšalo situaciju, makar se kriza osjetila tijekom cijele godine. Ipak, unatoč krizi, Opatija se 1931. godine nalazila na drugom mjestu u Italiji po broju boravka turista, odmah iza Merana i ispred velikih turističkih odredišta poput Venecije i San Rema.⁶⁸⁵ Marpicati je u svom slikovitom turističkom vodiču naveo kako Kvarner posjećuju najviše Talijani iz Milana, Bologne i Rima, ali kako su talijanski posjetitelji u manjini jer većinu posjetitelja čine Hrvati, Austrijanci, Mađari, Nijemci, Poljaci i Čehoslovaci.⁶⁸⁶

Tek malo veći porast dogodio se 1933. godine, što je ujedno bio početak opadanja broja turista iz srednje Europe i jačanja domaćeg turizma, da bi već 1934. godine bilo zabilježeno najviše gostiju iz Italije, a isti trend nastavio se i 1935. godine.⁶⁸⁷ Najveći broj talijanskih gostiju za 1934. godinu objašnjavao se, kao što je ranije navedeno, obilježavanjem 10. godišnjice pripojenja Rijeke Kraljevini Italiji i svim aktivnostima i popustima koji su uvedeni tom prilikom za talijanske goste te poboljšanjem cestovnog i željezničkog prometa prema starijim dijelovima Italije. Talijanima su posebno bile privlačne određene aktivnosti poput Cvjetnog korza,

⁶⁸¹ Dukovski, 1999: 34. i 35.

⁶⁸² Pučki prijatelj, 13. rujna 1928., br. 37, str. 2, Njemačka i Italija ukinule vizum

⁶⁸³ HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo Opatija*, Statistiche comparative, tablica s podacima o broju turista po nacionalnosti za godine 1930., 1931., 1932.

⁶⁸⁴ HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo Opatija*, kutija broj 11, „Abbazia e Laurana nel 1930”, 1931., str. 2. i 3.

⁶⁸⁵ HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo Opatija*, kutija broj 11, „Abbazia e Laurana nel 1931”, 1932., str. 4.

⁶⁸⁶ Marpicati, 1931: 9.

⁶⁸⁷ HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo Opatija*, Statistiche comparative, tablica s podacima o broju turista po nacionalnosti za godine 1933., 1934., 1935.

kazališta na otvorenom, međunarodnih teniskih turnira i ostale manifestacije.⁶⁸⁸ Rast broja turista nastavio se i 1936.⁶⁸⁹ i 1937. godine kada je zabilježena brojka od 41 608 turista, ali i prednost u dolascima mađarskih gostiju.⁶⁹⁰ U godinama neposredno prije i za vrijeme rata opadao je broj gostiju, a u 1938.⁶⁹¹, 1939.⁶⁹² i 1940. godini najviše su dolazili talijanski gosti.⁶⁹³

Ista pojavnost zabilježena je u cijeloj Kraljevini Italiji. U prvim godinama 1920-ih zabilježen je rast, a rekordna je bila 1925. godina. Pad u turističkom prometu uslijedio je u iduće dvije godine, da bi početkom tridesetih godina bio zabilježen novi porast. Ipak, cjelokupni talijanski turistički promet bio je slabiji od njemačkog ili francuskog.⁶⁹⁴

Kad je riječ o vođenju statistike međunarodnog turističkog prometa, izostaju pouzdani podaci jer se moglo raditi o manipulaciji brojkama s obzirom na to da je režim nalagao vođenje statistike. Jednako tako, mijenjale su se metode prikupljanja podataka i otežana je potpuna usporedba tijekom godina. Ipak, dostupne statistike ukazivale su na stalan rast međunarodnih dolazaka, uz blagi pad 1935. godine koji je možda povezan sa sankcijama Lige naroda te od 1938. godine do poslije Drugog svjetskog rata.⁶⁹⁵ Statistički podaci navedeni u Tablici 3. jasno prikazuju kako su talijanski posjetitelji radije boravili u ostalim talijanskim turističkim područjima, a Kvarner je bio jedna od omiljenih odredišta stranih turista.

Statistika za promet turista tijekom međuratnog razdoblja daje različite vrijednosti koje se mijenjaju gotovo iz godine u godinu. Statistički podaci o stanju s ukupnim brojem turista ovisili su o brojnim promjenama u širem europskom kontekstu, dok su promjene u nacionalnosti gostiju s najvećim brojem dolazaka ovisile o specifičnim situacijama u pojedinim zemljama iz kojih su dolazili turisti. Godine 1926. u jednom članku navodi se kako je najveća prepreka za razvoj opatijskog turizma bila inozemna, posebice njemačka antipropaganda, zatim kriza francuske valute franka, što je izazvalo pad cijena u francuskim turističkim središtima, odluke jugoslavenske vlade koje su znatno olakšale dolazak turista u njihova odmarališta koja su

⁶⁸⁸ HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo Opatija*, kutija broj 11, „Abbazia e Laurana nel 1934”, 1935., str. 1–3.

⁶⁸⁹ HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo Opatija*, Statistiche comparative, tablica Statistica del movimento dei forestieri ad Abbazia durante l'anno 1936.

⁶⁹⁰ HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo Opatija*, Statistiche comparative, tablica Movimento forestieri 1937 – XV.

⁶⁹¹ HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo Opatija*, Statistiche comparative, tablica Statistica del movimento dei forestieri ad Abbazia durante l'anno 1938.

⁶⁹² HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo Opatija*, kutija broj 11, „Abbazia nel 1939”, str. 1.

⁶⁹³ HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo Opatija*, kutija broj 11, „Abbazia nel 1940”, str. 1.

⁶⁹⁴ Tizzoni 2017: 153.

⁶⁹⁵ Tizzoni 2017: 157.

predstavljala veliku konkurenciju onima talijanskima, pogotovo na obalama Kvarnerskog zaljeva, te ekonomska kriza ostalih zemalja.⁶⁹⁶

Talijanska turistička područja (tal. nazivi)	Talijanski turisti	Strani turisti
Stazioni idrominerali	3 397 480	120 562
Riviera Ligure	2 748 540	1 291 582
Staz. Balneari Toscana	1 887 296	84 209
Riviera Adriatica	2 833 878	422 985
Veneto Trentino	2 018 526	1 748 284
Riviera di Carnaro	60 631	502 989
Appennini	463 991	19 632
Staz. Balneari Lazio	179 770	4 211
Città d'arte	237 221	120 562
Lago di Garda	104 877	201 324

Tablica 3. Broj talijanskih i stranih posjetitelja po talijanskim turističkim područjima za 1931. godinu (preuzeto iz Dallari-Mariotti, 2006: 281.)

Italija se učestalo morala boriti protiv loše propagande koju su odašiljale susjedne i ostale europske zemlje koje su Italiju smatrale konkurencijom u utrci za što većim statističkim vrijednostima prometa stranaca. Tako je u svibnju 1925. godine izašao članak u kojem se navodi kako njemački i austrijski mediji sustavno rade na smanjenju turističkog prometa na opatijskom području šireći među svojim i ostalim stanovnicima vijesti o Opatiji kao malaričnom području te kako ismijavaju talijansko stanovništvo koje je živjelo na tom području. Kad je riječ o turističkoj djelatnosti, posebno se ističe loš rad talijanskog uslužnog osoblja radi nepoznavanja stranih jezika i nedostataka manira, zatim neuspjeh Talijana koji su vlasnici nekih od opatijskih hotela kao i velika kriza koja je izazvala prodaju velikih hotela. Primjedbe njemačkih i austrijskih medija shvaćene su kao napad na talijanski turizam te pokušaj preusmjeravanja stranih turista s područja Kvarnerske pokrajine, što bi itekako usporilo njezin daljnji razvoj.

⁶⁹⁶ La Vedetta d'Italia, 16. travnja 1926., „Facilitazioni turistiche nel Regno S.H.S.”, br. 90, str. 4.

Jednako tako, talijanski su mediji navedeno protumačili kao pokušaj smanjenja prometa stranih turista u Italiji u vrijeme Svete godine, kad je najviše stranaca željelo posjetiti talijansko tlo.⁶⁹⁷ Godinu dana kasnije njemački je tisak ponovno pisao u negativnom kontekstu o talijanskom turizmu, ovaj put o talijanizaciji područja sjevernog Jadrana i nasilju fašista nad njemačkim turistima na tom području. Budući da je u novoosvojenim talijanskim područjima još uvijek bilo napeto zbog stanovništva različitih nacionalnosti, u novinama se Nijemcima savjetovalo da ne putuju u Italiju jer fašisti pokazuju otvorenu mržnju prema strancima, posebno prema Nijemcima. Italija je predstavljena kao zemlja u kojoj se sustavno tlače njihovi sunarodnjaci na području sjevernog Jadrana i napominje se da bi odlazak u Italiju bio pozitivan samo kad bi se Nijemci trajno naseljavali na navedenom području i tako stvorili protutežu tamošnjem pridošlom talijanskom stanovništvu.⁶⁹⁸ Članak u Novom listu objavio je tekst njemačkog dopisnika koji savjetuje sunarodnjake da ne posjećuju talijanska turistička odredišta, uz preporuku da putuju u jugoslavenska.⁶⁹⁹

U drugoj optužbi u njemačkom tisku proziva se talijansku vlast zbog zabrane zapošljavanja stranih državljana u pograničnim područjima, što je talijanska vlast prikazala kao netočan navod jer prema Zakonu o zapošljavanju u pograničnim područjima Kraljevine poslodavac zbog sigurnosnih razloga ima pravo odbiti zaposliti stranog državljanina.⁷⁰⁰

Zanimljivo je da je na navedene članke u njemačkim novinama odgovorilo njemačko i austrijsko stanovništvo koje je na opatijskom području činilo pripadnike nacionalne manjine te branilo talijansku vlast od lažnih navoda njemačkih novina, a napomenuli su kako u fašističkoj Italiji žive u miru i da su njemački turisti dobrodošli.⁷⁰¹

U jednom članku iz veljače 1926. godine upozoravalo se na to da bi Mussolinijevi govori protiv njemačkog stanovništva i države mogli smanjiti broj njemačkih turista na području Julijske Venecije. Negativno ih se spominje upravo u kontekstu turizma, smatrajući ih smetnjom u talijanskim turističkim gradovima; ismijavaju se njihov izgled i način odijevanja te ih se promatra kao osobe koje iskorištavaju talijansko gostoprimstvo i štete talijanskim gradovima. Autor članka osuđuje Mussolinijevo ponašanje i napominje važnost njemačkog

⁶⁹⁷ La Vedetta d'Italia, 2. svibnja 1925., „Mene subdole”, br. 102, str. 4.; Isto, 7. svibnja 1925., „Italofovia”, br. 107, str. 4.

⁶⁹⁸ La Vedetta d'Italia, 23. siječnja 1926., „Propaganda ostile contro l'industria del forestiero” br. 19, str. 4.

⁶⁹⁹ Novi list, 30. ožujka 1927., „Naša rivijera: Stranci za naše Primorje”, br. 23, str. 3.

⁷⁰⁰ La Vedetta d'Italia, 30. siječnja 1926., „Falsi allarmi”, br. 25, str. 4.

⁷⁰¹ La Vedetta d'Italia, 10. veljače 1926., „La colonia austro-tedesca d'Abbazia protesta contro le diffamazioni dei giornali tedeschi”, br. 34, str. 4.; La Riviera del Carnaro, 1926., „Invereconda compagna contro l'Italia”, br. 2, str. 2.

turizma za razvoj talijanskoga gospodarstva kroz prihode koji dolaze iz turističke djelatnosti. Jednako tako, navodi se kako su mnogi Nijemci tijekom 1925. godine i obilježavanja Svete godine Italiju obilazili iz duhovnih pobuda te kako se ne mogu uspoređivati vanjšina čovjeka i način odijevanja s dubljim unutarnjim vrijednostima. Kritizira se Mussolinijev nastup prema njemačkim turistima kad se s druge strane znaju velike dobiti i koristi od posjeta Italiji i boravka stranih turista u talijanskim gradovima.⁷⁰²

Njemačka antipropaganda i apeliranje među svojim državljanima da ne posjećuju talijanska turistička mjesta zasigurno su utjecali na nedolazak gostiju iz Njemačke. Jednako tako, cijela Europa tada je prolazila tešku ekonomsku krizu koja se osjetila u svim zemljama iz kojih su pristizali turisti. Postoji i mišljenje da su uzrok tome i jeftinije usluge i niže cijene u Nici, što je odvrćalo goste od skupe opatijske rivijere.⁷⁰³

Talijani su također smatrali da njihovoj Opatiji posebno šteti negativna propaganda koja je dolazila iz Jugoslavije. U jednom članku navodi se kako države Male Antante (*Piccola Intesa*), odnosno Jugoslavija, Čehoslovačka i Rumunjska, na sve načine namjeravaju odgoditi odlazak turista u druge zemlje te ih privući na hrvatsku obalu i u Dalmaciju, a sve to u razdoblju priprema za obilježavanje važne proslave 10. godišnjice dolaska Rijeke pod Italiju kada se očekivao velik priljev turista i punjenje blagajne.⁷⁰⁴ Ista problematika utvrđuje se u članku koji je izašao nekoliko dana kasnije u kojem se zaključuje da članice Male Antante nastoje odvući njemačke i austrijske turiste iz talijanskih turističkih odredišta. Ipak se iznosi da Opatiji to ne šteti zbog mnogobrojnih privlačnih aktivnosti i sadržaja, ali se kao glavni problem ističu cijene smještaja koje su više u odnosu na one u jugoslavenskim turističkim odredištima.⁷⁰⁵

Nadalje, u zagrebačkom listu *Morgenblatt* od kolovoza 1934. godine piše da je Opatija ukinula svoju poznatu malu tramvajsku željeznicu zbog slabog turističkog razvoja i manjka gostiju te prodala vagone u Ljubljani. U listu *La Vedetta d' Italia* opovrgavaju tu vijest, navodeći da je tramvaj ukinut zbog uvođenja modernijeg i isplativijeg prijevoznog sredstva, odnosno autobusa.⁷⁰⁶

⁷⁰² Pučki prijatelj, 11. veljače 1926., „Izrabljivanje talijanske gostoljubivosti”, br. 7, str. 1. i 2.

⁷⁰³ Istarska riječ, 18. ožujka 1926., „Iz Opatije – naše prilike”, br. 11, god. 4., str. 2

⁷⁰⁴ La Vedetta d'Italia, 14. veljače 1934., „Nuovi e urgenti aspetti del nostro problema turistico - L'accordo concluso dalla P.I. è diretto contro Abbazia?”, br. 38, str. 4.

⁷⁰⁵ La Vedetta d'Italia, 17. veljače 1934., „Dopo gli accordi politici delle Piccola Intesa – sistemare la situazione dell' industria alberghiera della nostra Riviera”, br. 41, str. 4.

⁷⁰⁶ La Vedetta d'Italia, 28. kolovoza 1934., „Le solite diffamazioni della stampa jugoslava sulle nostre stazioni turistiche”, br. 203, str. 4.

Godine 1925. austrijski tisak, najviše *Der Morgen* i *Neue Freie Presse* iz Beča, želio je upozoriti svoje građane na potencijalnu opasnost od infekcije malarijom u Italiji, uključujući istarski obalni turizam. Takvi natpisi izazvali su pravu paniku. Za austrijske, njemačke, mađarske, češke i ostale turiste iz srednje Europe malarija je bila egzotična bolest, što je izazvalo oprez pri odabiru morskih turističkih destinacija. Nakon intervencije talijanskog Ministarstva vanjskih poslova te nacionalne i pokrajinske turističke udruge, austrijski tisak odbacio je prethodne tvrdnje i zaključio da su *u Italiji zdravstveni uvjeti izvrsni*.⁷⁰⁷

Unatoč mnogim nepovoljnim uvjetima, tražio se najbrži način gospodarskog oporavka Opatije. Nova talijanska turistička uprava preuzela je stare ideje i nastojala ih realizirati u novoj državi. Znajući da je Opatija u bivšoj državi prosperirala i ubrzano se razvijala, smatrali su da bi trebalo obnoviti neke projekte i uvesti sadržaje koji bi ponovno privlačili goste. Zimi su gosti najviše dolazili tijekom proslave Božića i Nove godine, dok je u ostalim zimskim mjesecima nedostajalo sadržaja i mnogi su hoteli bili zatvoreni zbog visokih troškova održavanja i lošeg prometa.

Edoardo Ciubelli, konzul TCI-ja u Opatiji, jedan od članova Turističke uprave te član uprave opatijskog PNF-a, polovicom 1927. godine iznio je stav kako je smanjen broj gostiju u odnosu na predratno doba logična posljedica izmijenjenih društveno-političkih prilika i nastanka novih granica u Europi. Po njemu, za Opatiju je važno oživljavanje zimske turističke sezone kakva je nekada bila, a pritom je naglasio važnu ulogu hotelijera i vlasnika ugostiteljskih objekata koji svoje smještajne i uslužne objekte moraju otvoriti i ponuditi i tijekom zimskih mjeseci, uz pristupačne cijene. Usto, smatrao je potrebnim pojačati kulturni program Opatije tijekom zimskih mjeseci kao i propagandne aktivnosti prema turističkim uredima u inozemstvu.⁷⁰⁸

Giulio Lang, direktor Putničkog ureda i turizma ENIT-a u Rijeci, turističku krizu na području Kvarnera objašnjavao je mnogobrojnim promjenama, a posebice variranjem domaćih i stranih valuta. Kao i Ciubelli, zalagao se za oživljavanje zimske turističke sezone. Napredak za opatijski turizam vidio je u gradnji novih prometnica i oživljavanju prijeratnog tipa turističke ponude gdje bi zajednički surađivali opatijski hotelijeri i liječnici. Time bi se vratio veliki broj nekadašnjih gostiju iz srednje Europe poput *austrougarske aristokracije, rumunjskih bojara, poljskih i čehoslovačkih bogataša*. Lang je shvaćao da bi dolazak slavni osoba i pripadnika

⁷⁰⁷ Kavrečić-Radošević, 2017: 30.

⁷⁰⁸ La Vedetta d'Italia, 29. srpnja 1927., „Per la stagione invernale di Abbazia”, br. 179, str. 2.

kraljevskih kuća mogao ponovno postati formula uspjeha i talijanske Opatije te se zalagao za jačanje opatijskog ugleda u medijima i inozemstvu pozivanjem poznatih talijanskih osoba iz raznih društvenih područja (novinara, liječnika, umjetnika, pisaca, glazbenika, političara) te članova kraljevske i ostalih imućnih talijanskih obitelji. Za Langa je ključ opatijskog ranijeg turističkog uspona bio u prezentacijama domaćih i stranih liječnika o vrijednostima kvarnerskog podneblja i vegetacije na brojnim sveučilištima srednje Europe.⁷⁰⁹

Turistička uprava, Propagandni ured Sekcije za hotele i turizam i neki hotelijeri surađivali su na osmišljavanju određenih projekata koji bi privukli goste i u zimskim mjesecima. Primjerice, u sklopu hotela Regina otvoren je zimski vrt koji je gostima bio na raspolaganju tijekom boravka u zimskim mjesecima.⁷¹⁰

Bilo je potrebno ponovno ojačati i lječilišni aspekt turizma. Jedan od uspješnijih sadržaja koji se razmatralo obnoviti bila je hidroterapija *Arciduca Lodovico Vittorio*, zamisao međunarodnog društva *Wagons Lits* nastala 1904. godine i realizirana pred Prvi svjetski rat u blizini hotela *Regina*. Strani gosti uživali su u njezinim kupkama s morskom vodom, valovima i hladnom i toplom vodom te ostalim sadržajima. Aktualna talijanska Turistička uprava stoga je smatrala nužnim obnoviti zdanje u suradnji s društvom *Società Veneziana del Grandi Alberghi*, odnosno njezinom Sekcijom za kvarnersko područje.⁷¹¹ Zamisao nije ostvarena jer u Italiji svijest o hidroterapiji kao jednom od sadržaja turističkog sektora nije bila toliko razvijena i država nije ostvarila sve svoje mogućnosti na tom području.⁷¹² Predlagalo se i pretvaranje hotela *Quarnero* u Kursaal,⁷¹³ mjesto namijenjeno opuštanju, zabavi gostiju uz brojne sadržaje poput restorana, prostora za koncerte i slično,⁷¹⁴ no kada se o tome raspravljalo na sjednici, povjerenik prefekta La Medica naglasio je postojanje problema u vezi s pravnim pitanjima.⁷¹⁵

Opatijska općina ponovno je pokrenula planove u vezi s izgradnjom žičare od obalnog pojasa do planine Učke.⁷¹⁶ Radove je trebala provesti tvrtka iz Milana *La Compagnia Italiana*

⁷⁰⁹ La Riviera del Carnaro, 1927., „La crisi della stagione invernale della nostra Riviera – cosa si dovrebbe fare per rimediarla”, br. 2, str. 2. i 3.

⁷¹⁰ La Vedetta d'Italia, 2. studenoga 1930., „Il ripristino della stagione invernale – una coraggiosa iniziativa degli enti turistici della Riviera del Carnaro”, br. 259, str. 2.; Isto, 6. studenoga 1930., „La festa della Vittorie – Inaugurazione del Giardino d'Inverno”, br. 263, str. 4.

⁷¹¹ La Vedetta d'Italia, 12. studenoga 1925., „Per un grande stabilimento idroterapico”, br. 268, str. 4.

⁷¹² La Riviera del Carnaro, 1926., „Per la talassoterapia italiana”, br. 7, str. 8.

⁷¹³ Detaljnije o navedenom projektu u Vahtar-Jurković, 2008: 50.

⁷¹⁴ La Riviera del Carnaro, 1926., „Febbrile attività dell'Azienda Autonoma”, br. 11, str. 11. i 12.

⁷¹⁵ La Vedetta d'Italia, 12. svibnja 1927., Importanti discussioni nella seduta dell'Azienda Autonoma, br. 112, str. 4.

⁷¹⁶ Zbog porasta broja gostiju i sve snažnijeg razvoja liburnijske obale niknula je ideja prometnog povezivanja Lovrana i planine Učke zupčanom željeznicom kakve su tada postojale u alpskim turističkim odredištima. Radilo se o projektu gradnje željeznice na parni, kasnije električni pogon duge 10 kilometara koja bi predstavljala posebno

Funivie Elettriche, a prema planovima tvrtke *Ditta Ing. L. Znegg & C.o.* iz Merana. Planirana je gradnja žičare duge šest kilometara za najviše 16 osoba za vrijeme od 20 do 25 minuta te po cijeni od 15 lira, uz 30 posto popusta za stanovništvo koje živi na području općine.⁷¹⁷ Uspinjača je trebala povezati morsku obalu s planinskim područjem na 1 200 metara nadmorske visine. Trebao se izgraditi i novi luksuzni hotel (uz već postojeće planinsko sklonište *Duchesa d'Aosta*), sa 120 soba, 60 kupaonica i sanatorijem. Dobit od navedenog hotela prema tadašnjim procjenama iznosila je oko 750 000 lira, a od uspinjače 1 198 250 lira.⁷¹⁸

U Rijeci je 1931. godine osnovano Društvo za izgradnju planinske željeznice (*Società Anonima della Funivia del Monte Maggiore*), koja bi, izgrađena po tadašnjim planovima, bila najdulja u tadašnjoj Italiji. Postojala su dva projekta izgradnje žičare na opatijskom području. Jedan je izradio inženjer Vincenzo de Terzi 1927. godine i, prema njegovu nacrtu, žičara je trebala ići od Lovrana do Učke, do nadmorske visine od 1 386 metara, dok bi duljina žičare iznosila 5 588 metara. Drugi plan ponudio je inženjer F. Gnadlinger 1931. godine, a njegovo rješenje imalo je tri inačice jer je ponudio izbor među trima mjestima u blizini Opatije. Prva inačica bila je duga 5 770 metara i kretala bi iz Lovrana, druga je imala 4 635 metara i kretala bi iz Medveje, a treća od 3 170 metara počinjala bi u Mošćeničkoj Dragi.⁷¹⁹ Projekt nikada nije realiziran, iako se smatrao prijeko potrebnim za oživljavanje opatijskog turizma i povratak na predratnu situaciju.

U stanju gospodarske krize i loših rezultata u vezi s prometom stranaca, lokalna opatijska vlast svoj je boljitak vidjela i u otvaranju kockarnice u Opatiji.⁷²⁰ Budući da je kronično nedostajala financijska potpora središnje vlasti te da prihodi od turističkog prometa nisu zadovoljavali sve troškove i potrebe odredišta, sredinom dvadesetih godina došlo se na ideju otvaranja kockarnice u Opatiji, a o svim su radovima trebale odlučivati lokalna općinska

atraktivnu i jedinstvenu turističku ponudu. Tijekom 1911. godine na Vojaku, najvišem vrhu Učke, izgrađen je vidikovac, no glavni problem predstavljali su visoki troškovi i neisplativosti. Iako je Ministarstvo željeznica ranije dalo dozvolu bečkoj građevinskoj tvrtki *Unionbaugesellschaft* za odrađivanje tehničkih predradnji u roku od godinu dana, financijska pomoć Pokrajinske vlade Markgrofovije Istre i Namjesništva u Trstu nikad nije pristigla te ideja nikad nije postala stvarnost. Naša sloga, 21. listopada 1909. „Voloski kotar – Uspinjača iz Lovrana na Učku”, br. 43, str. 2.

⁷¹⁷ La Vedetta d'Italia, 20. prosinca 1925., „La Funiva sul Monte Maggiore”, br. 302, str. 4.

⁷¹⁸ HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo Opatija*, kutija 10, dokument o izgradnji žičare na Učki, 25. veljače 1925.; HR-DARI-472, *Općina Opatija*, Verbali sedute 1924-1926, Zapisnik sjednice Općinskog vijeća od 10. prosinca 1925., str. 272. i 273.

⁷¹⁹ Blažević 1987: 228. i 229.

⁷²⁰ U Opatiji je prije rata postojala kockarnica od 1911. godine *Casino de Paris* zbog strane bogate klijentele, no već 1913. godine prestala je s radom zbog zabrane kockanja. Kockarnicu je držao talijanski poduzetnik Locatelli. Blažević 1987: 153.

vlast i Turistička uprava, uz prethodno odobrenje središnje vlade u Rimu.⁷²¹ Budući da općina nije imala dovoljno gostiju ni prihoda, to su smatrali dobrim izlazom iz krize. Na sjednici Lječilišnog povjerenstva u ožujku 1925. godine raspravljalo se o tome. Za uvođenje kockarnice zalagali su se Bellani i Strada koji su smatrali da bi to moglo napraviti Društvo za razvoj klimatskog lječilišta i kupališta iz Milana koje se već obvezalo da će, ako se dobije dozvola za otvaranje kockarnice, pridonijeti podmirivanju troškova za oglašavanje u iznosu od 100 000 lira.⁷²² Također, krajem 1926. godine u novinama *Pučki prijatelj* pisalo se o planovima otvaranja igračnice ili kockarnice u Opatiji.⁷²³ Ipak, središnja vlast je 1928. godine zabranila otvaranje kockarnice u lječilištima, a dozvolu je imao samo San Remo⁷²⁴ sve do 1936. godine, kada je dozvolu za otvaranje kockarnice dobila i Venecija.⁷²⁵

Članovi Udruženja trgovaca i hotelijera Voloskog-Opatije sastali su se radi prikupljanja potpisa za projekt otvaranja kockarnice u Opatiji, a apel je trebalo uputiti središnjim vlastima.⁷²⁶ Memorijal iz 1928. godine prikazuje probleme opatijske rivijere nastale radi smještaja na talijanskoj granici i konkurencije u drugim zemljama poput Jugoslavije. Opatijska situacija uspoređuje se s onom pograničnog turističkog mjesta San Rema.⁷²⁷

Navodi se da se u Opatiji nalaze čak povoljniji uvjeti za razvoj kockarnice nego što je to slučaj u San Remu. Otvaranje kockarnice opravdava se velikom prilikom za opatijske hotelijere kojima bi se povećao broj posjetitelja te za Općinsku i Turističku upravu koje bi dobivale naknade od koncesionara. Prefekt je primio molbu Fašističke sekcije turizma u Opatiji sa šezdesetak potpisa mnogih hotelijera, trgovaca, vlasnika pansiona te članova lokalnog sindikata za liječnike. Memorijal koji su napisali pripadnici općina Volosko-Opatija i Veprinac

⁷²¹ La Riviera del Carnaro, 1925., „Per un Casino di giuoco”, br. 2, str. 5.

⁷²² HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo Opatija*, Verbali sedute 1925 1926 e 1927, Verbale di sedute del Consiglio di Direzione, br. 290, str. 20.

⁷²³ Pučki prijatelj, 23. prosinca 1926., Iz Opatije, br. 52, str. 6.

⁷²⁴ Istarska riječ, „Iz Opatije – pitanje igračnice”, 16. veljače 1928., br. 7, god. 6., str. 4.

⁷²⁵ Iako je u prvo vrijeme projekt otvaranja kockarnice bio zabranjen i za Veneciju, središnja vlast nije više mogla davati doprinose Veneciji i dozvoljeno je otvaranje kockarnice. Međutim, zbog suprotnosti s fašističkim etičkim načelima, u kockarnicu nisu smjeli ići Talijani i služila je isključivo stjecanju novčanih sredstava za spas turističkog sektora u Veneciji, Longo 2004: 225.

⁷²⁶ HR-DARI-008, *Riječka prefektura*, kutija 29, dokument br. 48/2, 25. siječnja 1928.

⁷²⁷ U San Remu je početkom siječnja 1905. godine otvoren Kursaal. To je bilo kazalište u kojem su se organizirale zabave, prijemi, predstave i koncerti. Prakticiralo se kockanje, kao i u većini turističkih gradova, bez službenog odobrenja ili samo uz odobrenje lokalnih uprava. Godine 1927. inženjer Pietro Agosti postao je gradonačelnik mjesta i zahtijevao je intervenciju samog Benita Mussolinija. Uspio je Kraljevskim dekretom br. 2448 od 22. prosinca 1927. godine službeno dobiti odobrenje središnje vlasti za otvaranje kockarnice i uvođenje legalnog odvijanja igara na sreću. Casino u San Remu službeno je otvoren u siječnju 1928. godine. Koncesija je službeno dana društvu Società Anonima Casinò Municipale di Sanremo.
http://www.partecipiamo.it/Arte_architettura_foto/liberty_sanremo_00010.htm

navodio je kako se žele uvesti velike promjene. Prefekt je namjeravao predložiti određene mjere središnjoj vlasti, a u skladu s donesenim zakonskim dekretima.⁷²⁸ U veljači 1940. godine riječki prefekt Testa u promemoriji za ministra narodne (popularne) kulture Alfiera naveo je tešku situaciju u Opatiji i prijedloge za njezino poboljšanje, među kojima se spominje i otvaranje kockarnice.⁷²⁹

Budući da je i u idućim godinama sveprisutna gospodarska kriza ometala putovanja gostiju iz srednje Europe na područje Opatije, početkom tridesetih godina napravljen je korak dalje te su se uvođenjem novih turističkih sadržaja nastojali privući gosti iz drugih provenijencija. Nastojanje da se pridobije naklonost engleskih i američkih turista i sve veća popularnost golfa nagnali su opatijsku Turističku upravu na otvaranje golfskog igrališta u Ičićima u blizini *Ville Triestine*, na terenu ukupne površine od 150 000 m². Za potrebe izgradnje terena osnovano je posebno društvo koje se brinulo o cijelom projektu, s početnim kapitalom u iznosu od 250 000 lira. Predsjednik navedenog društva postao je tadašnji načelnik Voloskog-Opatije August de Stadler, a za njegove zamjenike na toj funkciji imenovani su načelnik Veprinca Giorgio Palcich i predsjednik Fašističke federacije trgovine (*Federazione fascista del commercio*) Emilio Polich.

Članovi društva mogli su postati svi građani koji su podržali navedenu inicijativu. Projekt su pozdravili i podržali i predstavnici ostalih liburnijskih općina i opatijske Turističke uprave. Talijansko društvo za golf (*Consiglio della Società del Golf*) u Opatiji je osnovalo svoj ogranak, a ponuđen je posao i jednom engleskom treneru.⁷³⁰ Godine 1930. otvoreno je golfsko igralište i početni kapital opatijskog golf-kluba bio je 250 000 lira. Članovi su postali i mnogi strani gosti, a imenovana je i počasna uprava na čelu sa senatorom Borlettijem. To je Opatiji trebalo povećati promet stranaca i donekle promijeniti strukturu gostiju te u turističku statistiku za opatijsko područje uključiti i goste anglosaksonskog porijekla.⁷³¹

Prema tadašnjem pisanju, opatijski golfski teren bio je prvoklasan, imao je devet rupa i bio na vrlo atraktivnoj poziciji u blizini mora te je zbog blage klime bio pogodan za igru tijekom ljetnih i zimskih mjeseci. Automobilom se mogao obići za pet, a tramvajem za 15 minuta.

⁷²⁸ HR-DARI-008, *Riječka prefektura*, kutija 29, dokument Provvedimenti straordinari per il comune di Volosca-Abbazia e la omonima stazione di cura, br. 501, 9. veljače 1928.

⁷²⁹ HR-DARI-008, *Riječka prefektura*, kutija 358, pismo Teste od 6. veljače 1940.

⁷³⁰ La Vedetta d'Italia, 28. ožujka 1929., „Fervore di attività in Abbazia”, br. 75, str. 4.

⁷³¹ HR-DARI-008, *Riječka prefektura*, kutija 33, 1–5, Abbazia – S.A. del Golf, Promemoria, 3. lipnja 1936.; Abbazia e la Riviera del Carnaro, 1930., „Lo sviluppo sportivo di Abbazia - L'inaugurazione del Campo di Golf e del Golf-Club”, br. 3. i 4., str. 19. i 20.; La Vedetta d'Italia, 16. travnja 1930., „L'inaugurazione del Campo di Golf e del Golf-Club”, br. 90, str. 4.

Navedeni podaci nalaze se u članku časopisa *La Riviera del Carnaro* koji je objavljen na engleskom i francuskom jeziku.⁷³² Popularnost golfskog igrališta rasla je tijekom tridesetih godina i postalo je prepoznatljiv dio opatijske turističke ponude. Inače, golf među Talijanima u početku nije imao popularnost kakvu je imao među imućnijim stranim turistima. Osim što je to vrlo povoljno utjecalo na privlačenje imućnijih gostiju u Opatiju, velik interes pokazali su i domaći gosti iz opatijskog zaleđa te raznih gradova s područja *Tre Venezie*.⁷³³

Godine 1938. povjerenik prefekta preuzeo je upravljanje nad golfskim kampom u Opatiji te je uvođenjem dvomjesečnih tečajeva igranja golfa po cijeni od 150 lira po osobi te jačanjem propagande diljem Kvarnera, Julijske Venecije te u većim središtima cijele Venecije pružio dodatni uzlet razvoju golfa. To je bio bitan pomak jer je u idućim godinama porasla popularnost golfa kao sporta i opatijski su kamp posjećivali i Talijani iz starih pokrajina.⁷³⁴

Strani turisti nisu se pokušavali privući samo golfom. Ostala sportska događanja u Opatiji također su bila namijenjena i stranim i domaćim turistima. Opatijska turistička vlast odlučila je sagraditi novi prostor s teniskim terenima zbog sve većeg interesa za taj sport koji je i strancima bio među najomiljenijim sportovima.⁷³⁵ Od tridesetih godina održavani su međunarodni teniski turniri za prvaka Kvarnera u organizaciji Tennis Cluba iz Opatije.⁷³⁶

Iako se naglašavala važnost talijanske kulture i kulturnog nasljeđa te osporavala važnost stranog utjecaja i praćenja strane mode i načina života, u turističkim mjestima poput Opatije s većinom stranim gostima moglo se doživjeti ozračje različitih kulturnih utjecaja. Sadržaji su se prilagođavali klijenteli i njihovim željama, ali su morali postojati i moderniji sadržaji kakvi su priličili jednom međunarodnom turističkom odredištu. Čini se da su fašističke vlasti i u tom slučaju blagonaklono gledale na zabave na kojima je svirao *jazz band* u kavani hotela *Palace*.⁷³⁷

U Opatiji su nastupali i boravili brojni strani umjetnici, što je također bilo proturječno fašističkim načelima uzdizanja isključivo domaće glazbe i umjetničkih vrijednosti, no gosti su se vraćali zbog takvih sadržaja. Tako su u Opatiji svoje nastupe ravnopravno održavali i strani i talijanski umjetnici. U travnju 1923. godine u Opatiji je nastupio češki violinist i skladatelj

⁷³² Abbazia e la Riviera del Carnaro, „Le Champ du Golf á Abbazia/The Golf course of Abbazia”, br. 10, 11, 12, 1930., str. 35.

⁷³³ La Vedetta d'Italia, 27. studenoga 1938., „Lo sviluppo turistico-sportivo di Abbazia”, br. 282, str. 6.

⁷³⁴ La Vedetta d'Italia, 17. ožujka 1938., „Per l'incremento del gioco del golf”, br. 65, str. 4.

⁷³⁵ La Vedetta d'Italia, 26. rujna 1925., „Per un nuovo campo di tennis”, br. 228, str. 4.

⁷³⁶ Abbazia e la Riviera del Carnaro, 1933., „Il Torneo internazionale di Tennis ad Abbazia”, br. 7, str. 9.; Isto, „Il V Torneo Internazionale di Tennis ad Abbazia“, br. 6, str. 41., 1936.; La Vedetta d'Italia, 16. lipnja 1938., „L'organizzazione dell'8. torneo Internazionale di Tennis”, br. 142, str. 4.; Isto, 24. rujna 1930., „Gare internazionale di tennis”, br. 226, str. 4.; Isto, 27. lipnja 1934., „Il torneo internazionale di Tennis”, br. 161, str. 4.

⁷³⁷ Isto, 10. srpnja 1924., „Il grande Caffè del Palace-Hotel”, br. 163, str. 4.

Jan Kubelik,⁷³⁸ zatim su idućih godina Opatiju nastavili pohoditi razni umjetnici poput pijanistice francusko-španjolskog porijekla Vere Lautard (1925.), mađarske operne umjetnice Terez Köszegei (1927.), a ruska balerina i koreografinja Jia Ruskaia nastupala je u srpnju 1939. godine.⁷³⁹ Dobru reklamu za Opatiju napravio je boravak američkog glumca Charlja Chaplina 1931. godine u jednom od luksuznijih opatijskih hotela *Regina*.⁷⁴⁰ Organizirani su i klasični koncerti na otvorenom u parku *Ville Angiolina*, što je bila jedna od omiljenih zabava stranaca koja je postojala i u ranijim razdobljima, još od početka turističke ere.⁷⁴¹ Opatija je 1925. godine imala sedam orkestara⁷⁴² koji su svakodnevno svirali u parkovima, kavanama i dvoranama raznih velikih opatijskih hotela te su bili vrlo cijenjeni i omiljeni među domaćim stanovništvom i stranim turistima. Po opatijskim hotelskim salonima i parkovima mogla su se slušati dijela stranih i domaćih skladatelja poput njemačkog Ludwiga van Beethovena, austrijskog Franza Schuberta, mađarskih Ernóa Dohnányija i Franza Lehara, poljskog Ignacyja Jana Paderewskog, francuskog Georges Bizeta, talijanskog Umberta Giordana, njemačko-poljskog Moritza Moskowskog, engleskog Johna Stanleyja i drugih.

Ipak, kad je riječ o kulturnom dijelu opatijske turističke ponude, najvažniji su bili operetni festivali održavani tridesetih godina. „Malim operama” nastojalo se uvesti novitet u turističku ponudu i festival je u vrlo kratkom vremenu postigao velik uspjeh i dobio medijsku pozornost. Organiziran je u suradnji domaćih vlasti te talijanskih i inozemnih umjetnika, što je festivalu pridodalo posebnu međunarodnu notu. Od samih početaka festival operete imao je podršku lokalne vlasti i važnih osoba iz svijeta umjetnosti i opatijskog života. Predsjednik *Federazione Nazionale Alberghi e Turismo* Pinchetti podržao je cijeli program i na to je poticao i druge, smatrajući događaj načinom da se obnovi turizam Opatije i Kvarnera. Senator Riccardo Gigante i predsjednik Pokrajinskog tijela za turizam iz Rijeke napomenuo je kako je ministar kulture Dino Alfieri također zainteresiran za opatijski festival koji je već tada bio poznat kao međunarodni operetni festival na kojem talijanski i strani umjetnici izvode strane kompozicije

⁷³⁸ La Vedetta d'Italia, 12. travnja 1923., „Concerto Jan Kubelik”, br. 88, str. 4.

⁷³⁹ La Vedetta d'Italia, 12. srpnja 1939., „Grande attesa per il prossimo Concerto di danze di Jia Ruskaia”, br. 165, str. 4.

⁷⁴⁰ La Vedetta d'Italia, 1. travnja 1931., „Charlie Chaplin ad Abbazia”, br. 78, str. 4.

⁷⁴¹ La Vedetta d'Italia, 18. ožujka 1924., „Concerto pubblico nel Parco Angiolina”, br. 66, str. 4.

⁷⁴² La Vedetta d'Italia, 3. travnja 1925., „Le orchestre di Abbazia”, br. 79, str. 4.

na stranom jeziku.⁷⁴³ Glavni dirigenti i najveće zvijezde opatijskog operetnog festivala bila su dva stranca, odnosno Emmerich Kálmán⁷⁴⁴ i Franz Lehar⁷⁴⁵.

Prvi festival operete održan je 1935. godine, na njemu je gostovao Lehar i postigao veliki uspjeh. Drugi se održao u ljeto 1936. godine. Nastupila su tri poznata tenora: Igor Guttman i Hans Eich iz Austrije te Arno Velecky iz Čehoslovačke.⁷⁴⁶ Tom prilikom iskazan je velik interes za festival i mediji su pratili pripreme, nagađali poznata imena koja će biti na festivalu i pratili sve u vezi s organizacijom festivala. Također je iskazan velik interes za rezervacije ulaznica, a posebno je velik interes dolazio iz Trsta, Venecije i Milana. Kako bi i stanovništvo ostalih mjesta Kvarnerske pokrajine sudjelovalo u velikom događaju, cijena autobusne karte između Rijeke i Opatije snižena je na dvije lire, između Opatije i Lovrana na tri lire, a smanjena je i cijena vožnje parobrodom između Opatije i Rijeke na dvije lire. Također, iz Trsta je do Opatije svakodnevno išao poseban autobus, a cijena karte bila je 15 lira. Autobus je osigurala tvrtka S. A. Grattoni.⁷⁴⁷ Prvi je put na opatijskom festivalu nastupao Kálmán koji je bio iznimno slavan u srednjoeuropskim krugovima i općenito u glazbenom svijetu. Oba operetna festivala bila su popraćena brojnim novinskim člancima u mnogim talijanskim i inozemnim gradovima, a u brojnim novinama Opatija je stekla nadimak *Bayreuth dell'Operetta*.⁷⁴⁸

U Državnom arhivu u Rijeci nalaze se dvije zbirke, odnosno hemeroteke posvećene pojedinačno Leharu i Kálmánu, što dokazuje veliku medijsku pozornost koju je opatijska opereta dobila 1935. i 1936. godine. Talijanski, mađarski, njemački, austrijski i francuski novinski naslovi hvalili su opatijsku inicijativu u oživljavanju stare umjetnosti te su naglašavali kvalitetu održanih festivala. Godine 1937. održan je i treći festival operete u Opatiji, nakon što su prva dva postigla veliki medijski uspjeh uz dolazak mnogih domaćih i stranih turista. Budući

⁷⁴³ La Vedetta d'Italia, 13. srpnja 1938., Il Festival Dell'Operetta e l'incremento turistico di Abbazia, br. 139, str. 4.

⁷⁴⁴ Siófok, 24. listopada 1882. – Pariz, 30. listopada 1953.; Mađarski skladatelj koji se proslavio svojim operetama „Jesenji manevri”, „Kneginja čardaša”, „Bajadera”, „Grofica Marica” i „Cirkuska princeza”; www.britannica.com/biography/Emmerich-Kalman

⁷⁴⁵ Komárno (Slovačka), 30. lipnja 1870. – Bad Ischl, Austrija, 24. listopada 1948.; Mađarski skladatelj i dirigent. Bio je najpoznatiji po svojim operetama te je obilježio razdoblje bečke operete djelima „Die lustige Witwe”, „Der Graf von Luxemburg”, „Zigeunerliebe”, „Das Land des Lächelns” i drugo.; <http://istrapedia.hr/hrv/82/lehar-franz/istra-a-z/>

⁷⁴⁶ HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo Opatija*, Il Festival Dell Operetta Kalman, La Gazzetta del Mezzogiorni, Bari, 16. srpnja 1936.,

⁷⁴⁷ La Vedetta d'Italia, 21. srpnja 1936., Il 2° Festival dell'Operetta al Teatro all'Aperto di Abbazia, br. 173, str. 4.

⁷⁴⁸ Ovdje je Opatija uspoređena s gradićem Bayreuthom na sjeveru Bavarske koji je od kraja 19. stoljeća bio poznat po održavanju opernih festivala u ljetnim mjesecima na kojima se uglavnom izvodila Wagnerova glazba.; <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=6389>

da je opatijski festival operete već stekao svoju reputaciju, tom su prilikom došle brojne poznate osobe iz političkih i umjetničkih krugova iz Italije i inozemstva. Pristigle su i turističke grupe iz udaljenijih zemalja poput Švedske, Francuske, Nizozemske i Velike Britanije. Među posjetiteljima su bili i članovi švedske kraljevske kuće te ministar vanjskih poslova Švedske. Prije i za vrijeme festivala pristiglo je mnogo posjetitelja, a različiti koncerti, plesovi, zabavna događanja bili su organizirani na svim lokacijama u gradu, odnosno u restoranima, kavanama hotela i na terasama.⁷⁴⁹ Uslijedio je i četvrti opatijski festival operete, organiziran početkom kolovoza 1938. godine, na kojem je nastupao poznati talijanski glazbenik Pietro Mascagni.⁷⁵⁰

Četvrti festival odlučio je aktivirati i mlađu publiku te je festival operete završen koncertom jazz sastava, kako bi se naglasila kozmopolitska kultura Opatije.⁷⁵¹ Kada je 1935. godine nastupao Lehar, pokušao se organizirati radijski prijenos događaja, no zamisao nije realizirana zbog slabije telefonske veze s Trstom. Uvjeti su se poboljšali u vrijeme četvrtog operetnog festivala pa se ponovno javila ideja radijskog prijenosa zbog sve veće popularnosti opatijskog festivala. Sama realizacija ovisila je o tehničkim pojedinostima, odnosno o mogućnostima i sposobnostima radnika EIAR-a (*Ente Italiano Audizioni Radiotelefoniche*) pri rješavanju tehničkih problema.⁷⁵²

Takva kulturna zbivanja privukla su brojne ljubitelje klasične glazbe iz srednje Europe i Italije. Posebno su se isticali mađarski gosti koji su dolazili slušati izvedbe svojih sunarodnjaka. Na jednom mjestu susreli bi se i obitavali pripadnici različitih nacija. Radilo se o mješavini različitih ideja, vrijednosti i kultura. Strancima je tijekom boravka bilo važno sudjelovati u bilo kakvom šarenom događanju u Opatiji, bilo da se radilo o zabavama posebno organiziranima za turiste, crkvenoj ili fašističkoj svetkovini jer su rado sudjelovali u javnim događanjima. Stoga nije bila rijetkost da su se u proslave raznih važnih fašističkih datuma uključivali i strani turisti koji su boravili tada u Opatiji. Godine 1937. u Kvarnerskoj pokrajini osnovani su informacijski centri o fašizmu za strance koji su posebno bili značajni za kvarnersko područje. U spomenutim centrima, koji su bili važni i za turizam, stranci su se mogli

⁷⁴⁹ La Vedetta d'Italia, 21. srpnja 1937., „Animata da una eccezionale folla di ospiti – Abbazia inizia la preparazione del terzo Festival dell'Operetta”, br. 172., str. 4.; Isto, 27. srpnja 1937., „Festosa, eccezionale animazione ad Abbazia alla vigilia del suo III. Festival dell'Operetta”, br. 177, str. 4.

⁷⁵⁰ La Vedetta d'Italia, 4. kolovoza 1938., „L'inaugurazione del IV Festival dell'Operetta con „Si” di Pietro Mascagni – il brillante esito dello spettacolo”, br. 184., str. 4.

⁷⁵¹ La Vedetta d'Italia, 17. kolovoza 1938., „Il grande concerto di jazz chiude brillantemente il Festival abbaziano”, br. 174., str. 4.

⁷⁵² La Vedetta d'Italia, 10. srpnja 1938., „Il IV Festival dell'Operetta ad Abbazia – probabile radiotrasmissione degli spettacoli”, br. 163, str. 4.

informirati o novoj Italiji, korporativizmu, fašističkoj doktrini, organizaciji i provedenim radovima. To je bilo posebno važno ako se u obzir uzme činjenica da se radilo o pograničnom području s međunarodnim turizmom.⁷⁵³

U mnogim novinskim člancima i tekstovima naglašavao se inozemni karakter opatijskog odmarališta i naglašavao se kozmopolitski duh Opatije kao mjesta za sve nacije. Glavni i službeni časopis koji je bio važan u promoviranju opatijskog i općenito kvarnerskog turizma bio je *La Riviera del Carnaro*, kasnije *Abbazia e la Riviera del Carnaro*. Početkom tridesetih godina pojačana je propaganda u inozemstvu. Ured za propagandu pratio je sva zbivanja u ostalim turističkim središtima i tiskovine objavljene u Njemačkoj, Austriji, Mađarskoj, Čehoslovačkoj, Sjevernoj i Južnoj Americi, Egiptu i Tunisu. U Njemačkoj i Austriji prikazan je film o Opatiji, a vrlo važnu ulogu imali su korespondenti iz agencija u inozemstvu kojih je bilo gotovo 1 400.⁷⁵⁴ Godine 1933. opatijska putnička agencija (*Agenzia Viaggi Internazionali Turistici Abbazia* ili AVITA) izdala je turistički vodič na talijanskom i njemačkom jeziku namijenjen stranim posjetiteljima.⁷⁵⁵

Prijeratna Opatija bila je mjesto susreta mnogih kultura, nacija, jezika, mentaliteta. Može se zaključiti da talijanska Opatija nije bila ništa manje šarolika dvadesetih i tridesetih godina.⁷⁵⁶ Svi su imali koristi od turizma i zalagali se za njegov razvoj. Sastav Udruženja za promet stranaca s početka fašističke vladavine, odnosno 1923. godine, pokazuje svu raznolikost opatijske uprave: predsjednik je bio John Stiglich, njegovi zamjenici bili su Bellani Adolfo, Farkas Colomanno, Mazzoleni Enrico, Rocca Antonio, glavni tajnici bili su Lang Giulio, Alessandro Mucci, blagajnik Vezzil Antonio, savjetnici su bili Gino Antoni, Renato Avetrani, Carlo Baxa, Arnaldo Berti, Ferruccio Costa, Edoardo Ciubelli, Filippi Giuseppe, Giordano Giuseppe, Gottardi Adolfo, Grgurina Antonio, Marpicati Arturo, Landr Francesco, Marassi Clemente (novinar), Mini Ariosto, Marshal Giuseppe, Morini Luigi, Nathan Bernardo, Neuhausler Arch., Pagan Nicolò, Percich Noè, Strada Pietro, Sartori Tancredo, Stanger Ulisse,

⁷⁵³ *Abbazia e la Riviera del Carnaro*, 1937., „Un nuovo perfezionamento dell'attività turistica”, br. 7, str. 4.

⁷⁵⁴ *La Vedetta d'Italia*, 13. prosinca 1933., „Lo sviluppo della propaganda per la nostra Riviera”, br. 295, str. 4.

⁷⁵⁵ *La Vedetta d'Italia*, 28. lipnja 1933., „La Guida turistica di Abbazia”, br. 178, str. 4.

⁷⁵⁶ Dovoljno je uočiti popis liječnika na opatijskom području iz 1933. godine i vidjeti svu raznolikost opatijskog stanovništva. Tada je u Opatiji djelovalo 18 liječnika, dva zubara i jedan veterinar. Navedeni su sljedeći liječnici: Gino Bossi, Antonio Bilek, Pietro Coporcich, Emilio Della Rovere, Giuseppe Glück, Pietro Göring, Antonio Grgurina, Giulio Hortenau, Karlo Horvat, Teodor Klein, Giacomo Kurz, Giuseppe Landr, Alessandro Lehel, Anton Filipović, Ema Peterdi, Coloman Szegö, Francesco Tripold i Felice Wooldrighe; Blažević 1987: 235.

Szegö Colomanno, a bili su uključeni i načelnici općina Depoli Guido, Kurz Giacomo i Odor Colomanno.⁷⁵⁷

Hrvatsko stanovništvo na području Opatije bilo je svakako svjesno važnosti Turističke uprave u razvoju turizma u Opatiji i podržavalo je njegov napredak, iako u kasnijim godinama nisu imali udjela u samoj upravi: *Pri tome treba da istaknemo zasluge kupališne komisije, čiji je rad od neprocjenjive važnosti za Opatiju samu i za čitavu okolicu. Ta se komisija brine oko toga, da Opatija bude što čišća, udobnija i mirnija za gostove, od kojih je odvisan opstanak sviju nas. Uspjesi toga rada opazili su se osobito u zadnje vrijeme. Prošireno kupalište na Slatini dnevno je dupkom puno gostova, a ni ostala kupališta ne zaostaju za njim. To je naravski i okolišnjem seoskom pučanstvu dobro došlo, jer je ono moglo da prodaje svoje proizvode i pri tom nešto zaslužilo. Osim toga zasluže naši ljudi nešto radeći po parkovima i gajevima.*⁷⁵⁸ Turisti su bili važni i okolnom stanovništvu te se radilo na što boljoj povezanosti mjesta poput Veprinca gdje su se za potrebe posjeta gostiju preuređivali stari putovi s Opatijom.⁷⁵⁹

Još jedno od važnijih pitanja bilo je prometno povezivanje s unutrašnjosti nekadašnje Monarhije. Iako se radilo i na povezivanju sa starim pokrajinama u Italiji, nije se odustajalo od razvoja cestovnih i željezničkih pravaca prema Mađarskoj i Austriji. Povezanost s Mađarskom bila je dobra jer su postojale dvije izravne linije od Budimpešte do Opatije, a tijekom ljetne sezone prometovala je i treća linija te se radilo na uvođenju i vlakova s krevetima radi dugog putovanja iz Mađarske.⁷⁶⁰ Nastojalo se Opatiju povezati sa zemljama iz kojih je dolazilo najviše gostiju u prijeratnom i poslijeratnom razdoblju. Na sjednici Izvršnog odbora Društva za promet stranaca raspravljalo se o pojačanju željezničkog prometa prema srednjoj Europi uvođenjem željezničke linije Rijeka (Opatija) – Prag, a odlučeno je da se pošalje dopis državnim željeznicama s izvješćem o broju čehoslovačkih gostiju na opatijskom području. Na sjednici se raspravljalo i o uvođenju popusta na cijene karata za putovanja željeznicom te se spominjalo da su i prije postojali popusti i da se namjeravaju ponovno uvoditi.⁷⁶¹

Jedan memorijal upućen državnim željeznicama odnosio se na mogućnost uvođenja željeznice koja bi spajala Rijeku s važnim srednjoeuropskim prijestolnicama Pragom, Bečom i

⁷⁵⁷ La Vedetta d'Italia, 7. ožujka 1923., „Congresso straordinario dell'Associazione Movimento Forestieri”, br. 57, str. 4.

⁷⁵⁸ Istarski list, „Opatija”, 5. rujna 1929., br. 22, god. 1., str. 4.

⁷⁵⁹ Istarski list, „Veprinac”, 5. rujna 1929., br. 22., god. 1., str. 5.

⁷⁶⁰ La Riviera del Carnaro, 1926., „Febbrile attività dell'Azienda Autonoma”, br. 11, str. 12.

⁷⁶¹ Kao prisutni na sjednici, spominju se Baxa, Bellani, Berti, Ciubelli, Giordano, Kurz, Lang, Mucci, Rocca, Sestan, Vezzil, a Stiglich je izostao. La Vedetta d'Italia, 30. ožujka 1923., „Associazione Movimento Forestieri – Seduta del Comitato Esecutivo”, br. 77, str. 4.

Budimpeštom te na mogućnost uređenja i modernizacije željezničke stanice Pietro del Carso (Pivka).⁷⁶² Nakon nekog vremena stigao je odgovor nadležnih tijela koji nije bio zadovoljavajući za lokalnu vlast. U odgovoru uprave državne željeznice u Trstu stajalo je kako se planira povezivanje Opatije s Pragom i naznaka za to bila je ranije uvođenje izravnog vagona iz Čehoslovačke do Trsta na inicijativu čehoslovačke državne željeznice.⁷⁶³ U članku iz studenoga 1925. godine napominje se kako na opatijskoj rivijeri strani turisti ne nailaze na povoljne uvjete i udobnost zbog otežanog prometa. Iako je područje bilo u blizini velikih prometnih željezničkih putova i mnogih većih gradova te je predstavljalo poveznicu središnje Europe i Sredozemlja, bilo je mnogo nedostataka u pogledu prometne infrastrukture. Kao glavni problem ističe se nedostatak modernih cesta na području Opatije, skupoća karata za postojeću malu tramvajsku željeznicu kao i nedovoljna povezanost s Rijekom. Nedostatak vagona s krevetom bio je veći problem za putnike koji su putovali iz središnje Europe u Opatiju jer se radilo o dugotrajnim putovanjima.⁷⁶⁴ Trst je bio posebno važan jer je bio dobro povezan s velikim talijanskim gradovima, ali i većim europskim središtima te je dobra prometna povezanost s njim mnogo značila za povećanje prometa stranih turista na opatijsko područje. Željeznička povezanost bila je bolja nego prijašnjih godina, a dobar primjer bile su dvije izravne linije s Mađarskom, a preko ljeta se uvodila čak i treća. Za prometnu povezanost zaslužan je bio predsjednik turističke uprave Pignatelli koji je vodio korespondenciju s ministrom prometa Cianom. Radilo se na poboljšanju prometne povezanosti tijekom zimskih mjeseci, a sve u cilju oživljavanja zimske turističke sezone.⁷⁶⁵

Sredinom tridesetih godina uvedena je autobusna linija od Opatije do Beča i natrag koja je imala popuste, olakšavala putovanje putnicima na toj relaciji te bila organizirana u povodu određenih većih manifestacija, izložbi i koncerata. Omogućavala je razmjenu turista između Beča i Opatije te povezivanje dvaju naroda. Godine 1936. uvedena je linija koja je polazila dvaput tjedno, a cijelu zamisao oko navedene linije provodila je *Agenzia Servizi Automobilistici* (ASA) iz Rijeke.⁷⁶⁶

⁷⁶² La Vedetta d'Italia, 17. lipnja 1923., „Per un miglior servizio telefonico e ferroviario”, br. 144, str. 4.

⁷⁶³ La Vedetta d'Italia, 11. srpnja 1923., „Provvedimenti d'interesse generale”, br. 164, str. 4.

⁷⁶⁴ La Vedetta d'Italia, 26. ožujka 1924., „Mancanza di vagoni-letto”, br. 73., str. 4.

⁷⁶⁵ La Riviera del Carnaro, 1926., „Febbrile attività dell'Azienda Autonoma”, br. 11, str. 11. i 12.

⁷⁶⁶ La Vedetta d'Italia, 25. rujna 1935., „Una importante iniziativa – la settimanale automobilistica Abbazia-Vienna-Abbazia”, br. 229, str. 4.; Abbazia e la Riviera del Carnaro, 1936., L'autolinea di gran turismo Abbazia-Vienna, br. 11. i 12., str. 13.

U studenome 1927. godine u Opatiji su se sastali predstavnici Italije, Jugoslavije, Austrije, Čehoslovačke i Mađarske. Motivi ovog sastanka bili su željeznica, carina i uređenje putovanja unutar navedenih zemalja.⁷⁶⁷ U travnju 1930. godine održana je konferencija o željeznicama na kojoj je sudjelovalo četrdesetak predstavnika iz Italije, Jugoslavije, Njemačke, Austrije, Čehoslovačke i Mađarske, a raspravljalo se o međunarodnom prijevozu, tarifama i mogućnostima željezničkog prometa te smjernicama daljnjeg razvoja.⁷⁶⁸

Između Opatije i Venecije, kao dva grada važna za međunarodni turizam, razvila se suradnja u kojoj su se međusobno razmjenjivala iskustva i turisti. Budući da su strani turisti dolazili do Venecije, poticalo ih se da posjete i Opatiju. U početku nije bilo toliko suradnje i stanje je bilo lošije, no i dalje se radilo na spajanju Venecije s liburnijskom obalom i promidžbom opatijskog turizma jer je u Veneciji bila najveća koncentracija stranih gostiju. Tako su se na razne načine i linijama nastojali povezati gradovi, što je svakako mnogo značilo za razvitak Opatije.⁷⁶⁹ Važan događaj za Opatiju bio je dolazak oko 400 članova Njemačkog autokluba (*Allgemeiner deutscher Automobilklub*).⁷⁷⁰

Fašistička ljubav prema brzini, modernoj tehnologiji, budućoj moćnoj Italiji očitovala se u pripremi brojnih automobilskih utrka, a u travnju 1919. godine u Opatiju je pristigla kolona od 120 automobila iz njemačkog autokluba ADAC te su za goste organizirani svečan doček i bal u hotelu *Quarnero*. To je bila jedna od važnijih inicijativa neposredno nakon Prvog svjetskog rata, a bila je vrlo važna za promociju opatijskog turizma i automobilizma.⁷⁷¹ Opatiju je ADAC⁷⁷² ponovno posjetio 1929. godine. Česti su bili dolasci stranih turističkih grupa koje su se sastojale od nekoliko stotina ljudi i koje su se u Opatiji zadržavale više dana. U srpnju 1932. godine iz Njemačke, točnije Dresdenu, stigla je turistička karavana od 50 osoba, a nakon nje došla je još jedna od 60 osoba. Važno je što je to organizirao Putnički ured iz Dresdenu koji je u to vrijeme bio jedan od najboljih.⁷⁷³

Godine 1936. u Opatiju su stigle dvije velike turističke grupe. Jedna je došla iz Budimpešte na inicijativu Fašističke unije trgovaca iz Rijeke, a druga iz Bavarske čiji je put

⁷⁶⁷ La Vedetta d'Italia, 16. studenoga 1927., „I rappresentanti di cinque stati – la conferenza Internazionale di Abbazia”, br. 272, str. 5.

⁷⁶⁸ Abbazia e la Riviera del Carnaro, 1930., „Conferenza internazionale ferroviaria”, br. 3. i 4., str. 39.; Blažević 1987: 218.

⁷⁶⁹ La Vedetta d'Italia, 29. veljače 1936., „La collaborazione turistica fra Venezia e Abbazia”, br. 52, str. 4.

⁷⁷⁰ La Riviera del Carnaro, 1927., „L'ADAC ad Abbazia”, br. 4, str. 12.

⁷⁷¹ Kos 2012: 45.

⁷⁷² La Riviera del Carnaro, 1929., „La visita degli automobilisti dell'ADAC”, br. 3. i 4., str. 7-9.

⁷⁷³ La Vedetta d'Italia, 16. srpnja 1932., Arrivo di carovane turistiche, br. 169, str. 4.

organiziran u suradnji opatijske Turističke uprave i njemačkih putničkih ureda. To je bio prvi put da je jedna veća grupa tako dolazila organizirano iz Njemačke u Opatiju, a došlo je dvjestotinjak putnika. Uz njih je došlo još nekoliko većih grupa stranih turista iz Čehoslovačke, Austrije i drugih dijelova Njemačke.⁷⁷⁴ Stiglo je 600 turista iz Budimpešte u povodu događanja tijekom proljetne sezone. Putovali su s dva posebna vlaka, a o njihovu se smještaju pobrinula delegacija *Delegazione del Commercio, Sindacato Alberghi e Turismo*. Za njih je organiziran svečani doček, talijansko-mađarsko druženje, izleti u okolna mjesta parobrodima *Compagna Adriatica di Navigazione*.⁷⁷⁵

Godine 1932. pokrenuta je jedna vrlo korisna inicijativa koju je osmislilo udruženje *Federazione Fascista del Commercio Gruppo Alberghi e Turismo*. Radilo se o božićnom vlaku Budimpešta – Opatija koji je pobudio veliki interes među mađarskim putnicima. To je bilo vrlo korisno za oživljavanje i poboljšanje zimske turističke sezone u Opatiji. Bilo je zamišljeno da projekt traje od 26. prosinca do 2. siječnja.⁷⁷⁶ Nadalje, izašao je novi plan putovanja koje je za 1933. godinu organizirao važan putnički ured ILF iz Dresdena, a ostvarena je i suradnja s Pokrajinskim turističkim odborom te Propagandnim uredom Opatije. U vrijeme Uskrsa organizirana su višednevna putovanja na relaciji Dresden-Opatija. Slična proljetna putovanja za Opatiju bila su organizirana i iz Mađarske, Austrije i Čehoslovačke.⁷⁷⁷

⁷⁷⁴ La Vedetta d'Italia, 31. svibnja 1936., „Arrivo di numerose comitive turistiche dell'Ungheria e della Germania”, br. 130., str. 4.; La Vedetta d'Italia, 2. lipnja 1936., „Arrivo di comitive turistiche – della Germania e della Cecoslovacchia”, br. 131., str. 4.

⁷⁷⁵ La Vedetta d'Italia, 7. travnja 1936., „Il festoso arrivo dei turisti ungheresi”, br. 84, str. 4.

⁷⁷⁶ La Vedetta d'Italia, 20. studenoga 1932., „Una importante iniziativa a favore della Riviera - L'organizzazione di un treno natalizio Budapest - Abbazia”, br. 276, str. 6.

⁷⁷⁷ La Vedetta d'Italia, 8. veljače 1933., „Importanti iniziative turistiche all'estero in favore di Abbazia”, br. 33, str. 4.

	1924.	1925.	1926.	1927.	1928.	1929.	1930.	1931.	1932.	1933.	1934.	1935.	1936.	1937.	1938.	1939.	1940.
Austrija	7111	8545	6961	4531	4877	4539	6074	6058	3337	3507	3244	4506	5572	7627	1683	-	-
Mađarska	6895	10990	9074	8115	8567	7991	7879	6316	4777	6195	7279	5433	6586	8424	6976	4112	1489
Italija	6193	4237	4803	4387	4264	4456	4075	4107	4375	4942	9266	8189	8532	8400	10724	8721	10035
Čehoslovačka	5650	6805	4780	2706	3227	4742	5734	5258	3791	3842	3065	3505	3995	6172	4315	814	142
Njemačka	2144	5166	3963	5379	7226	10199	11211	7100	4952	3695	3233	5510	6734	4252	6396	6818	778
Jugoslavija	1558	4059	5026	1811	1376	1501	1285	1116	852	495	389	529	726	2235	3256	2096	560
Poljska	850	1200	625	502	657	913	1232	789	599	281	423	468	582	719	698	226	-
Rumunjska	420	558	918	566	797	1074	1015	561	509	463	469	356	367	576	905	249	-
Velika Britanija	136	272	191	112	110	208	338	382	234	275	188	185	171	432	384	137	-
S. i J. Amerika	117	187	148	140	180	224	340	260	264	202	103	186	208	459	106	107	-
Francuska	104	97	78	54	104	74	99	62	98	202	275	306	455	687	264	69	-
Švicarska	71	15	179	94	97	163	218	214	313	345	359	325	462	585	408	175	52
Egipat	22	49	34	13	28	11	1	8	4	1	11	12	21	22	15	7	-
Ostalo	888	426	488	294	320	156	502	366	299	384	391	512	823	1179	1178	708	268

Tablica 4. Porijeklo turista u Opatiji između 1924. i 1940. godine – podcrtani brojevi označavaju najveći broj gostiju po godinama

7.2.1. STRANI DRŽAVLJANI KAO VLASNICI SMJEŠTAJNIH OBJEKATA

Dolaskom Talijana na okupirana područja došlo je do iseljavanja dijela turističkih radnika, hotelijera, liječnika i obrtnika stranog porijekla. Ipak, velik dio njih ostao je živjeti i raditi u Opatiji i oni su prihvatili novu vlast, a dio njih uključio se i u rad Fašističke stranke.⁷⁷⁸ Mnogi strani državljani bili su u raznim lokalnim turističkim organizacijama ili društvima usko vezanima uz turističku djelatnost. Dio vlasnika hotela i pansiona ostao je u Opatiji i nakon 1918. godine jer se u kasnijim godinama nastavio dolazak stranih turista. Ostali su mnogi ugostiteljski i hotelijerski radnici, što se vidi i iz ranijih navoda o talijanskom negodovanju zbog stranih radnika koji slabo govore talijanskim jezikom.

U drugom izdanju Popisa hotela, pansiona i vila (*Elenco alberghi, pensioni e ville*), nastalog u suradnji ENIT-a i Državne željeznice 1922. godine, mogu se uočiti imena vlasnika hotela i pansiona te se može doznati njihovo porijeklo. Popis je sastavilo društvo *Società per il Movimento dei Forestieri nella Venezia Giulia*, a sadržavao je ukupno 41 objekt u kojemu su navedene vrste, kategorija, vlasnici, broj raspoloživih kreveta, cijene i ostali sadržaji.⁷⁷⁹ Podaci o vlasnicima upućuju na zaključak da je mnogo vlasnika hotela i pansiona zadržalo svoju imovinu i nakon pripojenja Opatije Italiji. Pregledom opisa opatijskih vila i njihovih vlasnika u knjizi Borisa Zakoška „Opatijski album” uočava se da su pojedine obitelji i vlasnici zadržali svoja imanja u međuratnom razdoblju, a najveće hotele koji su nekada bili u vlasništvu Južnih željeznica kupilo je Talijansko društvo velikih hotela (*Società Italiana Grandi Alberghi*). Autor u knjizi navodi brojne primjere smještajnih objekata (vila, pansiona i hotela) koji su bili u vlasništvu stranog stanovništva i tijekom međuratnog razdoblja. Ovdje su navedeni samo neki: *Pansion Hausner* bio je u vlasništvu supružnika Keglević na prijelazu stoljeća, zatim u vlasništvu Salomona Lederera i Maxa Brauna početkom 20. stoljeća te Friedricha Balla tijekom 1930-ih godina; *Villa Nada* bila je u vlasništvu obitelji Jurković do Prvog svjetskog rata, a u vrijeme talijanske uprave pripada je Nikoli Jeletiću iz Veprinca; *Villa Flora* je tijekom talijanske uprave bila dječji sanatorij čiji je vlasnik bio liječnik Carlo Horvat; *Villa Abbazia* je tijekom talijanske uprave bila u vlasništvu Antonije Golob Poščić; *Villa Istria* pripadala je Mađaru Franzu Sterku; *Adria-Club* namijenjen organizaciji društvenog života (tu su bili kino i restoran) najprije je u vlasništvu *Società Veneziana Alberghi*, a zatim pripada liječniku Carlu

⁷⁷⁸ Mandić, 1978: 23.

⁷⁷⁹ HMT-2533, *Elenco alberghi, pensioni e ville della Venezia Giulia*, 1922., 24–27.

Horvatu; *Villa Frank* je tijekom međuratnog razdoblja bio u vlasništvu hotelijerke Matilde Hocevar Kepa, vlasnik objekta *Villa Liburnia* bio je Koloman de Termatsits iz Mađarske, itd.⁷⁸⁰ Pogledom na prezimena zaključuje se da se radilo o državljanima srednjoeuropskih zemalja. Hrvati koji su bili vlasnici pansiona bili su u manjini.⁷⁸¹ U jednom dokumentu o pitanjima sindikata iz 1928. godine spominje se da u Opatiji postoji manjak talijanskih radnika u hotelskoj industriji te se navodi da je čak 90 % radnika i vlasnika smještajnih objekata stranog porijekla.⁷⁸² Ipak, na to se nije gledalo blagonaklono. Primjerice, u dokumentu iz već ratne 1940. godine, koji je prefekt Testa uputio Ministarstvu unutarnjih poslova, spominje se zatvaranje ugostiteljskih objekata *Principe Umberto* i *Atlantica* kojima su vlasnici bili Hrvati, odvjetnik Đuro Červar i njegova žena Stanislava Tomašić. Červar je otprije predstavljao opasnost za talijansku vlast zbog zastupanja prava hrvatskog stanovništva te ga je prefekt okarakterizirao kao antifašistu i osobu koja svojim političkim aktivnostima šteti režimu.⁷⁸³

Neki od vlasnika bili su pripadnici židovske vjeroispovijesti. Bile su to obitelji Breiner, Schweizerhof, Lakatos, Kurz i druge. Oni su se na prostor Opatije doselili još na prijelazu stoljeća i aktivno su sudjelovali u jačanju opatijske najvažnije privrede.⁷⁸⁴ Progonom stanovništva židovskog porijekla i iseljavanjem dijela stanovnika neposredno prije i tijekom Drugog svjetskog rata, mijenjaju se vlasnici opatijskih smještajnih objekata, a time se uvode i talijanski nazivi hotela i pansiona. (Slika 11.)

⁷⁸⁰ Za detaljnije podatke o izgradnji i vlasnicima najstarijih opatijskih kuća, vila, hotela i ostalih objekata pogledati u Zakošek, 2005: 121 – 344.

⁷⁸¹ Mandić, 1978: 23.; Kao hrvatski vlasnici smještajnih objekata spominju se obitelji Červar, Tomašić, Jačić, itd. Više u Zakošek, 2005: 121 – 344.

⁷⁸² HR-DARI-008, *Riječka prefektura*, kutija 66, dokument br. 228/28, 21. prosinca 1928.

⁷⁸³ HR-DARI-008, *Riječka prefektura*, kutija 280, dokument Sequestro beni, 26. rujna 1940.

⁷⁸⁴ Više o opatijskim Židovima u zasebnom poglavlju.

	Naziv smještajnog objekta	Kategorija i smještajni kapacitet	Vlasnici 1922. godine
1.	Sanatorij Dr. Mahler	1a kategorija, 60 kreveta, od 30 lira nadalje	dr. Julius Mahler
2.	Sanatorij Villa Jeannette	1a kategorija, 80 kreveta, od 45 lira nadalje	dr. Lakatos
3.	Nuova casa di cura	1a kategorija, 100 kreveta, od 45 lira nadalje	dr. Lakatos
4.	Pansion Augusta	60 kreveta, od 30 lira nadalje	Roberto Pletersky
5.	Hotel Bellevue	120 kreveta, od 40 lira nadalje	Colomano Farkas
6.	Hotel-pansion Breiner	80 kreveta, od 25 lira nadalje	Mina Breiner
7.	Hotel Bristol	200 kreveta, od 40 lira nadalje	Guglielmo Rudovits (Wilhelmov sin)
8.	Villa Cottage	18 kreveta, od 25 lira nadalje	Marianna Heiss
9.	Villa Drasiza	16 kreveta, od 25 lira nadalje	Fanny Lettis
10.	Villa Ella	26 kreveta, od 25 lira nadalje	Nalezinek
11.	Villa Excelsior	1a kategorija, 60 kreveta, od 40 lira nadalje	Colomano Farkas
12.	Grand Hotel	80 kreveta, od 30 lira nadalje	Luigia Zehentner
13.	Villa Heim	-	-
14.	Villa Hermitage	37 kreveta, od 25 kreveta nadalje	Giuseppe Roghich
15.	Hotel Hofbräu	30 kreveta, od 30 lira nadalje	Giuseppe Lokey

16.	Hotel-pansion Iolanda	20 kreveta, od 20 lira nadalje	Iolanda Balaz
17.	Villa Istria	-	obitelj Copany
18.	Pansion Kolb	35 kreveta, od 22 lira nadalje	Stefano Kolb
19.	Hotel-pansion Lederer	-	Mayer Lederer
20.	Hotel Liburnia	30 kreveta, od 25 lira nadalje	Giovanni Kotuc
21.	Hotel-pansion Louise	80 kreveta, od 21 lira nadalje	Guglielmo Deixner
22.	Pansion Mascagni	36 kreveta, od 25 lira nadalje	Pietro Göring
23.	Palace Hotel	1a kategorija, 180 kreveta, od 40 lira nadalje	Colomano Farkas
24.	Villa Pelda	25 kreveta, od 25 lira nadalje	Marianna Heiss
25.	Hotel-pansion Plesch	25 kreveta, od 20 lira nadalje	Filippo Plesch
26.	Hotel Posthorn	12 kreveta, od 20 lira nadalje	Giovanni Smerdel
27.	Hotel Quarnero	1a kategorija, 100 kreveta, od 55 lira nadalje	Società Italiana Grandi Alberghi
28.	Hotel-pansion Quisisana	1a kategorija, 100 kreveta, od 35 lira nadalje	Dioničko društvo Quisisana; Francesco Sterck
29.	Pansion Quitta	70 kreveta, od 25 lira nadalje	Corrado Quitta
30.	Hotel Residenz		Francesco David
31.	Hotel Riviera	60 kreveta, od 25 lira nadalje	Giulio Politzer
32.	Villa Rosenberg	-	-
33.	Hotel Savoy	60 kreveta, od 30 lira nadalje	Fed. Kirsch
34.	Hotel-pansion Schweizerhoff	25 kreveta, od 16 lira nadalje	Francesco Plöbst

35.	Pansion-villa Schlosser	60 kreveta, od 25 lira nadalje	F. Schlosser
36.	Hotel Speranza	100 kreveta, od 30 lira nadalje	Giuseppe Klügl
37.	Hotel Stefania	1a kategorija, 80 kreveta, od 10 lira nadalje	Corrado Quitta i Giovanni (Jean) Révész
38.	Pansion Stern	50 kreveta, od 25 lira nadalje	Mever Stern
39.	Strand Hotel	80 kreveta, od 30 lira nadalje	Fed. Zehentner
40.	Hotel-pansion Szeffert	20 kreveta, od 22 lira nadalje	Carlo Szeffert
41.	Hotel-pansion Vidakovits	20 kreveta, od 23 lira nadalje	Stefano Vidakovits

Tablica 5. Stanje smještajnog kapaciteta i popis vlasnika objekata iz 1922. godine

7.2.2. FAŠISTIČKA NASILJA U OPATIJI – STRANI TURISTI KAO SVJEDOCI

U kasnijim godinama fašističke vladavine povećala se kontrola nad tiskom te je bilo zabranjeno objavljivanje izvještaja o umorstvima i ostalim zločinima ili bilo čega negativnog što bi moglo odvratiti turiste od dolaska i boravka, čak i vijesti o morskim psima. Od 1928. godine svaki je novinar obavezno morao biti registrirani fašist.⁷⁸⁵ Talijanski je tisak u drugoj polovici dvadesetih godina bio pod nadzorom Državnog podsekretarijata za tisak i promidžbu, odnosno pokrajinskih prefektura, čime je onemogućeno izdavanje neželjenih informacija i vijesti. Kasnije je tisak bio pod nadzorom Ministarstva narodne kulture koje je u potpunosti određivalo što se smije ili ne smije objavljivati.⁷⁸⁶

Kao i u svim fašističkim mjestima, nasilja fašista bilo je i u Opatiji. Međutim, kao turističko mjesto i mjesto boravka većeg broja putnika različitih nacionalnosti, Opatija je u manjoj mjeri iskusila nasilnička izživljavanja jer se izbjegavalo demonstriranje sile pred očima turista, a time i cijele Europe i svijeta.

⁷⁸⁵ Bosworth, 2005: 217.

⁷⁸⁶ Simper 2012: 105.

Prilike u Liburniji bile su blaže negoli je to bio slučaj u ostaloj Istri jer je Opatija bila turistički centar. Nije bilo u interesu da se javno fizičko nasilje odvija pred očima stranaca na samoj granici Italije, gdje su još uvijek bili nesređeni međunarodni odnosi i gdje su živjele nacionalne manjine.⁷⁸⁷

Ipak, nasilja su zabilježena i na području Opatije, iako u vrlo malom broju i iz hrvatskih novina. Ovdje je važno naglasiti da su izdvojeni događaji kojima su svjedočili turisti i koji su zauzeli veći medijski prostor. Može se pretpostaviti da ih na tom području nije toliko bilo ili da tadašnji tisak nije mnogo pisao o toj problematici. Takvi događaji zasigurno su utjecali na broj posjetitelja i njihov boravak, no ne može se točno utvrditi u kojoj mjeri ni koliko su česti bili takvi ispadi jer su dostupni podaci oskudni. Nasilja koja su se dogodila zasigurno su pridonijela negativnoj promociji, kao i činjenica da su središnja i lokalna vlast blagonaklono gledale na nasilne aktivnosti pripadnika fašističkog pokreta koje su posebno ugrožavale hrvatsko stanovništvo.⁷⁸⁸

Više su puta zabilježena nasilja na gradskim ulicama i okolnim mjestima, a posebno u vrijeme parlamentarnih izbora kada je vršeno fašističko zastrašivanje hrvatskog stanovništva.⁷⁸⁹ Situacija je postala napetija u kolovozu 1921. godine, kada su u Voloskom-Opatiji osnovane dvije fašističke organizacije,⁷⁹⁰ te prije općinskih izbora u siječnju 1922. godine pri onemogućavanju izlaska na izbore, a time i izražavanja političkih stavova.⁷⁹¹

Pred Uskrs 1921. godine skupina skvadrasta napala je hrvatskog odvjetnika Đuru Červara zbog njegovih protufašističkih aktivnosti te je provalila u njegovu obiteljsku vilu i kockarnicu. Fašisti su fizički napali odvjetnika, a istu večer otišli su do njegova ureda u Voloskom, izbacili namještaj i biblioteku na dvorište i zapalili ih. Nekoliko fašista završilo je na nekoliko dana u zatvoru *Coroneo* u Trstu, a nakon toga su pušteni. Červar je zbog pritiska s obitelji otišao na Sušak i u Opatiju je dolazio zbog upravljanja imanjem.⁷⁹² Cijeli događaj popratile su tadašnje jugoslavenske novine: *Kako je poznato, fašisti su na veliki četvrtak*

⁷⁸⁷ Mandić, 1978: 29.

⁷⁸⁸ Pučki prijatelj, 28. srpnja 1921., „Iz Liburnije: provala fašista u opatijsku crkvu”, br. 32, str. 4.

⁷⁸⁹ Za parlamentarne izbore u Italiji postojao je istarski izborni okrug s izbornim jedinicama. Izborna jedinica Volosko-Opatija sastojala se od osam općina: Veprinac, Podgrad, Kastav, Žejane, Materija, Mošćenice te Volosko i Opatija s ukupno 19 izbornih sekcija. Dukovski, 1998: 81. Nastojalo se spriječiti hrvatsko stanovništvo da izađe na izbore pa je provedena akcija paljenja knjiga iz čitaonice Bratimstvo iz Narodnog doma u Voloskom i uništavanja uredskog prostora hrvatskih političara u ožujku 1921. godine, Detaljnije u: Muzur-Leiner, 2013: 90.

⁷⁹⁰ Mnogo ih je više bilo u gradovima južne i zapadne Istre (u Puli 16), što je bio rezultat nacionalnog, društvenog i političkog sastava pojedinih područja. Dukovski, 1993: 74.

⁷⁹¹ Pučki prijatelj, 2. veljače 1922., „Izbori u Voloskom i Opatiji – oružnici i fašisti?”, br. 5, str. 2.

⁷⁹² Muzur, 2004: 34–37.; Radetić, 1944: 94.; Leiner-Muzur, 2013: 88–90.

provabili noću u Narodni dom, odnesli Pučku knjižnicu i sažgali je. Na Veliku subotu hteli su pak ubiti, dra. Červara, jer je prosvedovao proti zločinu provalne kradje u pogledu knjižnice. Oboružana četa provalila je u njegov stan, razbila troja vrata i obašla čitavu kuću. Iste noći provališe ti isti junaci u njegovu pisarnu i pobacase mu sve na ulicu. Radi tih čina odredio je sud iz Trsta istragu i poslao ovamo jednog suca istražitelja sa širokim ovlastima. Prvi uspeh »istrage« je bio, da su fašisti dokazali, da oni nisu sudelovali kod tih noćnih provala, jer su svi bili u onovreme sa svojim prijateljicama. I tako su uhapšenici odmah pušteni na slobodu i iz zatvora prošli mestom u povorci vičući: *morte ai Croati, morte al dott. Červar, alla forza con lui.* Sudac iz Trsta je sve to vidio. Pridržao je u zatvoru Četovodju Zubana, ali čim je stigao u Trst, pušten je brzopjavnim nalogom i taj uhapšenik, kome je upravitelj suda glavom saopćio tu radosnu vest i prvi mu čestitao. Istražitelj došao je iz Trsta po svoj prilici s namerom, da strpa u zatvor dra. Červara. Tako barem izgleda, jer je pre njega preslušao sve svedoke, a njega smatrao okrivljenikom, jer da je on bio zapretio, da će organizirati okolicu za obranu života i imovine naših ljudi, kad to oblast ne može ili ne će da učini. Dakle noćne provale su dozvoljene, ali sameobrana nije više se ispitivalo, što je dr. Červar rekao, nego li što su fašisti učinili i koji je od njih sudelovao. I tako se nije našao niko, nego je valjda sam dr. Červar uništio pisarnu, da može vikati na nepravdu! Ministar predsednik Giolitti u jednom govoru rekao je, da će talijanska vlada s nama tako postupati, da ne ćemo nikada žaliti, što smo bili ocepljeni od ostale naše braće. Koliko krvave ironije u tim rečima.⁷⁹³

Nasilne akcije po opatijskim ulicama nisu mogle proći nezapaženo među turistima, što je stvaralo lošu sliku o talijanskom odmaralištu: *Gosti, neki Nemci Česi, gledali su to u čudu i mnogi su još isto posljepodne pobjegli od straha pred novim demonstracijama. Kada su naime fašisti dojurili u Opatiju, stali su se tako strašno derati i urlikati, da su gosti, ne vični ovakvim prizorima, pobjegli glavom bez obzira. Mnogi su otišli u Dubrovnik.*⁷⁹⁴

Idući događaj, gdje su turisti svjedoci nasilja, vezan je uz sukob i nasilje nad hrvatskim mladićima koji su pjesmama provocirali talijanske vojnike: *...Najdivlji prizori odigrali su se pak pred općinskim trgom. Tu smo vidjeli, gdje se oko trideset njih na najzvjerskiji način oborilo na jednog sasvim nedužnoga mladića i volujskim žilama udarali po njemu takovom silom, da su se stranci, koji su onuda prolazili, zgražali, a jedna je gospodja, Nijemica, stala da viče i umalo te nije pala u nesvijest.*⁷⁹⁵

⁷⁹³ Pučki prijatelj, 21. travnja 1921., Iz Voloskog – Sudbena istraga - dečja igranka, br. 16, str. 6.

⁷⁹⁴ Pučki prijatelj, 20. travnja 1922., „Fašistička nasilja u Opatiji“, br. 16, str. 3.

⁷⁹⁵ Pučki prijatelj, 15. lipnja 1922., „Dan terora u Opatiji i Voloskom“, br. 24, str. 2.

U lipnju 1922. godine fašisti su provalili u Zoru te uništili prostor, instrumente i pokućstvo,⁷⁹⁶ a napad na taj prostor ponovili su nekoliko mjeseci kasnije, odnosno u studenome iste godine.⁷⁹⁷

U travnju 1924. godine dogodio se treći pokušaj paljenja Zore radi stvaranja napetosti i pritiska uoči izbora. U članku se navodi da se takve stvari rade i da tome svjedoče strani turisti koji se nalaze u Opatiji: *Ovo je treći pokušaj da se naša „Zora” pretvori u pepeo. Ovakve se stvari događaju u Opatiji u času, kad ima u njoj sva sila stranaca, a i mnogo Jugoslavena, s kojima je nedavno sklopljen nekakav pakt prijateljstva. Taj se svijet s pravom pita: Ako se protiv našeg naroda postupa ovako pred očima našim i pred licem mnogobrojnoga stranoga svijeta, što mora da je s ubogim našim svijetom u zabitnim selima, gdje su junacima još i slobodnije ruke.*⁷⁹⁸

Nesigurnu atmosferu opatijskog šireg područja pokušao je dočarati autor članka iz časopisa *Pučki prijatelj* 1921. godine, navodeći da je opatijsko područje još uvijek opasno područje za posjetitelje: *Počela je već kupališna sezona, ali u našim julskovenecijskim kupalištima – pusto i prazno. Opatija, Volosko, Lovran, naša divna Liburnija pusta i prazna, hoteli, vile sve prazno, sve zatvoreno, kupališnih gostova od nikuda! Iste prilike u zapadnoj Istri. U Portorose već su se veselili, da će održati tamo ona toliko nota urečena a opet odgođena a konačno zaboravljena konferencija, koja bi donela nešto života u obamrlo kupalište, ali od konferencije ništa, i Portorose mora da žive od onih par Trščana, koji po nedeljama dolaze tamo, da se po svoje pozabave, noseći sobom sve, što im treba, osim – vode. A jednako i drugde. A zašto? Odgovor je veoma lahak: Strani svet, osim toga, da mu nije baš najugodnija umetno u vis našarafena valuta, čita takodjer o događajima u ovim stranama pa hoće da se premisli pre, nego podje nekamo, gde čuje, da svakom prilikom pucaju samokresi, praskaju bombe i svašta slična. Pitam samo, kako može da dodje u ove strane jedan Jugosloven, gde nikad nije siguran, da ne će biti uvredjen poradi svoje narodnosti, da ne će mu dogoditi se još što gorega? – Ne, gospodo, ako hoćete, da vam stranci nose svoj novac, morate krenuti sasma drugim putem, jer bič, toljaga, samokres i bomba nisu muzika ni za domaće ljudi, kamo li za strance, koji žele, da dodju medju – civilizovani svet, u europske prilike...*⁷⁹⁹

⁷⁹⁶ Radetić 1944: 94.

⁷⁹⁷ Radetić 1944: 95.

⁷⁹⁸ Istarska riječ, „Iz Opatije – Naša „Zora” po treći put u plamenu”, 10. travnja 1924., br. 19, god. 2., str. 3.; Leiner-Muzur 2013: 91. i 92.

⁷⁹⁹ Pučki prijatelj, 26. svibnja 1921., Domaće vesti, br. 23, str. 3

*

Početak dvadesetih godina postojala je snažna nada da će se turizam Opatije u potpunosti oporaviti i u najlošijem scenariju ponoviti uspjehe rekordne turističke 1912. godine. Dodatnu nadu ulijevao je i uspjeh u turističkim boravcima 1925. godine koja je bila dotad najuspješnija godina, a u kasnijim godinama pokazalo se da je bila iznimka među mnogim kriznim turističkim godinama. Računalo se i na talijansko stanovništvo koje je zbog popusta na putovanja i brojnih pogodnosti trebalo hrliti u talijansku Opatiju, ali i to je izostalo.

Ideja o jačanju i razvoju isključivo domaćeg, talijanskog turizma nije bila ostvarena samo u pogledu opatijskog područja, već je to vrijedilo za cijelu Italiju.

Ambivalentnost fašističke politike jasno se može uočiti na području turizma. Kad se radilo o fašističkim načelima i gospodarskoj obnovi, potonje je uvijek imalo veću vrijednost i strane se valute nije promatralo kao strani element koji kvari talijansku državu. Strana valuta bila je ključ za izlaz iz gospodarskih međuratnih kriza. Središnja vlast ocijenila je da bi u teškim gospodarskim razdobljima bilo pretjerano inzistirati na razvoju isključivo domaćeg turizma među talijanskim narodom koji još nije aktivno sudjelovao u putovanjima i rasonodi u svrhu turizma.

Još se u prvim godinama iz statističkih podataka moglo iščitati da su Opatiji ostali vjerni gosti iz srednje Europe, pogotovo Mađari koji su godinama prednjačili u dolascima u Opatiju, u čemu su im zasigurno pomogli i trgovinsko-turistički sporazumi predstavnika Italije, odnosno Kvarnerske pokrajine i Mađarske. Uspostava prometnih linija i razvoj prometne povezanosti sa srednjom Europom također su značili dolaske stranih posjetitelja. Tijekom tridesetih godina turistička ponuda Opatije nastojala se prilagoditi trenutačnim trendovima te su se uvele nove aktivnosti koje su prvenstveno bile mamac za strane turiste i kojima se općinska blagajna trebala napuniti novcem stranih posjetitelja.

U kasnijim godinama i promišljanjima te zbog straha od stalnih društvenih i gospodarskih kriza u svjetskim razmjerima, Turistička uprava Opatije vraćala se na stare projekte nastale u vrijeme bivše Monarhije. Vraćanjem na nekadašnje planove i aktivnosti nastojalo se povratiti i staru klijentelu te nastaviti razvojni put Opatije koji je zastao 1914. godine. Višejezičnost i strani vlasnici opatijskih hotela nisu predstavljali prepreku talijanskom turizmu, a i propagandne aktivnosti krenule su u smjeru pozivanja i privlačenja stranih turista na opatijsku rivijeru.

Stoga se može zaključiti da je unatoč egzistiranju unutar nove države, čija se fašistička filozofija u jednom svojem segmentu protivila stranom utjecaju u Kraljevini Italiji, umanjujući vrijednost svega što nije talijansko, lokalna opatijska turistička vlast bila svjesna važnosti dolazaka stranih turista u njezino lječilišta. Središnja je vlast to svakako odobravalala jer odluke na lokalnoj razini nisu mogle biti donesene bez odobrenja vlasti iz Rima. Situacija je bila jednaka i u drugim talijanskim turističkim središtima koja su imala imidž međunarodnih turističkih odredišta. Budući da se radilo o važnom segmentu države, kao što su gospodarski razvoj zemlje i izlazak iz krize, fašističke ideje nisu bile primjenjive na sva područja jer je opstanak fašističke države uz pomoć stranih valuta bio neizbježan u teškim vremenima i prešutno su se odobravalale anomalije u području kao što je bio turistički sektor.

7.3. STANJE U OPATIJSKOJ OPĆINI NAKON DONOŠENJA PROTUŽIDOVSKIH ZAKONA S POSEBNIM OSVRTOM NA TURISTIČKU DJELATNOST

Antisemitske ideje u Italiji su se počele širiti početkom dvadesetih godina izdavanjem brošure fašista Giovannija Preziosija pod nazivom „Protokoli cionskih mudraca“ te objavljivanjem članaka u tom tonu u određenim časopisima. U to vrijeme pripadnici židovske vjeroispovijesti vodili su normalan život, podržavajući fašističku vlast i sudjelujući u njezinim manifestacijama.

Mnogi Židovi bili su članovi Fašističke stranke, čak trojica fašističkih martira bili su Židovi.⁸⁰⁰ Krajem dvadesetih godina Mussolini je izjavio da je antisemitizam proizvod barbarstva,⁸⁰¹ no u kasnijim se godinama i prije donošenja protužidovskih zakona ipak dozvoljavala protužidovska propaganda u talijanskom tisku. Neki od Mussolinijevih najbližih suradnika bili su pripadnici židovske vjeroispovijesti, primjerice Aldo Finzi, koji je nakon Marša na Rim imenovan pomoćnikom ministra unutarnjih poslova, i Margherita Sarfati, koja je bila bliska Mussolinijeva suradnica i autorica njegove biografije.⁸⁰²

⁸⁰⁰ Ledeen 1975: 3.

⁸⁰¹ Gordon 1938: 37.

⁸⁰² Cohen 1938: 701.

U članku iz 1939. godine navodi se da se smatralo da za protužidovsku politiku fašističkog režima nisu postojali gospodarski i društveni razlozi jer malobrojna talijanska židovska zajednica nije imala moćno bankarstvo i financijske moćnike. Najveći zagovornik antisemitizma u Italiji bio je Mussolinijev suborac i u kasnijim godinama član Velikog fašističkog vijeća, već spomenuti Giovanni Preziosi koji je tu ideju iznio još početkom dvadesetih godina, a posebno 1936. godine; smatrao je da Židovi imaju tajna društva, šire komunističku propagandu te žele nadzor nad državnim financijama.⁸⁰³ Ipak, nacionalne financije bile su pod kontrolom četiriju najjačih banaka koje su u potpunosti ili djelomično bile u rukama Židova (*Banco di Roma, Banca Commerciale Italiana, Credito Italiano, Banca Italiana di Sconto*). Stoga je Mussolini tvrdio da upravo zbog toga predstavljaju prijjetnju državi i fašističkoj stranci.⁸⁰⁴

Kako navodi povjesničarka Simper: *rasizam je iskorišten kao sredstvo za postizanje unutarnje kohezije i ideološkog konsenzusa te u svrhu jačanja podrške politici režima na međunarodnom planu, njegovih imperijalističkih aspiracija i ambicija, što je rezultiralo daljnjim naglašavanjem totalitarnih državnih obilježja.*⁸⁰⁵

Postupno je nastajala zakonska regulativa koja je ugrozila položaj talijanskog stanovništva pripadnika židovske religije. Najprije je objavljen dokument „Fašizam i rasni problemi” (*Il fascismo e i problemi della razza*), odnosno „Manifest obrane rase” (*Manifesto di difesa della razza*) u kojem se naglašavalo postojanje čiste talijanske rase i inferiornosti određenih rasnih skupina, u što su ubrajani i Židovi. Nakon toga osnovana je institucija Ured generalne direkcije za demografiju i rasu (*La Direzione generale per la Demografia e Razza – DEMORAZZA*) u sklopu Ministarstva unutarnjih poslova koji je bio zadužen za provedbu rasne politike. Pod Ministarstvom narodne kulture djelovao je Ured za promidžbu i izučavanje rase (*L'Ufficio Propaganda e Studi sulla Razza*) koji je promovirao ranije navedeni Manifest, bavio se propagandnim aktivnostima, suradnjom s ostalim državama, organizacijom skupova i konferencija. Nadalje, započelo je stvaranje protužidovskog tiska poput časopisa *La Difesa della Razza*.⁸⁰⁶

U jednom članku iz 1938. godine spominju se razlozi nastanka talijanskog rasizma. Autor kao glavne razloge navodi stvaranje razlika između Talijana i stanovništva u Etiopiji,

⁸⁰³ Starr 1939: 105–109.

⁸⁰⁴ Dukovski 1998: 216.

⁸⁰⁵ Simper 2018: 12.

⁸⁰⁶ Simper 2012: 107–110.

odvrćanje talijanskog naroda od stvarnih državnih problema i gospodarske krize te približavanje njemačkoj antisemitskoj politici.⁸⁰⁷ Italija se tijekom tridesetih godina našla u vrlo nepovoljnoj gospodarskoj i međunarodnoj poziciji te je talijanska vlast spas vidjela u savezništvu s nacističkom Njemačkom. Naime, gospodarska kriza početkom tridesetih godina prouzročila je veliku nezaposlenost u Italiji, a time i nezadovoljstvo te životnu ugroženost stanovništva. Usto, padale su cijene i vrijednosti dionica. Režim je u takvim situacijama gubio povjerenje stanovnika pa su se odlazak u rat i zauzimanje Etiopije učinili izvrsnim načinom manifestiranja talijanske moći te povratka povjerenja i ponovnog pristajanja naroda uz fašistički režim. Talijansko osvajanje Etiopije dovelo je državu u vrlo nepovoljan međunarodni položaj jer su Velika Britanija i Francuska odlučile izolirati Italiju, što je dodatno otežalo gospodarsko stanje Italije. Stoga su se fašističke vlasti odlučile na politiku približavanja kancelaru Hitleru, a kasnije i generalu Francu, što je izazvalo nezadovoljstvo među Talijanima.⁸⁰⁸

Kraljevski zakonski dekret donesen 19. travnja 1937. godine označio je razvoj rasnog zakonodavstva u Italiji.⁸⁰⁹ Uslijedilo je uvođenje protužidovskih zakona 1938. godine, a prije toga se u tadašnjim medijima otvoreno izražavala mržnja prema židovskom stanovništvu, provedeni su identifikacija i popisivanje Židova kao i njihovo udaljšavanje iz javnih sektora.⁸¹⁰ Zatražena je provjera prezimena u sustavu vojske, policije, obrazovanja, znanosti te na funkcijama u pokrajinskim i općinskim uredima.⁸¹¹ Pri popisivanju pripadnika židovskih zajednica na području Italije pojavile su se teškoće i pri utvrđivanju pripadnika židovske vjeroispovijesti jer se pojam Židov različito tumačio. Nejasno određen pojam negativno se odrazio na vođenje popisa židovskog stanovništva jer su u pojedinim razdobljima na popisima bile osobe koje su smatrane Židovima po različitim kriterijima. Najprije su Židovima smatrani svi koji su se izjasnili kao Židovi ako su učlanjeni u neku židovsku organizaciju ili ako pripadaju židovskoj obitelji. Od tridesetih godina kao Židovi su se navodili pojedinci koji se tako nisu izjašnjavali, no imali su pretke židovske vjeroispovijesti.⁸¹²

Nakon njemačke aneksije Austrije 1938. godine i pojačanog dolaska židovskih izbjeglica, talijansko Ministarstvo unutarnjih poslova uvelo je zabranu slobodnog ulaska Židova na svoj teritorij. Ipak, do kolovoza 1939. godine izbjeglice su dobile mogućnost izrade

⁸⁰⁷ Rascist Policy in Italy, 1938: 55.

⁸⁰⁸ Simper, 2012: 54. i 55.

⁸⁰⁹ Simper 2012: 56.

⁸¹⁰ Simper, 2012: 102.

⁸¹¹ Simper, 2012: 103. i 104.

⁸¹² Simper, 2018: 19

turističke vize kojom su najviše pola godine mogli živjeti u Italiji. Po isteku šest mjeseci boravka izbjeglice se nisu progonile jer se talijanski protužidovski zakon nije u potpunosti provodio.⁸¹³ Nakon uvođenja protužidovskih zakona i njihove provedbe u Italiji, Židovi su pronašli spas u zemljama poput Francuske, Švicarske, Velike Britanije, Sjedinjenih Američkih Država, a najveći broj odlazio je u Palestinu.⁸¹⁴

U rujnu 1938. godine objavljene su odredbe o Židovima stranog porijekla kojima se namjeravalo uzeti talijansko državljanstvo stečeno nakon siječnja 1919. godine,⁸¹⁵ što je najviše pogodilo Židove koji su živjeli na nekadašnjem teritoriju Austro-Ugarske Monarhije koje je u međuratnom razdoblju pripalo Italiji, odnosno u Tridentskoj Veneciji (*Venezia Tridentina*) i Julijskoj Veneciji. Na tim područjima postojale su židovske općine u Opatiji, Rijeci, Meranu, Trstu i Gorici.⁸¹⁶ Na popisu stanovništva iz 1931. godine zabilježeno je ukupno 6 883 Židova na području cijele Julijske Venecije i Zadra, odnosno 14,4 % na razini cijele Italije.⁸¹⁷

Zbog donošenja navedenih odredbi mnoge su židovske obitelji ostale bez talijanskog državljanstva te građanskih i političkih prava kao i pravne zaštite države. Tu se radilo o oko 500 obitelji riječkih i opatijskih Židova. Većina njih odlučila se za državljanstvo Kraljevine Italije na temelju posebnih zakona o državljanstvu donesenih u skladu s odredbama poslijeratnih mirovnih i međunarodnih ugovora o sukcesiji država posljedicom raspada bivše Monarhije. Time su dobili pravni status apatrida⁸¹⁸ te su se u određenom roku morali iseliti iz države. Iseliti se nisu morali oni stariji od 65 godina, zatim osobe koje su naselile teritorij prije 1919. godine te osobe u braku s talijanskim državljanima. Na ovom području bilo je mnogo stranih državljana židovskog porijekla koji su isto morali iseliti. Oni koji se nisu odselili do početka Drugog svjetskog rata na talijanskom području morali su ići u sabirne logore u Italiji, odnosno u slobodnu internaciju izvan mjesta prebivališta. U kasnijim godinama, u vrijeme njemačke okupacije i uspostavljanja njemačke operativne zone Jadransko primorje, oni koji se nisu odselili bili su uhićeni i deportirani u nacističke logore smrti.⁸¹⁹

⁸¹³ Simper, 2012: 87. i 88.

⁸¹⁴ Simper, 2012: 91.

⁸¹⁵ Nakon dolaska pod talijansku upravu, mnogo je opatijskog židovskog stanovništva steklo talijansko državljanstvo i nastavilo djelovati unutar svojih zanimanja. Dio stanovništva židovskog porijekla ipak je zadržao strano državljanstvo, odnosno mađarsko, njemačko, austrijsko, čehoslovačko itd., Giron, 2000: 144.

⁸¹⁶ Simper 2012: 186.

⁸¹⁷ Dukovski 1998: 213. i 214.

⁸¹⁸ Apatridi ili apoliti jesu osobe bez državljanstva, odnosno osobe koje nikada nisu imale državljanstvo ili su ga izgubile. Proleksis enciklopedia, <https://proleksis.lzmk.hr/9125/>

⁸¹⁹ Simper 2012.: 306. i 307.

Židovi u tadašnjoj Opatiji bili su porijeklom iz zemalja srednje i istočne Europe, najviše Ugarske, a na opatijsko i riječko područje doselili su se u drugoj polovici 19. stoljeća, u vrijeme opatijskog razvoja u mondano lječilište i gospodarskog procvata tog područja. Godine 1867. priznata su im građanska i politička prava u Monarhiji, što je uvelike poboljšalo njihov dotadašnji društveni položaj.⁸²⁰ Broj članova opatijske židovske zajednice imao je tijekom godina tendenciju stalnog rasta. U drugoj polovici tridesetih godina 20. stoljeća zabilježeno je ukupno oko 300 pripadnika židovske opatijske općine.⁸²¹

Još krajem 19. stoljeća osnovana je opatijska židovska zajednica koja je bila pod upravom židovske općine u Trstu. Početkom 20. stoljeća osnovano je Društvo za promicanje židovske vjerske općine u Opatiji, a upravu su činili predsjednik Sigmund Kurz, tajnik Bernard Nathan, blagajnik Moritz Tipograf te članovi Mihael A. Sternbach, Dr. Josef Glück, G. Kerber, S. Kohn i ostali.⁸²²

Prve židovske obitelji u Opatiji iznjedrile su mnogo liječnika, trgovaca i namještenika.⁸²³ Početkom 20. stoljeća Židovi su imali značajnu ulogu u opatijskom gospodarstvu te su bili poduzetnici, hotelijeri, liječnici i vlasnici sanatorija. Poznati su bili židovski pansion *Breiner*, Zanderov zavod liječnika Isora Steina, Pansion *Pollak*, Pansion *Stern* i mnogi drugi.⁸²⁴ Polovica opatijskih liječnika bila je židovskog porijekla. Mnogi su bili aktivni unutar opatijske turističke djelatnosti, ponajviše u vrijeme kada je Opatija bila morsko klimatsko lječilište. Tako su vlasnici nekih od opatijskih sanatorija bili Ignaz Schwarz, Julius Mahler, braća Viktor i Zoltan Lakatos, Adela i Karlo Horvat i ostali, a Jakob Kurz bio je općinski liječnik tijekom talijanske uprave.⁸²⁵

Opatijska zajednica je 1922. godine postala samostalna i izvan nadležnosti židovske zajednice iz Trsta. Za predsjednika je izabran Mihael A. Sternbach⁸²⁶, za dopredsjednika Bernardo Nathan, za blagajnika Leopoldo Büchler, a dvanaest savjetnika bili su: Maurizio Gelles, dr. Giuseppe Gluck, dr. Giacobbe Kutz, Bernardo Weiss, Salomone Stern, N. Lanc,

⁸²⁰ Simper 2012: 1.

⁸²¹ Simper 2012: 85.; Za podatke o opatijskim židovskim obiteljima i njihovim članovima, zanimanjima te sudbinama prije i nakon Drugog svjetskog rata (gdje su podaci poznati) pregledati *Ebrei a Fiume e Abbazia*, https://www.bh.org.il/jewish-spotlight/fiume/?page_id=282

⁸²² Simper, 2018: 53. i 54.

⁸²³ Morgani, 2006: 123.; Giron, 2000: 144.

⁸²⁴ Simper, 2018: 50 – 52.

⁸²⁵ Muzur, 2001: 86 – 88.

⁸²⁶ Poljski Židov koji je u Opatiji bio ljekarnik i otac izumitelja lijeka Valium, dr. Lea H. Sternbacha koji je i rođen u Opatiji. Obitelj je nekoliko godina nakon uspostave talijanske vlasti u Opatiji odselila u Poljsku. Više o njemu u: Simper, 2007: 91–103.

Bernardo Muhrad, Salomone Lamn, Kolomano Farkas, Maurizio Tipograf i Francesco Sterk.⁸²⁷ Donesen je statut Židovske općine Opatija (*Comunità israelitica di Abbazia*) koja je bila nadležna za područje političkog kotara Volosko te najmanja i najmlađa od ukupno 25 židovskih općina u Kraljevini Italiji. Do početka tridesetih godina na području Tridentske Venecije i Julijske Venecije korišteni su austrougarski zakoni o židovskim općinama, a zatim je uveden talijanski zakon *Falco*⁸²⁸, odnosno „Propisi o židovskim općinama i o Zajednici istih općina” kojim je opatijskoj židovskoj općini zajamčena samostalnost u upravi.

Polovicom dvadesetih godina planirana je izgradnja opatijske sinagoge u parku *Mandria* za potrebe domaćeg stanovništva i mnogobrojnih turista židovske vjeroispovijesti, no zbog velikih financijskih izdataka u iznosu od 500 000 lira i lošeg stanja opatijske općinske blagajne, položen je samo kamen temeljac.⁸²⁹ Obredi su se morali organizirati na drugim mjestima, a od 1928. godine održavali su se u zgradi bivšeg hrvatskog Narodnog doma u Vili Zora. Ponekad su se obredi održavali i u nekim opatijskim hotelima kada su u njima boravili gosti židovskog porijekla. Židovska zajednica nastavila se razvijati tijekom dvadesetih godina te je 1926. godine Bernard Nathan postao njezin novi predsjednik. Nekoliko godina kasnije, točnije 1929. godine osnovano je Židovsko kulturno društvo (*Circolo di Cultura Ebraica in Abbazia*) sa svrhom očuvanja židovske kulture, no kratko se uspjelo održati – zbog neaktivnosti ukinuto je 1932. godine.⁸³⁰ Prema jednom popisu stanovništva židovske općine iz 1930. godine, moglo se uočiti da je prisutan veći broj djece (ukupno 40), što je značilo da se radilo o mladoj židovskoj zajednici.⁸³¹ U jednoj opatijskoj zgradi postojao je uređen židovski hram (*La Casa del Tempio israelitico in Abbazia*).⁸³²

Općini su financijski pomagali dr. Szego, Carlo Steiner, dr. Lakatos, dr. Horvat, Francesco Sterk.⁸³³ U hotelu-pansionu Breiner, smještenom na području veprinačke općine, pripremala se i posluživala obredna židovska hrana te su se prema potrebama gostiju održavali

⁸²⁷ Morgani, 2006: 124.

⁸²⁸ Zakon je nazvan po odvjetniku koji je izvršio nacrt zakona. Njime je došlo do osnivanja službenog reprezentativnog tijela svih Židova na području Kraljevine Italije (*Unione delle comunità israelitiche italiane - UCII*), odnosno Unije talijanskih židovskih općina. Podrazumijevao je veću državnu kontrolu nad radom i upravom općina te su provedeni popisi članova. *Gazzetta Ufficiale del Regno d'Italia*, 15. siječnja 1931., br. 11, Regio Decreto 30 ottobre 1930, n. 1731, Norme sulle Comunità israelitiche e sulla Unione della Comunitàmedesima, str. 194–200.

⁸²⁹ Bon, 2004: 31 – 32.

⁸³⁰ Simper, 2012: 84–85.; Giron, 2000: 145.

⁸³¹ Simper, 2009: 17.

⁸³² Simper, 2018: 100. i 101.

⁸³³ Morgani, 2006: 126.

vjerski obredi.⁸³⁴ U Opatiji je postojala skupina ortodoksnih Židova koja se okupljala u pansionu Stern, a tu su boravili i strani posjetitelji iste vjeroispovijesti.⁸³⁵

U jednom dokumentu koji je u ožujku 1935. godine sastavila Kvestura u Rijeci (*Questura di Fiume*), a koji je namijenjen riječkom prefektu, stoji da židovska zajednica Opatije predstavlja posebnu zanimljivost za opatijski turizam, odnosno za posjetitelje židovske vjeroispovijesti koji često posjećuju opatijsku rivijeru jer je posebno bila zanimljiva religijska aktivnost opatijske židovske općine. Stoga se to moglo smatrati pozitivnim i vrlo korisnim za unapređenje opatijskog turizma, a pogotovo u vremenima teške gospodarske krize i znatnog pada turističkog prometa. Predlagala se dodjela subvencija židovskoj zajednici koja ih je zatražila upravo zbog svojeg doprinosa u razvoju turizma u Opatiji.

U dokumentu koji je potpisao direktor Generalne uprave za turizam (*Direzione generale per il turismo*) spominje se da je u ožujku 1935. godine židovska zajednica u Opatiji od krovne turističke organizacije ENIT zatražila financijsku pomoć u svrhu pokrivanja troškova isključivo vezanih uz religiozne i kulturne aktivnosti. Zajednica je pružila objašnjenje takvih potraživanja: smatrala je da je vrlo važno postojanje kulturnih i religioznih aktivnosti za pripadnike židovske vjeroispovijesti, pogotovo na opatijskom turističkom području, jer te aktivnosti mogu potaknuti dolazak i povratak gostiju iz srednje Europe, pogotovo Austrije i Mađarske, među kojima je mnogo gostiju bilo upravo židovske vjeroispovijesti. Navedeno je kako će se to ispitati i utvrditi te odlučiti o iznimnom i jednokratnom novčanom doprinosu.⁸³⁶

Još prije ratnih zbivanja i pod austrougarskom vlasti veliki broj turista bio je židovskog porijekla. Tijekom međuratnog razdoblja opatijsko područje nastavili su posjećivati austrijski i mađarski turisti, a predsjednik židovske općine Nathan naveo je da je polovica tih gostiju bila židovskog porijekla. Početkom tridesetih godina u općini Volosko-Opatija, gdje je tada živjelo 5 085 stanovnika, bilo je ukupno 225 pripadnika židovske općine, što znači da su činili ukupno 4,4 % stanovništva, dok su u tom razdoblju Židovi činili 0,1 % ukupnog stanovništva Kraljevine Italije. Prisutnost stranih pripadnika židovske zajednice bila je posebnost opatijske općine i ukupno je bilo 128 stranih državljana i 122 Talijana.⁸³⁷ Prema zaključku povjesničarke

⁸³⁴ Bon, 2004: 33.

⁸³⁵ Bon, 2004: 47.

⁸³⁶ HR-DARI-008, *Riječka prefektura*, Kabinetski spisi 1938. – 1945., Kutija 344, I-II-7/b Comunità Israelitica e Unione Istraelitica Ortodossi di Abbazia (1934 - 1942).

⁸³⁷ Simper, 2012: 86. i 87.

Simper, Židovi s opatijskog područja bili su snažno uključeni u društveni, gospodarski i kulturni život Opatije.⁸³⁸

Statistički podaci prikazuju da je naseljavanje Židova u Opatiji od kraja 19. stoljeća bilo u stalnom porastu i svoj vrhunac doživjelo u razdoblju između 1920. i 1939. godine, a posebno u razdoblju od 1930. do 1939. godine kada se u Opatiju doselilo 86 pripadnika židovske vjeroispovijesti.⁸³⁹

Popisivanje pripadnika židovskih zajednica na području Italije u kolovozu 1938. godine provodilo se i u opatijskoj općini. U popisu su se mogli uočiti i podaci o glavama obitelji, broju djece, zanimanjima, životnoj dobi, bračnom stanju, državljanstvu itd. U ranijim razdobljima u talijanskim se općinama nije provodilo redovito popisivanje članova židovskih zajednica.⁸⁴⁰ Stoga popis pripadnika židovske vjeroispovijesti iz kolovoza 1938. godine služi kao važan izvor informacija o stanju opatijske židovske općine u međuratnom razdoblju. Među popisanim osobama u općini Opatija, od njih 254 (126 žena i 128 muškaraca) koji su bili pripadnici židovske vjeroispovijesti, 165 osoba pripadalo je židovskoj općini Opatija. Ukupno 14 % pripadnika židovske populacije u Opatiji potjecalo je iz obitelji brakova sklopljenih između partnera židovske vjeroispovijesti i neke druge ili nijedne vjeroispovijesti, što je bio pokazatelj postupne asimilacije Židova. Iz podataka o državljanstvu može se uočiti da je 65 % opatijske židovske općine 1938. godine bilo strane provenijencije (najviše iz Mađarske, Njemačke, Čehoslovačke, Poljske itd.) jer su dolazili iz zemalja srednje i istočne Europe krajem 19. i početkom 20. stoljeća te tijekom nacističkih progona koji su započeli tridesetih godina.⁸⁴¹ Veći broj ljudi doselio je posebno zbog nepovoljnih uvjeta i uvođenja rasnih zakona u Njemačkoj još 1933. godine. U Opatiju se tada doselilo mnogo njemačkih i poljskih židovskih obitelji – točnije, iz Njemačke se doselilo 17 židovskih obitelji s ukupno 38 članova. Priljev izbjeglica iz srednje Europe trajao je do 1940. godine.⁸⁴²

Židovima su na razne način uskraćivana prava pa je tako zabilježeno da Židovi nisu imali pravo boraviti u primorskim ili planinskim ljetovalištima, hotelima i svratištima kao ni sudjelovati u radu sportskih i kulturnih društava.⁸⁴³ U kasnijim godinama TCI je morao dati na

⁸³⁸ Simper, 2018: 101.

⁸³⁹ Simper, 2018: 121.

⁸⁴⁰ Simper, 2012: 89.

⁸⁴¹ Simper 2012: 90. i 91.

⁸⁴² Simper 2012: 179.; Simper 2009: 20.

⁸⁴³ Židovima su zabranjeni djelovanje i rad u državnim, civilnim i vojnim upravama, fašističkoj stranci i njenim organizacijama, zatim u upravi pokrajina, općina, javnih socijalnih i dobrotvornih institucija i zavoda, instituta i poduzeća, upravi gradskih poduzeća, upravi poludržavnih ustanova, upravi javnih radova, sindikalnim

pregled i kontrolu svoje tiskovine i časopis kako bi se napravila cenzura ako je bila potrebna, a 1938. godine stigla je naredba da se, u skladu s rasnim zakonima, s popisa članova kluba uklone građani židovskog porijekla.⁸⁴⁴ Zbog jačanja antisemitizma na liburnijskom području početkom tridesetih godina zabilježeni su slučajevi prelaska na kršćansku vjeru.

Židovi u Opatiji većinom su pripadali srednjem društvenom sloju, a iz popisa stanovništva 1938. godine može se uočiti da je 11,4 % židovske populacije sudjelovalo u turističkoj djelatnosti (29 osoba od ukupno 130 zaposlenih). Bili su ugostitelji i hotelijeri, vlasnici ili upravitelji hotela, ugostiteljskih objekata, sanatorija, zatim voditelji putničkih ureda i agencija te iznajmljivači soba.⁸⁴⁵ Židovske obitelji imale su kuću u središtu grada na glavnoj opatijskoj prometnici te u jednoj od opatijskih rezidencijalnih četvrti.⁸⁴⁶ Iz popisa se mogu uočiti zanimanja opatijskih Židova. Ukupno je popisano 130 zaposlenih osoba: 41 u trgovini, 29 u turizmu, 22 u slobodnim zvanjima, činovnika je bilo 16, obrtnika 10, radnika u uslužnim djelatnostima bilo je sedam, a u komunalnoj djelatnosti samo jedan, dok su po dvije osobe radile u kultu i kao tvorničari. Zaposlene židovske žene u Opatiji su privređivale u slobodnim zvanjima, zatim kao činovnice, hotelijerke, voditeljice kavana, trgovkinje, iznajmljivačice soba, gostioničarke, krojačice, radnice u uslužnoj djelatnosti te posjednice.⁸⁴⁷

Za popisivanja Židova u opatijskoj općini bio je odgovoran tajnik općine Remigio Sussi. U vrijeme stvaranja popisa nastao je i popis koji je nazvan „Izvjesni ili vjerojatno takvi” (*certi o presunti tali*) koji je sadržavao imena 184 glava obitelji za koje se sumnjalo da su židovskog porijekla i koji su živjeli na području katastarskih općina Opatija, Volosko i Vasanska (općini Opatiji tada su pripadale i općine Poljane, Puharska i Veprinac). U proces izrade opatijskog popisa bili su uključeni i turisti koji su se u to vrijeme našli na opatijskom području radi odmora, liječenja i slično. Tom prilikom popisano je ukupno 166 obitelji. U Kvarnerskoj pokrajini utvrđena su ukupno 1 743 Židova, od toga njih 1 386 u Rijeci i 357 u ostalim općinama: 313 u Opatiji, od čega 270 sa stalnim prebivalištem (85 talijanskog i 185 stranog porijekla), i 30 u općini Lovran.⁸⁴⁸

udruženjima i svim ustanovama i institutima javnog prava, nadalje u upravi banaka od državnog interesa te upravi privatnih osiguravajućih društava; Simper, 2012: 165 – 169.

⁸⁴⁴ Battilani, 2001: 260–263.

⁸⁴⁵ Simper, 2012: 92.

⁸⁴⁶ Simper, 2018: 124. i 125.

⁸⁴⁷ Simper, 2012: 98–99.; Simper 2009: 24.

⁸⁴⁸ Simper, 2012: 145–150.

Prema popisu, pripadnici takozvane židovske rase bili su svi oni koji su se izjašnjavali kao Židovi ili koje je vlast odredila Židovima. Postojala je podjela: osoba je bila Židov ako su mu oba roditelja bili Židovi – *pura*, ako im je jedan roditelj bio Židov – *mista*, a ako nije bilo dovoljno informacija, smatralo se da im rasa nije određena – *imprecisa*. Popisivanje provedeno u Opatiji u kolovozu 1938. godine bilo je na neki način i nekorektno jer su osobe zadužene za popisivanje Židova u popis uvrstile i osobe za koje su sumnjali da su židovskog porijekla, makar se iste nisu uopće opredijelile tako. Također, bilo je i osoba koje su bile židovskog porijekla, ali nisu prakticirale religiju i izjašnjavale su se kao ateisti. Takvi su se pojedinci također našli na popisu i zahtijevali su da se njihova imena i obitelji izbrišu s navedenog popisa.

Prefekt je izvješća poslao ministru te naglasio da je *postotak Židova u općinama Rijeci i Opatiji možda dostigao vrhunac u cijelome Kraljevstvu*. Popis se neprestano ažurirao do kraja postojanja fašističkog režima.⁸⁴⁹

Ne postoje podaci o broju iseljenih pripadnika židovske vjeroispovijesti iz Kvarnerske pokrajine u razdoblju od rujna 1938. do lipnja 1940. godine, ali u podatku o stanovništvu općine Opatija stoji da je imala ukupno 8 893 stanovnika, od kojih je 114 bilo Židova (od toga 26 apatrida i stranih državljana).⁸⁵⁰ Dosad nisu pronađeni arhivski dokumenti s podacima o posljedicama progona Židova u Kvarnerskoj pokrajini, no povjesničarka Simper smatra kako je zahvaćen veći broj osoba nego u ostalim talijanskim područjima jer je na području Kvarnera bilo mnogo Židova koji su bili stranci i onih kojima je s vremenom oduzeto talijansko državljanstvo te su nakon toga smatrani strancima.⁸⁵¹ Za kasnije godine postoje popisi deportiranih opatijskih stanovnika židovske vjeroispovijesti.⁸⁵²

Zabilježeni su i turistički radnici i vlasnici hotela židovskog porijekla koji su imali radne dozvole, a za koje se smatralo da će morati napustiti opatijski teritorij. Spominju se:

- Bruno Schlohauer, njemački državljanin koji je u Opatiji živio od 1934. godine i bio vlasnik *Grand Hotel Belvedere*,

⁸⁴⁹ Simper, 2012: 156–160.

⁸⁵⁰ Simper, 2018: 355.

⁸⁵¹ Simper 2018: 300.

⁸⁵² Spisak deportiranih stanovnika (većinom u srpnju 1944.) Opatije, Voloskog, Ičića i Lovrana koji su pripadali židovskoj zajednici u Opatiji: Ferry Ella, Fischer Stefania (Fanny), Freund Ella, Freund dr. Sigfrido, Gelles Alice, Gelles Cecilia, Gepesz Elisabetta, Gepesz Frida, Glück Elena, Glück Rosa, Gru Leo, Haus Ester, Haus Leo, Jonas Elsa, Jonas Geltrude, Kann Michele, dr. Keil, Krauss Marcello, Lakatos dr. Zoltan, Lakatos Alberto, Lamm Lea, Lamm Salomone, Lang Irene, Lehel dr. Sandro, Löwy Livio, Löwy Olga, Löwy Regina, Monat Ignazio, Monat Rosa, Morris Jolanda, Münz Carlo, Münz Ella, Münz Giulio (Julo), Perugini Horitzki Regina, Pollitzer Berta, Pollitzer Elena, Pollitzer Giulio, Remy Frida, Schanzer Rodolfo, Slovak Etel, Slovak Margherita, Stern Hanna, Stern Gitl, Sussy Nelly, Tyberg Marcello, Turmann Giuseppe, Weil Sofia, Weiss Ilka. Morgani, 2006: 150. i 151.

- Irene Heller Erény, mađarska državljanka koja je u Opatiji živjela od 1927. godine kao vlasnica hotela *Residenz* (uz pomoć sina Giovannija Erényja),
- Carlo Horvat (pravo prezime Handler), jugoslavenski državljanin, boravio u Italiji od travnja 1924. godine i bio vlasnik pansiona i sanatorija dott. Horvat,
- Emerico Stefano, mađarski državljanin koji je u Opatiji živio od 1934. godine te bio vlasnik pansiona dott. Polgar, a spominje se i njegova supruga Margherita Strobencz, koja je imala radnu dozvolu,
- Illo Kreismann, njemački državljanin Židov, živio je u Opatiji od 1936. godine i bio je vlasnik pansiona *Piedimonte*,
- Berta Löber, njemačka državljanka koja je živjela u Opatiji od 1935. godine te bila vlasnica pansiona *Adria*. Spominje se i da će zgrada pripasti Nicoli Jeletichu,
- Guglielmo Müller, mađarski državljanin koji je u Opatiji boravio od 1937. godine i bio je vlasnik dozvole za hotel *Carlton*,
- Herbert Seligsohn, njemački državljanin koji je došao iz Tel Aviva i u Opatiji boravio od 1936. godine te je bio vlasnik dozvole za pansion *Salus*. Zgrada se nalazila u vlasništvu Društva opatijskih kupališta i sanatorija (*Soc. An. Stabilimenti Balneari e Sanatori di Abbazia*).

Uz ovih osam vlasnika objekata i dozvola koji su djelovali u Opatiji, spominju se i dvojica hotelijera iz obližnjeg Lovrana.⁸⁵³

Na području opatijske općine s vremenom se zabranilo iznajmljivanje soba pripadnicima židovske rase i osobama arijevske rase koje su bile u braku sa Židovima. Isto je vrijedilo za smještaj u pansionima, a postojala je mogućnost vođenja pansiona isključivo za Židove. Također, Židovima je bilo zabranjeno raditi u propagandnim uredima hotelskih poduzeća.⁸⁵⁴

U dokumentaciji koja se odnosi na opatijske smještajne objekte koji su bili u vlasništvu osoba židovskog porijekla, spominju se hotel *Belvedere* (u vlasništvu Bruna Schlohauera od 1931. godine, a prijašnji vlasnik bio je bugarski državljanin Kreuter) i pansion *Piedimonte* (u vlasništvu Illa Kreismanna od 1935. godine, a prijašnja vlasnica bila je Andrea Kofol) u vlasništvu njemačkih Židova, hotel *Residenza* u vlasništvu meksičkog Židova (u vlasništvu Wilme Erény od 1923. godine, a prijašnji vlasnik bio je Francesco David), hoteli *Eden* (u vlasništvu Francesca Sterka od 1926. godine, a prijašnji vlasnik bila je obitelj Koppani),

⁸⁵³ HR-DARI-008, *Riječka prefektura*, kutija 678, 1-2-51, Albergatori e proprietari di albergo – Ebrei, presumibilmente dovranno abbandonare il territorio, 1938.

⁸⁵⁴ Simper, 2018: 296–297.

Quisisana (vlasnik je bio Francesco Sterk od 1918./1919. godine) i pansion *Stern* (u vlasništvu Ermanna Sterna od 1933. godine) u vlasništvu Židova bez državljanstva te pansion *Dott. Horvat* (vlasnik je bio Carlo Horvat, a objekt je nekada bio sanatorij dr. Mahlera) i *Astoria* (vlasnica Elisabetta Brückner) u vlasništvu mađarskog Židova. Većinu gostiju u navedenim objektima činili su Mađari židovskog porijekla.

Radilo se o objektima koji su bili ključni za opatijski turizam. Međutim, navodi se kako su njihovi vlasnici stjecali veliki kapital za svoje interese, što je naštetilo turističkoj djelatnosti. Smatralo se da time štete i nacionalnim gospodarskim interesima i jedino logično rješenje bilo je izvršavanje mjere eksproprijacije, odnosno oduzimanja privatnog vlasništva, čime bi imovina postala državna. Eksproprijacija je označavala i isplaćivanje naknade vlasnicima za oduzetu imovinu. Naglašeno je kako se mjera mogla provesti i kada su u pitanju bili vlasnici koji su svojim poslovanjem štetili nacionalnim gospodarskim interesima, a koji nisu bili židovskog porijekla. Zakonom je određeno kako se radi provođenja mjere eksproprijacije trebala osnovati komisija koju čine prefekt, federalni sekretar PNF-a, predsjednik EPT-a i načelnik općine Opatija, a uz dopuštenje Ministarstva narodne kulture i Ministarstva unutarnjih poslova. Trebala se osnovati i posebna komisija sastavljena od prefekta, predstavnika strane koja se zalaže za provođenje eksproprijacije, predstavnika vlasnika navedenih hotela i predsjednika kojeg imenuje Državno vijeće, a u cilju utvrđivanja cijene imovine koja je predmet eksproprijacije i svih ostalih uvjeta.⁸⁵⁵

Prefekt Testa u jednom je izvješću krajem 1938. godine opisao turističku situaciju na opatijskoj rivijeri. Zbog novih političkih okolnosti u srednjoj Europi smanjen je broj dolazaka gostiju iz Austrije, Mađarske i Čehoslovačke. Posebno je smanjen broj dolaska gostiju židovskog porijekla koji su ranije bili među najbrojnijim posjetiteljima. Opatiji je ranijih godina odgovarala takva situacija jer je općina bila u velikim dugovima prema privatnim i državnim ustanovama. Financijsko stanje pokušalo se riješiti uvođenjem raznih noviteta poput otvaranja kockarnice, uvođenja lutrije, izgradnje *Kursaala* (*Casa del Forestiero*) te uspostave međunarodnih ugovora koji bi poboljšali turistički promet Opatije. Smatrao je da Opatija treba stvoriti inicijative koje će ojačati njezin turizam nakon smanjenog broja dolaska Židova.⁸⁵⁶

⁸⁵⁵ HR-DARI-008, *Riječka prefektura*, kutija 358, dokument *Potenziamento delle attrezzature alberghiere e turistiche di Abbazia anche in relazione al problema razziale* (Jačanje hotelskih i turističkih objekata u kontekstu rasnih problema), siječanj 1939.

⁸⁵⁶ HR-DARI-008, *Riječka prefektura*, kutija 358, *Izvješće Regio Prefettura di Fiume - Turismo*, 3. prosinca 1938.

U drugom dokumentu u kojem se obraćao središnjim vlastima opisuje kako 90 % opatijskog turizma čine strani posjetitelji, a od toga 50 % čine dolasci gostiju židovskog porijekla. Navodi da bi se takva situacija trebala obustaviti te da u svojem programu planira uvesti inicijative koje će pokrenuti promjene situacije opatijskog turizma jer vjeruje kako bi se mnogi nacistički vođe uzrujali kad bi shvatili da novi rasni zakoni nisu utjecali na promjenu trenutačnog stanja Opatije.⁸⁵⁷

Prefekt Testa svoje je namjere ostvario 6. listopada 1940. godine uvođenjem posebne mjere, kojom su na neodređeno vrijeme zatvorene opatijske trgovine čiji su vlasnici ili voditelji bili Židovi, a radi opasnosti od širenja židovske propagande koja nije bila u skladu s nacionalnim interesima, što je bilo neprihvatljivo i štetno za opatijsko turističko područje.⁸⁵⁸

*

Kada je riječ o situaciji u opatijskoj židovskoj općini tijekom međuratnog razdoblja, a ponajviše tijekom druge polovice tridesetih godina, ponovno se može uočiti vrlo specifičan duh opatijskog mjesta u odnosu na ostala mjesta u tadašnjoj Italiji, šarolikog stanovništva prema državljanstvu, jeziku, vjeroispovijesti i društvenom statusu. Raznolikost je u turističkom gradiću funkcionirala i stvarala poseban doživljaj za goste koji su tamo boravili.

U vrijeme kada pripadnici židovske vjeroispovijesti nisu bili s lakoćom prihvaćani u nekim dijelovima tadašnje Europe, posebno u njezinim srednjim i istočnim predjelima, u Opatiji su pronašli svoju oazu mira i mogućnost privređivanja i stvaranja financijske sigurnosti. Radilo se o ljudima koji su prepoznali važnost sudjelovanja u turističkoj djelatnosti koja je u tim zadnjim godinama 19. stoljeća svugdje predstavljala novitet i čiji se razvoj od početka optimistično predviđao i očekivao. Židovska populacija na opatijskom području uključila se u one radnje koje su bile vezane uz turističku djelatnost Opatije i njihova zanimanja bila su idealna za uspješno djelovanje i integraciju u novostvoreno morsko i klimatsko lječilište na obali Jadranskog mora. Zbog naglaska na lječilišnom turizmu, svoju su karijeru u toj djelatnosti vrlo lako mogli graditi neki od uspješnih židovskih liječnika i zdravstvenih djelatnika od koji su neki, poput Sternbacha, postali svjetski poznati i priznati. U početku je manji broj gostiju

⁸⁵⁷ HR-DARI-008, *Riječka prefektura*, kutija 358, dokument Situazione di Abbazia e del turismo ebraico, 28. ožujka 1939.

⁸⁵⁸ HR-DARI-008, *Riječka prefektura*, kutija 262, I-1E-12, dokument Il Prefetto per la Provincia del Carnaro, 6. listopada 1940.

dolazio u svrhu razonode, a mnogi su se dolazili liječiti u Opatiju. S druge strane, dio pripadnika židovske zajednice uključio se u turističku privredu kupnjom vila, pansiona, hotela i time su se trajno nastanili na području Opatije.

Sudjelovanje u razvoju opatijskog turizma svakako je bio zadatak i brojnih radnika koji su kao konobari, gostioničarke, obrtnici, trgovci i drugi radili na opatijskom području jer je i njihov trud označavao poboljšanje turističke ponude kao i poticanje povećanja broja gostiju i noćenja u opatijskim smještajnim objektima. Može se reći da je dobar dio opatijske židovske populacije bio izravno uključen u njezinu turističku djelatnost te je njihov doprinos njezinu razvoju neupitan.

Mnogi od pripadnika židovske zajednice u godinama prije 1938. godine imali su svoje dužnosti i u Gradskom vijeću, što je značilo da su imali određen ugled među općinskim vlastima i stanovništvom općenito. Svojim uspješnim radom stjecali su velik kapital koji bi onda posredno napunio i općinsku blagajnu, čime su pomagali i u kriznim gospodarskim situacijama u kojima se grad našao tih godina.

Dovoljna je bila nejasna i prilično proturječna odluka središnje vlasti na čelu s Mussolinijem da se status opatijskih židovskih liječnika, hotelijera ili trgovaca promijeni te da ih se izuzme iz sudjelovanja u turizmu i propagandnim aktivnostima među turistima. To nije bilo pogubno samo za djelatnike u turističkoj djelatnosti, a pogotovo za vlasnike hotela i ostalih smještajnih objekata, već i za goste koji su posjećivali opatijsko područje tijekom mnogo godina i koji su zasigurno bili zastrašeni zbivanjima na Kvarneru i Italiji općenito. Statistički podaci pokazuju da je od 1938. godine drastično pao broj posjetitelja iz Austrije i Mađarske, među kojima je možda bilo mnogo židovskih obitelji i koji su bili vjerni opatijskoj turističkoj destinaciji. Smanjen broj dolazaka u Opatiju iz navedenih zemalja bio je zasigurno posljedica društveno-političkih zbivanja u tim državama krajem tridesetih godina, a na pomolu je bio i novi ratni sukob.

Opatijska židovska općina imala je dugu povijest i rasla je u skladu sa razvojem grada i njegove turističke privrede te je pomogla pri uzdizanju Opatije u svjetski poznato austrougarsko lječilište. Židovi su kao ugledni pojedinci opatijskog područja, liječnici, vlasnici hotela, svakako bili cijenjeni u Opatiji i pridonijeli su njezinoj ubrzanoj modernizaciji.

Tijekom dvadesetih i početkom tridesetih godina u talijanskoj se državi njihov društveni položaj nije znatno promijenio i opatijska zajednica nastavila je funkcionirati pod novom općinskom upravom. Kada su započeli njihovi progoni u zemljama srednje Europe, statistički

podaci zabilježili su dolazak Židova koji su se sklonili u tolerantnom, međunarodnom turističkom odredištu Opatiji. Planove za daljnji razvoj i proširenje zajednice zaustavilo je donošenje protužidovskih zakona.

Položaj Židova na području Kvarnerske pokrajine bio je izrazito nepovoljan. Židovi na području Kvarnera, pa tako i Opatije, bili su strani državljani, što im je dodatno otežavalo život unutar ksenofobne, antisemitske države. Usto, odluke riječkog prefekta još su više otežale okolnosti jer one nisu vrijedile za ostatak Italije.

Donošenje navedenih zakona, stigmatiziranje i progoni stanovništva židovskog porijekla izravno su se vrlo nepovoljno odrazili i na turističku djelatnost Opatije jer ih je mnogo aktivno sudjelovalo u kreiranju i održavanju turizma te su u novim, neizvjesnim i napetim okolnostima mnogi bili primorani napustiti područje. Time su zatvoreni obrti, liječničke prakse, a mnogi hoteli i vile promijenili su vlasnike.

Nadalje, Opatija je bila omiljena turistička destinacija mađarskog i općenito srednjoeuropskog stanovništva, među kojima je bilo mnogo pripadnika židovske vjeroispovijesti. Stoga se krajem tridesetih godina smanjio broj njihovih posjeta i time i financije u općinskoj blagajni.

8. POTEZI SREDIŠNJE VLASTI PRI OBNOVI OPATIJSKOG TURIZMA

Kako je ranije navedeno, talijanska središnja vlada u međuratnom razdoblju bila je svjesna važnosti turističke djelatnosti. Duce je namijenio milijardu lira za ugostiteljsku i turističku djelatnost,⁸⁵⁹ a turizam je bio važan za oživljavanje talijanskog gospodarstva te izvor financija. U članku iz 1937. godine navedeno je da je, osim ekonomske važnosti, turizam značajan i za upoznavanje stranih gostiju s talijanskim prirodnim i kulturnim ljepotama te time stvaranje i političkih veza s različitim narodima. Za Dina Alfierija svaki turist bio je kroničar koji je svoj doživljaj Italije prenosio u inozemstvo.⁸⁶⁰

Režim je intervenirao sa zakonodavnog i organizacijskog stajališta kako bi povećao kontrolu nad turističkim sektorom na periferiji, definirajući tako strukturu nacionalnog i lokalnog turističkog sustava. Prva značajnija intervencija odnosila se na ENIT koji je 1929. godine bio podvrgnut izravnoj kontroli središnjih institucija, čime je smanjena njegova autonomija i lišen je prethodnih prijedloga i savjetodavnih funkcija, a time je postao instrument za provedbu vladinih odredbi. Krajem 1934. godine ustanova je dobila novi statut koji je u jednom standardu sažeo nedavne promjene uvedene u njegovo funkcioniranje.⁸⁶¹

Sredinom dvadesetih godina pozornost je usmjerena na odredišta poput Venecije koja su ranije bila poznata u inozemstvu. Nadalje, radilo se na stvaranju alpskih turističkih odredišta kako bi se spriječio odljev gostiju prema sličnim odredištima u Francuskoj i Švicarskoj. Odredišta koja su već bila popularna u inozemstvu trebalo je organizirati kako bi promovirala dosege fašističke države. Međunarodni turistički operater *Thomas Cook* nastavio je djelovati u Italiji te pomagati pri poticanju dolazaka stranaca u talijanska turistička središta. U katalogu turističkih odredišta promovirali su se mali centri koji su bili središte međunarodnih posjeta.⁸⁶²

Američki službeni turistički vodič *American Express European Travel Guide* naveo je da postoji ukupno 11 turističkih centara u Italiji: ligurska rivijera, napuljska rivijera, Laghi (jezera), Sicilija, srednjovjekovni povijesni centri, sportski centri, alpske doline, Trentino i Dolomiti, kupališta, toplice te centri s golfom. Opatija spada u kupališta zajedno s Viareggiom,

⁸⁵⁹ La Vedetta d'Italia, 23. kolovoza 1938., „Autarchia e turismo”, br. 199, str. 4.

⁸⁶⁰ La Riviera del Carnaro, 1937., „Ospitalità fascista”, br. 5, str. 1.

⁸⁶¹ Tizzoni, 2017: 158. i 159.

⁸⁶² Berrino, 2011: 230–233.

Venecijom, Riminijem, Brijunima i Alassiom. Prema američkim podacima, Italija ima ukupno 66 turističkih središta.⁸⁶³

Novi izazov državi svakako su predstavljala novoosvojena područja i briga o njihovoj gospodarskoj obnovi. U listu *Pučki prijatelj* spominje se da je u ožujku 1919. godine donesen zakon o ratnoj odšteti, čime je određena dužnost talijanske države pri obnovi gospodarstva novoosvojenih područja. Godinu dana kasnije zakon se odnosio i na starije talijanske pokrajine, što je umanjilo raspoloživost financijskih sredstava za gospodarsku obnovu novijih dijelova Italije i izazvalo mnogobrojne zahtjeve predstavnika novijih pokrajina upućenih Ministarstvu za oslobođene krajeve.⁸⁶⁴ Čak su i talijanske novine na početku 1923. godine pisale o zapuštenosti opatijskog područja zbog nedostatka financijskih sredstava i podrške središnje vlasti koja se drugačije odnosila prema novoosvojenom području.⁸⁶⁵

Usprkos prikazima nezainteresiranosti središnje vlasti za gospodarsku obnovu, prepoznata je važnost opatijske turističke djelatnosti i promicanja razvoja turizma za potrebe državnoga gospodarstva. Radilo se o novim pokrajinama koje su, unatoč razlikama u odnosu na starije dijelove zemlje, smatrane novim bogatstvom Italije za koje se vlast svakako morala pobrinuti i povećati njihovu privlačnost među Talijanima. Određenim mjerama i raspoloživim financijskim sredstvima vlast je nastojala raditi na turističkom razvoju tog područja. Naseljavanjem talijanskog stanovništva, poticanjem dolazaka talijanskih ili stranih gostiju prikupljao se prijeko potrebni kapital. Kao i u ostalim dijelovima Italije, prepoznata je važnost poticanja stanovništva na sudjelovanje u turističkoj djelatnosti i privlačenje stranih gostiju.

Iako se u mnogim dokumentima i novinskim člancima može pronaći veličanje uloge opatijskog turističkog mjesta, postavlja se pitanje je li Opatija uistinu bila *magnifico angolo della Nuova Italia* koji je imao značajnu ulogu u talijanskom gospodarstvu?⁸⁶⁶

Opatija je u vrijeme Prvog svjetskog rata bila mjesto oporavka ranjenih vojnika, čime je hotelska infrastruktura korištena u druge svrhe i što je dovelo do njezina zapuštanja. U poslijeratno vrijeme obnova opatijskog turizma bila je logična jer su grad i okolica živjeli od te djelatnosti i time bili jedno od razvijenih područja Istre i Kvarnera. U tom je smislu općina Volosko-Opatija bila važna za talijanski nacionalni interes jer se radilo o nekadašnjem

⁸⁶³ HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo*, Hemeroteca 1915-1938, Gazzetta Azzuro, 31. prosinca 1926., „I centri turistici italiani secondo gli Americani”.

⁸⁶⁴ Pučki prijatelj, 9. travnja 1925., „Ratna odšteta”, br. 15, str. 4.

⁸⁶⁵ La Vedetta d'Italia, 28. veljače 1923., „Per la rinascita della Riviera”, br. 51, str. 4.

⁸⁶⁶ La Riviera del Carnaro, 1924., „La gemma della Riviera Istriana - Abbazia”, br. 9, str. 6.

međunarodno poznatom lječilištu s izgrađenom turističkom infrastrukturom čije je ponovno osposobljavanje i funkcioniranje svakako moglo imati ulogu u talijanskoj gospodarskoj obnovi.

U dostupnim povijesnim izvorima navedeni su primjeri financijske pomoći Rima i turističkih organizacija bliskih središnjim vlastima. Tako se navodi kako je kvarnerska podružnica Venecijanskog udruženja velikih hotela (*Società Veneziana dei Grandi Alberghi*) sredinom dvadesetih godina doniralo iznos od 20 000 lira općini Volosko-Opatija namijenjenih popravku glavne opatijske prometnice *Corso Vittorio Emanuele III*,⁸⁶⁷ ministar financija Giuseppe Volpi donio je odluku o oprostima duga općini Volosko-Opatija, koji je imala prema Kraljevini Italiji,⁸⁶⁸ a isto je učinjeno i početkom tridesetih godina.⁸⁶⁹

U jednom članku u časopisu *La Riviera del Carnaro* iz rujna 1930. godine napominje se kako je u ranijim godinama u Opatiju stizalo malo talijanskog kapitala i da je stanje sve lošije. U nastavku se navodi da su opatijski talijanski hotelijeri osobe koje su sposobne za rad u turizmu te im je važna dobrobit opatijskog turističkog odredišta. Nedostajali su samo talijanski kapitalisti koji bi prepoznali važnost ulaganja u navedeno područje jer su novčana sredstva za rivijeru bila važna iz materijalnih i moralnih razloga. Materijalni su podrazumijevali održavanje turističke djelatnosti i gospodarsku obnovu, a moralni su označavali pomoć Talijanima koji su živjeli na tom području. Talijanski kapitalisti iz Milana, Bologne i Genove kupnjom hotela uložili su u ovo područje, ali zatim ponovno prodali hotele, što je smanjilo broj talijanskih vlasnika hotela u Opatiji. Ipak, naglašava se kako su središnja i lokalna vlast prepoznale važnost ulaganja u talijansko turističko mjesto s međunarodnom klijentelom.⁸⁷⁰

Članak iz 1925. godine spominje financijsku pomoć opatijskom području od strane središnje vlasti: *Poznato nam je, da je susjedna talijanska rivijera kroz cijeli niz godina iza rata bila prazna, pusta, uslijed visokog tečaja talijanske lire. Talijanska vlada znajući cijeniti ogromnu narodno-gospodarsku korist od posjeta stranaca, priskočila je Liburniji u pomoć izdašnjim subvencijama, preuzela u svoje ruke kontrolu cijena i davala je strancima sve moguće pogodnosti u putovanju i vidiranju putnika, da tako oživi već sasvim zamrli promet stranaca u renomiranoj Opatiji i susjednim mjestima. To joj je posvema i uspjelo. Prekolanjske godine započelo se jakom reklamom, po kojoj se u Opatiji moglo dobiti stan i opskrbu u prvoklasnim*

⁸⁶⁷ La Vedetta d'Italia, 10. prosinca 1926., „Per la sistemazione stradale di Volosca-Abbazia”, br. 293, str. 4.

⁸⁶⁸ La Vedetta d'Italia, 16. studenoga 1927., „Condono dei debiti del Comune di Volosca-Abbazia verso lo Stato”, br. 272, str. 4.

⁸⁶⁹ La Vedetta d'Italia, 20. travnja 1930., „I debiti del Comune di Volosca saranno condonati”, br. 94, str. 4.

⁸⁷⁰ La Riviera del Carnaro, 1930., „Problemi turistici: Il Capitale italiano e l'Industria Alberghiera del Carnaro”, br. 9, str. 1. i 2.

*hotelima za dnevno 20 do 30 lira! Razumije se, da je razliku od 10 – 20 lira po gostu naplaćivala talijanska vlada subvencijom. I tako je Opatija već lanjske godine imala na desetke hiljada posjetnika i ako su cijene postepeno rasle, dok konačno nije državna subvencija postala izlišna. Ove je godine već od početka marta Opatija puna stranaca, premda cijene nisu nikako preniske.*⁸⁷¹

Državna riznica redovito je primala zahtjeve opatijske Turističke uprave. Radilo se o zahtjevima za odobrenje hipoteke u svrhu podmirivanja postojećih dugova i naknade nižih dohodaka koje je općina imala u ranijim godinama. Jedan takav dokument navodi kako je krajem tridesetih godina općina zatražila odobrenje hipoteke u skladu s odredbama Kraljevskog dekreta-zakona od 8. srpnja 1925. godine, Dekretom Ministarstva financija od 20. listopada iste godine i Kraljevskim dekretom-zakonom od 26. lipnja 1935. godine u iznosu od 400 000 lira uz jamstvo općine Opatija da je zajam potreban radi podmirivanja zahtjevnih obveza i zbog nižeg dohotka općine iz 1936. godine. Zajam se morao iskoristiti isključivo u navedene svrhe. Općina Opatija morala se obvezati da će iznos vratiti u roku od 25 godina preko riječke podružnice banke *Banca d'Italia*.⁸⁷² Godine 1939. općina je zatražila iznos od 350 000 lira za istu svrhu i s obavezom vraćanja iznosa u roku od 25 godina.⁸⁷³

Osim financijskih izdvajanja, drugim načinima moglo se razabrati priznanje važnosti opatijskog područja za talijanski turizam. U njih su se svakako ubrajale propagandne aktivnosti koje su trebale skrenuti pozornost svijeta na opatijsko odmaralište. U to vrijeme glavni medij za promociju bile su novine, a poznate osobe iz javnog života moglo se angažirati kao promotore određenih turističkih odredišta i poželjnog životnog stila. Smatralo se važnim da Talijani vide kako u Opatiji rado borave poznati sunarodnjaci iz političkih i umjetničkih krugova zbog čega bi možda poželjeli поближе upoznati taj novi najistočniji dio domovine. Dolasci talijanskih velikana bili su medijski vrlo popraćeni, a u nekim prilikama mnogo se pisalo i o veličanstvenim pripremama i dočeku slavnih gostiju.

Kada je talijanski kralj najavio dolazak na područje novoosnovane talijanske pokrajine, sastali su se načelnici svih općina rivijere kako bi organizirali doček i potaknuli građanstvo na aktivno sudjelovanje u velikom događaju za pokrajinu i opatijsku općinu. Tim povodom osnovan je poseban odbor radi organiziranja cijelog događanja. Izvršni odbor činili su

⁸⁷¹ Sušački novi list, 15. svibnja 1925., Rada – ne milostinje! br. 120, str. 2.

⁸⁷² HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo*, kutija 10, Strumento di mutuo garantitio da fideiussione tra il Tesoro dello Stato e l'Azienda Autonoma di Soggiorno d'Abbazia.

⁸⁷³ HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo*, kutija 10, Strumento di mutuo garantitio da fideiussione e delegazioni dd. 1 giugno 1939/XVII rilasciata all'Azienda Autonoma di Soggiorno d'Abbazia.

predstavnicima svih najvažnijih društava i udruženja na tom području, odnosno predsjedništvo su činili Carlo Baxa, predsjednik Turističke uprave i Edoardo Ciubelli, ravnatelj opatijske gimnazije. Za članove su izabrani Pier Luigi Pansera i A. Mucci kao predstavnici opatijskog PNF-a, Celli i Festa kao predstavnici Udruženja boraca (*Associazione Nazionale Combattenti*), Costa za *Volontari Giuliani*, zatim G. Corrado, R. Sandri i R. Voncina kao predstavnici udruženja *Circolo 3 Novembre*, G. Tomsich i O. Visintini kao predstavnici škola, nadalje A. Nobili i G. Sergi za nacionalne sindikate, Nascimbeni i A. Sestan za Filharmonijsko društvo (*Società Filarmonica*), G. De Rossignali za Udruženje liječnika, O. Moro kao predstavnik Građevinskog konzorcija (*Consorzio Edilizio*), Udruženje trgovaca predstavljali su Jelussich i B. Nathan, kao predstavnici Konzorcija hotelijera imenovani su Sartori i Klügl, A. Bellani izabran je kao predstavnik Opatijskog sportskog kluba te Luca Heintl kao predstavnik dobrovoljnih vatrogasaca. Usto, odlučeno je da će se osnovati i počasni odbor, a glavna uloga novoosnovanih odbora bila je organizacija događanja tijekom dolaska i boravka kralja u Opatiji. Građanstvu je dan prijedlog o upotrebi talijanskih zastava i sudjelovanju u prigodnom ukrašavanju gradskih ulica i objekata.⁸⁷⁴ Svečane pripreme i doček planirani su pri dolasku svih pripadnika kraljevske obitelji,⁸⁷⁵ a posebno pri dolasku članova obitelji kraljeve najuže obitelji poput princa Umberta.⁸⁷⁶ Svaki takav posjet bio je dulje vrijeme promoviran u dnevnom tisku i popraćeni su svi detalji samog posjeta.

Nadalje, Opatiju je u tadašnje medije plasirao i posjet talijanskog maršala Luigija Cardone kao prikaz odanosti Opatije talijanskoj državi i fašizmu⁸⁷⁷, zatim talijanskog ministra financija Volpija koji je tom prilikom izjavio kako *Governo Nazionale non può nè deve disinteressarsi di Abbazia*, naglašavajući važnost središnje vlasti u razvijanju Opatije i njezine turističke djelatnosti i tom je prilikom najavio pomoć središnje vlasti Opatiji pri osiguravanju kreditnih mogućnosti za javne tvrtke, poboljšanje prometne infrastrukture i uvođenju svih potrebnih mjera za valorizaciju opatijskog turističkog područja.⁸⁷⁸ Ministar pravosuđa Alfredo Rocco susreo se 1930. godine s lokalnim uglednicima i prefektom Kvarnerske pokrajine De

⁸⁷⁴ La Vedetta d'Italia, 27. veljače 1924., „Per la venuta di S. M. Il Re”, br. 48, str. 4.

⁸⁷⁵ La Riviera del Carnaro, 1927., „S.A.R. la Duchessa d'Aosta visita gli Asili del'O. N. „Italia Redenta““, br. 7, str. 1.; Isto, 1929., „Illustri personalità di Casa Savoia e del Partito in visita nella nostra Riviera“, br. 7, str. 1.

⁸⁷⁶ La Vedetta d'Italia, 30. srpnja 1938., „Ordine di adunata per l'arrivo di S.A.R.I. il Principe Umberto”, br. 180, str. 4.

⁸⁷⁷ La Vedetta d'Italia, 22. kolovoza 1926., „S.E. il maresciallo Luigi Cadorna ad Abbazia”, br. 199, str. 4.

⁸⁷⁸ HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo*, Ritagli giornali 1926, 1927, Gazzettino, 24.5.1927., „Cittadinanza onoraria di Fiume a S.E. Volpi”; Isto, Gazzetta Azzurra, 10.6.1927., „S.E. il Conte Volpi ad Abbazia”; La Riviera del Carnaro, 1927., „S.E. il Ministro delle Finanze Conte Volpi visita Abbazia”, br. 6, str. 1.

Biaseom, izražavajući zadovoljstvo zbog napretka područja.⁸⁷⁹ Opatiju su posjetili ministar rata Pietro Gazzera,⁸⁸⁰ ministar agrikulture i šuma Giacomo Acerbo,⁸⁸¹ ministar javnih radova Cobolli Gigli,⁸⁸² senator Kraljevstva Arturo Marescalchi u društvu tajnika Fašističke federacije za trgovinu iz Rima Valentina,⁸⁸³ a posebno veliko slavlje u Opatiji doživio je stranački tajnik Achille Starace u svibnju 1937. godine.⁸⁸⁴ Od velikih ljudi režima na tom području boravili su i Italo Balbo, guverner Libije,⁸⁸⁵ te stranački tajnik Augusto Turati.⁸⁸⁶

Opatiju su posjetili i poznati talijanski umjetnici onog vremena poput pjesnika Raffaella Carrierija, Nina Salvaneschija, nobelovca Salvatorea Quasimoda, skladatelja Pietra Mascagnija, tenora Beniamina Giglija i Totija Dal Monte.⁸⁸⁷

U Opatiji su boravili ili uz nju prolazili i članovi prve obitelji Italije. U kolovozu 1929. godine Arnalda Mussolinija dočekali su opatijski uglednici: gradonačelnik Voloskog-Opatije Augusto de Stadler, politički tajnik Alessandro Mucci, vojni zapovjednik Marchese Invrea, glavni namjesnik javne sigurnosti Valentino Alessandri.⁸⁸⁸ Naposljetku, opatijsko stanovništvo i gosti imali su priliku promatrati Mussolinija pri njegovu uplovljavanju u riječku luku 24. lipnja 1939. godine.⁸⁸⁹

Promocija Opatije kao značajnog turističkog područja provodila se i održavanjem nacionalnih i međunarodnih konvencija i kongresa po pitanju razvoja i rješavanju problema talijanskog turizma. Time se također skretala pozornost talijanske i inozemne javnosti na Opatiju: budući da je bila turističko odredište s velikim potencijalom, željelo se prikazati da je bila dostojna održavanja velikih sastanaka i ugošćavanja nekih od najvećih odličnika turističke djelatnosti.

⁸⁷⁹ La Riviera del Carnaro, 1930., „S. E. Rocco ospite di Abbazia“, br. 9, str. 2.

⁸⁸⁰ La Vedetta d'Italia, 28. rujna 1930., „S. E. Il Ministro della Guerra ad Abbazia“, br. 230, str. 4.

⁸⁸¹ La Vedetta d'Italia, 31. svibnja 1932., „S. E. il Ministro Acerbo ad Abbazia“, br. 129, str. 4.

⁸⁸² La Vedetta d'Italia, 3. svibnja 1938., „S.E. Cobolli Gigli e i partecipanti al congresso nazionale per le case popolari ad Abbazia“, br. 104, str. 6.

⁸⁸³ La Vedetta d'Italia, 9. srpnja 1935., „S.E. Marescalchi inaugura ad Abbazia la „Bottega del Vino““, br. 145, str. 4.

⁸⁸⁴ La Vedetta d'Italia, 28. svibnja 1937., „Il grande giubilo di Abbazia per l'arrivo di S.E. Starace“, br. 124, str. 4.

⁸⁸⁵ La Vedetta d'Italia, 2. listopada 1937., „S.E. Balbo ad Abbazia“, br. 238, str. 4.

⁸⁸⁶ La Riviera del Carnaro, 1929., „Illustri personalità di Casa Savoia e del Partito in visita nella nostra Riviera“, br. 7, str. 1.

⁸⁸⁷ Lukežić, 2009: 95.

⁸⁸⁸ La Vedetta d'Italia, 28. kolovoza 1929., „Arnaldo Mussolini ad Abbazia“, br. 205, str. 4.

⁸⁸⁹ La Vedetta d'Italia, 25. lipnja 1939., „Entusiasmo ad Abbazia e in Riviera“, br. 151, str. 4.; La Vedetta d'Italia, 27. lipnja 1939., „I due protagonisti della giornata: Duce e popolo“, br. 153, str. 3.

Jedan od prvih većih kongresa održanih u Opatiji⁸⁹⁰ bio je 15. Nacionalni kongres hidrologije, klimatologije i fizioterapije (*XV Congresso Nazionale d'Idrologia, Climatologia e Terapia Fisica*) koji je održan u lipnju 1924. godine i koji su podržali vlada i kulturna udruženja Julijske Venecije. Zbog lječilišnih svojstava klime na opatijskom području upravo se Opatija pokazala pravim mjestom za održavanje ovog kongresa.⁸⁹¹ Kako bi se važne uzvanike i sudionike bolje upoznao s opatijskim područjem i širom okolicom, organizirani su izleti u okolna mjesta, zabave različite tematike i koncerti po opatijskim kavanama i hotelima.⁸⁹² Cilj održavanja kongresa bio je upoznavanje talijanskih liječnika s lječilištima Julijske Venecije. Stoga su se na popisu odredišta organiziranih izleta mogli pronaći gradovi i turistička mjesta poput Grada, Portoroža i Brijuna.⁸⁹³

U prvoj polovici 1925. godine održana je Međunarodna konferencija velikih putničkih i turističkih ureda pod pokroviteljstvom ENIT-a, a na njoj su sudjelovali brojni turistički stručnjaci i predstavnici ureda iz zemalja Srednje Europe.⁸⁹⁴

Iste godine održan je i kongres Talijanske nacionalne unije za turizam (*Unione nazionale industrie turistiche Italiane ili UNITI*) tijekom kojeg su u Opatiji boravili predsjednik Unije Ludovico Silenzi, generalni direktor parobrodarske tvrtke *Lloyd Triestina* Giulio Ucelli, predsjednik pomorskog društva *Cosulich* Antonio Cosulich, predstavnik *Lloyd Sabauda* A. Parodi te brojni važni vlasnici hotela, turističkih i pomorskih društava iz Italije i inozemstva.⁸⁹⁵

Jedno od važnijih okupljanja u Opatiji svakako je bio VI. Nacionalni kongres lječilišta, boravišnih i turističkih odredišta održan u rujnu 1927. godine pod pokroviteljstvom Mussolinija. Sudjelovalo je oko 320 predstavnika najvažnijih talijanskih gradova koji su aktivno sudjelovali u turizmu, raznih turističkih društava i tijela, stručnjaci za gospodarstvo, financije te sanitarni stručnjaci. U ime vlade došao je fašistički političar De Ruggere, prefekt

⁸⁹⁰ U veljači 1924. godine održan je sastanak u Trstu na kojem su sudjelovala najvažnija imena opatijskog turizma, odnosno dr. Coporcich, dr. Kurz, gradonačelnik Percich i Baxa. Na tom je sastanku donesena odluka o održavanju 15. Nacionalnog kongresa hidrologije, klimatologije i fizioterapije u Opatiji. *La Vedetta d'Italia*, 8. veljače 1924., „XV Congresso Nazionale d'Idrologia, Climatologia e Terapia ad Abbazia”, br. 32, str. 4.

⁸⁹¹ *La Vedetta d'Italia*, 4. lipnja 1924., br. 126, str. 4, „XV Congresso Nazionale d'Idrologia, Climatologia e Terapia Fisica – Il significato Nazionale del Congresso di Abbazia”.

⁸⁹² HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo*, kutija broj 12, Sitni tisak, Invito alla gita con piroscifo per Fiume, Invito al ballo in onore dei congressisti, Gita per Brioni.

⁸⁹³ HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo*, kutija broj 12, Sitni tisak, Comitato ordinatore del XV Congresso Nazionale di Idrologia, Climatologia e Terapia Fisica.

⁸⁹⁴ Sudjelovali su razni turistički uredi i organizacije kao što su poljski „Orbis”, austrijski „Oesterreichisches Verkehrsbüro”, njemački „Mitteleuropäisches Reisebüro”, čehoslovački „Cedek”, mađarski „Office Nationale du Tourisme”, *La Vedetta d'Italia*, 13. ožujka 1925., „Conferenza internazionale dei grandi uffici viaggi e turismo”, br. 61, str. 4.

⁸⁹⁵ *La Vedetta d'Italia*, 14. listopada 1925., „L'Uniti ad Abbazia”, br. 243, str. 4.

Kvarnerske pokrajine Vivorio, zamjenik prefekta Farina, generalni direktor TCI-ja Gerelli, predstavnik CIT-a, predstavnici civilnih vlasti, svi načelnici s liburnijskog područja i gradonačelnici mnogih talijanskih gradova. Cijeli događaj bio je dobro medijski popraćen, a od poznatijih talijanskih novinskih listova prisustvovali su *Giornale d'Italia*, *Corriere della Sera*, *Messaggero*, *Corriere Adriatico* i ostali. Na kongresu se raspravljalo o važnosti turizma za državu radi stabilizacije ekonomskih prilika, ali i radi izgradnje pozitivnog prikaza Italije u inozemstvu. Također, Opatiju se tada klasificiralo kao područje od velikog značaja za državu jer se radilo o pograničnom turističkom odredištu. Tijekom kongresa donesen je statut Nacionalnog konzorcija lječilišnih, boravišnih i turističkih stanica od ukupno 24 članaka. Naglasila se važnost osnivanja pokrajinskih odbora (*Comitati provinciali*), što je dužnost Središnjeg odbora (*Comitato centrale*), a Nacionalni konzorcij stanica bio je zadužen za uspostavljanje sjedišta provincijskih odbora. Vodila se rasprava i o lječilišnom porezu, odnosno njegovoj izmjeni u sklopu čl. 13. Kraljevskog dekreta br. 765 od 15. travnja 1926. godine. Porez je razvijen u tri smjera, ovisno o vrsti turističkih mjesta (*imposta di cura*, *imposta di soggiorno* i *imposta di turismo*).

Jedna od važnijih rasprava bila je i ona o plaćanju četvrtine poreza u proračun Nacionalnog programa za majčinstvo i djetinjstvo (ONMI) koji je naveden u poglavlju o opatijskim financijskim problemima, a što je određeno Kraljevskim dekretom od 15. travnja 1926. godine i Kraljevskim dekretom od 23. lipnja 1927. godine. Iako su turističke lokalne uprave namjeravale i dalje izvršavati svoju obavezu plaćanja doprinosa tako važnoj državnoj organizaciji, na kongresu su se pojavili prijedlozi o izmjeni načina plaćanja. Turistička odredišta ionako su bila osiromašena i financijska pomoć države slabo je pristizala pa su se morala osloniti na vlastita sredstva, odnosno porez koji su turisti bili dužni platiti tijekom boravka u turističkom mjestu. Izdvajanje četvrtine od tih prihoda bilo je pogubno za turistička mjesta koje su ionako jedva preživljavala krizne godine.⁸⁹⁶

Predstavnici općina naveli su da ne žele umanjiti proračun organizacije, ali žele da se sredstva za to izdvajaju iz nekih drugih primanja ili imovine. Problem je bila i nejednakost u davanju. Naime, odredišta koja su zarađivala milijune lira morala su se odreći ogromnih iznosa, dok je gubitak onih koja zarađuju znatno manje bio mnogo manji. Bogatija turistička odredišta trebala su i veću količinu novaca jer se moralo mnogo izdvajati za njihovo održavanje, daljnja

⁸⁹⁶ La Vedetta d'Italia, 25. rujna 1927., „Inaugurazione del sesto Congresso nazionale fra le stazioni di cura, soggiorno e turismo”, br. 225, str. 4.; La Riviera del Carnaro, 1927., „Il VI Congresso delle Stazioni di Cura, Soggiorno e Turismo – nuova splendida affermazione dell'Italia turistica ad Abbazia”, br. 9, str. 1.

ulaganja, plaćanje velikog broj zaposlenika, financiranje propagandnih aktivnosti i slično. Tadašnji načelnik Lovrana Mazzoleni komentirao je tijekom kongresa da je Lovranu teško naći druge prihode i nema ih, za razliku od većih talijanskih turističkih središta koja prihode stječu s više strana zbog velikog broja turista. Uza sve to, takva davanja pojedinim su općinama onemogućavala jamstvenu sposobnost za hipoteke i subvencije. Na kongresu je zaključeno da središnja vlast mora uvesti neki drugačiji način punjenja proračuna ONMI-ja. Sudionici kongresa smatrali su da bi se doprinos trebao plaćati iz davanja za predstave i zabave (*tributo sugli spettacoli e trattenimenti*) kako bi se porez koji su plaćali turisti u potpunosti zadržao za razvoj turističkih mjesta.⁸⁹⁷

Gotovo istovremeno s ovim važnim kongresom za turističku djelatnost, u Opatiji se sastao Kongres inozemnih liječnika s oko 230 sudionika.⁸⁹⁸ Krajem iste godine u Opatiji su boravili sudionici međunarodne konferencije o reviziji carine kod tranzitnog prometa na željezničkoj prugi Dunav – Sava – Drava, a na kojoj su sudjelovale delegacije iz Italije te iz Jugoslavije, Čehoslovačke, Austrije i Mađarske.⁸⁹⁹

Sredinom veljače 1929. godine u Opatiji je otvorena međunarodna konferencija Autoservisa tzv. velikog turizma (*Autoservizi di Gran Turismo*) i izložba posvećena turizmu (*l'Esposizione del Turismo*) s izlagačima iz raznih talijanskih regija kojom je rukovodio tajnik opatijske Turističke uprave Carlo Baxa. Konferencija je tako u Opatiju dovela sva velika automobilska društva *Gran Turisma* iz Kraljevstva i susjednih zemalja, zatim predstavnike TCI-ja te raznih instituta i malih industrija. Prisutni su bili i državni podtajnik za komunikacije i sve vlasti Pokrajine (*sottosegretario di Stato alle Comunicazioni e di tutte le Autorità della Provincia*) Filippo Pennavaria i generalni inspektor željeznice, tramvaja i automobila (*ispettore generale delle Ferrovie, Tramvie ed Automobili*) Antonio Crispo, koji je imenovan počasnim predsjednikom konferencije. Tijekom trajanja skupa Državne željeznice uvele su popust od 30 % na povratnu kartu za Opatiju, a popust je vrijedio od 1. do 31. ožujka 1929. godine.⁹⁰⁰

⁸⁹⁷ HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo*, Ritagli giornali, Popolo di Romagna-Forli, 9. listopada 1927., La politica del turismo al Congresso di Abbazia.

⁸⁹⁸ La Riviera del Carnaro, 1927., „Il Congresso dei medici stranieri ad Abbazia”, br. 9, str. 7.

⁸⁹⁹ Pučki prijatelj, 3. studenoga 1927., „Konferenca u Opatiji”, br. 44, str. 1.

⁹⁰⁰ Rad na konferenciji bio je podijeljen u šest dijelova. Podjela je nastala prema teritorijima pod jurisdikcijom Inspekcijских željezničkih klubova iz Tonina, Milana, Brescie, Verone, Bolzana i Trsta. Održana Izložba pejzaža i turizma bila je prva takva tipa u Italiji, a na njoj je izloženo mnogo turističkih materijala, brošura, fotografija s prikazima prirodnih i turističkih ljepota odredišta sjevera Italije. La Vedetta d'Italia, 2. ožujka 1929., „Esposizione del Turismo e del Paesaggio - Conferenza per gli autoservizi di gran turismo”, br. 52, str. 4.; La Vedetta d'Italia, 5. veljače 1929., „Esposizione del turismo ad Abbazia”, br. 30, str. 4.; La Vedetta d'Italia, 22. veljače 1929., „Per la Mostra del turismo”, br. 45, str. 4.

Idućih su se godina nastavili održavati važni međunarodni i nacionalni skupovi poput Međunarodne konferencije željeznice održane u travnju 1930. godine sa sudionicima iz Italije, Austrije, Mađarske, Čehoslovačke, Jugoslavije i Njemačke⁹⁰¹ i Četvrtog kongresa talasoterapije u travnju 1931. godine.⁹⁰²

Dana 24. rujna 1933. godine održana je i Nacionalna konvencija hotela i turizma u organizaciji Fašističke nacionalne federacije hotela i turizma (*Federazione nazionale fascista alberghi e turismo*) na kojoj su prisustvovali mnogobrojni predstavnici vlasti i stručnjaci u ovim područjima. Ravnatelj Trgovačke konfederacije (*Confederazione del commercio*) Lantini održao je govor i naveo nekoliko primjera koji dokazuju da se režim brine za kvarnersko područje i radi na njegovu gospodarskom i turističkom razvoju putem cestovnog razvoja teritorija, usavršavanja željezničkog prometa, smanjivanja cijena te povećanja pomorskog i zračnog prometa. Raspravljalo se i o osnivanju Instituta za hotelski kredit (*Istituto di credito alberghiero*) koje je trebalo biti dovršeno izvršavanjem zakona donesenog 25. svibnja 1932. godine, a potpora se zatražila od ministra financija Junga i namjesnika za turizam Suvicha.⁹⁰³

U srpnju 1938. godine predsjednik Nacionalne federacije hotela i turizma Cesare Pinchetti održao je sastanak s hotelijerima u Opatiji na kojem su prisustvovali predstavnici lokalnih političkih i turističkih vlasti iz Opatije, Trsta i Pule. Pinchetti je održao predavanje i prisutne informirao o trenutačnom stanju u hotelijerstvu na području Kvarnera. Pohvalio je neke od najvažnijih inicijativa kvarnerskih hotelijera poput fiksiranja cijena usluga, klasifikacije hotela iz 1928. godine i kolektivne propagande iz 1929. godine. Pozitivnim primjerom smatrao je ugovor sklopljen između Slobodne kvarnerske zone i Mađarske te predložio sastavljane novih međunarodnih ugovora sa zemljama srednje Europe, ali i posebno naglasio važnost dolaska talijanskih gostiju na Kvarner.⁹⁰⁴

Jedan od načina turističkog oživljavanja Opatije bili su potezi središnje vlasti vezani uz prometno povezivanje područja s ostatkom Italije i inozemstva kako je navedeno u ranijim

⁹⁰¹ Raspravljalo se o pitanjima u vezi s međunarodnim prometom, načinima putovanja, cijenama itd. Bilo je oko 40 sudionika iz raznih zemalja. La Riviera del Carnaro, 1930., „Conférenza Internazionale ferroviaria”, br. 3. i 4., str. 39.

⁹⁰² Prvi sastanak sudionika kongresa bio je u Trstu i nakon toga su krenuli obilaziti automobilima istarsku obalu i tako su došli i u Opatiju. Bilo je oko 120 putnika koji su došli automobilima. U Opatiji su ih dočekali tajnik Turističke uprave koji je predstavljao prefektova povjerenika Benussija, liječnici s Kvarnera i novinari te gradonačelnik Augusto de Stadler. Istaknuta je važnost tog područja i kvarnerske rivijere unutar talijanske države. La Vedetta d'Italia, 28. travnja 1931., „La chiusura del IV Congresso Talassoterapico ad Abbazia”, br. 100, str. 4.

⁹⁰³ La Riviera del Carnaro, 1933., „Il Convegno Nazionale Alberghi e Turismo ad Abbazia”, br. 9. i 10., str. 1–3.

⁹⁰⁴ La Vedetta d'Italia, 12. srpnja 1938., „Gli albergatori della Provincia del Carnaro a convegno con l'on. Pinchetti, Presidente della Federazione Nazionale”, br. 164, str. 4.

poglavljima te olakšavanje uvjeta putovanja. Još u prvoj polovici dvadesetih godina Ministarstvo unutarnjih poslova donijelo je odluku o Društvu za kretanje stranaca (*Società Movimento Forestieri*) Julijske Venecije i dozvoli dolaska strancima u Italiju s putovnicama koje se nisu pregledavale ako su stranci sa sobom imali potvrdu liječnika. Ministarstvo je naglasilo da je pri prelasku granice na prostoru Julijske Venecije ukinuta obaveza pregleda putovnica stranaca iz sljedećih država: Albanija, Belgija, Kuba, Danska, Irska, Estonija, Francuska, Engleska, Luksemburg, Meksiko, Monako, Norveška, Nizozemska, Švicarska, Španjolska, San Salvador i Urugvaj.⁹⁰⁵

Krajem dvadesetih godina vlada je odlučila pomoći turističkoj destinaciji u novoj pokrajini te je donijela odluku o besplatnim vizama na putovnicama turista. Grandi, podtajnik u Ministarstvu vanjskih poslova, u svojem dopisu naveo je da je odluka donesena kao pomoć razvoju novih pokrajina i u dogovoru s Ministarstvom financija.⁹⁰⁶ Time su ukinute takse za sve strane goste koji su putovali u Slovensko primorje, Istru, Opatiju, Rijeku.⁹⁰⁷

Popusti na cijene povratnih karata za željeznički promet svakako su bile od pomoći. Godine 1926. popust je iznosio 50 % na cijenu karata za željeznički prijevoz i putovanja u turistička odredišta sjevernog Jadrana.⁹⁰⁸ Iduće godine Ministarstvo prometa ponovno je uvelo popuste namijenjene obiteljima koje putuju na odmor. Popusti su iznosili 12 % za obitelji od dva člana, a maksimalan popust iznosio je 50 % za višečlane obitelji. Usto, uveden je i popust za strane turiste koji prelaze granične prijelaze Postojna, Rijeka, Pledicolle, Marvisia, San Candida i Brennero, a odredišta su im bila jadranska kupališta poput Opatije, Pule, Portoroža, Trsta, Monfalcone, Grada, Venezije, Riminija, Cervije, Bellarije, Riccionea i drugih mjesta. Za ovaj potonji popust vrijedilo je pravilo obaveznog zadržavanja gostiju u tim mjestima najmanje 10 dana da bi ostvarili pravo na popust.⁹⁰⁹ I tijekom sljedeće, 1928. godine postojali su popusti za odlazak na odmor na sjeverni Jadran. Pogodnosti su bile rezervirane za razdoblje od 1. svibnja do 31. listopada, karta je vrijedila 60 dana te su uklonjene zabrane u pogledu mjesta zaustavljanja. Putnici su u zemlju mogli ući na jedan granični prijelaz, a iz zemlje izaći

⁹⁰⁵ La Vedetta d'Italia, 5. ožujka 1924., „Parziale abolizione dell'obbligo del visto sui passaporti”, br. 54, str. 4.

⁹⁰⁶ La Vedetta d'Italia, 22. veljače 1929., „Da Abbazia – Visto gratuito sui passaporti dei turisti”, br. 45, str. 4.

⁹⁰⁷ Vukonić, 2005: 240.

⁹⁰⁸ La Vedetta d'Italia, 25. lipnja 1926., „Facilitazioni ferroviare per viaggi al bagni dell'Alto Adriatico”, br. 149, str. 4.

⁹⁰⁹ HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo*, Ritagli giornali 1926, 1927, Corriere Emiliano, 15. lipnja 1927., „Riduzioni di tariffe ferroviarie? per le famiglie che vanno alle Stazioni balneari e termali”; La Voce di Mantova, 16. lipnja 1927., „Riduzioni ferroviarie per famiglie alle stazioni balneo-termali”; Provincia di Bolzano, 15. lipnja 1927., „Riduzioni di tariffe ferroviarie per i villeggianti nell'Alto Adige e altre stazioni climatiche”; Secolo, 15. lipnja 1927., „I viaggi delle famiglie alle stazioni balneari e termali”.

na drugi. Popusti su također vrijedili za određene granične prijelaze. Popust je iznosio 5 % te je i dalje vrijedilo pravilo zadržavanja u određenom turističkom mjestu najmanje 10 dana.⁹¹⁰

Popusti koji su iznosili i do 70 % na putovanje pojedinaca, obitelji ili većih grupa trebali su pokrenuti najprije putovanje talijanskog stanovništva prema novim područjima na istočnoj granici, pomoći u njihovu čvršćem povezivanju sa starijim pokrajinama i upoznavanju istarskog i kvarnerskog područja kao i pobijediti jugoslavensku konkurenciju na suprotnom kraju Kvarnerskog zaljeva. U članku iz prosinca 1927. godine naglašava se kriza talijanskog turizma, posebno u gradovima na granici države. Kao jedan od problema navodi se upravo konkurencija koja je prijetila pograničnim gradovima od inozemnih turističkih središta te nepovoljna politika u pogledu dijeljenja turističkih viza, što je bio jedan od većih problema. Kao konkurentna mjesta navode se ona na Azurnoj obali u Francuskoj i u Jugoslaviji koja je ukinula vizu s Njemačkom. Stanje nije bilo bolje ni za ostala talijanska turistička središta pa su predstavnici Turističke uprave San Rema stoga intervenirali kod središnje vlasti kako bi sama država pomogla u rješavanju navedenih problema.⁹¹¹

Državna željeznica uvela je tridesetih godina popuste na povratne karte za putovanja nedjeljom i tijekom blagdana u iznosu od 50 % za pojedince i 70 % za grupu od najmanje 15 osoba.⁹¹² S obzirom na to da se broj domaćih gostiju u nadolazećim godinama nije značajno povećao (u slučaju Opatije čak se i smanjio), može se zaključiti da te mjere nisu bile uspješne.⁹¹³ Kad je riječ o popustima za putovanje vlakom namijenjenima obiteljima koje su putovale na odmarališta i kupališta sjevernog Jadrana, mjera nije bila korisna za područje opatijske rivijere. Njezina kupališta nisu bila pješčana i u potpunosti prilagođena obiteljima s malom djecom te su popusti za individualna putovanja željeznicom mnogo više pomogla u povećanju broja opatijskih gostiju.⁹¹⁴

Ministarstvo prometa uvidjelo je važnost uvođenja popusta na cijenu karata i tijekom važnih nacionalnih događanja i većih okupljanja. Stoga je na inicijativu ENIT-a i Državnih željeznica popust od 30 % uveden i za putnike koji su Opatiju posjetili u vrijeme održavanja konferencije o *Gran turismo* i izložbe posvećene turizmu (*Mostra folcloristica del Turismo e*

⁹¹⁰ La Vedetta d'Italia, 13. svibnja 1928., „Notevoli riduzioni ferroviarie per forestieri che vengono a soggiornare nell'Alto Adriatico”, br. 114, str. 2.

⁹¹¹ La Vedetta d'Italia, 2. prosinca 1927., „La crisi turistica”, br. 286, str. 4.

⁹¹² La Vedetta d'Italia, 29. studenoga 1933., „I biglietti ferroviari a riduzione per viaggi in comitiva e singoli”, br. 283, str. 4.

⁹¹³ Kavrečić-Radošević, 2017: 34.

⁹¹⁴ HR-DARI-008, *Riječka prefektura*, kutija 32, dokument Riduzioni ferroviarie, br. 116/1933, 23. svibnja 1933.

della conferenza oraria degli autoservizi di gran turismo), u vremenskom razdoblju između 1. veljače i 1. ožujka 1929. godine.⁹¹⁵

Kako bi se i tijekom zimskih mjeseci ostvario što bolji turistički promet, Državne željeznice uvele su vikend-ulaznice snižene 50 % za individualna putovanja i 70 % za grupu od najmanje pet osoba u radijusu od 250 kilometara od polazne stanice. Gradovi koji se nalaze 250 kilometara od Opatije i Lovrana i koji su se mogli koristiti navedenim vikend-kartama bili su Trst, Gorica, Pula, Udine, Postojna, Poreč, Monfalcone, Piran, Cervignano i Kopar.⁹¹⁶

Opatijska Turistička uprava naglašavala je središnjim vlastima svoju potrebu za većim povezivanjem Kvarnera sa starijim talijanskim područjima. Apeliralo se i na vlasti u Milanu i Torinu. Uz pomoć riječkog prefekta Turbacca, to su predlagali i Pokrajinsko ekonomsko vijeće (*Consiglio Provinciale dell'Economia*), Pokrajinski odbor za turizam (*Comitato provinciale del Turismo di Fiume*), Povjerenstvo za turizam iz Rima (*Commissariato per il Turismo di Roma*) te Državne željeznice. Stoga je uspostavljena prometna veza kvarnerskog područja s Torinom i posredno s Milanom.⁹¹⁷

Dobar potez Središnje vlasti manifestirao se u osnivanju Slobodne kvarnerske zone (*La zona franca del Carnaro*) u kojoj su cijene bile znatno povoljnije. Osnovana je 1930. godine vladinim dekretom objavljenim u *Gazzetta Ufficiale* 18. ožujka te godine. Uzrok je ležao u jačanju konkurencije na istočnom Kvarneru (u sklopu Jugoslavije crikvenička i vinodolska rivijera i dr.) koja je putnicima uvodila olakšice i snižavala cijene.⁹¹⁸ Na tom se području radilo i na popustima za goste koji su dolazili osobnim automobilima. Radi povećanja turističkog prometa Ministarstvo financija autoriziralo je carinu za izdavanje odobrenja za oslobođenje od plaćanja poreza za sve gorivo koje se nalazi u normalnom spremniku automobila za strane putnike na području Slobodne kvarnerske zone. U Slobodnoj zoni bile su znatno niže cijene robe široke potrošnje i ugostiteljsko-turističkih usluga (do 10 %).⁹¹⁹

⁹¹⁵ La Vedetta d'Italia, 6. prosinca 1928., „Riduzioni ferroviarie per la Mostra del Turismo”, br. 290, str. 4.

⁹¹⁶ La Vedetta d'Italia, 5. prosinca 1934., „Abbazia e la sua stagione invernale – i benefici dei biglietti ferroviari di fine settimana”, br. 288, str. 4.

⁹¹⁷ La Vedetta d'Italia, 22. kolovoza 1934., „L'istituzione della vettura diretta Torino-Abbazia-Fiume”, br. 198, str. 4.

⁹¹⁸ Blažević, 1994: 20. i 21.

⁹¹⁹ La Vedetta d'Italia, 2. ožujka 1934., „Provvedimenti per gli automobilisti nella Zona franca del Carnaro”, br. 52, str. 4.; Stanovništvo koje je živjelo izvan slobodne zone moglo je kupovati osnovne potrepštine na području zone. Carinska uprava izdavala je posebne kartice za kupnju određene količine namirnica koje se dodjeljuju za izvoz. Tako je kupcima u slobodnoj zoni u jednoj kupnji bilo dozvoljeno kupiti: pšenično brašno i kruh – 10 kilograma, tjesteninu i riža – tri kilograma, maslac i sir – pet kilograma, ulje i svinjsku mast – jedan kilogram, sušeno voće i povrće – pet kilograma, svježe voće – 20 kilograma, svježe meso – pet kilogram, malu perad – dva para, veliku perad – jedan par, kavu – 250 grama, šećer – 500 grama, zamjene za kavu, čokoladu i kakao – 250

Unatoč tim mjerama i riječkoj luci, gospodarsko stanje područja nije bilo najpovoljnije. Fašistički dužnosnik Nino Host Venturi smatrao je da su Rijeka i okolno područje previše uklopljeni u jugoslavenski teritorij tako da Talijani nisu spremni uložiti vlastiti kapital na tom području.⁹²⁰

Italija je u vrijeme velike ekonomske krize uvela porez od 15 % na promet benzinom. Porez se nije odnosio na vozače u Slobodnoj zoni Kvarnera koji su od 1933. godine mogli natočiti 25 litara benzina bez plaćanja poreza na promet. Za sve iznad navedenog iznosa plaćali su se porez na promet i carina na granici.⁹²¹ To je bila jedna od mjera unapređenja turizma, uz niže cijene u hotelima i restoranima nego u ostatku države. No ovom mjerom otvorio se prostor za krijumčarenje i razvoj ilegalne trgovine jer je i roba široke potrošnje bila jeftinija na području Zone. Zbog toga je osnovana vojarna financijske straže na prijevoju Učke Poklonu.⁹²² Usto, uspostavljena je takozvana povlaštena zona koja je označavala područja smještena neposredno uz granicu Slobodne kvarnerske zone. Stanovništvo koje je živjelo na tom području dobilo je pravo nabave određenih živežnih namirnica po povoljnijoj cijeni u Slobodnoj kvarnerskoj zoni: brašna i kruha (najviše 10 kilograma), riže i tjestenine (tri kilograma), voća i povrća (pet kilograma), ulja i masti (jedan kilograma), sitne živadi (dva para), krupne živadi (jedan par), šećera (500 grama), čokolade (250 grama), određenih lijekova itd. Navedeni iznos namirnica odnosio se na određeno vremensko razdoblje.⁹²³

Porez na benzin negativno je utjecao na posao automobilskih servisa pa je pokrajinska vlast uvela posebne povlastice izmjene mjera o restrikciji benzina. U dopisu iz 1933. godine predstavnici automobilskih servisa *Autoservizi Grattoni S.A.* i *A.S.A. Agenzia Servizi Automobilistici Fiume* zahvaljuju se prefektu na pomoći u poslovanju.⁹²⁴

Režim je osmislio i hotelske bonove (*Buoni di alberghi*) kojima su se mogle dobiti određene pogodnosti pri smještaju u turističkom odredištu. Bonovi su bili nominativni i neprenosivi, a mogli su se upotrijebiti uz prilaganje putovnice. Bonovi koji nisu bili iskorišteni mogli su se vratiti agenciji u kojoj su kupljeni i koja je tada imala pravo zadržati 10 % od iznosa

grama; *La Vedetta d'Italia*, 30. ožujka 1930., „Modalità per gli approvvigionamenti nella Zona di tolleranza”, br. 76, str. 2.

⁹²⁰ Anić, 1988: 297.

⁹²¹ HR-DARI-008, *Riječka prefektura*, kutija 399, dokument Zona Franca del Carnaro – carburante per autoveicoli, 2. prosinca 1933.

⁹²² HR-DARI-008, *Riječka prefektura*, kutija 399, dokument Zona Franca II-1/a-1; Dmitrović, 2013: 67–69.

⁹²³ Naša sloga, 1. travnja 1930., god. III., „Povlaštena zona – zona tolerancije”, str. 1.; Naša sloga, 2. travnja 1930., god. III., „Vladin dekret o slobodnoj i povlaštenoj zoni”, str. 1.

⁹²⁴ HR-DARI-008, *Riječka prefektura*, kutija 399, dokument od 31. srpnja 1933.

kupnje. Osiguravali su i karte za benzin za strane vozače na svim kopnenim i morskim graničnim prijelazima, a navedeni kuponi za benzin podrazumijevali su naknadu od 40 centi po litri ako su turisti kupili hotelski bon za kraći boravak (15 dana) i 90 centi po litri za duži boravak.⁹²⁵ Hotelijeri Opatije bili koristili su se uslugom hotelskih bonova jer su smatrali da središnje turističke vlasti daju veliku važnost navedenom sredstvu plaćanja, a i to je predstavljalo prednost i za turiste i za hotelijere.⁹²⁶

Nadalje, središnja vlast razmatrala je sklapanje raznih međunarodnih ugovora kojim se nastojao poboljšati i turistički promet stranaca. Kad je riječ o mađarskim turistima, njihov masivniji dolazak svakako je potaknuo klirinški, odnosno *clearing* sporazum⁹²⁷ potpisan 1932. godine između Slobodne zone Kvarnera i Mađarske, a radilo se o turističko-trgovačkom ugovoru. Navedeni sporazum omogućio je dolazak Mađara koji su tijekom poslijeratnih godina u najvećem broju dolazili na Kvarner. Iako se broj njihovih posjeta mijenjao tijekom godina, Mađari su najčešće po broju dolaska zauzimali prvo mjesto.

Najprije su 1927. godine Mussolini i mađarski premijer, grof Bethlen potpisali Talijansko-mađarsku prijateljsku pogodbu.⁹²⁸ Radilo se na stvaranju boljih odnosa i povezivanju turizma Italije i Mađarske. U Rim su došli predstavnici mađarskih turističkih tijela i sastali se s Mariottijem u ime ENIT-a. Svrha nalaženja bili su dogovori oko stvaranja zajedničkog Odbora za razvoj talijansko-mađarskog turizma (*Comitato per lo sviluppo del turismo italo-ungherese*). Predsjednik CIT-a Gray također je sudjelovao u dogovorima. Mađarski predstavnici bili su dr. De Miklos, predstavnik mađarske vlade za turizam, Zilahy, direktor Općinskog ureda za turizam u Budimpešti, dr. Tausz, vicepredsjednik Mađarskog turističkog udruženja, Marencsics, generalni direktor hotela *Hungaria* i ostali. U raspravu i dogovore uključio se i A. M. Rebutti, kao predstavnik Federacije talijanske hidroklimatološke

⁹²⁵ La Riviera del Carnaro, 1935., „Facilitazioni pel soggiorno dei turisti stranieri”, br. 8. i 9., str. 48; Dallari-Mariotti, 2006: 275.

⁹²⁶ La Vedetta d'Italia, 15. rujna 1936., „Una importante riunione degli albergatori della Riviera – I buoni d'albergo”, br. 220, str. 4.

⁹²⁷ Klirinški sporazum (engl. *Clearing agreement*) označava ugovor o vanjskoj trgovini između dviju ili više zemalja koje imaju devizna ograničenja. Tijekom plaćanja i kupnje robe i usluga ugovorene zemlje uplaćuju sve u domaćoj valuti umjesto u valuti zemlje izvoznice. Obveze likvidiraju prebijanjem uzajamnih potraživanja i dugovanja. Ugovorom se dogovaraju svi uvjeti u vezi s tečajem obavljanja međusobnog obračuna, u kojoj valuti se vode računi itd. Takav sporazum je povoljan jer omogućava razvoj vanjskotrgovinskih odnosa neovisno o zalihama zlata i deviza. Negativna strana jest to što su zemlje potpisnice ugovora pod izravnim utjecajem svjetskog tržišta, što može dovesti do neuravnotežene trgovine.

„Klirinški sporazum”, <http://www.poslovni.hr/leksikon/klirinški-sporazum-1350>

⁹²⁸ Pučki prijatelj, br. 14, str. 1, 7. travnja 1927., „Talijansko-mađarska prijateljska pogodba”.

industrije (*Federazione delle Industrie Idroclimatiche Italiane*) i Nacionalnog konzorcija lječilišnih, boravišnih i turističkih odredišta.⁹²⁹

Vlada je 1932. godine odobrila klirinški sporazum između Fašističke provincijske federacije za trgovinu na području Kvarnera (*Federazione Provinciale Fascista del Commercio del Carnaro*) i Mađarske nacionalne banke (*Banca Nazionale Ungherese*) iz Budimpešte radi turističko-trgovačke razmjene između Slobodne kvarnerske zone i Mađarske. Prednosti koje je Zona imala zbog klirinškog sporazuma s Mađarskom talijanskoj vladi predstavili su Iti Bacci i prefekt de Biase te su utjecali na vladino kasnije produljenje sporazuma. Navedeni turističko-trgovački sporazum temeljio se na međusobnoj razmjeni. Uvedene su pogodnosti za prodaju i kupnju mađarske robe, a s druge strane olakšan je dolazak mađarskih turista koji su željeli putovati do turističkih odredišta na kvarnerskom području.⁹³⁰

Na sjednici opatijske Turističke uprave u ožujku 1932. godine raspravljalo se o *clearingu*. Imenovano je izaslanstvo koje je predstavljalo Federaciju opatijske trgovine (*Federazione del Commercio di Abbazia*) unutar sporazuma, a koje je dobivalo 5% od dobiti opatijskih hotela stečenih na temelju klirinškog sporazuma. Uprava je ovlastila i Predsjedništvo za upravljanje financijskim fondom, kontrolirajući sve troškove.⁹³¹ Iznos od 15 000 lira utrošen je na osnivanje ureda u Budimpešti, a 12 000 lira za otplatu predujmova iz svibnja 1932. godine.⁹³²

Sljedeća sjednica Turističke uprave održana je u lipnju 1932. godine radi donošenja odluke o nekim stvarima koje su bile potrebne za započinjanje funkcioniranja kliringa s Mađarskom. Hotelijeri su omogućili otvaranje fonda koji će služiti za početnu razmjenu između trgovaca i mađarskih turista. Za početak, bilo je važno organizirati opatijski ured. Predsjednik Uprave iznio je prijedlog prema kojem potrebna sredstva za podršku ureda za kliring mogu biti osigurana od zarade hotela unutar sporazuma u iznosu od 2 %.⁹³³

Komora za trgovinu i industriju (*Camera di Commercio e d'Industria*) iz Budimpešte i Fašistička konfederacije za trgovinu (*Confederazione Fascista del Commercio*) iz Rima organizirale su u Budimpešti konferenciju na kojoj se raspravljalo o turističkoj razmjeni dviju zemalja, problemima u vezi s valutama, turističko-trgovačkom sporazumu, situaciji s prometom

⁹²⁹ La Riviera del Carnaro, 1927., „Per lo sviluppo dei rapporti italo-ungheresi”, br. 9, str. 25.

⁹³⁰ La Vedetta d'Italia, 18. studenoga 1932., „Il clearing turistico-commerciale fra la Zona Franca del Carnaro e l'Ungheria – Una felice e proficua iniziativa”, br. 275, str. 4.

⁹³¹ HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo*, kutija 10, Verbali sedute, 18. ožujka 1932.

⁹³² HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo*, kutija 10, Verbali sedute, Relazione, nedostaje datum.

⁹³³ HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo*, kutija 10, Verbali sedute, 7. lipnja 1932.

u Rijeci i slično. Navedeno je da se povećao broj talijanskih gostiju u Mađarskoj te da Mađari, već tradicionalno, najčešće dolaze u Kvarnersku pokrajinu.⁹³⁴

Fašistička konfederacija trgovaca (*Confederazione fascista dei commercianti*) i fašističke unije trgovaca Kvarnerske pokrajine (*Unione fascista dei commercianti della provincia del Carnaro*) u više su navrata od središnje vlasti tražile produljenje klirinškog sporazuma, ističući njegovu važnost za gospodarski razvoj cijele Kvarnerske pokrajine i države općenito. U dokumentu se spominje činjenica da je vlada navedeni sporazum priznala kao iznimku od generalnog talijansko-mađarskog kliringa Međuministarskim dekretom od 25. srpnja 1932. godine. Unija je naglašavala važnost navedenog sporazuma te apelirala na nadležna ministarstva financija, pravosuđa, korporacija, vanjskih poslova i njihovo zalaganje za sporazum jer je on bio važan za gospodarstvo cjelokupne pokrajine i njezine političke, društvene, bankarske, trgovačke interese te posebno za Opatiju i Lovran. Navedena turistička mjesta napisala su memorijal o korisnosti sporazuma koji je izložen nadležnim središnjim organima i lokalnim pokrajinskim vlastima.⁹³⁵

Odgovor na apel stigao je u obliku dopisa Ministarstva unutarnjih poslova u kolovozu 1932. godine. Ministarstvo je smatralo da nije prikladno produžiti sporazum na neodređeno je dio mađarskog uvoza u Italiju njime bio oslobođen doprinosa za plaćanje talijanskih komercijalnih kredita. Ministarstvo je stoga predložilo produljenje sporazuma za tri mjeseca.⁹³⁶

Slično kao što je dogovoreno s Mađarskom, razmatralo se sklapanje sličnih ugovora s ostalim europskim zemljama. Kad je riječ o odnosu s Čehoslovačkom, Fašistička zajednica trgovaca Kvarnerske pokrajine (*Unione fascista dei commercianti della Provincia del Carnaro*) nastojala je očuvati uvoz robe iz Čehoslovačke i otkloniti turističku konkurenciju koju je talijanska strana Kvarnera imala u jugoslavenskim ljetovalištima. Stoga je središnjoj vlasti predložen projekt turističko-trgovačkog ugovora s Čehoslovačkom. Prijedlog je na kraju odbijen zbog postojanja prethodnog ugovora između Italije i Čehoslovačke o ugljenu i turizmu, ali i zbog toga što je na snazi već bio mađarski sporazum sa Slobodnom kvarnerskom zonom. Nadalje, kada je Njemačka 1938. godine okupirala dio austrijskog teritorija i kada se znatno smanjio broj austrijskih turista u Opatiji, problem se također mogao riješiti sličnim ugovorima

⁹³⁴ La Vedetta d'Italia, 18. siječnja 1934., „La conferenza economica italo – magiara a Budapest e i rapporti turistici tra i due Stati”, br. 15, str. 4.

⁹³⁵ HR-DARI-008, *Riječka prefektura*, kutija 65, dokument Proroga Clearing del Carnaro con l'Ungheria, br. 6589/3, 17. listopada 1934.

⁹³⁶ HR-DARI-008, *Riječka prefektura*, kutija 64, dokument Movimento turistico nella zona del Carnaro, br. 19164, 21. kolovoza 1932.

jer su turističko-trgovački dogovori pomogli u rješavanju krize turizma, hotelijerstva i manjka stranih valuta.⁹³⁷

Donošenjem rasnih zakona smanjio se broj gostiju, a zbog političke situacije izostali su i dolasci gostiju iz Austrije i Čehoslovačke. Stoga se predlagalo uvođenje sporazuma s Njemačkom kako bi se osigurao dolazak novih gostiju. Prefekt Testa spominje i prodaju riječkih torpeda tvrtke Silurficio Whitehead di Fiume⁹³⁸ Njemačkoj u iznosu od 90 milijuna lira. Isplata s njemačke strane trebala je jednim dijelom ući u turistički talijansko-njemački sporazum, što je značilo da se dio zarade od navedene prodaje torpeda trebao iskoristiti za turizam.⁹³⁹

Važnost opatijskog područja može se iščitati i iz toga što su mnoge turističke institucije u Opatiji osnivale svoje ogranke, a njima su najčešće upravljali domaći turistički stručnjaci ili istaknutije osobe u opatijskom društvenom i političkom životu. Jedna od prvih bio je TCI koji je u Opatiji imao svoje konzule koji su imali ulogu posrednika između domaćih hotelijera i vlasnika ugostiteljskih objekata sa središnjicom. Mnogi hotelijeri bili su učlanjeni u klub zbog čega su imali određene povlastice, a najvažnija među njima bila je propagandna djelatnost i reklama Opatiji jer je TCI bio među vodećim turističkim organizacijama u Europi i svijetu. Opatijski predstavnik TCI-ja bio je Edoardo Ciubelli koji je promovirao klub među opatijskim hotelijerima i ugostiteljima. Opatija je drugog konzula kluba dobila u osobi turističkog stručnjaka Guida Sergija jer je na razini države odlučeno o formiranju konzorcija putničkih i turističkih ureda i proglašavanju svih upravitelja tih ureda konzulima TCI-ja.⁹⁴⁰ Od 1925. godine samo su u Kvarnerskoj pokrajini postojala tri ureda za putovanja i turizam (*L'ufficio Viaggi e Turismo*) ENIT-a, odnosno u Rijeci, Opatiji i Lovranu. U cijeloj Kraljevini Italiji postojalo je 14 takvih ureda, što upućuje na važnost pokrajine za turizam Italije.⁹⁴¹

Za promociju opatijskog turizma važna su bila i organizirana grupna putovanja u Opatiju iz starih pokrajina u kojima su sudjelovali predstavnici važnih talijanskih političkih i gospodarskih udruženja. Tako su sredinom 1923. godine doputovali predstavnici uprave ENIT-a koji su organizirali posjet području sjevernog Jadrana (*Alto Adriatico*) u cilju upoznavanja i

⁹³⁷ HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo*, kutija 10, dokument od Unione fascista dei commercianti della Provincia del Carnaro, „Azione in favore del turismo ungherese”, 20. ožujka 1939., str. 1–3.

⁹³⁸ Riječka tvornica torpeda koja je od 1924. godine pripadala Italiji. Najprije je nosila naziv Società di Esercizio Stabilimenti Whitehead, a od 1930. godine nosila je naziv Silurficio Whitehead di Fiume. Torpeda su se, osim za Italiju, proizvodila i za Jugoslaviju, Španjolsku, Nizozemsku, Argentinu, Finsku itd. [https://hr.wikipedia.org/wiki/Torpedo_\(tvornica\)](https://hr.wikipedia.org/wiki/Torpedo_(tvornica)); Smokvina, 2002: 80–87.

⁹³⁹ HR-DARI-008, *Riječka prefektura*, kutija 358, dokument upućen središnjim vlastima o potrebi *clearinga* s Njemačkom, 19. studenoga 1938.

⁹⁴⁰ *La Vedetta d'Italia*, 14. srpnja 1923., „Nuovo Console del T.C.I.”, br. 167, str. 4.

⁹⁴¹ Kavrečić-Radošević, 2017: 27.

promoviranja navedenih krajeva. Putovali su brodom tvrtke *Lloyd Triestino*. Tom prilikom posjetiteljima je organiziran doček u Opatiji u koji su bili uključeni svi građani, a kojima se sugeriralo ukrašavanje zgrada i objekata i dočekivanje gostiju u opatijskoj luci.⁹⁴²

U svibnju 1923. godine obilježavao se pedeseti rođendan organizacije Talijanskog alpinističkog kluba (CAI), odnosno njegove sekcije iz Milana. Organizirana je proslava na koju su bili pozvani mnogi uglednici, političari, predstavnici ostalih sekcija kluba diljem Italije. Nakon toga organizirana je velika ekskurzija po Istri. Karavana je krenula iz Milana i putnici su imali priliku proputovati Ravennom i posjetiti Zadar, Pulu, Brijune, Poreč, Pazin, Opatiju, Učku i Rijeku. Zatim su nastavili putovanje u Monte Nevoso, Postumiu, Trst, Carso, Goriziu i Veneciju te na kraju Milano.⁹⁴³

TCI je organizirao izlete u Julijsku Veneciju, što je uključivalo i posjete Opatiji i Rijeci.⁹⁴⁴ ENIT je u lipnju 1926. godine organizirao natjecanje u tenisu, a u kolovozu veliki ljetni karneval.⁹⁴⁵ Krstarenja tijekom zime i proljeća po Sredozemnom moru uključivala su i dolazak u Opatiju, a kretala su iz Venecije brodom *Neptun*. Tu je, osim obilaska mjesta, bila organizirana zabava sa svim sadržajima za bogatije turiste.⁹⁴⁶ TCI je tijekom proljetne sezone, odnosno svibnja, organizirao svoj izlet koji je započeo obilaženjem talijanskog poluotoka i završio u Julijskoj Veneciji. Putovalo se brodom *Victoria*, jednim od najluksuznijih i najbržih brodova na svijetu, iz Genove, a u itinerarij su bili uključeni Opatija i Rijeka. Putnici su dobili priliku upoznati se s ljepotama Liburnije i Kvarnera te svim značajnijim sadržajima.⁹⁴⁷

U dogovoru opatijske Turističke uprave i uprave CIT-a iz Rima organizirana su putovanja koja su omogućavala dolazak talijanskih putnika u Opatiji. Putovanja su bila planirana za srpanj, kolovoz i rujan. Isto je dogovoreno i s predstavnicima CIT-a iz Milana u vezi s trima putovanjima prema Opatiji u svibnju, lipnja i srpnju.⁹⁴⁸

Uprava Talijanskog društva za putovanja i turizam (*Società Italiana Viaggi e Turismo ili SIVET*) iz Napulja organizirala je automobilsku karavanu prema liburnijskom području u trajanju od tri dana u povodu održavanja Izložbe poljoprivrednih i likovnih umjetnosti

⁹⁴² La Vedetta d'Italia, 4. svibnja 1923., „La crociera dell'Alto Adriatico ad Abbazia”, br. 106, str. 4.

⁹⁴³ La Vedetta d'Italia, 8. ožujka 1923., „Grande escursione del Club Alpino Italiano nell'Istria”, br. 58, str. 4.

⁹⁴⁴ La Riviera del Carnaro, 1926., „Vita di Riviera”, br. 3, str. 14.

⁹⁴⁵ La Riviera del Carnaro, 1926., „Dal calendario degli avvenimenti 1926 edito dall'ENIT”, br. 6, str. 17.

⁹⁴⁶ HR-DARI-174, *Hemeroteka* 1915. – 1938., 19. prosinca 1926., Popoli di Roma, „Crociere invernali e primaverili nel Mediterraneo”.

⁹⁴⁷ La Vedetta d'Italia, 10. travnja 1937., „Una gita del T.C.I. con metà Abbazia e Fiume”, br. 86, str. 4.; La Vedetta d'Italia, 30. travnja 1937., „La gita del Touring Club Italiano ad Abbazia e nella Venezia Giulia”, br. 102, str. 4.

⁹⁴⁸ La Vedetta d'Italia, 13. travnja 1940., „Nuovi importanti accordi per i viaggi turistici dall'interno ad Abbazia”, br. 89, str. 4.

(*Esposizione Agricola e di Belle Arti*) u Rijeci. Uprava tog Društva u kvarnerskoj regiji bila je povjerena Giuliju Langu, stručnjaku za turistički sektor i upravitelju Ureda za putovanja i turizam u sklopu ENIT-a. Njegov zadatak bio je osigurati 890 kreveta u regiji za goste i još 250 za vozače te bokseve za automobile.⁹⁴⁹

Turističke vlasti nastojale su raznim načinima unaprijediti promociju opatijskog područja u Italiji i u inozemstvu, i to su činile različitim sredstvima. Godine 1925. u Opatiji je počeo izlaziti talijansko-njemački turistički tjednik *Abbazia* u kojem su se obrađivale razne teme vezane uz turističke aktivnosti i donosili statistički podaci o boravku gostiju.⁹⁵⁰ Jedan od važnijih bilo je izdavanje ENIT-ove publikacije *Stazioni Climatiche e Balneari d'Italia* 1928. godine koja je bila posvećena turističkim destinacijama na sjevernom Jadranu i njihovoj propagandi u zemlji i inozemstvu. Tu su se ubrajali Venecija, Opatija, Rimini, Cattolica, Riccione, Brijuni, Grado, Zadar i mnogo se radilo na promidžbi njih kao mjesta gdje su cijene bile niže nego u jugoslavenskim kupalištima.⁹⁵¹

Planiralo se snimanje opatijske obale, odnosno užeg obalnog pojasa, u promotivne turističke svrhe za što je bila potrebna posebna dozvola nadležnih ministarstava, vojnih organa i raznih tijela za snimanje liburnijske rivijere iz zraka. Snimanje je provodilo poduzeće *Tecnico-Foto-Cinematografica „Antonio Sturla”* iz Ferrare avionom tvrtke *Società Italiana Servizi Aerei* iz Portoroža. Dokument je nastao 22. lipnja 1932. godine. U to su bila uključena turistička područja Opatija, Lovran, Brijuni, Portorož, Trst, Postojna, Gorica, Grado i Venecija.⁹⁵² Institut LUCE snimio je i objavio kratke propagandne filmove o Opatiji 1930. godine pod nazivom *La città di Abbazia* (prikaz opatijskih znamenitosti i krajolika)⁹⁵³ i 1932. godine pod nazivom *Abbazia. La riviera istriana assume il suo aspetto estivo* (prikaz turističke ponude tijekom ljetne sezone).⁹⁵⁴

Zanimljivost je i da se u rujnu 1932. godine na opatijskoj rivijeri i u Malom Lošinj u snimao film američke kinematografske kuće *Fox*, a na inicijativu namjesnika za turizam i

⁹⁴⁹ La Vedetta d'Italia, 24. lipnja 1925., „Il prossimo arrivo di una grande caravana automobilistica”, br. 148, str. 4.

⁹⁵⁰ Sušački novi list, 14. srpnja 1925., „Promet stranaca u Opatiji”, br. 167, str. 2.

⁹⁵¹ La Riviera del Carnaro, 1928., „Per la stagione turistica nell'Alto Adriatico”, br. 2, str. 24.

⁹⁵² HR-DARI-008, *Riječka prefektura*, kutija 96, dokument Permesso aerocinematografie, 4. lipnja 1932.

⁹⁵³ Kratki film La città di Abbazia, 1930. godine, <https://www.youtube.com/watch?v=oFas8YLviE4>

⁹⁵⁴ Kratki film Abbazia. La riviera istriana assume il suo aspetto estivo, 1932. godine, <https://www.youtube.com/watch?v=qI2aVAtKop8>

Ministarstva zrakoplovstva, što je mnogo značilo za propagandu rivijere jer je snimka bila namijenjena američkoj publici.⁹⁵⁵

8.1. POLOŽAJ OPATIJE UNUTAR TALIJANSKOG TURIZMA

Usporedi li se opatijska situacija sa situacijom u ostalim turističkim odredištima na području Italije, uočavaju se određene sličnosti, posebno s turističkim mjestima na području Julijske Venecije.

Po završetku Prvog svjetskog rata Opatija i druga turistička središta s područja Trentina i Julijske Venecije morala su svoje postojanje uskladiti s talijanskom turističkom legislativom. Određena mjesta, poput Opatije, više nisu imala status lječilišta i tijekom godina smanjena je autonomija njihovih turističkih uprava. Degradacija se nije dogodila samo u bivšim austrougarskim područjima, već su se novi zakoni primjenjivali u cijeloj Italiji. Opterećenje u novoosvojenim područjima podrazumijevalo je prilagodbu tih područja novim vlastima, ali i činjenicu da je to bio prostor koji su turistički posjećivali Čehoslovaci, Jugoslaveni, Austrijanci, Mađari i Nijemci, koji su u pojedinim područjima činili i žitelje Trentina i Julijske Venecije. Postojala je bojazan od propadanja turističkih mjesta na tim područjima jer se nije mogao predvidjeti povratak stare klijentele. Loša gospodarska situacija, slabija ulaganja i zapuštena infrastruktura bile su karakteristične pojave za ova područja i turističke su destinacije čak i zajednički apelirale za pomoć središnjih vlasti pri obnovi turističkih područja. Također su surađivale na zajedničkoj promidžbi jer su imale podjednake probleme.

U članku Carla Baxe u časopisu *La Riviera del Carnaro* iz 1926. godine navedena su lječilišta i kupališta Julijske Venecije. Spomenuo je Opatiju, Brijune, Grado, Lovran, Portorož i za svako od tih mjesta naveo je njihove posebnosti.⁹⁵⁶ Tako je navedeno da je Opatija poznata po svojoj vegetaciji, turističkoj infrastrukturi te mnogim manifestacijama, Brijuni kao sportsko odmaralište, Grado po svojoj pješčanoj plaži idealnoj za obiteljski odmor, za Lovran se navelo da će uskoro dobiti spektakularnu žičaru, a Portorož se opisivao kao mjesto s kupkama koje bi moglo prosperirati u termalnom turizmu. Ipak, navode se i slabi uvjeti za njihov razvoj. Portorož je imao veliku konkurenciju u talijanskom turističkom mjestu Salsomaggiore jer je

⁹⁵⁵ La Vedetta d'Italia, 11. rujna 1932., „Una film della „Fox” su Abbazia”, br. 217, str. 6.

⁹⁵⁶ Posebnosti lječilišta i kupališta navode se i na brošuri nastaloj 1930-ih godina, HMT-3362, Brošura s natpisom *Benvenuto nella Venezia Giulia (Trieste, Abbazia, Brioni, Grado, Portorose, Grotte di Postumia)* te turističkom vodiču TCI-ja, HMT-3008, *Guida d'Italia del TCI – Venezia Giulia e Dalmazia*, 1934.

država bila vlasnik tamošnjih termi i intenzivno promovirala navedeno mjesto, što je Portorož stavljalo u drugi plan. Uz navedene turističke destinacije, spominju se i Mali Lošinj, Poreč i Umag koji su relativno blizu jedna drugoj i gdje se moralo napraviti mnogo za njihov razvoj.

Baxa je glavne probleme vidio u lošoj prometnoj povezanosti područja s ostatkom Italije i nedovoljnoj turističkoj promidžbi ponude navedenih područja čiji potencijal nije iskorišten u cijelosti.⁹⁵⁷ Moguće je uočiti kako su turističke destinacije na području Julijske Venecije bile zapostavljene u odnosu na eminentnija talijanska turistička središta te da početkom dvadesetih godina nije iskorišten njihov razvojni potencijal. Usto, radilo se o graničnim državnim područjima u kojima su prevladavali posebno nepovoljni uvjeti jer su imali konkurenciju u turističkim odredištima susjednih zemalja.

Jedan konkretan primjer nalazio se u blizini Opatije i s njom je dijelio sličnu sudbinu. Radi se o istarskom otočju Brijunima koji su nastali kao austrougarsko mjesto namijenjeno aristokratskoj i bogataškoj zabavi i odmoru.

Brijuni su bili u posjedu obitelji Kupelwieser. Nakon Prvog svjetskog rata i unatoč nedostatku financijskih sredstava, nastavili su se razvijati sadržaji na otočju. U prvoj polovici dvadesetih godina izgrađeno je igralište za golf, najveće u tadašnjoj Europi, zatim je 1922. izgrađena i kockarnica, teniska igrališta, osnovan je polo-klub. Kako bi se privuklo što više gostiju, organizirane su razne aktivnosti poput jahanja, sportskih događanja, glazbenih priredbi i raznih zabava. Ipak, u početku nisu imali dovoljno gostiju te su im, kao i Opatiji, i prihodi bili niski pa nisu mogli pokriti sve troškove.⁹⁵⁸

Na primjeru Brijuna također se uočava ambivalentnost fašističke vlasti jer se tamo razvijala turistička destinacija za talijanske bogataše, a promicale su se aktivnosti poput kockanja i individualnih sportova, što je fašizam smatrao neprihvatljivim aktivnostima za novo talijansko društvo. Iako se željelo nastaviti razvijati elitni turizam na Brijunima, gospodarska situacija bila je nepovoljna. Do 1934. godine otočje je ostalo u vlasništvu obitelji Kupelwieser koja se više nije mogla nositi s velikim dugovanjima, a novi vlasnik posjeda postala je *Banca di Verona*. Idućih godina izmjenjivali su se razni vlasnici i upravitelji, a 1936. godine Brijuni su došli pod upravu države odnosno Ministarstva financija (*Azienda patrimoniale dello Stato – Azienda autonoma di soggiorno Brioni*). Postali su mjesto boravka i odmora talijanske aristokracije i kraljevske obitelji, a naglasak je stavljen na sportska zbivanja poput turnira u

⁹⁵⁷ La Riviera del Carnaro, 1926., „Le stazioni climatiche e balneari della Venezia Giulia”, br. 31, str. 7–8.

⁹⁵⁸ Begović-Schrunk, 2007: 159–160.

golfu, tenisu, jahanju i polu. Radilo se i na boljem prometnom povezivanju Brijuna s ostalim dijelovima Istre i Italije pa su tako uspostavljene hidroavionska linija te parobrodarske linije s većim talijanskim gradovima poput Venecije i Trsta.⁹⁵⁹ Glavni problem Brijuna bila je prometna povezanost s istarskim kopnom i ostatkom Italije.⁹⁶⁰

Razlike se nisu radile na temelju toga što su se Brijuni nalazili u Istri ili Opatija na Kvarneru. Njihov razvoj nastavljen je i tijekom talijanske uprave no smanjenim intenzitetom. Razlike su se više osjetile u starim talijanskim pokrajinama u kojima se turistička djelatnost znatno slabije razvijala na jugu zemlje.⁹⁶¹

Grad Trst može poslužiti kao primjer odnosa središnje vlasti prema području novih talijanskih pokrajina. Kad je riječ o turističkim aktivnostima, u Trstu su se, kao i u Opatiji, poduzimale mjere poboljšanja turističkog prometa. Godine 1931. u Trstu je uvedena manifestacija pod nazivom Trščanski lipanj (*Giugno triestino*), a radilo se o manifestaciji koja je trebala privući talijanske posjetitelje i potaknuti ih na upoznavanje novijih dijelova Italije. To je bio nacionalni sajam. U njegovu organizaciju bile su više uključene lokalne vlasti, a središnja vlast financirala je dio manifestacije. Mnogo se radilo na promidžbi događanja po cijeloj Italiji, a uvedeni su i popusti na putovanje željeznicom ili krstarenja te posebni kuponi za posjet kulturno-povijesnim lokacijama. Porastao je broj domaćih posjetitelja pa je 1931. godine u Trstu bilo ukupno 30 000 posjetitelja, a tri godine kasnije 45 710. Na području Trsta komemorirale su se žrtve Prvog svjetskog rata, a grad je bio simbol borbe Italije i predstavljan je kao glavno uporište iredentizma i borbe protiv utjecaja stranog stanovništva. Kao i u Opatiji, ovdje je također dan značaj automobilskim utrckama koje su trebale privući domaće stanovništvo iz svih dijelova Italije. Tijekom Trščanskog lipnja postavljane su izložbe koje su veličale fašističku vlast i isticale njezin uspjeh, a iz Trsta se trebala širiti fašistička moć prema istoku.⁹⁶² Iako je nakon rata Italija imala namjeru razviti Trst kao važan centar njezina najistočnijeg teritorija, u kasnijim godinama nije se mnogo ulagalo u grad i navedeno područje.⁹⁶³ Unutar nove države, grad nije dobio posebno značenje, jedino simbolično.⁹⁶⁴

⁹⁵⁹ Begović-Schrunk, 2007: 160.

⁹⁶⁰ La Riviera del Carnaro, 1927., „Brioni”, br. 6, str. 4.

⁹⁶¹ Turistički sektor bio je najmanje razvijen na jugu države jer je nedostajalo infrastrukture i sadržaja kojima bi se privukli strani turisti te se turizam svodio na putovanja i posjete tamošnjeg stanovništva obližnjim mjestima. Na Siciliji se pak nije prepoznala vrijednost turizma i on tradicijski nije imao važnost. Battilani, 2001: 255–258.

⁹⁶² Hametz 2005: 26 i 27.

⁹⁶³ Hametz, 2005: 3.

⁹⁶⁴ Hametz, 2005: 12.

Financijske teškoće odnosile su se i na druge turističke uprave u Italiji. Primjerice, pokrajina Lucca bila je u teškoj ekonomskoj situaciji i njezin Pokrajinski odbor za turizam morao je, nakon pokušaja izvlačenja iz krize, biti ukinut 1932. godine zbog nedostatka financijskih sredstava.⁹⁶⁵

Međutim, ovdje se ne radi o krizi isključivo vezanoj za turističke destinacije novoosvojenih područja, nego općenito talijanskih graničnih područja. Situacija je bila loša i u glasovitom San Remu zbog konkurencije na francuskoj Azurnoj obali te planinskim turističkim mjestima u pokrajini Alto Adige.⁹⁶⁶ Teška gospodarska situacija utjecala je na cjelokupan talijanski turizam. Iz mnogih komentara u dnevnim novinama moglo se uočiti da je svim talijanskim turističkim mjestima problem predstavljao manjak gostiju i noćenja, a turistima su cijene bile previsoke.⁹⁶⁷ U takvoj situaciji nije se moglo očekivati ni bolje stanje u Opatiji. Fašistička pokrajinska sekcija turizma Opatije (*Sezione provinciale fascista del turismo Abbazia*) u jednom dokumentu spominje da je San Remo svojom funkcijom bio vrlo sličan Opatiji. Radilo se o isključivo turističkom mjestu s pretežno stranim posjetiteljima i mjestu na pograničnom području koje su ugrožavali konkurentski gradovi u inozemstvu i koje je krajem dvadesetih godina osjetilo krizu u svojoj najvažnijoj privredi. Međutim, središnje su vlasti posebnim, izvanrednim mjerama odlučile pomoći gradu tijekom krize. Lokalnim vlastima to je bila odlična prilika da se pozovu na to i zatraže sličnu pomoć središnje vlasti za razvoj turističkih općina Volosko-Opatija i Veprinac. Pomoć se tražila i od tadašnjeg prefekta Emanuela Vivoria, a dokument su potpisali brojni hotelijeri na čelu s predsjednikom Sekcije Tullijem Tomasijem.⁹⁶⁸

Nadalje, u turističkim destinacijama Julijske Venecije postojali su slični problemi, ali i tendencije njihovih rješavanja. Predstavnici pojedinih turističkih mjesta sastajali su se radi

⁹⁶⁵ Tizzoni, 2017: 162. i 163.

⁹⁶⁶ Vrlo nepovoljnu situaciju dodatno je pogoršavala činjenica da je bilo vrlo komplicirano ući u talijansku državu zbog viza, a tome treba dodati i velike troškove putnika koji su htjeli posjetiti Italiju te su svu dokumentaciju morali srediti mnogo ranije. Dodatnu težinu cijeloj situaciji dao je i ugovor Njemačke i Jugoslavije kojim se ukidaju vize između dvije zemlje. Stoga su predstavnici pojedinih turističkih uprava, posebno San Rema, od Mussolinija zatražili hitne promjene. *La Vedetta d'Italia*, 2. prosinca 1927., „La crisi turistica”, br. 286, str. 4.

⁹⁶⁷ Stoga je krajem dvadesetih godina donesena odluka o sniženju cijena u hotelima i restoranima u raznim talijanskim turističkim odredištima. Snižjenja su iznosila od 10 do 35 %, što je ovisilo o području. Tako su sniženja za Firenzu, Montecatini i Viareggio iznosila 10 – 20 %, za Siciliju 20 %, Napulj 20 % u restoranima i 15 % u pansionima i hotelima, za Grado, Rimini i Riccione 25 % za domaće i 35 % za strane goste, a za turistička središta Julijske Venecije poput Portoroža, Brijuna i Opatije 10 % za domaće i 25 % za strane goste. HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo*, Ritagli giornali 1926, 1927, *Corriere della laguna*, 26. svibnja 1927., „Ribasso dei prezzi negli alberghi e ristoranti”.

⁹⁶⁸ HR-DARI-008, *Riječka prefektura*, kutija 29, Sezione provinciale fascista del turismo Abbazia, dokument Ordine del giorno, 24. siječnja 1928.

stvaranja međusobne podrške i razvijanja strategija pri rješavanju zajedničkih problema. Još početkom dvadesetih godina turističke uprave na području Julijske Venecije, odnosno Brijuni, Grado, Portorož i Opatija, zajedničkim su memorandumom ukazale na nepovoljnosti i smanjen dolazak stranih gostiju te ponudili svoja rješenja. Prema njihovu mišljenju, bilo je prijeko potrebno pojačati željeznički promet na granici s Kraljevinom SHS, smanjiti ili u potpunosti ukinuti plaćanje viza čiji je iznos bio previsok (primjerice, u Austriji su se naplaćivale u iznosu od 42 lire ili 1 300 kruna) kao i dokumenata kojima su stranci jamčili svoju moralnost (*attestato di moralità*) te se time sprječavala mogućnost ulaska stranih, nepovoljnih elemenata i ideja unutar talijanskih granica. Za nepovoljnu situaciju na odgovornost su pozvali talijanske konzulate u Austriji, Mađarskoj, Rumunjskoj i Kraljevini SHS gdje je strani turist na potrebnu dokumentaciju za ljetovanje na talijanskoj obali morao čekati najmanje mjeseca dana.⁹⁶⁹ Ovo potonje svakako je predstavljalo velik problem u cijeloj zemlji, a pogotovo u novoosvojenim krajevima gdje je dodatne financijske neprilike stvarala promjena državne valute iz austrijske krune u talijansku liru u omjeru 60 : 1.⁹⁷⁰

Opatijska Turistička uprava dobila je 1924. godine poziv iz Rima da njezina dva predstavnika prisustvuju na sastanku na kojem će se susresti s predstavnicima iz starih pokrajina. To je trebalo biti primanje kod samog Mussolinija, a pozvan je Baxa koji je bio predstavnik opatijske općine u Rimu. Predstavnicima su se nastojali izboriti za izjednačavanje administrativnog ustroja lječilišta starih i novih talijanskih pokrajina. Trebalo se raspravljati i o iznosu od 25 % prihoda od naplate boravišne pristojbe koje su prema novom zakonu općine na novoosvojenim područjima morale plaćati državi kao doprinos za javno dobro od 1. siječnja 1925. godine.⁹⁷¹ Sastanak je trebao ukazati na probleme i brojnost promjena novoosvojenih područja.

Krajem 1938. godine u Trstu je održan sastanak Međupokrajinskog odbora za turizam (*Comitato Interprovinciale per il turismo*) na kojem su sudjelovali predstavnici pokrajinskih vlasti i turističkih organizacija s područja Julijske Venecije, odnosno predstavnici iz Trsta, Rijeke, Pule, Gorizije i Udina. Područje Kvarnerske pokrajine predstavljali su Emilio Polich u predstavništvu senatora Riccardo Gigante, tajnik Provincijske turističke organizacije (*Ente Provinciale per il turismo*) dr. Arturo Gregorutti te predstavnici opatijske Turističke stanice. Na sastanku je prisustvovao Magrini, generalni direktor za turizam iz Rima, a skupom je

⁹⁶⁹ La Vedetta d'Italia, 7. kolovoza 1921., „Abbazia – per agevolare il movimento dei forestieri”, br. 183, str. 3.

⁹⁷⁰ Dukovski, 1993: 29.

⁹⁷¹ HR-DARI-472, *Općina Opatija*, sjednica Općinskog vijeća 23. prosinca 1924., str. 33 i 34.

predsjedao predsjednik Međupokrajinskog turističkog odbora Antonio N. Cosulich. Raspravljalo se o problemima koji su bili zajednički cijelom području te o mogućnosti buduće suradnje među turističkim mjestima, međusobnoj potpori te financijskoj pomoći.⁹⁷² Glavni problemi svih turističkih odredišta odnosili su se na smanjen broj dolazaka, a time i teškoće u vezi s financijskim sredstvima.

Turističku djelatnost trebalo je obnoviti na razini cijele Italije, no najviše se ulagalo u velika i poznatija turistička odredišta. Kao što je već navedeno, tijekom tridesetih godina razvila se kategorizacija turističkih područja Italije. Međunarodni turizam tridesetih se godina smatrao rasipnim i najprestižniji hoteli mogli su se pronaći u Veneciji, Taormini, San Remu i Rapallu. To su bila mjesta boravka bogate strane klijentele te središta kulturnog turizma. Jadranska obala bila je turističko područje koje je tijekom tridesetih godina bilježilo najviše putovanja i boravka srednje klase te su se na tom području nalazili najekonomičniji hoteli i pansioni u Italiji. Stoga razvoj pojedinih turističkih odredišta nije bio jednak. U članku iz 1927. godine navodi se informacija o pokretanju projekta preuređivanja željezničkih postaja po Italiji. U prvom redu planirano je uređenje postaja u Rimu, Anconi i Firenzi, nakon toga u Bologni, Veneciji i Trstu, a naposljetku u Torinu, Genovi i Milanu. Financijska sredstva osigurale su Državne željeznice, Središnji ured Dopolavora za željeznice (*Ufficio Centrale del Dopolavoro Ferroviario*) i ENIT te u manjoj mjeri razna druga tijela, ministarstva i organizacije, a ukupno je bilo predviđeno 70 000 lira.⁹⁷³ Nije se spominjalo preuređivanje na opatijskom području. Dugogodišnje pritužbe na stanje željezničkih postaja na području Kvarnerske pokrajine, odnosno na njihovu neurednost, kašnjenje vlakova, loše uvjete za putnike i slično, lako su se mogle pronaći u tadašnjem talijanskom dnevnom tisku, no prostor ipak nije bio obuhvaćen planiranom obnovom. Iz toga se jasno uočava da sva talijanska područja nisu bila jednako tretirana te da se u njih nije jednako ulagalo, premda je željeznica bila iznimno važna za opatijsku turističku stanicu.⁹⁷⁴

Iako su ulaganja bila manja od onoga što je Opatiji bilo potrebno, pogrešno bi bilo reći da se nije radilo na njezinu razvoju. Turističke destinacije na novoosvojenim područjima nisu

⁹⁷² La Vedetta d'Italia, 8. prosinca 1938., „Un' importante riunione del Comitato Interprovinciale per il turismo”, br. 291, str. 4.

⁹⁷³ La Riviera del Carnaro, 1927., „I concorsi per l'abbellimento delle stazioni ferroviarie”, br. 3, str. 19.

⁹⁷⁴ Problem je bila željeznička postaja San Pietro del Carso (Pivka). Bila je to važna postaja za sva turistička jadranska odredišta i prva na talijansko-jugoslavenskoj granici, s vrlo lošom opremom i uređenjem. La Vedetta d'Italia, 29. rujna 1927., „Per un razionale incremento dell'industria del forestiero (relazione del principe Riccardo Pignatelli al 6 Congresso Nazionale delle stazioni di cura, soggiorno e turismo)”, br. 231, str. 4.

bile zapostavljene. Različitim načinima nastojalo se valorizirati opatijsko turističko odredište i to je bila česta tema na sastancima s raznim talijanskim tijelima i organizacijama.

U članku časopisa *La Riviera del Carnaro* iz 1927. godine prenosi se vijest da je strani tisak nahvalio organiziranost talijanske turističke djelatnosti. Pritom se mislilo na uređenost željezničkih linija, urednost vlakova, zalaganje ureda ENIT-a za razvoj talijanskog turizma, zatim na modernost talijanskih hotela, popis fiksnih cijena smještaja čije je utvrđivanje bilo obavezno za sve hotelijere kako bi se izbjeglo samoinicijativno podizanje cijena i kako bi gosti imali jasan uvid u ponudu. U tom je kontekstu u stranom tisku bila spomenuta i Opatija kao pozitivan primjer grada koji ima takav cjenik, uz gradove Ravennu, Milano, Veneciju, Veronu i ostale. Pohvaljen je i istaknut napor koji fašistička Italija ulaže u razvoj i promociju svojih turističkih središta i nastoji odgovoriti na potrebe suvremenih stranih turista. Inozemne novine koje su iznijele takvu pozitivnu sliku i funkcioniranje turizma pod fašističkom vladavinom bile su *Paris Time* iz Pariza, *Observer* iz Londona, *New York Herald Tribune* iz New Yorka, *Neue Freie Presse* iz Beča i druge.⁹⁷⁵ Opatija se u ovom članku našla u društvu renomiranih talijanskih turističkih središta, a na temelju toga moglo bi se zaključiti da je prepoznat značaj opatijskog područja u talijanskom turizmu.

Na sajmu u Padovi prvi je put održana zajednička izložba u sklopu Nacionalnog konzorcija turističkih odredišta (*Consorzio Nazionale delle Stazioni di cura, soggiorno e turismo*). Cilj Konzorcija bio je povezivanje turističkih odredišta i njihovo usmjeravanje k modernizaciji i razvoju. Predstavljene su toplice, lječilišta, odmarališta, kupališta i zimovališta diljem Italije i na toj su se izložbi mogle vidjeti njihove ljepote i vrijednosti, što je bilo važno za propagandnu aktivnost turističke djelatnosti.⁹⁷⁶

Godine 1928. u Rimu je od 30. travnja do 3. svibnja održan Nacionalni kongres za turizam pod predsjedništvom Lantinija. Sudjelovali su i predstavnici iz Kvarnerske pokrajine, odnosno Edoardo Susmel i Arnaldo Allazetta kao riječki predstavnici te Tullio Tommasi iz Opatije. Kasnije su se sastali u Veneciji, na inicijativu potpredsjednika Pokrajinskog savjeta za ekonomiju iz Rijeke (*Consiglio Provinciale dell'Economia di Fiume*) Itija Baccicha i predstavnika triju Venecija. Raspravljalo se o važnim turističkim pitanjima i načinima

⁹⁷⁵ *La Riviera del Carnaro*, 1927., „Impressioni e giudizi sull'Italia turistica – da un'inchiesta dell'Enit attraverso la stampa estera”, br. 2, str. 19.

⁹⁷⁶ HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo*, Ritagli giornali 1926, 1927, Secolo, lipanj 1927., „La prima Mostra Unitaria delle Stazioni di Cura”.

rješavanja tekućih problema, što je pokazalo aktualnost teme i veliku brigu za razvoj turističkih odredišta na kvarnerskom području.⁹⁷⁷

Kao i Opatija, mnoga druga talijanska turistička odredišta proživljavala su promjene tijekom međuratnog razdoblja i fašističke vladavine. Jedna od većih promjena svakako je bila razlika u prijeratnoj i poslijeratnoj klijenteli, ne samo u pogledu financijske moći već i porijekla. Rimini je, primjerice, u razdoblju fašističke vlasti promijenio izgled. Kako je već naznačeno, u međuratnom razdoblju postao je važan razvoj srednjeg društvenog staleža kao glavnog nositelja nove fašističke kulture i načina života te je Rimini, koji je nekada bio mjesto boravka europske i talijanske elite, po završetku Prvog svjetskog rata, dobio novu klijentelu. Ovdje su postojale kupališne kolonije raznih stranih posjetitelja. Dobra reklama za dolazak na rivijeru bio je i čest boravak Mussolinija u vlastitoj vili u obližnjem mjestu Riccione. Nakon 1926. godine *Azienda Autonoma di Soggiorno* Riminija radila je na razvoju mjesta izgradnjom infrastrukture, poboljšanjem prometa i početkom gradnje obalnog pojasa.⁹⁷⁸ Gradonačelnik Viareggia dostavio je otvoreni protest šefu Vladina ureda za tisak Galeazzu Cianu protiv dolaska turista iz nižih društvenih klasa jer je smatrao da će njihov dolazak i boravak degradirati turističku destinaciju.⁹⁷⁹

Postojala su i mjesta poput Venecije, koja su bila zasebna kategorija. Najveći broj turista posjećivao je mjesto zahvaljujući kulturnom turizmu. Problemi i razvoj Venecije nisu imali poveznice s onima na opatijskom području ili na nekim drugim manjim turističkim mjestima. Međutim, Venecija je dobar pokazatelj odmaka turističkog mjesta od vrijednosti fašističkog režima. Kulturni turizam Venecije općinskim vlastima nije služio za privlačenje talijanskih masa i promoviranje fašističke ideje, već za kreiranje zanimljivih manifestacija za strane turiste, a uvođenje narodnih vlakova za to područje nije mnogo značilo jer se težilo razvoju elitnog turizma. Usto, moralne propovijedi fašista nisu ih spriječile da otvore kockarnicu koja je tada financirala mnogobrojne venecijanske manifestacije.⁹⁸⁰ Toskanska organizacija za promet stranaca, osnovana 1929. godine u Firenci, promovirala je svoju turističku destinaciju u inozemstvu, a posebno njemačkim i američkim turistima. To je bio jasan pokazatelj da se

⁹⁷⁷ La Riviera del Carnaro, 1928., „Rassegna Turistica – Intensa attività turistica“, br. 4. i 5., str. 35.

⁹⁷⁸ La Storia del Turismo in Romagna, http://www.sonoromagnolo.it/magazine/articoli/35/storia_turismo, preuzeto: 10. kolovoza 2019.

⁹⁷⁹ Tizzoni, 2017: 164 .i 165.

⁹⁸⁰ Longo, 2004: 243–248.

organizacija nije vodila glavnim namjerama i domoljubnim porukama fašističkog režima već isključivo financijskim potrebama.⁹⁸¹

*

Iz svega navedenoga jasno je da je odnos središnje vlasti i opatijskog područja svakako bio složen te da je oscilirao ovisno o gospodarskoj, društvenoj i političkoj situaciji Italije i svijeta općenito. Kao jedno od gospodarski razvijenijih područja Istre i Kvarnera, svakako je bilo važno novoj talijanskoj vlasti i predstavljalo je mjesto s potencijalom donošenja prihoda i stabilnosti talijanskom gospodarstvu.

U odnosu na prijašnji turistički uspjeh, međuratni opatijski turizam bio je mnogo slabije razvijen te broj gostiju ni u najboljim turističkim godinama nije dosegnuo uspjeh 1912. godine kada je Opatiju posjetilo više od 50 000 gostiju. Ipak, nepravедno je uspoređivati opatijski turizam prije i nakon Prvog svjetskog rata. Najveći uspjeh opatijskog lječilišta postignut je u vrijeme prije gospodarske krize i tijekom najveće popularnosti rivijere među srednjoeuropskim gostima, pripadnicima najbogatijih europskih aristokratskih obitelji.

Talijanska se vlast nakon rata susrela s brojnim izazovima, zapostavljenom turističkom infrastrukturom, smanjenim brojem gostiju te općom gospodarskom i društvenom krizom koja je zahvatila europski kontinent nakon ratnih sukoba. Dio problema nalazio se u prilagodbi opatijskog turizma novom pojmu turizma kako ga je vidio fašizam. To je značilo prilagodbu na novo poimanje turističke politike te uvođenje zakonske regulative koja je smanjila ovlasti lokalne turističke uprave u korist povećanih ovlasti prefekta te nastojala stvoriti državni nadzor nad turističkom privredom.

Postojeći dugovi usporili su revitalizaciju Opatije kao turističkog odredišta te je nova vlast morala raditi prema trenutačnim mogućnostima i postojećom turističkom infrastrukturom. Financijska pomoć središnjih vlasti pristizala je Opatiji, no, kako se navodi u tadašnjim izvorima, bila je nedovoljna i rijetka. Italija je ulagala u svoja poznatija turistička odredišta za čije djelovanje bila potrebna veća količina financijskih sredstava i koja su državi donosila više dobiti, pogotovo u međunarodna turistička odredišta.

Kako je već navedeno u tekstu, za talijansku upravu nad opatijskim područjem govorilo se kao o nečemu mračnom, s negativnom konotacijom. Nova vlast provodila je sustavnu talijanizaciju nad većinskim hrvatskim stanovništvom te je u upravu i kao službeni uveden

⁹⁸¹ Tizzoni, 2017: 164. i 165.

talijanski jezik, zatvarane su hrvatske škole, društva i institucije te se marginaliziralo hrvatsko stanovništvo, kako običan puk, tako i hrvatska inteligencija. Stoga je u društvenom i političkom smislu stanje bilo iznimno nepovoljno za hrvatski narod koji je, unatoč mnogobrojnim strancima naseljenim u gradu, živio na ovom prostoru i mnogo prije opatijskog turističkog procvata. Usto, fašistički teror, nasilje i zastrašivanja odmgli su u suradnji i približavanju hrvatskog stanovništva novoj fašističkoj vlasti te su izazvali otpor.

9. ZAKLJUČAK

Problematika kojom se bavi doktorski rad odnosi se na razdoblje između dva svjetska rata. Radi se o vremenskom okviru od nešto više od dvadeset godina, što nije mnogo gleda li se iz povijesne perspektive.

Međutim, posljednjih dvadeset godina 19. stoljeća bilo je dovoljno za iznimnu transformaciju Opatije iz seoskog mjesta u drugo najpoznatije mondano lječilište Austro-Ugarske. Ta dva desetljeća bila su ispunjena naseljavanjem bogatih poduzetnika iz srednje Europe u Opatiju, uspostavom prometne infrastrukture i željeznice, ubrzanom gradnjom najluksuznijih hotela i vila te kontinuiranim priljevom austrijskog kapitala. Opatija je mnogo značila Monarhiji. Austrijanci su radili na razvoju Opatije radi postizanja prosperiteta na gospodarski nerazvijenom jugu zemlje, isplativosti željezničke pruge koja je izgrađena na tim prostorima te radi razvoja lječilišta koje je trebalo konkurirati sličnim mjestima u Italiji i Francuskoj.

Dva desetljeća međuratnog razdoblja započela su završetkom najvećeg sukoba koji je tadašnji svijet doživio, bila su ispunjena gospodarskim i svjetskim krizama, velikim društvenim i kulturnim promjenama, pojavom novih političkih ideologija, a završila su novim, još okrutnijim svjetskim ratom. Uspoređujući okolnosti u kojima je prolazilo tih dvadesetak godina sa situacijom na kraju 19. stoljeća, odmah je jasno da se situacija u opatijskom turizmu nepovratno izmijenila.

Kao nekadašnje primorsko selo, pretvoreno austrijskim kapitalom u svjetski poznato lječilište i mjesto susreta mnogih nacionalnosti, jezika, kulture i mentaliteta, Opatija je svakako zanimljiv fenomen za proučavanje. Nakon Prvog svjetskog rata nastaje još zamršenija situacija i Opatija postaje turistički gradić u Kraljevini Italiji, vrlo blizu granice s novom jugoslavenskom državom, mjesto gdje se isprepliću i susreću austrougarski duh i arhitektura, većinom hrvatsko stanovništvo, talijanski fašisti na vlasti i bogati židovski vlasnici hotela i vila.

Ulaskom Opatije u granice nove talijanske domovine nastupile su mnogobrojne društvene, političke i gospodarske promjene. Nekadašnje perspektivno područje postalo je najistočniji dio talijanske države na granici s novoosnovanom Kraljevinom SHS s kojom su vladali napeti međunarodni odnosi i problemi u pogledu nacionalnosti stanovništva, a čak su se i namještali statistički podaci o porijeklu stanovništva u talijansku korist.

Kome je talijanska Opatija mogla konkurirati? Gleda li se iz perspektive međunarodnog turizma, Italija je imala konkurenciju u francuskim turističkim odredištima i zbog toga se radilo na razvoju otprije poznatih međunarodnih turističkih destinacija poput Venecije, Firenze ili Rima. Ako se pokušalo pobijediti francusku konkurenciju, to se radilo razvojem već poznatih talijanskih turističkih središta. Opatija je u tom smislu ostala zapostavljena i mogla je konkurirati jedino jugoslavenskim turističkim destinacijama.

Koliko je Opatija značila Talijanima? Osvajanjem novih područja i pomicanjem istočnih granica Talijani su ostvarili višestoljetne težnje i započeli proces asimilacije područja općom talijanizacijom. Italija je jadransku obalu, pa tako i Opatiju, predvidjela kao destinaciju koja je financijski dostupna i namijenjena domaćim turistima. Opatijska turistička djelatnost slijedila je sve zakonitosti i trendove talijanske turističke politike. Promotivne aktivnosti dobrim su dijelom služile privlačenju talijanskih gostiju i naseljavanju talijanskog stanovništva na područje nove pokrajine. Opatijsko područje bilo je važno središnjim vlastima i zbog svojeg položaja na graničnom području prema konkurentskoj Jugoslaviji.

Pogleda li se karta međuratne Kraljevine Italije, lako se može uočiti geografska izoliranost Opatije unutar novih granica. Opatijsko područje pripadalo je najistočnijem dijelu države koji je bio jako udaljen od središnje vlasti u Rimu. Takav geografski smještaj nije morao biti negativan za područje koje je imalo razvijeno gospodarstvo ili potencijal za njegov razvoj. Međutim, ovdje se ipak radilo o turističkom gradu koji je trebao postati središte talijanskog turizma i u ovom je slučaju geografski položaj Opatije predstavljao barijeru i odredio njezin neuspjeh pri privlačenju Talijana na opatijsku rivijeru.

Kao manje razvijeno područje u odnosu na najpoznatije talijanske turističke meke, Opatija je zamišljena kao drugorazredno turističko područje namijenjeno dolasku uglavnom talijanskih pripadnika srednjeg staleža. Talijane se pozivalo na dolazak u novi talijanski biser na Jadranu i boravak u njemu, no izvori nastali tridesetih godina još uvijek ukazuju na nedostatnu valorizaciju Opatije od strane talijanskog stanovništva i uglavnom manjak njihove prisutnosti u turističkoj statistici.

Iako je postojala ideja stvaranja novog turističkog odredišta za Talijane, koje se tijekom međuratnog razdoblja poticalo na putovanja i upoznavanje vlastite zemlje uvođenjem mnogobrojnih popusta za željeznički promet, posebice tijekom većih, nacionalnih manifestacija, broj talijanskih posjetitelja tijekom godina jasno je pokazivao da prvotna ideja neće biti realizirana.

Većina Talijana radije je zbog geografskih i tradicijskih razloga birala talijanska turistička odredišta u starijim pokrajinama. Transformacija i asimilacija opatijskog prostora nije se mogla u potpunosti ostvariti, a područje kao da se još uvijek na neki način nalazilo izvan talijanske države. Opatija je ostala u međuprostoru – nedovoljno talijanska za Talijane, a nedovoljno razvijena i privlačna za ostale europske i svjetske putnike.

U novim okolnostima trebalo je dokazati da je Opatija uistinu (i otprije) talijanski gradić te potisnuti njezinu heterogenu prirodu i sveprisutnost hrvatskog domaćeg stanovništva te postojeću jaku političku svijest domaćih intelektualaca. Turizam je novim vlastima poslužio kao sredstvo talijanizacije opatijskog područja. Unatoč opatijskoj turističkoj povijesti i prepoznatljivosti u srednjoeuropskim i svjetskim krugovima, središnja rimska vlast odlučila je opatijsko područje prenamijeniti u talijansko odmaralište, zbog čega se nastojalo stvoriti i osnažiti talijanski duh nekadašnjeg austrougarskog lječilišta, čime bi se olakšalo kulturno pripojenje šireg liburnijskog područja ostalim područjima Kraljevine Italije.

Unatoč teškim vremenima, pristupilo se obnovi opatijskog turizma jer se radilo o unosnoj gospodarskoj djelatnosti koja je donosila dobit većem dijelu stanovništva. Grad je posljednjih pet desetljeća uglavnom živio od turizma i domicilno je stanovništvo svoje obrte i djelatnosti prenamijenilo za potrebe turističke djelatnosti i mnogobrojne turiste. Prema financijskim mogućnostima, radilo se samo na obnovi postojećih turističkih objekata i uglavnom se nije gradilo. Čak i da je za vrijeme talijanske uprave provedena potpuna obnova hotelske infrastrukture, posjetitelji između dva svjetska rata još nisu bili spremni (barem ne u većem broju) na putovanja u udaljena odmarališta.

Talijanski gosti u prvim godinama postojanja talijanske Opatije nisu bili spremni na upoznavanje novostečenoga grada, posebice oni koji su živjeli na udaljenim područjima u starim talijanskim pokrajinama i izvan Julijske Venecije. Za njih je to još uvijek bio slavenski prostor i *terra incognita*, unatoč nastojanjima središnje vlasti da novi prostor prikaže kao područje koje je oduvijek pripadalo Italiji.

Opatija se susrela s brojnim izazovima nakon promjena državnih granica, zakonodavstva, službenog jezika i iseljavanja dijela domaćeg stanovništva. Je li u takvim okolnostima bilo realno očekivati aktivnosti na obnovi turističke djelatnosti, čije djelovanje isključivo počiva na odmoru, ugodi i zabavi koje si čovjek može priuštiti u mirnodopskom razdoblju? Turizam je bio djelatnost koja se mogla razvijati tek nakon zadovoljavanja svih ostalih potrebnih životnih uvjeta te kao tema nije bio zastupljen u ratnim i kriznim vremenima.

Izazov s kojim se Opatija morala nositi bilo je fašističko preuzimanje vlasti u Kraljevini Italiji, što je uvelike promijenilo smjer u tadašnjoj talijanskoj politici, društvenim pitanjima i gospodarstvu. Međuratna fašistička politika nastojala je svojim djelovanjem zahvatiti sva područja života Talijana pa se dio njezine filozofije preslikao i na određene segmente turizma.

Može se reći da su postojale dvije dimenzije utjecaja fašizma na smjer turizma. Jedna je bila isključivo ekonomske prirode i za cilj je imala stjecanje financijske dobiti i gospodarsku obnovu sektora i zemlje. Druga je bila politička i kroz turizam su se nastojali ostvariti ciljevi fašističkog državnog vodstva. Dvije navedene linije međusobno su se preklapale, ali i mnogo češće razilazile. Turizam se nastojao iskoristiti za promoviranje fašističkih ideja, dobivanje podrške širih slojeva društva i širenje domoljublja.

Određnice fašističke politike bile su vidljive i u pojedinim aktivnostima u turizmu poput odabira aktivnosti za posjetitelje, načina organiziranja slobodnog vremena te u istovremenom postojanju brojnih turističkih organizacija i tijela, što je bila značajka korporativne države. Stvaranje čistog talijanskog duha pokušalo se realizirati i uvođenjem isključivo talijanskog jezika u turističku djelatnost, što je značilo mijenjanje već poznatih i ustaljenih riječi i izraza koji su korišteni u turizmu na globalnoj razini, a sve kako bi se i taj dio talijanskog života „očistio” od stranih i nepoželjnih elemenata. To se svakako nastojalo postići u Opatiji koja je vrvjela stranim ugostiteljskim kadrom i stranim vlasnicima hotelskih objekata, višejezičnim natpisima na turističkim objektima te gostima iz srednje Europe.

Fašistička politika nastojala je utjecati na promjenu identiteta Opatije. Slučaj Opatije specifičan je jer je grad bio „lonac za taljenje” različitih nacionalnosti, religije i jezika, što nikako nije bilo u skladu sa sveprisutnom talijanizacijom i fašizacijom prostora. Na posebno lošem glasu bili su Židovi na području Kvarnerske pokrajine, a time i Opatije, jer su, usto što su bili pripadnici židovske vjeroispovijesti, bili i stranci, što ih je u očima Talijana krajem tridesetih godina svrstavalo u državne neprijatelje i antifašiste. Stoga je iseljavanje židovskog stanovništva bilo nužno, što je svakako moralo označiti velik gubitak za opatijsku židovsku općinu i daljnji razvoj turizma. Nakon odlaska brojnih zdravstvenih i turističkih stručnjaka ostala su prazna mjesta, a dodatan udarac predstavljao je i sve manji broj opatijskih posjetitelja židovskog porijekla.

Nadalje, samo poslovanje unutar fašističkog režima značilo je susretanje turističke djelatnosti s mnogobrojnim preprekama te je i takav način djelovanja zasigurno usporio cjelokupan opatijski turizam i sve mogućnosti njegova većeg razvoja. Fašističke nasilne

demonstracije odvijale su se pred stranim gostima, što je svakako bilo nepovoljno za sliku Opatije u stranom tisku. Loša propaganda usmjerena na Italiju i fašistički režim odrazila se i na stvaranje negativnih natpisa o Opatiji kao mjestu koje u novoj domovini i pod kontrolom fašista kopni. Mnogobrojni pokušaji Turističke uprave u pogledu jačanja turističkog potencijala mjesta uvelike su ovisili o odlukama središnje fašističke vlasti i raspoloženju nadležnog prefekta koji je imao sve veće ovlasti. Uza sve navedeno, domaći hrvatski element bio je lišen sudjelovanja u donošenju važnih odluka za turističku djelatnost.

Ipak, neopravdano bi bilo reći da je Opatija doživjela svoju dekadenciju uslijed odluka fašističke vlasti. Poznato je da su fašistička ideologija i politika bile pune kontradiktornosti, pa tako i na području turizma. Stvarni državni nadzor nad turističkim institucijama bio je mnogo manji negoli se navodi u zakonskoj regulativi. Zakoni su doneseni odlukama totalitarnog režima, ali stvarne odluke ovisile su o široj ekonomskoj situaciji i morale su se voditi time. Stoga su ekonomski ciljevi nadilazili ciljeve fašističkog režima.

U pojedinim situacijama, pogotovo u lošim ekonomskim prilikama, fašističke vrijednosti stavljane su u drugi plan. Nastojao se uvesti nadzor nad svim turističkim aktivnostima zemlje, ali ponekad su lokalne turističke uprave vodile drugačiju politiku, i to su središnje vlasti prešutno i dozvoljavale, a filozofija fašističke politike prema turizmu mijenjala se u odnosu na potrebe gospodarstva. U turizmu su pragmatičnost i funkcionalnost bile znatno važnije od razrade fašističke filozofije i njezine promocije. Stoga su se nacionalna htijenja morala prilagoditi ekonomskoj situaciji u turističkim odredištima.

Fašistički izrazi ksenofobije nisu se mogli jasno izražavati ako se kroz turističku djelatnost nastojalo raditi na razvoju cjelokupnog područja. Analiziranje takvih proturječnosti zanimljivo je jer jasno upućuje na propusnost fašističkog sustava u gospodarskom sustavu, a primjeri Opatije i sličnih talijanskih međunarodnih turističkih odredišta to i dokazuju. Primjerice, fašizam je u svojoj ideologiji promovirao grupne sportove, čime se jačalo zajedništvo među ljudima i pravio odmak od nepoželjnog individualizma, a činjenica je da su događanja vezana uz individualne sportove, poput teniskih i golfskih turnira te automobilskih utrka, privlačila najveći broj turista u Opatiju. Isto se može uočiti i za održavanje glasovitih operetnih festivala na kojima su se izvodile i skladbe stranih kompozitora pod ravnanjem stranih dirigenata, unatoč fašističkog promociji čiste talijanske kulture.

Pri analizi opatijske turističke privrede pod talijanskom vlasti ne može se u potpunosti govoriti o mračnom razdoblju opatijskog turizma. Međuratno razdoblje u literaturi navodi se

kao razdoblje kada je u potpunosti zamro opatijski turizam jer se nisu gradili novi hoteli i slabo se ulagalo u postojeću infrastrukturu, a središnje vlasti trudile su se preusmjeriti njezin turistički promet prema svojim poznatim turističkim odredištima na Apeninskom poluotoku. Tom zaključku pridonio je i smanjen broj posjetitelja u Opatiji tijekom dvadesetih i tridesetih godina. Ipak, takvi zaključci ne mogu biti potpuno istiniti. Ponajprije, radilo se o razdoblju koje su pogodile neke od velikih gospodarskih, političkih i društvenih kriza. Iako se Italija po završetku Prvog svjetskog rata uključila u razvoj turističke djelatnosti i započela njezinu obnovu, trebalo je proći nekoliko godina da bi se iznimno nepovoljna situacija stabilizirala te povećao turistički promet. Turizam je djelatnost koja ovisi o svjetskim trendovima među posjetiteljima i o cjelokupnoj gospodarskoj situaciji te se izmjenjuju uspješna i manje uspješna razdoblja. Ne može se reći da se u vrijeme talijanske uprave nije radilo na obnovi turističke djelatnosti, no tijekom njezina unapređenja bio je znatno sporiji u odnosu na razdoblje opatijskog turizma između stoljeća. Oscilacije u turističkom prometu i velike promjene u turističkoj organizaciji nisu bile specifične samo za Italiju, već je slično stanje bilo prisutno i u mnogim drugim europskim zemljama. Jednako tako, klijentela se promijenila, što je otvorilo vrata masovnom turizmu nakon Drugog svjetskog rata.

Središnja vlast u Rimu nije u potpunosti zanemarila razvoj turizma u Opatiji jer se iz onovremenih novinskih članaka i relevantne arhivske dokumentacije može doznati da su se općini dodjeljivala financijska sredstva prema mogućnosti države, makar se uvijek radilo o većoj i češćoj financijskoj potrebi. Talijanska vlast svakako je mnogo više ulagala u razvoj svojih najvećih turističkih središta jer su ona sama zahtijevala veća financijska izdvajanja. U takva mjesta, pogotovo međunarodne turističke destinacije, moralo se dodatno ulagati kako bi se privukao što veći broj gostiju, a time i stranih valuta.

U usporedbi s drugim turističkim odredištima u Julijskoj Veneciji i šire na talijanskom poluotoku, u turizmu se uočavaju problemi slični onima kakvi su pogodili i Opatiju. Glavni izazovi bili su financijske prirode te potreba za dodatnim ulaganjem u promidžbene svrhe. Na mnogobrojnim primjerima, a najviše na primjeru Venecije, vidljivo je da je središnja vlast dobar dio odluka prepuštala lokalnoj i pokrajinskoj upravi te da su se određene odredbe svojstvene fašističkoj vlasti unutar turizma zaobilazile u svrhu priljeva financija, odnosno stranih valuta. Uočava se da su lokalne vlasti odlučivale o pojedinim aktivnostima i u tom su segmentu djelovale poprilično samostalno i uz odobrenje prefekta. Zakonima su se povećale ovlasti

prefekta, a država je propustila osnivanje jedinstvenog državnog tijela koje će nadzirati sve segmente odvijanja talijanske turističke djelatnosti.

Odnos između centra i opatijskih lokalnih vlasti varirao je. Lokalna uprava nije bila potpuno odana režimu, pogotovo ako se radilo o gospodarskoj, odnosno financijskoj dobiti. Središnja vlast podržavala je određene inicijative lokalnih uglednika, pa čak i projekte koji su nastali u vrijeme austrougarske uprave i kojima se nastojalo privući staru klijentelu iz srednje Europe. Usto, podržano je uvođenje aktivnosti koje su bile namijenjene privlačenju stranih gostiju pa su tako organizirani festivali operete, brojna sportska događanja i ostalo. Razmišljanje da se središnja vlast nije zauzimala za razvoj opatijskog područja i turizma ne stoji ako se u obzir uzmu određeni oblici pomoći Opatiji od države, inicijative kao i odobravanje određenih segmenata koji su bili neprihvatljivi u fašističkoj ideologiji i dozvoljeni kada su u pitanju bili strani turisti.

Nadalje, postavlja se pitanje što je Italija značila Opatiji? Područje je prisilno izdvojeno iz svojeg logičnog zaleđa, a nove granice razdvojile su njezino stanovništva od žitelja okolnih područja koja su gravitirala Opatiji. Odnos nove majke domovine prema okupiranim područjima mnogi su opisali kao maćehinski jer je nezadovoljno stanovništvo napuštalo svoje krajeve kako bi sačuvali svoj identitet i jezik. Kao što je već mnogo puta navedeno, mnogobrojni su bili razlozi za nezadovoljstvo opatijskog stanovništva.

Jedina sretna okolnost za Opatiju bila je priroda njezine najvažnije djelatnosti. Turizam je u fašističkom režimu imao posebno mjesto jer je predstavljao način promidžbe uspjeha fašističke Italije u svijetu. Turistička mjesta imala su veliki značaj za režim, a time i poseban tretman. Opatiju je uloga turističkog odredišta, pogotovo međunarodnog karaktera, izdvajala od njezine šire okolice u kojoj je situacija bila daleko lošija.

Izostanak veće skrbi države o novoosvojenim područjima vidio se zbog gospodarskih problema koji su se javila na tim prostorima. Samo na istarskom poluotoku gospodarska situacija bila je teška, a fašistička nasilja po istarskim selima svakodnevna. Turistički karakter Opatije sačuvao ju je od takve sudbine jer je opatijska osnovna privreda bila važna za gospodarski oporavak cijele pokrajine. Iako situacija nije bila idealna, više se ulagalo u turističko mjesto i nasilje je, zbog prisutnosti stranih posjetitelja, bilo manje vidljivo. Ipak, donošenje protužidovskih zakona nije zaobišlo opatijsko područje gdje su vlasnici mnogih hotela i vila bile osobe židovskog porijekla kao i brojni srednjoeuropski gosti koji su bili stalni gosti opatijske rivijere.

Tijekom proučavanja arhivskog materijala i literature stječe se dojam da Italija nije imala u potpunosti izrađen koncept daljnjeg usmjeravanja Opatije k razvoju kao domaćeg ili međunarodnog turističkog središta. Nedostajale su inicijative kojima bi se stvorio zaseban turistički identitet i prepoznatljivost Opatije u odnosu na druga talijanska turistička mjesta. Nedostatak gostiju u Opatiji bio je rezultat mnogobrojnih promjena i nepovoljnih okolnosti, ali i nepostojanja jasne vizije Opatije kao mjesta koje bi gosti rado posjećivali.

Turistički promet i ekonomska situacija u Europi odredili su da će Opatija ipak ostati mjesto međunarodnog turizma. San o talijanskoj turističkoj meki - Opatiji nije se mogao ostvariti zbog mnogih teškoća. Unatoč ratu, pripadnosti suprotstavljenim političkim sustavima te stvaranju novih granica, stara opatijska srednjoeuropska klijentela ostala je vjerna ovom području i nastavila je posjećivati novu talijansku Opatiju.

Grad je tradicionalno bio odmaralište i lječilište gostiju koji su dolazili iz srednje Europe, u njemu je živjelo mnogo stranog stanovništva, a i vlasnici mnogih hotela i pansiona bili su iz srednje Europe. Arhitektura, jezici, hrana i aktivnosti upućivali su na to da je Opatija stvorena na temelju zamisli i kapitala srednjoeuropskih uglednika, što se razlikovalo od talijanskog duha i načina života srednjeg staleža tijekom dvadesetih i tridesetih godina. Talijanima je to područje uglavnom bilo nepoznato, dio novog teritorija, a time i neprivačno. Pogranično područje imalo je svojih problema i potencijalnih opasnosti te su se mnogi Talijani radije odlučili za poznata im i geografski mnogo bliža turistička odredišta.

Stoga je, kad je riječ o turističkoj djelatnosti, Opatija zadržala svoj identitet strane turističke destinacije. Iako nije zadržala status lječilišta, ostale promjene unutar njezina turizma nisu bile brojne. Njihovo osmišljavanje i realiziranje bilo je vezano isključivo uz stjecanje profita i gospodarsku stabilizaciju opatijske općine, a time i ostalih mjesta Kvarnerske pokrajine.

IZVORI I LITERATURA

ARHIVSKO GRADIVO

1) Državni arhiv u Rijeci:

HR-DARI-174, *Lječilišno povjerenstvo Opatija:*

- Verbali sedute 1925, 1926 e 1927, sjednica od 28. siječnja 1925. godine, str. 6. i 7.
- „Regio decreto – Legge 15 Aprile 1926, n. 765. – Provvedimenti per la tutela e lo sviluppo dei luoghi di cura, di soggiorno o di turismo”, članak u *Il Corriere dei Comuni*, str. 2., kutija broj 9
- Hermeroteka 1915. – 1938., „Attività dell'Azienda Autonoma” unutar nepoznatog lista i bez datuma.
- Verbali sedute 1925, 1926 e 1927, zapisnik sjednice od 16. travnja 1925. godine, str. 30–33.
- Verbali sedute 1925, 1926 e 1927, zapisnik sjednice od 29. siječnja 1925., str. 8–10.
- Verbali sedute 1925, 1926 e 1927, zapisnik sjednice od 16. rujna 1925., str. 56. i 57.
- Verbali sedute 1925, 1926 e 1927, zapisnik sjednice od 22. prosinca 1925. godine, str. 82. i 83.
- Verbali sedute 1925, 1926 e 1927, zapisnik sjednice od 16. rujna 1925., str. 62. i 63.
- Verbali sedute 1925, 1926 e 1927, zapisnik sjednica od 8. siječnja 1927., str. 188. i 189
- Verbali sedute 1925, 1926 e 1927, zapisnik sjednice od 20. listopada 1926., str. 128.
- Verbali sedute 1925, 1926 e 1927, 22. 11. 1926., str. 161–168.
- kutija broj 12, Statuto per la Stazione Climatica e Balneare di Abbazia, Stabilimento Tipografico de La vedetta d'Italia, Fiume, 1922.
- kutija broj 12, Associazione Italiana degli albergatori – Statuto, Tipografia editrice Romana, Roma, 1920.
- kutija broj 12, Statuto della Società per il movimento dei forestieri nella Venezia Giulia, Tipografia Morterra & C., Trieste, 1921.
- Statistiche comparative, tablica s podacima o broju turista po nacionalnosti za godine 1924., 1925., 1926.
- Statistiche comparative, tablica s podacima o broju turista po nacionalnosti za godine 1927., 1928., 1929.
- kutija broj 11, „Abbazia nel 1929”, 1930., str. 3.
- Statistiche comparative, tablica s podacima o broju turista po nacionalnosti za godine 1930., 1931., 1932.
- kutija broj 11, „Abbazia e Laurana nel 1930”, 1931., str. 2. i 3.
- kutija broj 11, „Abbazia e Laurana nel 1931”, 1932., str. 4.
- Statistiche comparative, tablica s podacima o broju turista po nacionalnosti za godine 1933., 1934., 1935.
- kutija broj 11, „Abbazia e Laurana nel 1934”, 1935., str. 1–3.

- Statistiche comparative, tablica Statistica del movimento dei forestieri ad Abbazia durante l'anno 1936.
- Statistiche comparative, tablica Movimento forestieri 1937 – XV.
- Statistiche comparative, tablica Statistica del movimento dei forestieri ad Abbazia durante l'anno 1938.
- kutija broj 11, „Abbazia nel 1939”, str. 1.
- kutija broj 11, „Abbazia nel 1940”, str. 1.
- kutija broj 10, dokument o izgradnji žičare na Učki, 25. veljače 1925
- Verbalni sedute 1925 1926 e 1927, Verbale di sedute del Consiglio di Direzione, br. 290, str. 20.
- II Festival Dell Operetta Kalman, La Gazzetta del Mezzogiorni, Bari, 16. srpnja 1936.
- Ritagli giornali 1926-1927, „La mano d'opera straniera nel ramo alberghiero in Italia”, 19. kolovoza 1926., nepoznate novine (iz Rima)
- Ritagli Giornali, nepoznate novine iz Trsta s nepoznatim datumom, „I compiti nuovi del fascismo”
- Ritagli giornali 1926-1927, „Le scuole alberghiere”, Il Dopolavoro, nepoznat datum
- Ritagli giornali, „Commemorazione della Marcia su Roma al fascisti di Volosca-Abbazia”, 1927.
- Ritagli Giornali 1926-1927, Brennero, Trento, 1927., „50% di riduzione ferroviaria per la Fiera di Fiume e per la grotte di Postumia”
- Ritagli giornali, „Federazione Fascista di Commercianti – La sezione del turismo costituita ad Abbazia”, nepoznat datum
- kutija broj 9, spis br. 852/31, „Scrittura privata”, 1931.
- kutija broj 10, Strumento di mutuo garantito da fideiussione tra il Tesoro dello Stato e l'Azienda Autonoma di Soggiorno d'Abbazia.
- kutija broj 10, Strumento di mutuo garantito da fideiussione e delegazioni dd. 1 giugno 1939/XVII rilasciata all'Azienda Autonoma di Soggiorno d'Abbazia.
- Ritagli giornali 1926, 1927, Gazzettino, 24. 5. 1927., „Cittadinanza onoraria di Fiume a S.E. Volpi”
- Ritagli giornali, Gazzetta Azzurra, 10. 6. 1927., „S.E. il Conte Volpi ad Abbazia”¹
- kutija broj 12, Sitni tisak, Invito alla gita con piroscifo per Fiume, Invito al ballo in onore dei congressisti, Gita per Brioni.
- kutija broj 12, Sitni tisak, Comitato ordinatore del XV Congresso Nazionale di Idrologia, Climatologia e Terapia Fisica.
- Ritagli giornali, Popolo di Romagna-Forli, 9. 10. 1927., La politica del turismo al Congresso di Abbazia.
- Ritagli giornali 1926, 1927, Corriere Emiliano, 15. 6. 1927., „Riduzioni di tariffe ferroviarie? per le famiglie che vanno alle Stazioni balneari e termali”; La Voce di Mantova, 16. 6. 1927., „Riduzioni ferroviarie per famiglie alle stazioni balneo-termali”; Provincia di Bolzano, 15. 6. 1927., „Riduzioni di tariffe ferroviarie per i villeggianti nell'Alto Adige e altre stazioni climatiche”; Secolo, 15. 6. 1927., „I viaggi delle famiglie alle stazioni balneari e termali”.
- kutija broj 10, Verbalni sedute, 18. 3. 1932.

- kutija broj 10, Verbali sedute, Relazione, nedostaje datum.
- kutija broj 10, Verbali sedute, 7. 6. 1932.
- kutija broj 10, dokument od Unione fascista dei commercianti della Provincia del Carnaro, „Azione in favore del turismo ungherese”, 20. 3. 1939., str. 1–3.
- Hermeroteka 1915. – 1938., 19. 12. 1926., Popoli di Roma, „Crociere invernali e primaverili nel Mediterraneo”; 31. 12. 1926., „I centri turistici italiani secondo gli Americani”
- Ritagli giornali, Stato, 3. 11. 1927., „Ai confini orientali”
- kutija broj 12, Statistica del movimento turistico in Italia, anno 1924.
- Ritagli giornali 1926, 1927, Corriere della laguna, 26. 5. 1927., „Ribasso dei prezzi negli alberghi e ristoranti”
- Ritagli giornali 1926, 1927, Secolo, lipanj 1927., „La prima Mostra Unitaria delle Stazioni di Cura”

HR-DARI-407, *Srednja stručna ugostiteljska škola „Ivo Oliveti”:*

- Giornale delle Scuola secondaria di avviamento al lavoro, 1929/1930

HR-DARI-472, *Općina Opatija:*

- Verbali delle sedute del Consiglio Comunale 1922 – 23 maggio 1924, zapisnik sjednice od 23. svibnja 1923., str. 123. i 124.
- Verbali delle sedute del Consiglio Comunale, 1922-23 maggio 1924; zapisnik sjednice od 23. prosinca 1923. godine, str. 33. i 34.
- Verbali delle sedute del Consiglio Comunale 1922-23 maggio 1924, zapisnik sjednice od 27. lipnja 1923., str. 169.
- Verbali delle sedute del Consiglio Comunale 1922-23 maggio 1924, zapisnik sjednice od 16. siječnja 1923. godine, str. 95. i 96.
- Verbali delle sedute del Consiglio Comunale 1922-23 maggio 1924, zapisnik sjednice od 13. ožujka 1923. godine, str. 113.
- Verbali sedute 1924-1926, zapisnik sjednice općinskog vijeća od 10. prosinca 1925., str. 272. i 273.
- Verbali sedute 1924-1926, zapisnik sjednice općinskog vijeća od 23. prosinca 1924., str. 34 i 35.

HR-DARI-008, *Riječka prefektura:*

- Kabinetski spisi 1938. – 1945., Kutija 344, I-II-7/b Comunità Israelitica e Unione Istraelitica Ortodossi di Abbazia (1934 - 1942)
- kutija broj 678, 1-2-51, Albergatori e proprietari di albergo – Ebrei, presumibilmente dovranno abbandonare il territorio, 1938.
- kutija broj 262, I-1E-12, dokument Il Prefetto per la Provincia del Carnaro, 6. listopada 1940.
- kutija broj 28, dokument Abbazia – situazione economica della stazione balneare, 1-5, N. 1024/1927., 17. srpnja 1927.

- kutija broj 29, dokument Relazione del Commissario Prefettizio del Comune di Volosca-Abbazia dott. Livio Licen sulla gestione dell' 8 dicembre 1927 al 30 agosto 1930, nema datuma
- kutija broj 29, dokument Memoriale illustrante il programma che deve essere attuato per la rinascita del Luogo di Cura di Abbazia (Comuni di Volosca-Abbazia e Apriano), siječanj 1928.
- kutija broj 70, dokument Costituzione del Comitato provinciale del turismo, br. 3630/342 IV, 14. travnja 1934.
- kutija broj 70, dokument Giuramento del Presidente del Comitato Provinciale del Turismo, br. 1567/1934, 11. travnja 1934.
- kutija broj 70, dokument Istituzione del Comitato provinciale del turismo in seno al Consiglio provinciale di Fiume, br. 3095/3595, 14. ožujka 1933.
- kutija broj 94, dokument Interessi della collettività nei riguardi dei pubblici servizi automobilistici della Provincia del Carnaro, br. 1837, 20. lipnja 1932.
- kutija broj 94, 7-5-13, Tramvay – Linee automobilistiche, 28. lipnja 1928.
- kutija broj 30, dokument br. 4734, 27. kolovoza 1928.
- kutija broj 116, dokument br. 2409/29, 24. lipnja 1929.
- kutija broj 116, dokument tvrtke Aviazione Turistica Alto Adriatico, 22. svibnja 1929.
- kutija broj 357, I-16/D-46, Promemoria, 18. rujna 1938.
- kutija broj 358, dokument promemoriya o mjerama za promoviranje talijanskog elementa u Opatiji (*Promemoria sui provvedimenti atti a promuovere l'affluenza dell'elemento italiano ad Abbazia*), 29. prosinca 1939.
- kutija broj 31, dokument od 30. kolovoza 1930.
- kutija broj 31, dokument „Debito del Comune verso l'ex Commissariato Generale Civile di Trieste per Lire 282.762“, 27. travnja 1928.
- kutija broj 29, dokument Provvedimenti straordinari per il comune di Volosca-Abbazia e la omonima stazione di cura, br. 501, 9. veljače 1928.
- kutija broj 358, pismo Teste od 6. veljače 1940.
- kutija broj 33, 1-5, Abbazia – S.A. del Golf, Promemoria, 3. lipnja 1936.
- kutija broj 66, dokument br. 228/28, 21. prosinca 1928.
- kutija broj 280, dokument Sequestro beni, 26. rujna 1940.
- kutija broj 344, kabinetski spisi 1938. – 1945., I-II-7/b Comunità Israelitica e Unione Istraelitica Ortodossi di Abbazia (1934 - 1942)
- kutija broj 358, dokument Potenziamento delle attrezzature alberghiere e turistiche di Abbazia anche in relazione al problema razziale, siječanj 1939.
- kutija broj 358, Izvješće Regio Prefettura di Fiume - Turismo, 3. prosinca 1938.
- kutija broj 358, dokument Situazione di Abbazia e del turismo ebraico, 28. ožujka 1939.
- kutija broj 32, dokument Riduzioni ferroviarie, br. 116/1933, 23. svibnja 1933.
- kutija broj 399, dokument Zona Franca del Carnaro – carburante per autoveicoli, 2. prosinca 1933.
- kutija broj 399, dokument Zona Franca II-1/a-1; Dmitrović, 2013: 67–69.
- kutija broj 399, dokument od 31. srpnja 1933.

- kutija broj 65, dokument Proroga Clearing del Carnaro con l'Ungheria, br. 6589/3, 17. listopada 1934.
- kutija broj 64, dokument Movimento turistico nella zona del Carnaro, br. 19164, 21. kolovoza 1932.
- kutija broj 358, dokument upućen središnjim vlastima o potrebi clearinga s Njemačkom, 19. studenoga 1938.
- kutija broj 96, dokument Permesso aerocinematografie, 4. lipnja 1932.
- kutija broj 29, Sezione provinciale fascista del turismo Abbazia, dokument Ordine del giorno, 24. siječnja 1928.

2) Hrvatski muzej turizma:

- HMT-2533, „Elenco alberghi, pensioni, e ville della Venezia Giulia”, Ente nazionale per le industrie turistiche, Roma, 1922.
- HMT-3006, „Abbazia – stazione climatica e balneare di primissimo ordine”, Carlo Baxa, Abbazia 1924.
- HMT-3007, „Guida pratica ai luoghi di soggiorno e di cura d'Italia. Parte I – Le stazioni al mare”, Touring Club Italiano, Milano, 1933.
- HMT-3008, „Guida d'Italia del TCI – Venezia Giulia e Dalmazia“, L. V. Bertarelli, Milano, 1934.
- HMT-3361, prospekt s popisom prometnih veza Opatije s područjima u Italiji i inozemstvu, nepoznat datum
- HMT-3362, brošura „Benvenuto nella Venezia Giulia (Trieste, Abbazia, Brioni, Grado, Portorose, Grotte di Postumia)“, nepoznat datum
- HMT-1070, „Piccola Guida Turistica Illustrata“, Azienda di Soggiorno, Abbazia, 1942.
- HMT-1002, prospekt „Abbazia“, 1936.

NOVINE

1) *Dom i svijet:*

15. lipnja 1920., „Neoslobođeni krajevi”, br. 12, str. 1.
15. studenoga 1922., „Krsna slava ženskog udruženja u Opatiji”, br. 22, str. 427.

2) *Corriere Istriano:*

4. svibnja 1934., „Gite e pellegrinaggi per il Carnaro in occasione del Decennale di Fiume”, br. 106., str. 4.
19. travnja 1934., „Giornata delle due croci”, br. 94., str. 4.
6. prosinca 1934. „La celebrazione del Balilla”, br. 290, str. 4.
6. veljače 1935., „Una grande e moderna scuola alberghiera ad Abbazia”, br. 32, str. 2.; Blažević 1987: 246. i 247.
14. lipnja 1938., „Il convegno italo – jugoslavo a Brioni per gli scambi turistici”, br. 160., str. 3.

3) *Istra:*

4. lipnja 1937., „Jugoslavija dostiže Italiju u turizmu”, br. 22., god. 9., str. 3.
18. lipnja 1938., „Turistička konferencija u Gorici”, br. 24, str. 1.

4) *Istarski list:*

8. kolovoza 1929., „Vladina pomoć opatijskom tramvaju”, br. 18., god. 1., str. 1.
8. kolovoza 1929., „Tramvajski spoj Opatije s Rijekom”, br. 18., god. 1., str. 1.
29. kolovoza 1929. „Talijansko-jugoslavenska željeznička konferenca”, br. 21, god. 1., str. 1.
5. rujna 1929., „Opatija”, br. 22, god. 1., str. 4.
5. rujna 1929., „Veprinac”, br. 22., god. 1., str. 5.

5) *Istarska riječ:*

2. ožujka 1922., „Nova općinska taksa”, 2.
22. veljače 1923., „Iz Voloskoga. Novi poglavar i tramvaj – Paritetna komisija i neutralna zona”, br. 7, god. 1., str. 3.
1. ožujka 1923 „Iz Voloskoga. Još o tramvaju”, br. 8, god. 1., str. 2.
10. travnja 1924., „Iz Opatije – Naša „Zora“ po treći put u plamenu”, br. 19, god. 2., str. 3.
3. rujna 1925. „Iz Opatije”, br. 36, god. 3., str. 2.
22. listopada 1925. „Iz Opatije – Što ćemo s hrvatskim imenima? – Naš dug – Motor Diesel”, br. 43, god. 3., str. 3.
18. ožujka 1926., „Iz Opatije – naše prilike”, br. 11, god. 4., str. 2
25. ožujka 1926., „Iz Opatije – što rade gosti”, br. 12, god. 4., str. 3.
19. kolovoza 1926., „Iz Veprinca – naši jadi”, br. 33, god. 4., str. 3.
13. listopada 1927 „Opatijska Kurkomisija”, br. 41, god. 5., str. 3.
22. studenoga 1927., „Problemi Opatije i vlada”, br. 51., god. 5., str. 6.

16. veljače 1928., „Iz Opatije – pitanje igračnice”, br. 7, god. 6., str. 4.
23. veljače 1928., „Zakoni i dekreti o promjeni prezimena”, br. 8., str. 1.

6) *L'Azione:*

28. svibnja 1921., „Dalla Venezia Giulia”, br. 128, str. 2.
14. prosinca 1921., „Turismo scolastico”, br. 295, str. 3.

7) *La Vedetta d'Italia:*

28. rujna 1919., „Per gli albergatori e gli affittacamere”, br. 230, str. 3.
27. ožujka 1921., „Per la rinascita di Abbazia”, br. 74, str. 3.
29. travnja 1921., „Il servizio telefonico interurbano tra Fiume, Abbazia e Trieste”, br. 95, str. 3.
23. srpnja 1921., „Prezzi delle consumazioni durante i concerti”, br. 168, str. 3.
29. srpnja 1921., „Ondata di...rialzo”, br. 174, str. 3.
3. kolovoza 1921., „Abbazia – tabelle e scritte in lingua straniera”, br. 179, str. 3.
7. kolovoza 1921., „Abbazia – per agevolare il movimento dei forestieri”, br. 183, str. 3.
14. kolovoza 1921., „Abbazia, per il bene comune”, br. 190, str. 3.
21. kolovoza 1921., „Direzione della stazione climatico-balneare”, br. 197, str. 3.
21. kolovoza 1921., „Per un'intesa cordiale”, br. 197, str. 3.
30. kolovoza 1921., „Alberghi affiliati al Touring Club Italiano (T.C.I.)”, br. 206, str. 3.
3. rujna 1921., „Adunanza generale degli Associazione fra albergatori osti, trattori e caffettieri”, br. 205, str. 3.
16. rujna 1921., „Sanatori affiliati al Touring Club Italiano”, br. 218, str. 3.
1. studenoga 1921., „Abbazia – grande adunanza per la rinascita della Riviera”, br. 257, str. 3.
8. studenoga 1921., „Per la rinascita della nostra Riviera”, br. 264, str. 3.
22. studenoga 1921., „Costituzione della Società nel movimento dei forestieri”, br. 278, str. 3.
11. prosinca 1921., „Seduta del Comitato esecutivo dell'Associazione per il movimento dei forestieri”, br. 294, str. 3.
30. prosinca 1921., „Seduta del Cons. Direttivo dell'Associazione per il movimento dei forestieri”, br. 313, str. 3.
12. siječnja 1922., „Progetti che sfumano!”, br. 9, str. 3.
17. siječnja 1922., „Seduta del consiglio direttivo della stazione balneo-climatica”, br. 14, str. 3.
18. siječnja 1922., „Assemblea generale dell'Associazione per il movimento dei forestieri”, br. 15, str. 3.
24. veljače 1922., „Lodevole iniziativa”, br. 47, str. 3.
1. ožujka 1922., „Sala di lettura nella Villa Angiolina”, br. 48, str. 3.
15. ožujka 1922., „Adesioni al Touring Club Italiano”, br. 62, str. 3.
23. ožujka 1922., „Provvedimenti per il nostro luogo di cura”, br. 70, str. 3.
28. ožujka 1922., „Seduta della direzione della stazione balneo-climatica”, br. 75, str. 3.
1. travnja 1922., „Sulla nostra tramvia elettrica”, br. 77, str. 3.
13. travnja 1922., „Treno speciale per Abbazia”, br. 89, str. 3.
3. svibnja 1922., „In tema di progetti seri e grandiosi”, br. 104, str. 3.

4. lipnja 1922., „Speculazioni”, br. 132, str. 3.
23. lipnja 1922., „Sui prezzi degli alberghi”, br. 148, str. 3.
2. srpnja 1922., „Buona propaganda a favore di Abbazia”, br. 157, str. 3.
1. kolovoza 1922., „Gli americani ad Abbazia”, br. 177, str. 3.
4. kolovoza 1922., „Movimento dei forestieri”, br. 180, str. 3.
22. kolovoza 1922., „Tasse di soggiorno”, br. 198, str. 3.
24. listopada 1922., „Avviso agli albergatori”, br. 252, str. 3.
21. veljače 1923., „Sport Club Abbazia, sezione scherma”, br. 44., str. 4.
28. veljače 1923., „Per la rinascita della Riviera”, br. 51, str. 4.
4. ožujka 1923., „La questione della tramvia elettrica”, br. 55, str. 4.
6. ožujka 1923., „Una generosa offerta”, br. 56, str. 4.
7. ožujka 1923., „Congresso straordinario dell'Associazione Movimento Forestieri”, br. 57, str. 4.
8. ožujka 1923., „Grande escursione del Club Alpino Italiano nell'Istria”, br. 58, str. 4.
13. ožujka 1923., „La linea tramviaria tra Fiume e Abbazia”, br. 63., str. 4.
15. ožujka 1923., „Prima riunione del Consiglio Direttivo dell'Associazione Movimento Forestieri”, br. 64, str. 4.
20. ožujka 1923., „Corsa ciclistica”, br. 68, str. 4.
24. veljače 1923., „Sport Club Abbazia”, br. 48, str. 4.
28. ožujka 1923., „Inaugurazione del Campo Sportivo „F. R. Sartori”“, br. 75, str. 4.
30. ožujka 1923., „Associazione Movimento Forestieri – Seduta del Comitato Esecutivo”, br. 77, str. 4.
10. svibnja 1923., „Inaugurazione solenne del campo sportivo F. R. Sartori”, br. 111, str. 4.
12. travnja 1923., „Concerto Jan Kubelik”, br. 88, str. 4.
18. travnja 1923., „Per l'inaugurazione del Campo Sportivo „F. R. Sartori”“, br. 93, str. 4.
4. svibnja 1923., „La crociera dell'Alto Adriatico ad Abbazia”, br. 106, str. 4.
6. svibnja 1923., „Turismo scolastico”, br. 108., str. 4.
6. svibnja 1923., „La festa dello Sport Club”, br. 108, str. 4.
18. svibnja 1923., „Costituzione della Commissione turistica scolastica”, br. 120, str. 4.
19. svibnja 1923., „Arrivo della Sezione di Milano del Club Alpino Italiano”, br. 119, str. 4.
25. svibnja 1923., „Il Consiglio Comunale di Volosca-Abbazia per la tutela degli'interessi nazionali”, br. 124, str. 4.
6. lipnja 1923., „La seconda escursione del Torneo scolastico”, br. 134., str. 4.
7. lipnja 1923., Nuovo programma festeggiamenti Abbazia 1923., br. 135, str. 4.
10. lipnja 1923., „Onorificenza nel sindaco di Volosca-Abbazia”, br. 138, str. 4.
17. lipnja 1923., „Per un miglior servizio telefonico e ferroviario”, br. 144, str. 4.
9. srpnja 1923., Il ricordo della visita di S.A.R. Il Principe Umberto, br. 180, str. 4.
11. srpnja 1923., „Provvedimenti d'interesse generale”, br. 164, str. 4.
11. srpnja 1923., „Alla Stazione balneo-climatica”, br. 164., str. 4.
14. srpnja 1923., „Nuovo Console del T.C.I.”, br. 167, str. 4.
22. srpnja 1923., „A proposito della lingua d'ufficio e di servizio”, br. 174., str. 4.
26. srpnja 1923., „S.A.R. il Principe Umberto di Savoia ad Abbazia”, br. 177, str. 4.

24. kolovoza 1923., „Ultimi residui del passato”, br. 201., str. 4.
14. rujna 1923., „Nella ricorrenza del XII Settembre”, br. 219, str. 4.
21. rujna 1923., „Il giuramento delle Camice nere della 61.a Legione”, br. 225, str. 4.
28. listopada 1923., „Per il I. Anniversario della Marcia su Roma”, br. 256, str. 4.
10. studenoga 1923., „Il nuovo Direttorio del P.N.F. per la Sezione di Volosca-Abbazia”, br. 266, str. 4.
29. studenoga 1923., „Partito Nazionale Fascista (sezione di Volosca-Abbazia) – Gruppi di Competenza”, br. 282, str. 4.
30. studenoga 1923., „Partito Nazionale Fascista (sezione di Volosca-Abbazia) – Gruppi di Competenza”, br. 283, str. 4.
8. veljače 1924., „XV Congresso Nazionale d'Idrologia, Climatologia e Terapia ad Abbazia”, br. 32, str. 4.
19. siječnja 1924., „Rinascita della Riviera”, br. 15, str. 4.
12. veljače 1924., „Per la nuova provincia di Fiume”, br. 35, str. 4.
14. veljače 1924., „Il „lido” di Abbazia”, br. 44, str. 4.
27. veljače 1924., „Per la venuta di S. M. Il Re”, br. 48, str. 4.
5. ožujka 1924., „Parziale abolizione dell'obbligo del visto sui passaporti”, br. 54, str. 4.
18. ožujka 1924., „Concerto pubblico nel Parco Angiolina”, br. 66, str. 4.
21. ožujka 1924., „Per il V anniversario della formazione dei Fasci”, br. 69, str. 4.
26. ožujka 1924., „Mancanza di vagoni-letto”, br. 73., str. 4.
2. travnja 1924., „Trasferimento”, br. 79, str. 4.
2. travnja 1924., „Di certi alberghi ancora chiusi”, br. 79, str. 4.
13. svibnja 1924., „Benito Mussolini – cittadino onorario di Volosca-Abbazia”, br. 113, str. 4.
21. svibnja 1924., „Per il conferimento della cittadinanza onoraria a S. E. Benito Mussolini”, br. 120, str. 4.
4. lipnja 1924., „XV Congresso Nazionale d'Idrologia, Climatologia e Terapia Fisica – Il significato Nazionale del Congresso di Abbazia”, br. 132, str. 4.
10. srpnja 1924., „Il grande Caffè del Palace-Hotel”, br. 163, str. 4.
10. srpnja 1924., „La gita sociale del Circolo 3 Novembre”, br. 163, str. 4.
11. srpnja 1924., „Agenzia delle Piccole Ferrovie Elettrici”, br. 164, str. 4.
28. prosinca 1924., „Il IV Congresso dei Combattenti della Riviera del Carnaro”, br. 308, str. 4.
31. prosinca 1924., „Il VII Congresso ordinario del Circolo 3 Novembre”, br. 311, str. 4.
27. siječnja 1925., „Nuova direzione della Stazione balneo-climatica di Abbazia”, br. 22, str. 4.
4. veljače 1925., „Adunanza della nuova direzione della Stazione balneo-climatica”, br. 29, str. 4.
5. veljače 1925., „Iniziativa che falliscono”, br. 30, str. 4.
11. ožujka 1925., „...a chi non appartiene all'!””, br. 58, str. 4.
13. ožujka 1925., „Conferenza internazionale dei grandi uffici viaggi e turismo”, br. 61, str. 4.
28. ožujka 1925., „Mancanza di riguardo”, br. 74, str. 3.
1. travnja 1925., „A tutela dei medici italiani”, str. 77, str. 4.
3. travnja 1925., „Le orchestre di Abbazia”, br. 79, str. 4.

5. travnja 1925., „Importanti deliberazioni del Consiglio Comunale di Volosca-Abbazia”, br. 81, str. 4.
12. travnja 1925., „Per l'ampiamiento del territorio comunale di Volosca-Abbazia”, br. 86, str. 3.
14. travnja 1925., „Seduta del Consiglio direttivo della Stazione climatica”, br. 87, str. 4.
17. travnja 1925., „Crisi d'alloggi e caro-vita”, br. 90, str. 4.
19. travnja 1925., „Per l'ampiamiento del territorio comunale di Volosca-Abbazia”, br. 92, str. 4.
24. travnja 1925. „Sospensione del visto di transito in territorio jugoslavo”, br. 95, str. 4.
1. svibnja 1925., „In tema di carovita”, br. 101, str. 3.
2. svibnja 1925., „Mene subdole”, br. 102, str. 4.
7. svibnja 1925., „Italofobia”, br. 107, str. 4.
12. svibnja 1925., „Associazione Nazionale Combattenti (sezione Riviera Carnaro) – per il X Anniversario dell'entrata in guerra”, br. 110, str. 4.
15. svibnja 1925., „Proteste di esercenti contro la Società degli autori”, br. 113, str. 4.
24. lipnja 1925., „Il prossimo arrivo di una grande caravana automobilistica”, br. 148, str. 4.
18. srpnja 1925., „Importanti deliberazioni del Direttorio della Sezione del P.N.F. di Volosca-Abbazia”, br. 159, str. 4.
26. rujna 1925., „Per un nuovo campo di tennis”, br. 228, str. 4.
14. listopada 1925., „L'Uniti ad Abbazia”, br. 243, str. 4.
16. listopada 1925., „Il teatrino di Abbazia”, br. 245, str. 4.
22. listopada 1925., „Modernizziamo gli alberghi!”, br. 250, str. 4.
12. studenoga 1925., „Per un grande stabilimento idroterapico”, br. 268, str. 4.
3. prosinca 1925., „Per una riduzione del personale straniero negli alberghi”, br. 185, str. 4.
9. prosinca 1925., „Sulla crisi degli alloggi”, br. 291, str. 4.
12. prosinca 1925., „Deliberazioni del Consiglio Comunale di Volosca-Abbazia”, br. 294, str. 4.
20. prosinca 1925., „La Funiva sul Monte Maggiore”, br. 302, str. 4.
23. siječnja 1926., „Propaganda ostile contro l'industria del forestiero” br. 19, str. 4.
30. siječnja 1926., „Falsi allarmi”, br. 25, str. 4.
2. veljače 1926., „Risveglio alberghiero e crisi degli alloggi ad Abbazia”, br. 27, str. 4.
6. veljače 1926., „La riapertura del Teatro Regina”, br. 34, str. 4.
10. veljače 1926., „La colonia austro-tedesca d'Abbazia protesta contro le diffamazioni dei giornali tedeschi”, br. 34, str. 4.
19. veljače 1926., „Per l'Italianizzazione del personale alberghiero”, br. 42, str. 4.
11. ožujka 1926., „L'ENIT per un corso di lingue”, br. 50, str. 4.
11. ožujka 1926., „Istituzione d'una Cassa Ammalati per il Circondario di Volosca-Abbazia” br. 50, str. 4.
14. ožujka 1926., „Albergatori poco scrupolosi”, br. 52, str. 4.
21. ožujka 1926., „In terra di sfratti”, br. 68, str. 4.
21. ožujka 1926., „Alberghi italiani”, br. 68, str. 4.
16. travnja 1926., „Facilitazioni turistiche nel Regno S.H.S.”, br. 90, str. 4.

28. travnja 1926., „Subdole mene – contro gli albergatori italiani”, br. 99, str. 4.
23. lipnja 1926., „L'attività turistica del nostro Dopolavoro Provinciale”, br. 147, str. 4.
25. lipnja 1926., „Facilitazioni ferroviarie per viaggi ai bagni dell'Alto Adriatico”, br. 149, str. 4.
22. kolovoza 1926., „S.E. il maresciallo Luigi Cadorna ad Abbazia”, br. 199, str. 4.
28. rujna 1926., „Contro l'aumento dei prezzi negli alberghi”, br. 230, str. 4.
19. listopada 1926., „Insediamento del nuovo Consiglio di direzione dell'Azienda di cura di Abbazia”, br. 248, str. 4.
10. prosinca 1926., „Per la sistemazione stradale di Volosca-Abbazia”, br. 293, str. 4.
13. siječnja 1927., „I lavori dell'Azienda Autonoma”, br. 9, str. 4.
26. siječnja 1927., „Il problema dei mezzi di comunicazione”, br. 22, str. 4.
6. svibnja 1927., „L'ascesa della lira- Ribassi che s'impongono“, br. 107, str. 4.
12. svibnja 1927., Importanti discussioni nella seduta dell'Azienda Autonoma, br. 112, str. 4.
29. srpnja 1927., „Per la stagione invernale di Abbazia”, br. 179, str. 2.
17. kolovoza 1927., „La sezione del turismo costituita ad Abbazia”, br. 194, str. 4.
6. rujna 1927., „Nomina”, br. 211, str. 4.
25. rujna 1927., „Inaugurazione del sesto Congresso nazionale fra le stazioni di cura, soggiorno e turismo”, br. 225, str. 4.
28. rujna 1927., „I lavori del sesto Congresso Nazionale fra le stazioni di cura, soggiorno e turismo”, br. 230, str. 4.
29. rujna 1927., „Per un razionale incremento dell'industria del forestiero (relazione del principe Riccardo Pignatelli al 6 Congresso Nazionale delle stazioni di cura, soggiorno e turismo)”, br. 231, str. 4.
16. studenoga 1927., „I rappresentanti di cinque stati – la conferenza Internazionale di Abbazia”, br. 272, str. 5.
16. studenoga 1927., „Condono dei debiti del Comune di Volosca-Abbazia verso lo Stato”, br. 272, str. 4.
2. prosinca 1927., „La crisi turistica” br. 286, str. 4.
11. siječnja 1928., „I primo concerto della sezione filarmonica del Dopolavoro”, br. 9, str. 4.
13. siječnja 1928., „I primo concerto del Dopolavoro”, br. 11, str. 4.
1. ožujka 1928., „Per la rinascita di Abbazia”, br. 52, str. 2.
13. svibnja 1928., „Notevoli riduzioni ferroviarie per forestieri che vengono a soggiornare nell'Alto Adriatico”, br. 114, str. 2.
18. svibnja 1928., „Proiezioni cinematografiche dell'O.N.D.”, br. 118, str. 4.
13. srpnja 1928., „Il nuovo Consiglio d'Amministrazione dell'Azienda di cura”, br. 166, str. 4.
25. kolovoza 1928., „Attività dell'Azienda di cura - l'istituzione di un Ufficio Propaganda”, br. 202, str. 4.
6. prosinca 1928., „Riduzioni ferroviarie per la Mostra del Turismo”, br. 290, str. 4.
11. prosinca 1928., „Un'importante assemblea ad Abbazia per il risorgimento economico della Riviera”, br. 294, str. 4.
5. veljače 1929., „Esposizione del turismo ad Abbazia”, br. 30, str. 4.
22. veljače 1929., „Per la Mostra del turismo”, br. 45, str. 4.

22. veljače 1929., „Da Abbazia – Visto gratuito sui passaporti dei turisti”, br. 45, str. 4.
2. ožujka 1929., „Esposizione del Turismo e del Paesaggio - Conferenza per gli autoservizi di gran turismo”, br. 52, str. 4.
28. ožujka 1929., „Fervore di attività in Abbazia”, br. 75, str. 4.
22. svibnja 1929., „Importanti provvedimenti a favore della tramvia di Abbazia”, br. 122, str. 4.
28. kolovoza 1929., „Arnaldo Mussolini ad Abbazia”, br. 205, str. 4.
4. veljače 1930., „Nuovo Dopolavoro albergo e mensa”, br. 29, str. 4.
30. ožujka 1930., „Modalità per gli approvvigionamenti nella Zona di tolleranza”, br. 76, str. 2.
9. travnja 1930., „I ribassi dei prezzi negli alberghi (la concorrenza jugoslava debellata)”, br. 84, str. 4.
16. travnja 1930., „L'inaugurazione del Campo di Golf e del Golf-Club”, br. 90, str. 4.
17. travnja 1930., „La S.I.S.A. inizia le nuove linee aeree con scalo in Abbazia”, br. 91, str. 4.
20. travnja 1930., „I debiti del Comune di Volosca saranno condonati”, br. 94, str. 4.
2. svibnja 1930., „La celebrazione bimillenaria Virgiliana ad Abbazia”, br. 103, str. 4.
5. srpnja 1930., „Aumento del traffico turistico – peggiorata situazione in Jugoslavia”, br. 158., str. 4.
27. kolovoza 1930., „La seconda corsa automobilistica Abbazia”, br. 203, str. 4.
24. rujna 1930., „Gare internazionale di tennis”, br. 226, str. 4.
28. rujna 1930., „S. E. Il Ministro della Guerra ad Abbazia”, br. 230, str. 4.
9. listopada 1930., „Seduta dell'Azienda di cura”, br. 239, str. 4.
14. listopada 1930., „Incremento dell'attività sindacale nella Riviera del Carnaro – una mensa per il personale alberghiero”, br. 243, str. 4.
2. studenoga 1930., „Il ripristino della stagione invernale – una coraggiosa iniziativa degli enti turistici della Riviera del Carnaro”, br. 259, str. 2.
6. studenoga 1930., „La festa della Vittorie – Inaugurazione del Giardino d'Inverno”, br. 263, str. 4.
24. veljače 1931., „La domenica di Abbazia”, br. 47, str. 4.
25. veljače 1931., „Compiacimento per la nomina dei presidenti del Comitato del Turismo”, br. 48, str. 4.
4. ožujka 1931., „Comunicazioni aeree estive tra le Riviera del Carnaro e Venezia”, br. 54, str. 4.
29. ožujka 1931., „Ad Abbazia come si passa la domenica?”, br. 76, str. 6.
1. travnja 1931., „Charlie Chaplin ad Abbazia”, br. 78, str. 4.
28. travnja 1931., „La chiusura del IV Congresso Talassoterapico ad Abbazia”, br. 100, str. 4.
23. lipnja 1931., „Grandi iniziative ad Abbazia per ferragosto – una stagione d'opera all'aperto”, br. 148, str. 4.
8. srpnja 1931., „L'insediamento del Commisario del Fascio e la nomina del rag. Mucci a ispettore del Fasci provinciali”, br. 161, str. 4.
9. srpnja 1931., „Il grande ferragosto di Abbazia – le stagioni d'opera al Lido e le regate nazionali a Vela”, br. 162, str. 4.

17. srpnja 1931., „Il grande Ferragosto di Abbazia - 30% riduzione col servizi aerei della S.I.S.A.”, br. 169, str. 4.
23. srpnja 1931., „Inizio di grande attività per organizzare la stagione lirica – imminente pubblicazione del cartellone artistico”, br. 174., str. 4.
21. studenoga 1931., „Il nuovo comune di Abbazia”, br. 278, str. 6.
22. studenoga 1931., „Le grave situazione dell' industria turistica in Jugoslavia” br. 278, str. 6.
5. prosinca 1931., „La propaganda turistica della jugoslava all' estero per il stagione invernale”, br. 289., str. 4.
10. ožujka 1932., „Treni speciali da Torino e Milano per Pasqua”, br. 60, str. 4.
20. ožujka 1932., „L'arrivo del treno speciale da Torino e Milano”, br. 69, str. 6.
31. svibnja 1932., „S. E. il Ministro Acerbo ad Abbazia”, br. 129, str. 4.
16. srpnja 1932., Arrivo di carovane turistiche, br. 169, str. 4.
24. srpnja 1932., „Arrivo di ospiti da Ravenna”, br. 175, str. 4.
11. kolovoza 1932., „Il grande Ferragosto di Abbazia”, br. 191, str. 4.
12. kolovoza 1932., „L'arrivo dei dopolavoristi milanesi – grande attività mondana in tutti i ritrovi”, br. 192, str. 4.
13. kolovoza 1932., „Il programma delle manifestazioni per Ferragosto ad Abbazia”, br. 193, str. 4.
17. kolovoza 1932., „Ventimila persone ad Abbazia per il Ferragosto”, br. 195, str. 4.
17. kolovoza 1932., „S.E. il Prefetto inaugura la Mostra dell'Artigianato delle Tre Venezie”, br. 195, str. 4.
11. rujna 1932., „Una film della „Fox” su Abbazia”, br. 217, str. 6.
11. rujna 1932., „Gita turistica del Dopolavoro di Biella”, br. 217, str. 6.
15. rujna 1932., „L'inaugurazione della nuova sede del Dopolavoro Albergo e Mensa”, br. 220, str. 4.
6. studenoga 1932., „L'arrivo dei dopolavoristi torinesi”, br. 265, str. 6.
18. studenoga 1932., „Il clearing turistico-commerciale fra la Zona Franca del Carnaro e l'Ungheria – Una felice e proficua iniziativa”, br. 275, str. 4.
20. studenoga 1932., „Una importante iniziativa a favore della Riviera - L'organizzazione di un treno natalizio Budapest - Abbazia”, br. 276, str. 6.
8. veljače 1933., „Importanti iniziative turistiche all'estero in favore di Abbazia”, br. 33, str. 4.
22. ožujka 1933., „Il nuovo commissario del Comitato Prov. de Turismo”, br. 69, str. 4.
25. ožujka 1933., „La cessazione del servizio tranviario della Riviera del Carnaro - col 1 aprile le tranvie elettrice saranno sostitute da autocorriere”, br. 72, str. 4.
26. ožujka 1933., „L'incremento dei servizi da gran turismo nel Carnaro – Il giro delle Tre Venezie”, br. 73, str. 4.
30. ožujka 1933., „Il nuovo servizio di Autobus - gli orari delle partenze da Abbazia-Mattuglie-Laurana”, br. 74, str. 4.
20. lipnja 1933., „La notizia della riduzione ferroviaria appresa ad Abbazia”, br. 145, str. 4.
28. lipnja 1933., „La Guida turistica di Abbazia”, br. 178, str. 4.
29. lipnja 1933., „Oggi arrivano i treni popolari da Trieste e da Milano”, br. 153, str. 6.
2. rujna 1933., Le manifestazioni di domenica ad Abbazia, br. 208, str. 4.

29. studenoga 1933., „I biglietti ferroviari a riduzione per viaggi in comitiva e singoli”, br. 283, str. 4.
13. prosinca 1933., Lo sviluppo della propaganda per la nostra Riviera, br. 295, str. 4.
15. prosinca 1933. „La migliorate comunicazioni con l'interno e la propaganda in l'Italia”, str. 4.
16. siječnja 1934., „Il saluto della Riviera a S.E. de Biase”, br. 13, str. 4.
18. siječnja 1934., „La conferenza economica italo – magiara a Budapest e i rapporti turistici tra i due Stati”, br. 15, str. 4.
14. veljače 1934., „Nuovi e urgenti aspetti del nostro problema turistico - L'accordo concluso dalla P.I. è diretto contro Abbazia?”, br. 38, str. 4.
17. veljače 1934., „Dopo gli accordi politici delle Piccola Intesa – sistemare la situazione dell'industria alberghiera della nostra Riviera”, br. 41, str. 4.
20. veljače 1934., „La relazione del Segretario del fascio“, br. 43, str. 4.
2. ožujka 1934., „Provvedimenti per gli automobilisti nella Zona franca del Carnaro”, br. 52, str. 4.
3. ožujka 1934., „Le riduzioni ferroviarie per il Decennale dell'annessione e il turismo nel Carnaro”, br. 53, str. 4.
20. travnja 1934., „Unanime e spontanea deliberazioni dei commercianti e albergatori di Abbazia pel ribasso dei prezzi – Prossimo ribasso del prezzo dell'acqua”, br. 94, str. 4.
27. travnja 1934., „La propaganda turistica per Abbazia e Laurana”, br. 99., str. 4.
4. svibnja 1934., „Il Touring Club Italiano a Fiume ed Abbazia”, br. 105, str. 4.
26. svibnja 1934., „Il Dopolavoro di Verona ad Abbazia”, br. 124, str. 4.
7. lipnja 1934., „Gite e pellegrinaggi per Fiume ed Abbazia durante il mese di giugno”, br. 134, str. 4.
9. lipnja 1934., „Il Dopolavoro impiegati di Trieste ad Abbazia”, br. 136, str. 4.
27. lipnja 1934., „Il torneo internazionale di Tennis”, br. 161, str. 4.
30. lipnja 1934., „Arrivo di gitanti da Roma, Ancona, Milano e Modena”, br. 154, str. 4.
27. srpnja 1934., „Prossimo arrivo di numerose comitive dal Regno”, br. 177, str. 4.
4. kolovoza 1934., „La festa del personale alberghiero”, br. 184, str. 4.
7. kolovoza 1934., „Migliaia di ospiti ad Abbazia per le vacanze di Ferragosto – gli italiani al primo posto”, br. 178, str. 4.
9. kolovoza 1934., „Migliaia di ospiti nella nostra Riviera per Ferragosto”, br. 188, str. 4.
15. kolovoza 1934., „Briosi invio del festeggiamenti di Ferragosto ad Abbazia – fra migliaia di ospiti presenti gli italiani sono in prevezna”, br. 193, str. 4.
17. kolovoza 1934., „Migliaia di ospiti e gitanti trascorso il Ferragosto ad Abbazia”, br. 194, str. 4.
22. kolovoza 1934., „L'istituzione della vettura diretta Torino-Abbazia-Fiume”, br. 198, str. 4.
28. kolovoza 1934., „Le solite diffamazioni della stampa jugoslava sulle nostre stazioni turistiche”, br. 203, str. 4.
5. prosinca 1934., „Abbazia e la sua stagione invernale – i benefici dei biglietti ferroviari di fine settimana”, br. 288, str. 4.

9. srpnja 1935., „S.E. Marescalchi inaugura ad Abbazia la „Bottega del Vino““, br. 145, str. 4.
11. srpnja 1935., „Riduzioni speciali nelle autocorriere e nei piroscafi per la Stagione al Teatro all'aperto di Abbazia“, br. 165, str. 4.
25. rujna 1935., „Una importante iniziativa – la settimanale automobilistica Abbazia-Vienna-Abbazia“, br. 229, str. 4.
10. prosinca 1935., „Patriotica iniziativa degli albergatori – una riunione del sindacato alberghi e turismo“, br. 294, str. 4.
18. prosinca 1935., „Tutta Abbazia parteciperà alle Giornate della Fede“, br. 301., str. 4.
20. prosinca 1935., „La fervida partecipazione della Provincia nella Giornata alla Fede“, br. 303, str. 4.
29. veljače 1936., „La collaborazione turistica fra Venezia e Abbazia“, br. 52, str. 4.
7. travnja 1936., „Il festoso arrivo dei turisti ungheresi“, br. 84, str. 4.
21. travnja 1936., „Una grande manifestazione dopolavoristica provinciale – Il concerto dell'Opera Nazionale Balilla“, br. 96, str. 4.
31. svibnja 1936., „Arrivo di numerose comitive turistiche dell'Ungheria e della Germania“, br. 130., str. 4.
2. lipnja 1936., „Arrivo di comitive turistiche – della Germania e della Cecoslovacchia“, br. 131., str. 4.
21. lipnja 1936., „Prescrizioni relative alle riduzioni ferroviarie dalle stazioni del Regno per Abbazia“, br. 148, str. 4.
23. lipnja 1936., „L'attività turistica del nostro Dopolavoro Provinciale“, br. 149., str. 4.
27. lipnja 1936., „Tre nuove linee automobilistiche“, br. 153, str. 4.
21. srpnja 1936., „Il 2° Festival dell'Operetta al Teatro all'Aperto di Abbazia“, br. 173, str. 4.
15. rujna 1936., „Una importante riunione degli albergatori della Riviera – I buoni d'albergo“, br. 220, str. 4.
19. rujna 1936., „Preparativi per il Raduno dopolavoristico e per la celebrazione della Festa dell'Uva ad Abbazia“, br. 224, str. 4.
22. listopada 1936., „Abbazia e la rinascita dell'operetta italiana“, br. 252, str. 4.
12. studenoga 1936., „Lo sviluppo degli sport nella Riviera del Carnaro“, br. 270., str. 4.
23. siječnja 1937., „Le linee automobilistiche di gran turismo approvate al Congresso di San Remo“, br. 20, str. 4.
19. siječnja 1937., „Il sabato fascista ad Abbazia“, br. 16., str. 4.
10. travnja 1937., „Una gita del T.C.I. con metà Abbazia e Fiume“, br. 86, str. 4.
30. travnja 1937., „La gita del Touring Club Italiano ad Abbazia e nella Venezia Giulia“, br. 102, str. 4.
28. svibnja 1937., „Il grande giubilo di Abbazia per l'arrivo di S.E. Starace“, br. 124, str. 4.
25. lipnja 1937., „I treni popolari per le prossime feste“, br. 150, str. 4.
21. srpnja 1937., „Animata da una eccezionale folla di ospiti – Abbazia inizia la preparazione del terzo Festival dell'Operetta“, br. 172., str. 4.
27. srpnja 1937., „Festosa, eccezionale animazione ad Abbazia alla vigilia del suo III. Festival dell'Operetta“, br. 177, str. 4.

2. listopada 1937., „S.E. Balbo ad Abbazia”, br. 238, str. 4.
8. listopada 1937., „Il convegno turistico italo-jugoslavo rinviato al 18 ottobre” br. 240, str. 4.
17. ožujka 1938., „Per l'incremento del gioco del golf”, br. 65, str. 4.
24. ožujka 1938., „Attività sportiva del Dopolavoro”, br. 71, str. 4.
3. svibnja 1938., „S.E. Cobolli Gigli e i partecipanti al congresso nazionale per le case popolari ad Abbazia”, br. 104, str. 6.
3. lipnja 1938., „Una grande gita dell'O.N.D. di Verona e Vicenza”; br. 131, str. 4.
16. lipnja 1938., „L'organizzazione dell'8. torneo Internazionale di Tennis”, br. 142, str. 4.
10. srpnja 1938., Il IV Festival dell'Operetta ad Abbazia – probabile radiotrasmissione degli spettacoli, br. 163, str. 4.
12. srpnja 1938., „Gli albergatori della Provincia del Carnaro a convegno con l'on. Pinchetti, Presidente della Federazione Nazionale”, br. 164, str. 4.
13. srpnja 1938., Il Festival Dell'Operetta e l'incremento turistico di Abbazia, br. 139, str. 4.
30. srpnja 1938., „Ordine di adunata per l'arrivo di S.A.R.I. il Principe Umberto”, br. 180, str. 4.
4. kolovoza 1938., „L'inaugurazione del IV Festival dell'Operetta con „Si” di Pietro Mascagni – il brillante esito dello spettacolo”, br. 184., str. 4.
17. kolovoza 1938., „Il grande concerto di jazz chiude brillantemente il Festival abbaziano”, br. 174., str. 4.
23. kolovoza 1938., „Autarchia e turismo”, br. 199, str. 4.
26. kolovoza 1938., „Passione d'Africa al Quarnero”, br. 202., str. 4.
6. rujna 1938., „Il Dopolavoro provinciale di Brescia ad Abbazia”, br. 211, str. 6.
11. studenoga 1938., „Rifiorirà lo sport automobilistico nel Carnaro?”, br. 265, str. 4.
15. studenoga 1938., „Le comunicazioni marittime con Rimini”, br. 271, str. 4.
25. studenoga 1938., „La ripresa dello sport automobilistico nel Carnaro”, br. 280., str. 4.
27. studenoga 1938., „Lo sviluppo turistico-sportivo di Abbazia”, br. 282, str. 6.
8. prosinca 1938., „Un' importante riunione del Comitato Interprovinciale per il turismo”, br. 291, str. 4.
17. siječnja 1939., „La Befana fascista in Provincia suscita entusiasmo e riconoscenza per il Duce”, br. 14, str. 3.
19. travnja 1939., „Intesa attività propagandistica in Italia e all' estero”, br. 95, str. 4.
25. lipnja 1939., „Entusiasmo ad Abbazia e in Riviera”, br. 151, str. 6.
27. lipnja 1939., „I due protagonisti della giornata: Duce e popolo”, br. 153, str. 3.
12. srpnja 1939., „Grande attesa per il prossimo Concerto di danze di Jia Ruskaia”, br. 165, str. 4.
14. studenoga 1939., „Abbazia alle soglie della nuova annata turistica”, br. 271, str. 4.
5. travnja 1940., „Il 2° Circuito automobilistico del Carnaro”, br. 82, str. 4.
13. travnja 1940., „Nuovi importanti accordi per i viaggi turistici dall'interno ad Abbazia”, br. 89, str. 4.

8) *Naša sloga*

21. listopada 1909. „Voloski kotar – Uspinjača iz Lovrana na Učku”, br. 43, str. 2.

1. travnja 1930., god. III., „Povlaštena zona – zona tolerancije”, str. 1.
2. travnja 1930., god. III., „Vladin dekret o slobodnoj i povlaštenoj zoni”, str. 1.

9) *Novi list*

30. ožujka 1927., „Naša rivijera: Stranci za naše Primorje”, br. 23, str. 3.
30. travnja 1927., „Naša rivijera: Ugledne ličnosti na našem Primorju. Sve veći saobraćaj gostiju”, br. 32, str. 5.
11. svibnja 1927., „Italijanska propaganda protiv nas u Čehoslovačkoj”, br. 35, str. 2.
7. rujna 1927., „Naša rivijera: Naučna ekskurzija hotelijera i privrednika”, br. 67, str. 4.
8. listopada 1927., „Strani turisti na našoj rivijeri”, br. 77, str. 3.

10) *Primorski Lloyd*

13. srpnja 1935., „Cijene boravka na opatijskoj rivijeri”, br. 6, str. 3.
7. rujna 1935., „Nove izletne karte za putovanje blagdanom u Italiji”, br. 14, str. 3.

11) *Pučki prijatelj:*

21. travnja 1921., „Iz Voloskog – Sudbena istraga - dečja igranka“, br. 16, str. 6.
26. svibnja 1921., „Domaće vesti”, br. 23, str. 3.
28. srpnja 1921., „Iz Liburnije: provala fašista u opatijsku crkvu”, br. 32, str. 4.
10. studenoga 1921., „Gospodarska pomoć Istri”, br. 47, str. 2.
19. siječnja 1922., „Izbori u općini Volosko-Opatija”, br. 3., str. 3.
26. siječnja 1922., „Druga krvava pobjeda nezakonja u Istri” br. 4., str. 1.
2. veljače 1922., „Izbori u Voloskom i Opatiji – oružnici i fašisti”, br. 5, str. 2.
23. veljače 1922., „Iz Liburnije”, br. 8, str. 3.
20. travnja 1922., „Fašistička nasilja u Opatiji”, br. 16, str. 3.
15. lipnja 1922., „Dan terora u Opatiji i Voloskom”, br. 24, str. 2.
24. kolovoza 1922., „Iz Opatije – Odbor za proslavu „nezaboravnoga dana”“, br. 34, str. 3.
24. kolovoza 1922., „Propadanje naše rivijere”, br. 34, str. 3.
28. veljače 1924., Kotar Volosko-Opatija odijeljuje se od Istre, br. 9, str. 4.;
10. travnja 1924., „Tablica uspjeh izbora u Istarskoj pokrajini po sekcijama”, br. 17., str. 2.
9. travnja 1925., „Iz Opatije”, br. 15, str. 5.
9. travnja 1925., „Ratna odšteta”, br. 15, str. 4.
21. prosinca 1925., „Iz Opatije”, br. 51, str. 6.
28. siječnja 1926., „Mijenjanje obiteljskih prezimena”, br. 5, str. 3.
11. veljače 1926., „Izrabljivanje talijanske gostoljubivosti”, br. 7, str. 1. i 2.
1. travnja 1926., „Iz Opatije. Pomanjkanje gostiju”, br. 14, str. 5.
27. svibnja 1926., „Iz Opatije. Naši jadi”, br. 22, str. 4.
1. srpnja 1926., „Što je novo po Istri? Iz Veprinca”, br. 27, str. 3.
9. prosinca 1926., „Sve podprefekture ukinute”, br. 50, str. 2.

23. prosinca 1926., „Iz Opatije”, br. 52, str. 6.
 7. travnja 1927., „Talijansko-madžarska prijateljska pogodba”, br. 14, str. 1.
 13. listopada 1927., „Raspuštena država – ukinuta društva u Opatiji“, br. 4., str. 2.
 3. studenoga 1927., „Konferenca u Opatiji”, br. 44, str. 1.
 12. travnja 1928., „Za promet stranaca u Opatiji”, br. 15, str. 2.
 13. rujna 1928., „Njemačka i Italija ukinule vizum”, br. 37, str. 2.

12) Stara Naša Sloga

30. studenoga 1922., „Iz Opatije”, br. 14, god. 1., str. 1.

13) Sušački novi list

15. svibnja 1925., Rada – ne milostinje! br. 120, str. 2.
 31. svibnja 1925., „Naša rivijera: Izgledi za ovogodišnju glavnu sezonu”, br. 133, str. 2.
 24. lipnja 1925., „Crikvenica kao kupališni centar Gornjeg Jadrana”, br. 151, str. 2.
 14. srpnja 1925., „Promet stranaca u Opatiji”, br. 167, str. 2.
 28. srpnja 1925., „Naša rivijera”, br. 179, str. 2.
 6. rujna 1925., „I to im je krivo?”, br. 213, str. 2.
 13. rujna 1925., „Opatija i naša kupališta”, br. 219, str. 2.

14) World Today

1. listopada 1945., „The Venezia Giulia Question“, 1, 4, str. 154.

ČASOPISI

1) Gazzetta Ufficiale del Regno d'Italia:

25. siječnja 1924., „Relazione e Regio decreto 30 dicembre 1923, n. 3023. – modificazioni al regime della tassa di soggiorno”, br. 21, str. 425. i 426.
 15. siječnja 1931., „Regio Decreto 30 ottobre 1930, n. 1731, Norme sulle Comunità israelitiche e sulla Unione della Comunità medesima”, br. 11, str. 194–200.

2) Abbazia e la Riviera del Carnaro

- br. 3. i 4., god. VIII., 1930., „Lo sviluppo sportivo di Abbazia - L'inaugurazione del Campo di Golf e del Golf-Club”, str. 19. i 20.
 br. 3. i 4., god. VIII., 1930., „Conferenza internazionale ferroviaria”, str. 39.
 br. 7. i 8., god. VIII., 1930., „La grande competizione sportiva di settembre per la Coppa Mussolini – Corsa automobilistica in salita Abbazia – Monte Maggiore”, str. 14.
 br. 9, god. X., 1930., „Problemi turistici: Il capitale italiano e l'industria alberghiera del Carnaro”, str. 1.

- br. 9, god. VIII., 1930., „Il Capitale italiano e l'Industria Alberghiera del Carnaro”, str. 1. i 2.
- br. 9, god. VIII., 1930., „S. E. Rocco ospite di Abbazia”, str. 2.
- br. 10., 11., 12., god. VIII., 1930., „Le Champ du Golf á Abbazia/The Golf course of Abbazia”, str. 35.
- br. 10., 11., 12., god. VIII., 1930., „Il movimento dei forestieri a Budapest e le relazioni turistiche con l'Italia”, str. 47. i 48.
- br. 1. i 2., god. IX., 1931., „Una Scuola alberghiera in Abbazia”, str. 49.
- br. 5. i 6., god. IX., 1931., „Gli italiani ad Abbazia”, str. 1.
- br. 5. i 6., god. IX., 1931., „Per la linea giornaliera Fiume – Abbazia – Venezia”, str. 47.
- br. 11. i 12., god. IX., 1931., „Il nuovo grande Comune di Abbazia”, str. 9.
- br. 5, god. X., 1932., „Corso dei Fiori di Abbazia – bellezza, di eleganza, di originalità“, str. 5.
- br. 9. i 10., god. X., 1932., „I Comitati Provinciali del Turismo”, str. 1.
- br. 7, god. XI., 1933., La stagione lirica al Teatro all'aperto di Abbazia, str. 7.
- br. 7., god. XI., 1933., „Il Torneo internazionale di Tennis ad Abbazia”, str. 9.
- br. 9. i 10., god. XI., 1933., „Il Convegno Nazionale Alberghi e Turismo ad Abbazia”, str. 1–3.
- br. 11. i 12., god. XI., 1933., „La nuova strada automobilistica Trieste – Fiume (Abbazia)”, str. 1.
- br. 1. i 2., god. XII., 1934., „Il decennale dell'annessione di Fiume all'Italia”, str. 1.
- br. 5., god. XII., 1934., „Grandi manifestazioni artistiche, spotive e mondane a Fiume e ad Abbazia”, str. 1.
- br. 5., god. XII., 1934., „Italiani, visitate Abbazia!”, str. 2–4.
- br. 11. i 12., god. XII., 1934., „Turismo interno e turismo straniero”, str. 1.
- br. 8. i 9., god. XIII., 1935., „Facilitazioni pel soggiorno dei turisti stranieri”, str. 48.
- br. 6, god. XIV., 1936., „Raduni dopolavoristici e comitive di stranieri“, str. 5.
- br. 6., god. XIV., 1936., „Il V Torneo Internazionale di Tennis ad Abbazia”, str. 41.
- br. 9. i 10., god. XIV., 1936., „Il grande Raduno dopolavoristico ad Abbazia“, str. 4.
- br. 11. i 12., god. XIV., 1936., „L'autolinea di gran turismo Abbazia-Vienna”, str. 13.
- br. 3. i 4., god. XV., 1937., „Ripresa”, str. 1.
- br. 5., god. XV., 1937., „Ospitalità fascista”, str. 1.
- br. 7, god. XV., 1937., „Un nuovo perfezionamento dell'attività turistica”, str. 4.
- br. 8., god. XV., 1937., „Nuovo impulso del Regime alle attività turistica”, str. 1.
- br. 8., god. XVI., 1938., „Esultante d'affetto Abbazia ha ospitato S.A.R. il Principe Umberto di Savoia“, str. 1.
- br. 5, god. XVII., 1939., „Par riječi o Abbaziji i Kvarnerskom zaljevu”, str. 9.
- br. 3. i 4., god. XVIII., 1940., „La Scuola Alberghiera di Abbazia”, str. 23.
- br. 5., god. XVIII., 1940., „II° Circuito Automobilistico del Carnaro”, str. 19. i 20.
- br. 7., god. XVIII., 1940., „Tennis „Coppa Abbazia”“, str. 12. i 13.
- br. 11. i 12., god. XVIII., 1940., „Il Raduno Cicloturistico di Abbazia”, str. 5.

3) *La Riviera del Carnaro*

- br. 9, god. II., 1924., „La gemma della Riviera Istriana-Abbazia” str. 3–6.
- br. 2, god. III., 1925., „Il problema della comunicazioni ferroviarie”, str. 1.

- br. 2, god. III., 1925., „Nuova direzione della Stazione balneo-climatica di Abbazia”, str. 4.
- br. 2., god. III., 1925., „Per un Casino di giuoco”, str. 5.
- br. 2, god. III., 1925., „Benefiche disposizioni”, str. 5.
- br. 5, god. V., 1925., „Festeggiamenti per il Natale di Roma”, str. 5.
- br. 5, god. III., 1925., „Per il XXV anniversario di Regno di S.M. il Re Vittorio Emanuele III”, str. 5.
- br. 9., god. III., 1925., „Attività e iniziative dell'ENIT nel 1923”, str. 1.
- br. 1., god. IV., 1926., „Le stazioni climatiche e balneari della Venezia Giulia”, str. 7–8.
- br. 2., god. IV., 1926., „Invereconda compagna contro l'Italia”, str. 2.
- br. 2, god. IV., 1926., „Attraverso gli alberghi di Abbazia”, str. 4. i 5.
- br. 2., god. IV., 1926., „Personale alberghiero italiano ed esotico”, str. 6.
- br. 3., god. IV., 1926., „Vita di Riviera”, str. 14.
- br. 4, god. IV., 1926., „La nuova linea ferroviaria Trieste - Fiume”, str. 6. i 7.
- br. 6., god. IV., 1926., „Dal calendario degli avvenimenti 1926 edito dall'ENIT”, str. 17.
- br. 7., god. IV., 1926., „Per la talassoterapia italiana”, str. 8.
- br. 11., god. IV., 1926., „Febbrile attività dell'Azienda Autonoma”, str. 11. i 12.
- br. 12., god. IV., 1926., „Rassegna turistica”, str. 12. i 13.
- nedostaje broj, god. IV., 1926., bez naslova, str. 9.
- br. 2., god. V., 1927. „La crisi della stagione invernale della nostra Riviera – cosa si dovrebbe fare per rimediarla”, str. 2. i 3.
- br. 2., god. V., 1927., „Impressioni e giudizi sull'Italia turistica – da un'inchiesta dell'Enit attraverso la stampa estera”, str. 19.
- br. 3., god. V., 1927., „L'on. Ezio Maria Gray Presidente della nuova Compagnia Italiana per Turismo”, str. 18.
- br. 3., god. V., 1927., „I concorsi per l'abbellimento delle stazioni ferroviarie”, str. 19.
- br. 4., god. V., 1927., „L'ADAC ad Abbazia”, str. 12.
- br. 4., god. V., 1927., „Personale italiano negli alberghi italiani”, str. 20.
- br. 6., god. V., 1927., „S.E. il Ministro delle Finanze Conte Volpi visita Abbazia”, str. 1.
- br. 6., god. V., 1927., „Brioni”, str. 4
- br. 7., god. V., 1927., „S.A.R. la Duchessa d'Aosta visita gli Asili del'O. N. „Italia Redenta”, str. 1.
- br. 7, god. V., 1927., „Illustri personalità di Casa Savoia e del Partito in visita nella nostra Riviera”, str. 1.
- br. 9., god. V., 1927., „Il VI Congresso della Stazioni di Cura, Soggiorno e Turismo – Nuova splendida affermazione dell'Italia turistica ad Abbazia”, str. 1–4.
- br. 9., god. V., 1927., „Il Congresso dei medici stranieri ad Abbazia”, str. 7.
- br. 9., god. V., 1927., „Per lo sviluppo dei rapporti italo-ungheresi”, str. 24. i 25.
- br. 10, god. V., 1927., „Inaugurazione della strada Fiume-Abbaza”, str. 17–19.
- br. 2., god. VI., 1928., „Per la stagione turistica nell'Alto Adriatico”, str. 24.
- br. 4. i 5., god. VI., 1928., „Rassegna Turistica – Intensa attività turistica”, str. 35.
- br. 3. i 4., god. VII., 1929., „La visita degli automobilisti dell'ADAC”, str. 7., 8., 9.
- br. 3. i 4., god. VII., 1929., tablica Riduzioni Ferroviarie, str. 45.

br. 7, god. VII., 1929., „Illustri personalità di Casa Savoia e del Partito in visita nella nostra Riviera”, str. 1.

OBJAVLJENA LITERATURA

Abbazia dalla sua fondazione al 1929, Ufficio propaganda della Riviera del Carnaro, Abbazia, 1929.

Adamson, Walter L., „The Culture of Italian Fascism and the Fascist Crisis of Modernity: The Case of “Il Selvaggio”, *Journal of Contemporary History*, Vol. 30, br. 4, 1995., str. 555–575.

Adamson, Walter L., „Fascism and Culture: Avant-Gardes and Secular Religion in the Italian Case”, *Journal of Contemporary History*, Vol. 24, br. 3, 1989., str. 411–435.

Adressbuch der österreichischen Riviera von Volosca, Abbazia, Veprinac, Lovrana und Ika, Abbazia, 1914.?

Anić, Vinko et al., *Povijest Rijeke*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1988.

Baldigara, Tea, „Turizam u Opatiji – Bibliografija”, *Tourism and hospitality management*, god. 10, br. 2., 2004., str. 163–185.

Barbalić, Fran, „National Minorities in Europe: Jugoslavs of Italy”, *Slavonic and East European Review*, 1. siječnja 1936.; str. 177 – 190.

Battilani, Patrizia, *Vacanze di pochi, vacanze di tutti - l'evoluzione del turismo europeo*, Società editrice il Mulino, Bologna, 2001.

Begović, Vlasta, Schrunck, Ivančica, *Brijuni*, Golden marketing: Tehnička knjiga, Zagreb, 2007.

Benić-Penava, Marija, „Pomorske djelatnosti na dubrovačkom području između dva svjetska rata”, *Naše more*, vol. 52, br. 5-6, 2005., str. 235 – 247.

Benić-Penava, Marija, Dujmić, Daniel, „Austrijski i njemački turisti u međuratnom Dubrovniku (1918. – 1939.)”, *Godišnjak njemačke zajednice DG Jahrbuch*, vol. 26, 2019., str. 107 – 119.

Benić-Penava, Marija, Matušić, Đuro, „Razvoj smještajnih kapaciteta na dubrovačkom području između dva svjetska rata: polazište za razvoj suvremenog turizma”, *Acta Turistica*, vol. 24, br. 1., 2012., str. 61 – 86.

- Benić-Penava, Marija, Mirošević, Franko, *Političke i gospodarske prilike u Dubrovniku i okolici tridesetih godina dvadesetoga stoljeća*, Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku, Dubrovnik, 2019.
- Berrino, Annunziata, *Storia del turismo in Italia*, Società editrice il Mulino, Bologna, 2011.
- Beuc, Ivan, *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, Pravni fakultet Zagreb, Zagreb, 1985.
- Blažević, Ivan, *Povijest turizma Istre i Kvarnera*, IRO Otokar Keršovani, Opatija, 1987.
- Blažević, Ivan, „Opatija – razvoj turizma i njegov utjecaj na transformaciju naselja”, *Radovi instituta za geografiju*, br. 13, 1976., str. 267–298.
- Blažević, Ivan, „Paralelizam turizma i dinamike demografskih kretanja u Opatiji”, *Zbornik okruglog stola na temu Stopedeseta obljetnica turizma u Opatiji*, 1994., str. 138–159.
- Blažević, Ivan, Franjo, Radišić, „Neki oblici sekundarne turističke ponude u povijesnom ogledalu Opatije”, *Tourism and hospitality management*, god. 1., br. 1., 1995., str. 185–190.
- Bon, Silva, *Le Comunità ebraiche della Provincia italiana del Carnaro: Fiume e Abbazia (1924 - 1945)*, Società di studi fiumani, Trieste, 2004.
- Bosworth, R. J. B., „Tourist Planning in Fascist Italy and the limits of a Totalitarian Culture”, *Contemporary European History*, Vol. 6., br. 1., Cambridge, 1997.
- Bosworth, R. J. B., *Italy and the wider world 1860 – 1960*, Routledge, London/New York, 1996.
- Bosworth, R. J. B., „Venice between Fascism and international tourism 1911 – 1945”, *Modern Italy*, 4 (1), 1999., str. 5–23.
- Bosworth, R. J. B., *Mussolini's Italy – Life Under the Dictatorship*, Penguin Books, London, 2005.
- Bosworth, R. J. B., „L'Anno Santo (Holy Year) in Fascist Italy 1933 – 1934”, *European History Quarterly*, 40 (3), 2010., str. 436–457.
- Bratulić, Vjekoslav, „Izbor dokumenata o etničkom sastavu i političkim prilikama Istre”, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, vol. 4, 1957., str. 229–405.
- Brustein, William, Markovsky, Barry, “The Rational Fascist: Interwar Fascist Party Membership in Italy and Germany”, *Journal of Political and Military Sociology*, Vol. 17, br. 2, 1989., str. 177–202.

- Cannistraro, Philip V., "Mussolini's Cultural Revolution: Fascist or Nacionalist?", *Journal of Contemporary History*, Vol. 7, br. 3, 1976., str. 115–139.
- Cannistraro, Philip V., "Cultural Funding and Public Taste: The Case of Film in Fascist Italy", *Essays in Arts and Science*, Vol. 12, br. 2, 1983., str. 17–46.
- Car, Andrea, *Thalassoterapia Crikvenica: stoljetna tradicija zdravstvene djelatnosti*, Adamić, Rijeka, 2009.
- Cetnarowicz, Antoni, *Narodni preporod u Istri (1860. – 1907.)*, Srednja Europa, Zagreb, 2014.
- Cohen, Israel, "Mussolini and the Jews", *The Contemporary Review*, 1938, 154., str. 700–706.
- Corbin, Alan, *L'invenzione del tempo libero 1850 – 1960*, Editori Laterza, Roma, 1996.
- Costantino, Domenico, *Abbazia e la Riviera nella prima ora. Memorie di uno Squadrista*, Stabilimento Tipografico de „La Vedetta d'Italia“, Fiume, 1936.
- Čulinović, Ferdo, *Riječka država – od Londonskog pakta i Danuncijade do Rapalla i aneksije Italiji*, Školska knjiga, Zagreb, 1953.
- Dallari, Fiorella, Alessia, Mariotti, *Turismo – Tra sviluppo locale e cooperazione interregionale*, Patron Editore, Bologna, 2006.
- Darovec, Darko, *Pregled istarske povijesti*, C.A.S.H., Pula, 1996.
- de Grazia, Victoria, „La taylorizzazione del tempo libero operaio nel regime fascista“, *Studi Storici*, god. 19., br. 2., 1978., str. 331–366.
- de Grazia, Victoria, *The Culture of Consent: Mass Organization of Leisure in Fascist Italy*, Cambridge University Press, Cambridge, 1981.
- Depoli, Guido, *La provincia del Carnaro*, La società di studi Fiumani, Fiume, 1928.
- Dmitrović, Saša, *Bitne i spomena vrijedne činjenice o Učki*, Javna ustanova Park prirode Učka, Lovran, 2013.
- Dukovski, Darko, *Fašistički pokret u Istri 1919. – 1929.* (doktorska disertacija), Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb, 1993.
- Dukovski, Darko, *Fašizam u Istri: 1918. – 1943.*, C.A.S.H., Pula, 1998.
- Dukovski, Darko, *Usud Europe – Pandorina kutija europska*, C.A.S.H., Pula, 1999.
- Falasca-Zamponi, Simonetta, *Fascist Spectacle: The Aesthetics of Power in Musolini's Italy*, University of California Press, Los Angeles-London, 2000.
- Ferrara degli Uberti, Carlotta, *Making Italian Jews: Family, Gender, Religion and the Nation, 1861 – 1918*, University College London, London, 2017.

- Ferme, Valerio C., "Redefining the Aesthetics of Fascism: The Battle Between the Ancients and the Moderns Revisited", *Symposium*, vol. 52, br. 5, 1998., str. 67–84.
- Forsyth, Douglas J., "The Crisis of Liberal Italy: Monetary and Financial Policy", 1914-1922 (kritički osvrt na knjigu), *Cambridge University Press*, vol. 55, br. 3, 1993, str. 704–705.
- Gentile, Emilio, "Impending Modernity: Fascism and the Ambivalent Image of the United States", *Journal of Contemporary History*, vol. 28, br. 1, 1993., str. 7–29.
- Giron, Antun, „Talijanske vlasti o stanovništvu Kvarnerske pokrajine 1940. i 1942. godine“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, vol. 26, 1983., str. 137 – 153.
- Giron, Antun, „Židovsko pitanje u općini Opatija (od 1938. do 1945. godine)“, *Problemi sjevernog Jadrana*, 2000., vol. 7., str. 143. – 165.
- Gordon, Hirsch Loeb, "Development of the Anti-Jewish Policy in Italy", *Contemporary Jewish Record*, 1938; 1, 2; str. 37–44.
- Griffin, Roger, *The Nature of Fascism*, Routledge, London, 1991.
- Hametz, Maura, *Making Trieste Italian 1918 – 1954*, A Royal Historical Society, Rochester, 2005.
- Harrison, Randolph, "Italian National Leisure Time", *Monthly Labor Review*, vol. 40, br. 2, 1935, str. 266–278.
- Jakšić de Canziani, Theodor, *Povijest opatijskih kupališta*, Udruga Plavo zelenih Lido, Opatija, 2005.
- Kavrečić, Petra, "Tourism in Hands of the Totalitarian Systems: The Fascist Promotion of Tourism in the New Provinces", *Program konferencije Movements, Narratives and Landscapes (izlaganje)*, Zadar, 2015., str. 46. i 47.
- Kavrečić, Petra, Radošević Milan, „Na morje! Izzivi turističnega razvoja v Istri v času Avstro-Ogrske in italijanske uprave s posebnim ozirom na leto 1925“, *Zgodovina za vse*, 24, 2, 2017., str. 21-40.
- Keglević, Zlatko, „Bibliographia Liburniae Turistica 1860. – 1975.“, *Liburnijske teme*, 2, 1977., 243–311.
- Korlević, Milivoj, „Uprava i sudstvo u Istri od 1918. – 1945.“, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, vol. 2, 1954., str. 19–100.
- Kos, Mirjana, *U zdravom tijelu, zdrav duh*, Hrvatski muzej turizma, Opatija, 2012.

- Lasansky, D. Medina, *The Renaissance Perfected: Architecture, Spectacle and Tourism in Fascist Italy*, Pennsylvania State University Press, 2004.
- Laurence, Ray, "Tourism and Romanità: A New Vision of Pompeii (1924-1942)", *Ancient History Resources for Teachers*, Vol. 35, br. 1, 2005., str. 90–110.
- Ledeen, Michael, "Italian Fascism and Youth", *Journal of Contemporary History*, Vol. 4, br. 3, 1969., str. 137–154.
- Ledeen, Michael, "The Evolution of Italian Fascist Antisemitism", *Jewish Social Studies*, 1975; 37, 1; str. 3–17.
- Longo, Stefania, *Culture, Tourism and Fascism in Venice 1919 – 1945* (doktorska disertacija), University College London, London, 2004.
- Mandić, Oleg, *Kronika obitelji Mandić*, Adamić, Rijeka, 2001.
- Mandić, Oleg, „Istra i Rijeka u Mussolinijevim govorima i spisima”, *Pazinski memorijal*, br. 7, Pazin, 1977.
- Mandić, Oleg, „Opatija između dva rata”, *Liburnijske teme*, br. 3, 1978., str. 21–29.
- Mandić, Oleg, „Razvojni međaši turizma u Opatiji”, *Liburnijske teme*, br. 2, 1977., str. 29–41.
- Mandić, Oleg, „Društvene igre, Opatija i turizam”, *Zbornik okruglog stola na temu Stopedeseta obljetnica turizma u Opatiji*, 1994., str. 208–216.
- Marpicati, Arturo, *Abbazia: ozi e diporti sul Carnaro*, Licinio Cappeli editore, Bologna, 1931.
- Mezulić, Hrvoje, *Fašizam – krstitelj i palikuća*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1946.
- Mezulić, Hrvoje, Roman, Jelić, *O talijanskoj upravi u Istri i Dalmaciji 1918. – 1943.*, Dom i svijet, Zagreb, 2005.
- Miksa, Gianfranco, *I giornali italiani a Fiume dal 1813 al 1945. Analisi e linee di sviluppo*, (doktorska disertacija), Università degli studi di Trieste, Trieste, 2011./2012.
- Miškulin, Dolores, „Izlet u najstariju prošlost opatijskog turizma”, *Zbornik okruglog stola na temu Stopedeseta obljetnica turizma u Opatiji*, 1994., str. 25–32.
- Mitchell, David, "Marinetti, Futurist and Fascist", *History Today*, Vol. 25, br. 10, 1975. str. 704–711.
- Moggridge, D. E., "Financial Crises and Lenders of Last Resort: Policy in the Crises of 1920 and 1929", *Journal of European Economic History*, 1981; 10, 1, str. 47–70.
- Morgani, Teodoro, *Židovi Rijeke i Opatije (1441. – 1945.)*, Židovska općina Rijeka: Adamić, Rijeka, 2006.

- Muzur, Amir, *Kako se stvarala Opatija: prilozi povijesti naseljavanja, grada i zdravstvenog turizma*, Katedra Čakavskog sabora Opatija, Opatija, 1998.
- Muzur, Amir, *Opatija-Abbazia – itinerari za istraživače i radoznale*, Adamić, d.o.o., Rijeka-Opatija, 2001.
- Muzur, Amir, *Kronika porodice Tomašić-Červar: od obiteljskog albuma do priče o Opatiji*, Adamić, Rijeka, 2004.
- Muzur, Amir, „Thalassoterapia – stoljeće i pol tradicije i pola stoljeća institucije”, *Acta medico-historica Adriatica*, vol. 4, br. 1, 2006., str. 9–12.
- Muzur, Amir, „Tko je stariji: Volosko ili Opatija?”, *Časopis za povijest Zapadne Hrvatske*, vol. 2 i 3, 2008., str. 15–23.
- Muzur, Amir; Leiner, Vesna, „Ulrik Stanger: prilozi za biografiju velikog, neopravdano zanemarenog Istranina”, *Problemi sjevernog Jadrana*, br. 12, 2013., str. 85–99.
- Nolte, Ernst, *Fašizam u svojoj epohi*, Prosveta, Beograd, 1990.
- Oestereich, Emil, “Fascism and the Intellectuals: The Case of Italian Futurism”, *Social Research*, Vol. 41, br. 3, 1974., str. 515–533.
- Onsea, Antun, *Opatijska čitanka: tragovima naše prošlosti*, Matica hrvatska ogranak Opatija, Opatija, 2008.
- Painter Jr., Borden, “American Films in Fascist Propaganda: The Case of the Exhibition of the Fascist Revolution 1942 - 1943”, *Film and History*, Vol. 22, br. 3, 1992., str. 100–111.
- Paxton, Robert O., *Anatomija fašizma*, TIM press, Zagreb, 2012.
- Penkala, Krunoslav, „Tenis i golf u razvoju turizma Opatije”, *Zbornik okruglog stola na temu Stopedeseta obljetnica turizma u Opatiji*, 1994., str. 37–48.
- Pivato, Stefano, *Il Touring Club Italiano*, Società editrice il Mulino, Bologna, 2006.
- Pretelli, Matteo, “Il fascismo e l'immagine dell'Italia all'estero”, *Contemporanea*, Vol. 11, br. 2, 2008., str. 221–242.
- Radetić, Ernest, *Istra pod Italijom: 1918. – 1943.*, Istarsko književno društvo „Juraj Dobrila”, Pazin, 1990.
- Rascist Policy in Italy, *Contemporary Jewish Record*, 1938; 1, 2, str. 55–64.
- Ripoli, Antonio, *Fascismo e turismo* (završni rad), Università degli studi del Molise, Campobasso, 2006./2007.
- Rosić, Vladimir, *Povijest opatijskog školstva*, Preluk, Opatija 2001.

- Rudolf, Davorin, „Povijesni tijek uspostavljanja državne granice između Republike Hrvatske i Talijanske Republike”, *Problemi sjevernog Jadrana*, br.12, 2013., str. 9–25.
- Rye, Jane, “No Beauty Except in Strife: Futurism 1909 - 44”, *London Magazine*, Vol. 38, br. 7, 1998., str. 43–48.
- Serapiglia, Daniele, *Tempo libero, sport e fascismo*, BraDypUS Editore, Bologna, 2016.
- Simper, Sanja, *Židovska zajednica Rijeke i liburnijske Istre u svjetlu fašističkog antisemitizma (1938. – 1943.)*, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2012. (doktorska disertacija)
- Simper, Sanja, *Židovi u Rijeci i liburnijskoj Istri u svjetlu fašističkog antisemitizma (1938. – 1943.)*, Židovska vjerska zajednica Bet Israel u Hrvatskoj, Zagreb, 2018.
- Simper, Sanja, „Dr. Leo H. Sternbach's childhood in Opatija”, *Acta Medico – Historica Adriatica*, 5(1), 2007., str. 91–103.
- Simper Sanja, „Prilog demografije opatijske židovske općine”, *Problemi sjevernog Jadrana*, 10 2009., str. 7–30.
- Simper, Sanja, „Povijest lječilišta u Lovranu potkraj XIX. i na početku XX. stoljeća”, *Zbornik Lovranščine*, knj. 1, 2010., str. 89–140.
- Smokvina, Miljenko, „Industrijska baština tvornice torpeda u Rijeci”, *Iz muzejske teorije i prakse*, 33(3-4), 2002., str. 80–87.
- Starr, Joshua, “Italy's antisemites”, *Jewish Social Studies*, 1939; 1, 1; str. 105–124.
- Stipetić, Vladimir, *Dva stoljeća razvoja hrvatskog gospodarstva (1820. – 2005.)*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 2012.
- Stone, Marla, “Staging Fascism: The Exhibition of the Fascist Revolution”, *Journal of Contemporary History*, Vol. 28, br. 2, 1993., str. 215–243.
- Strčić, Petar, „Liburnijska Istra u hrvatskom nacionalnom pokretu u XIX. i XX. stoljeću s posebnim osvrtom na Volosko”, *Časopis za povijest Zapadne Hrvatske*, Vol. 2. i 3., 2007./2008., str. 73–94.
- Šetić, Nevio, *Istra za talijanske uprave – o istarskoj emigraciji i njenom tisku u Zagrebu 1918. – 1941.*, Dom i svijet, Zagreb, 2008.
- Tizzoni, Elisa, „Politica e turismo in epoca fascista tra centro e periferia”, *Ricerche di storia politica*, br. 2, 2017., str. 147–167.
- Tunis, John F., “The Dictators Discover Sport”, *Foreign Affairs*, Vol. 14, br. 1, 1936., str. 606–617.

- Turk, Hrvoje, „Geografski položaj i prirodni resursi Opatijske rivijere“, *Tourism and Hospitality Management*, god. 2, br. 2, 1996., str. 379–391.
- Vahtar-Jurković, Koraljka, *Urbanistički razvoj i perivojno naslijeđe*, Glosa d.o.o., Rijeka 2004.
- Valušek, Berislav, *Opatija – turistička monografija*, Turistička naklada d.o.o., Zagreb, 2008.
- Vigilante, Elena, *L'Opera nazionale dopolavoro – Tempo libero dei lavoratori, assistenza e regime fascista 1925 – 1943*, Società editrice il Mulino, Bologna, 2014.
- Visser, Romke, “Fascist Doctrine and the Cult of the Romanità”, *Journal of Contemporary History*, Vol. 27, br. 1, 1992., str. 5–22.
- Vukonić, Boris, *Povijest hrvatskog turizma*, Prometej, Zagreb, 2005.
- Zakošek, Boris, *Grad muzej – povijest opatijske vlasti*, Impresum: Opatija, Opatija, 2006.
- Zakošek, Boris, *Opatijski album – dugo stoljeće jednog svjetskog lječilišta*, Državni arhiv u Rijeci, Rijeka, 2005.
- Zakošek, Boris, „Opatijski tramvaj“, *Sušačka revija*, br. 61, 2008., str. 79–84.
- Zec, Dragan, „Arhitektura i turizam Opatije“ *Zbornik okruglog stola na temu Stopedeseta obljetnica turizma u Opatiji*, 1994., str. 49–55.

NEOBJAVLJENA LITERATURA

- Inventar Općinskog poglavarstva Opatija /1784. – 1850. / 1850. – 1945. / 1945. – 1962./*, Historijski arhiv Rijeka, Rijeka, 1981.
- Inventar Lječilišnog povjerenstva u Opatiji (Kurkommission) 1889. – 1921. (1934.)*, Historijski arhiv Rijeka, Rijeka, 1982.

INTERNETSKI IZVORI

- 1) „Emmerich Kalman“, www.britannica.com/biography/Emmerich-Kalman (28. siječnja 2020.)
- 2) „Franz Lehar“, <http://istrapedia.hr/hrv/82/lehar-franz/istra-a-z/> (28. siječnja 2020.)
- 3) „Bayreuth“, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=6389> (28. siječnja 2020.)

- 4) „Il turismo ferroviario in Italia dalle origini all'istituzione dei „treni popolari””, Andrea Giuntini, <http://www.trenidicarta.it/pdf/11/11669.pdf>, (28. siječnja 2020.)
- 5) „Arturo Marpicati” [http://www.treccani.it/enciclopedia/arturo-marpicati_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/arturo-marpicati_(Dizionario-Biografico)), (28. siječnja 2020.)
- 6) „Ratifications of ILO conventions: Ratifications for Italy”,
- 7) http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:11200:0::NO:11200:P11200_COUNTRY_ID:102709, (28. siječnja 2020.)
- 8) “The Festival State: Celebration and Commemoration in Fascist Italy”, Mabel Berezin, 2006., <http://people.soc.cornell.edu/mmb39/FestivalDisctatorship-new21.pdf>, (28. siječnja 2020.)
- 9) „Đuro Červar” <http://istrapedia.hr/hrv/2762/cervar-gjuro-duro/istra-a-z/>, (28. siječnja 2020.)
- 10) „Matko Laginja”, <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1516>, (28. siječnja 2020.)
- 11) „Klirinski sporazum”, <http://www.poslovnih.hr/leksikon/klirinski-sporazum-1350>, (28. siječnja 2020.)
- 12) „Istarska enciklopedija”, <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1538>, (28. siječnja 2020.)
- 13) „Klima u Hrvatskoj”, <http://www.crometeo.hr/klima/>, (28. siječnja 2020.)
- 14) „Holy Year”, http://www.vatican.va/jubilee_2000/docs/documents/ju_documents_17-feb-1997_history_en.html, (28. siječnja 2020.)
- 15) „La Storia del Turismo in Romagna”, http://www.sonoromagnolo.it/magazine/articoli/35/storia_turismo, (28. siječnja 2020.)
- 16) „Hrvatski biografski leksikon, Viktor Car Emin”, <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=3370> (28. siječnja 2020.)
- 17) „Carlo Baxa”, <http://www.istrapedia.hr/hrv/2669/baxa-carlo/istra-a-z/> (28. siječnja 2020.)
- 18) „Colussi, (Kolušić), Carlo“, http://www.formula1-dictionary.net/rijeka_biografije_colussi_kolusic_carlo.html (28. siječnja 2020.)
- 19) „Costanzo Ciano”, http://www.treccani.it/enciclopedia/costanzociano_%28Dizionario-Biografico%29/ (28. siječnja 2020.)
- 20) „Alberto Fassini”, [http://www.treccani.it/enciclopedia/alberto-fassini_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/alberto-fassini_(Dizionario-Biografico)) (28. siječnja 2020.)

- 21) „San Remo”,
http://www.partecipiamo.it/Arte_architettura_foto/liberty_sanremo_00010.htm (28. siječnja 2020.)
- 22) „Proleksis enciklopedia, Apartidi”, <https://proleksis.lzmk.hr/9125/> (28. siječnja 2020.)
- 23) „Riječka tvornica torpeda” [https://hr.wikipedia.org/wiki/Torpedo_\(tvornica\)](https://hr.wikipedia.org/wiki/Torpedo_(tvornica)) (28. siječnja 2020.)
- 24) „Classificazione degli alberghi e delle pensioni”, Regio decreto-legge 18.1.1937., n. 975, http://www.edizionieuropee.it/LAW/HTML/17/zn3_01_001.html (28. siječnja 2020.)
- 25) „Ebrei a Fiume e Abbazia”, https://www.bh.org.il/jewish-spotlight/fiume/?page_id=282 (28. siječnja 2020.)
- 26) „Tenis klub Opatija“ (Slika 9.), <https://www.tenisklubopatija.hr/povijest/> (28. siječnja 2020.)
- 27) „Racing in Rijeka area“ (Slika 10.), <http://www.formula1-dictionary.net/preluk.html> (28. siječnja 2020.)
- 28) „Opatija bajna“ (Slika 4.), <https://www.lokalpatriotirijeka.com/forum/viewtopic.php?f=187&t=1123> (28. siječnja 2020.)
- 29) „Opatija tram“ (Slika 3.), [https://hr.wikipedia.org/wiki/Datoteka:Opatija_tram_\(4\).jpg](https://hr.wikipedia.org/wiki/Datoteka:Opatija_tram_(4).jpg) (28. siječnja 2020.)
- 30) „La città di Abbazia“, <https://www.youtube.com/watch?v=oFas8YLviE4> (28. siječnja 2020.)
- 31) „Abbazia. La riviera istriana assume il suo aspetto estivo“,
<https://www.youtube.com/watch?v=qI2aVAtKop8> (28. siječnja 2020.)
- 32) „Stanger, Andrija“, <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/2406/stanger-andrija> (28. siječnja 2020.)

SAŽETAK

U doktorskom radu analizira se turistička djelatnost Opatije tijekom međuratnog razdoblja i pod talijanskom upravom te utjecaj fašističke politike na njezin razvoj. Istraživanje je provedeno na temelju kritičke analize arhivskoga gradiva fondova u Državnom arhivu u Rijeci, Muzeju turizma u Opatiji, onovremenih tiskovina i novije literature koja se dotiče navedene problematike.

Po završetku Prvog svjetskog rata pokreću se pregovori oko stvaranja novih državnih granica. Stoljetno nadmetanje talijanske i hrvatske strane za područje istočne obale Jadrana ogledalo se u pregovorima oko Istre, dijela otoka i dalmatinskog područja. Međutim, tajnim ugovorima 1915. godine i pobjedom Antante Italija je priskrbila dijelove istočne jadranske obale. Bez obzira na većinsko slavensko stanovništvo na tim područjima, odlučeno je da će se pripojiti Kraljevini Italiji.

Jedno od novoosvojenih talijanskih područja bilo je i područje opatijske općine. Kao mondano zimsko lječilište i odmaralište srednjoeuropske aristokracije, Opatija je predstavljala jedno od najprosperitetnijih područja Austro-Ugarske Monarhije. Često su je posjećivali srednjoeuropski bogati vlasnici plemićkih i kraljevskih titula, stoga se etablirala kao drugo najpoznatije europsko lječilište.

Nakon 1918. godine i raspada Monarhije područje je dospjelo unutar talijanskih granica, što je značilo izmjene u upravi, migraciju stanovništva, izjednačavanje s talijanskim zakonodavstvom, promjenu uporabnog jezika te imena stanovništva i naziva mjesta. Budući da je turizam i prije Prvog svjetskog rata bio vodeća privreda opatijskog područja, njegova obnova nastavila se i tijekom talijanske uprave.

Početno slabo ulaganje u razvoj opatijskog turizma i slab promet domaćih i stranih posjetitelja bili su posljedica složenih i nepovoljnih društveno-političkih i gospodarskih uvjeta u poslijeratnim godinama te je opće stanje razvoja i poslovanja opatijske rivijere bilo iznimno loše. Sredinom 1920-ih godina, zahvaljujući poboljšanoj situaciji na europskom kontinentu te postupnom gospodarskom oporavku zemalja iz kojih su dolazili strani turisti, povećava se broj ulaganja, inicijativa i propagandnih aktivnosti u cilju razvoja opatijske turističke privrede.

Opatijski turizam slijedio je odrednice tadašnjeg talijanskog turizma na koji je utjecala i fašistička vlast. Opatija je zamišljena kao novo turističko odredište talijanskog stanovništva. Usporedno s time radilo se na jačanju talijanskog identiteta Opatije obilježavanjem najvećih

talijanskih proslava, svečanosti i važnih datuma fašističkog kalendara. Poticalo se naseljavanje talijanskog stanovništva kao i izravnije povezivanje sa starim talijanskim pokrajinama. Mnoge pogodnosti i projekti fašističke vlasti, poput uvođenja narodnih vlakova, brojnih popusta i zalaganja pomoćnih fašističkih organizacija, odnosile su se i na opatijsko područje i trebale su povećati domaći turistički promet.

No statistički podaci tijekom međuratnog razdoblja ukazuju na veći broj stranih posjetitelja u odnosu na talijanske turiste, što potvrđuje činjenicu da je Opatija, unatoč brojnim mjerama fašističke vlade, ostala međunarodno turističko odredište. Sustav je dozvoljavao takav razvoj situacije jer su strane valute bile značajne za razvoj područja i oporavak državnoga gospodarstva i navedeno ukazuje na ambivalentnost turističke politike unutar fašističkog političkog sustava.

Lokalna vlast nastojala je raznim projektima oživjeti opatijsku rivijeru te propagandnim aktivnostima i planiranjem raznolikih manifestacija povećati turistički promet mjesta, dok su se potezi središnje vlasti prema opatijskom turizmu ogledali u povremenoj financijskoj pomoći, pokretanju raznih inicijativa za povećanje turističkog prometa na područja istočne talijanske granice te organiziranju različitih državnih i međunarodnih skupova.

Zakonska regulativa koja se odnosila na turizam ograničavala je financijske mogućnosti turističke uprave, a posebno negativne konotacije na opatijski turizam imalo je donošenje protužidovskih zakona krajem tridesetih godina jer su Opatiju u velikom broju posjećivali strani turisti židovske vjeroispovijesti i u samom su gradu živjele židovske obitelji koje su dale veliki doprinos razvoju opatijskog turizma.

Unatoč brojnim izazovima, nepovoljnoj gospodarskoj i političkoj situaciji te nedostatku financijskih ulaganja i potpore središnje vlasti, promišljali su se obnova i daljnji napredak opatijskog turizma. Fašistička je vlast svojim vrijednostima i zakonodavstvom utjecala na smjer opatijskog turizma, iako su se smjernice mijenjale radi gospodarskih potreba i zahtjeva.

Ključne riječi: Opatija/Abbazia, Italija, turizam, fašizam, međuratno razdoblje, XX. stoljeće

SUMMARY

This doctoral thesis contains an analysis of tourism activities in Opatija during the interwar period and under Italian governance, as well as the effect of fascist politics on the city's development. The research conducted was based on a critical analysis of archival materials in the State Archives in Rijeka, the Croatian Museum of Tourism in Opatija, periodicals from that era and more recent literature pertaining to the subject matter.

At the end of World War I negotiations had started about creating new country borders. The struggle between Italy and Croatia for the eastern coast of the Adriatic had been going on for a century and continued with negotiations regarding Istria, a number of islands and parts of Dalmatia. However, through secret contracts from 1915 and the victory of the Triple Entente, Italy took possession of parts of the eastern Adriatic coast. Regardless of the majority Slavic population in the area, the decision was made to annex the territory to the Kingdom of Italy.

One of the newly conquered Italian territories was the Municipality of Opatija. As a fashionable winter spa and vacation spot for Central European aristocracy, Opatija represented one of the most prosperous parts of the Austro-Hungarian Empire. It was often visited by rich Central European nobility and royalty, so it became renowned as the second most famous European spa resort.

After 1918 and the fall of the Austro-Hungarian Empire, the territory fell within Italian borders which meant changes in management, population migration, adjustment to Italian laws, change of the language in use, changes in citizen and toponym names. As tourism had already been the leading economic activity of the Opatija region before World War I, its revitalisation also continued during Italian governance.

The initial low investments in the development of tourism in Opatija, as well as low traffic by domestic and foreign guests was the results of complex and unfavourable socio-political and economic conditions in the post-war years. The general state of development and business of the Opatija Riviera was also particularly poor. In the mid 1920s, thanks to the improvement of the situation in Europe and the gradual economic recovery of countries from which foreign tourists had been arriving, the amount of investments, initiatives and marketing activities with the purpose of developing tourism in Opatija had increased.

Tourism in Opatija followed the guidelines of Italian tourism at the time which was under the influence of the fascist government. Opatija was envisioned as a new tourist

destination for Italians. At the same time, the Italian identity of Opatija was strengthened by marking the most important Italian celebrations, ceremonies and important dates in the fascist calendar. Italian immigration was encouraged, as well as more direct connections with old Italian regions. Many benefits and projects of the fascist government, such as the introduction of national trains, numerous subsidies and intercessions by adjunct fascist organisations, also pertained to the area of Opatija and was supposed to increase domestic tourism traffic.

Statistical data of the interwar period, however, suggests a greater number of foreign than Italian visitors, which confirms that Opatija remained an international tourist destination regardless of the measures taken by the fascist government. The system allowed such a situation to develop as foreign currency was significant for the development of the area and the recovery of the national economy. This additional points towards an ambivalence in tourism policies within the fascist political regime.

Local government used various projects in an attempt to revitalize the Opatija Riviera, conducted propaganda activities and planned diverse festivals to increase tourism traffic in the city, while the central government's contributions to tourism in Opatija were noted as occasional financial aid, establishing different initiatives to increase tourism traffic on the eastern border of Italy, as well as hosting many state and international assemblies.

The legal framework pertaining to tourism limited the financial options of the tourism management, and particularly negative connotations struck tourism in Opatija following the enactment of anti-Semitic laws at the end of the 1930s as Opatija was visited by a large number of foreign Jewish tourists. Additionally, there were Jewish families living in Opatija who greatly contributed to the development of its tourism.

Despite many challenges, an unfavourable economic and political situation, as well as a lack of financial investments and support from the central government, the revitalisation and further improvement of tourism in Opatija was nevertheless considered. The values and legislation of the fascist government impacted the direction of tourism in Opatija, although the guidelines changed in accordance with economic needs and demands.

Keywords: Opatija/Abbazia, Italy, tourism, fascism, interwar period, 20th century

SLIKOVNI PRILOZI

Anno XVI.

FIUME-ABBAZIA-LAURANA, AGOSTO 1938 - Anno XVI E. F.

No. 8

ABBAZIA E LA RIVIERA DEL CARNARO

RIVISTA DI TURISMO

PUBBLICAZIONE UFFICIALE DELL'AZIENDA DI SOGGIORNO DI ABBAZIA

DIREZIONE E AMMINISTRAZIONE: FIUME, VIA CIOTTA No. 19

QUESTA PUBBLICAZIONE È EDITA SOTTO GLI AUSPICI E A FAVORE DELLA SEZIONE MUTILATI DI GUERRA DI FIUME

Esultante d'affetto Abbazia ha ospitato S. A. R. il Principe Umberto di Savoia

Abbazia ha avuto l'onore di ospitare il mese scorso S. A. R. il Principe Umberto di Savoia, il cui soggiorno nel Carnaro ha rappresentato per questa fedele popolazione il più ambito premio al suo ardente e provato amore di Patria.

Il Principe è arrivato a Fiume sulla nave «Vittorio Alfieri» e, sceso alla banchina del molo San Marco con S. A. R. il Duca Aimone di Spoleto, è stato accolto dalle autorità e da una moltitudine esultante di infinito affetto e di profonda ammirazione.

Ad Abbazia da tutte le case garriva il trico-

lore, mentre archi di trionfo, adorni dello stemma Sabauda, spiccavano, con una pittoresca decorazione, lungo il Corso V. E. III e all'entrata del Parco della Redenzione che conduce all'Albergo Quarnero, ove erano stati fissati gli appartamenti del Principe.

Al suo arrivo tutte le forze fasciste della riviera s'erano radunate con i rispettivi gerarchi al Parco, assieme a una folla immensa di pubblico e migliaia di forestieri, ansiosi anch'essi di vedere l'Augusto Ospite ed esprimere al suo cospetto la loro ammirazione.

S. A. R. il Principe di Piemonte accompagnato da S. E. il Prefetto Testa arriva ad Abbazia, accolto entusiasticamente dalla popolazione.

Foto Majer

Slika 1. Princ Umberto Savoia u posjetu Opatiji 1938. godine (izvor: Abbazia e la Riviera del Carnaro, br. 8, str. 1, 1938.)

Corso dei Fiori di Abbazia

bellezza, di eleganza, di originalità

La giuria ha premiato infine con artistici gonfaloni:

- O. N. B. Fiume «Incanto Primaverale»
- O. N. B. Fiume «Fate del bosco»
- Fenyő-Susy-Schullmann «Kukuritza János», fiaba ungherese.
- Fel. Prov. Agricoltori Carnaro «Le api».
- Hotel Eden-Quisisana «Nozze d'oro».
- Circolo Reg. Fascista Cosala «Principe del Nevoso».
- Signa Brückner «Attacco a cavalli».
- O. N. B. Fiume «La Cenerentola».
- O. N. D. Mattuglie «Corriere dei Piccoli».
- O. N. D. Mattuglie «La volpe e il corvo».
- Circ. Canott. Abbazia «Auto infiorato».
- Sig. Immisch «Pinochio».
- O. N. D. e GUF Laurana «Nino e Ghita».
- O. N. D. Abbazia «Primavera italiana».
- O. N. D. Abbazia «Fungo magico».
- F. F. Apriano «Cigni».
- O. N. B. Fiume «La grotta del mago».

L'automobile del Cinquantenario (Nozze d'oro)

50-Jähriger Jubiläumauto

- O. N. Tranvieri Abbazia «Drago».
- O. N. D. Mattuglie «Topolino».
- Giardino d'Inf. Volosca «Cappuccetto rosso».
- Lawn-Tennis Club Abbazia «Tennis».
- Ditta Mancinelli «La regina delle fate».
- Circolo Reg. Fascista Cosala «Nani».
- Banda O. N. D. Albona.

Alla manifestazione erano presenti numerosi giornalisti italiani e stranieri. Operatori cinematografici e fotografi hanno preso assunzioni del Corso floreale.

Fra le autorità convenute nella tribuna d'onore c'era pure graditissimo ospite, S. E. Marescalchi Sottosegretario al Ministero dell'Agricoltura e delle Foreste con la figlia signorina Elisa.

Nella tribuna delle autorità:
un gruppo di gentili signore
Auf der Tribune der Autoritäten:
Eine Gruppe von Damen

Il Principe di Monte Nevoso
Der Prinz von Monte Nevoso

Slika 2. Manifestacija Cvjetni korzo u Opatiji (izvor: Abbazia e la Riviera del Carnaro, br. 5, str. 5, 1932.)

Slika 3. Patriotska manifestacija i okupljanje fašističke mladeži u Opatiji 1930-ih godina (izvor: Abbazia e la Riviera del Carnaro, br. 6, str. 5, 1936.)

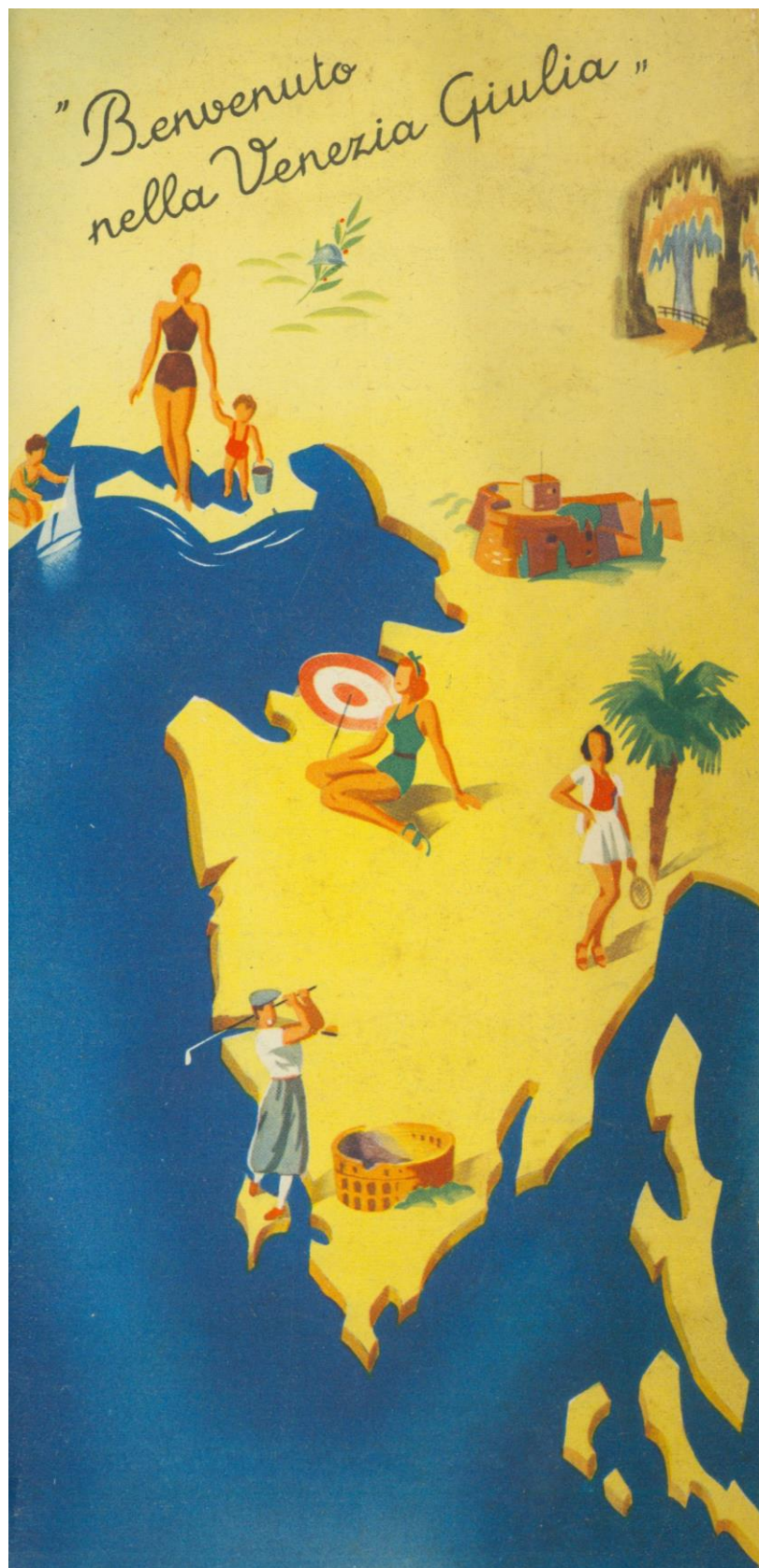
Slika 4. Povorka automobila kroz opatijsku glavnu prometnicu Corso Vittorio Emanuele III, 1930. godine (izvor: www.lokalpatrioti-rijeka.com/forum/viewtopic.php?f=95&t=1123)

Slika 5. Okupljanje članova OND-a u opatijskoj luci 1936. godine (izvor: Abbazia e la Riviera del Carnaro, br. 9/10., str.4, 1936.)

Slika 6. Opatijski tramvaj 1933. godine (izvor: [https://hr.wikipedia.org/wiki/Datoteka:Opatija_tram_\(4\)](https://hr.wikipedia.org/wiki/Datoteka:Opatija_tram_(4)))

Slika 7. Brošura "Benvenuto nella Venezia Giulia (Trieste, Abbazia, Brioni, Grado, Portorose, Grotte di Postumia)" (izvor: HMT-3362)

Slika 8. Turistički prospekt Opatije iz 1936. godine (izvor: HMT-1002)

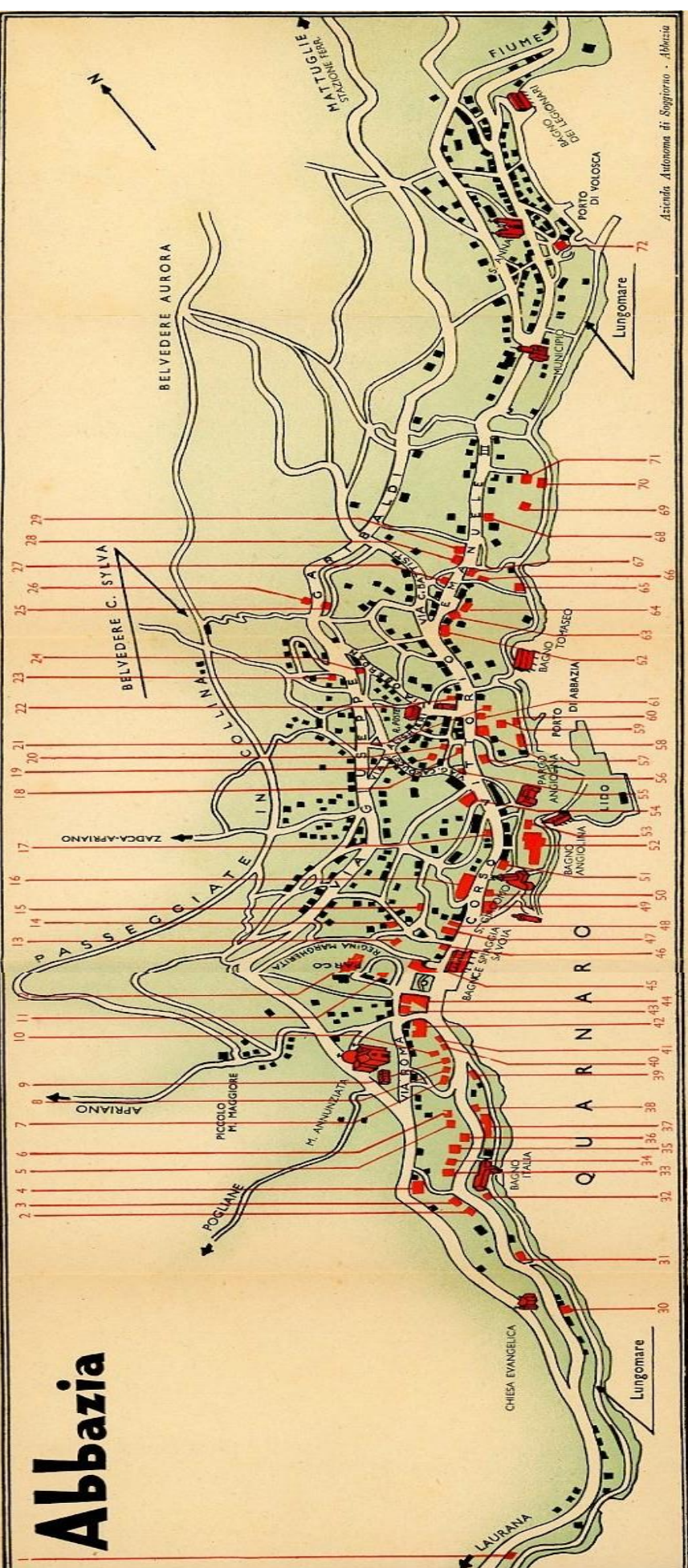

Slika 9. Međunarodni teniski turnir u Opatiji 1931. godine (izvor: <https://www.tenisklubopatija.hr/povijest/>)

Slika 10. Automobilaska utrka Abbazia - Monte Maggiore 1929. godine (izvor: www.formula1-dictionary.net/preluk.html)

Abbazia

Azienda Autonoma di Soggiorno - Abbazia

Kazalo opatijskih hotela i pansiona (stanje početkom 1940-ih godina):

1. Florida	13. Croce d'Oro	25. Sole (ex Wrus)	37. Cristallo	49. Principe	61. Verdi (ex dott. Landr)
2. Adriatico	14. Franca (ex Frank)	26. Silene (ex Lunacek)	38. Residenza	50. Villa al Mare	62. Corso (ex Corso Plöbst)
3. Eremitaggio	15. Eva	29. Primavera	39. Savoia	51. Atlantica	63. Elena (ex Bittner)
4. Esperia (ex Schlosser)	16. Regina	28. Salus	40. Augusta (ex Ball)	52. Quarnero Maestozo	64. Miramare (ex Zawojcki)
5. Europa	17. Adria	27. Margherita	41. Luxor	53. Quarnero (Dipendenza)	65. Nuova Casa di Cura
6. Europa (Dipendenza)	18. Jolanda	30. Piedimonte	42. Bellavista	54. Palme	66. Nuova Casa di Cura (Dipendenza)
7. Mascagni	19. Viole (ex Giacich)	31. Germania (ex Kausch)	43. Excelsior (Dipendenza)	55. Villa Napoli	67. Vittoria
8. Astoria	20. Aida	32. Ungheria	44. Palazzo	56. Augustus	68. Internazionale
9. Helvetia	21. Villa Serena (ex Tomasich)	33. Roma (ex Riedl)	45. Continentale	57. Grande Albergo	69. Villa Rosalia
10. Quirinale	22. Riviera	34. Irene	46. Miralonda	58. Riva (ex Strand)	70. Grande Albergo Belvedere
11. Quisisana (Dipendenza)	23. Clementina (ex Werdegg)	35. Imperiale	47. Eden	59. Centrale (ex Miran)	71. Belvedere (Dipendenza)
12. Quisisana	24. Villa Pace (ex Ultrich)	36. Imperiale (Dipendenza)	48. Villa Abbazia	60. Reale	72. Al Mare

Slika 11. Topografska karta Opatije s kazalom opatijskih smještajnih objekata (izvor: HMT-1070, Abbazia - Piccola Guida Turistica Illustrata, 1942.)

POPIS TABLICA, GRAFIKONA I SLIKOVNIH PRILOGA

Popis tablica i grafikona

Tablica 1. Linije za Opatiju prihvaćene na kongresu u San Remu.....	130
Tablica 2. Veće grupe talijanskih turista koje su boravile u Opatiji.....	133
Tablica 3. Broj talijanskih i stranih posjetitelja po talijanskim turističkim područjima za 1931. godinu.....	161
Tablica 4. Porijeklo turista u Opatiji između 1924. i 1940. godine.....	178
Tablica 5. Stanje smještajnog kapaciteta i popis vlasnika objekata iz 1922. godine	183
Grafikon 1. Broj talijanskih posjetitelja u Opatiji od 1930. do 1940. godine	134

Popis slika

Slika 1. Princ Umberto Savoia u posjetu Opatiji 1938. godine	275
Slika 2. Manifestacija Cvjetni korzo u Opatiji	276
Slika 3. Patriotska manifestacija i okupljanje fašističke mladeži u Opatiji 1930-ih godina ..	277
Slika 4. Povorka automobila kroz opatijsku glavnu prometnicu Corso Vittorio Emanuele III, 1930. godine.....	277
Slika 5. Okupljanje članova OND-a u opatijskoj luci 1936. godine	278
Slika 6. Opatijski tramvaj 1933. godine	278
Slika 7. Brošura "Benvenuto nella Venezia Giulia (Trieste, Abbazia, Brioni, Grado, Portorose, Grotte di Postumia)"	279
Slika 8. Turistički prospekt Opatije iz 1936. godine	280
Slika 9. Međunarodni teniski turnir u Opatiji 1931. godine.....	281
Slika 10. Automobilska utrka Abbazia - Monte Maggiore 1929. godine.....	281
Slika 11. Topografska karta Opatije s kazalom opatijskih smještajnih objekata	283

POPIS KRATICA

AACST – Azienda Autonoma di cura, soggiorno e turismo
ASA – Agenzia Servizi Automobilistici
AVITA – Agenzia Viaggi Internazionali Turistici Abbazia
CAI – Club Alpino Italiano
CISA – Consorzio Intercomunale Servizi Automobilistici
CIT – Compagnia Italiana per Turismo
CNSF – Confederazione nazionale dei sindacati fascisti
DARI – Državni arhiv u Rijeci
DGT – Direzione generale del turismo
EIAR – Ente Italiano Audizioni Radiotelefoniche
ENIT – Ente Nazionale Italiano per il Turismo
ENITEA – Ente nazionale industrie turistiche e alberghiere
EPT – Enti provinciali del turismo
FASI – Federazione Automobilistica Sportiva Italiana
GIL – Gioventù italiana del Littorio
GUF – Gioventù Universitaria Fascista
HMT – Hrvatski muzej turizma u Opatiji
IRA – Istituzione Ricostruzione Alberghiere
KdF – Kraft durch Freude
LUCE – L'Unione Cinematografica Educativa
ONMI – Opera nazionale per la protezione della maternità e dell'infanzia
ONB – Opera Nazionale Balilla
OND – Opera Nazionale Dopolavoro
PNF – Partito Nazionale Fascista
RACI – Reale Automobile Club d'Italia
SISA – Società Italiana Servizi Aerei
TCI – Touring Club Italiano
UNITI – Unione nazionale industrie turistiche Italiane

ŽIVOTOPIS AUTORICE

Jelena Barić rođena je 2. kolovoza 1985. godine u Rijeci. Srednju školu pohađala je u Gimnaziji Eugena Kumičića u Opatiji. Na Filozofskom fakultetu u Rijeci upisala je 2004. godine studij povijesti i pedagogije te diplomirala u rujnu 2009. godine na Odsjeku za povijest. U veljači 2013. godine upisala je poslijediplomski doktorski studij Jadran – poveznica među kontinentima pri Sveučilištu u Zadru.

Od rujna 2013. godine zaposlena je u Ugostiteljskoj školi Opatija kao stručni suradnik pedagog, a danas je na radnom mjestu stručnog suradnika pedagoga u istoj školi.

Popis objavljenih radova:

- Stjepan Krasić, „Nastanak i razvoj školstva od antike do srednjeg vijeka“, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2012., Historijski zbornik, Vol. 68, br. 1, 2015. (prikaz knjige)
- „Utjecaj turizma na razvoj lovranske luke od kraja 19. stoljeća do Prvog svjetskog rata“, Zbornik Lovranščine vol. 5, br. 1., 2018., str. 131 – 152. (prethodno priopćenje)
- „Mune i Žejane Maksu Pelози: Zbornik radova znanstvenog skupa Mune Maksu Pelози“, Udruga „Žejane“, Žejane, 2016., Zbornik Lovranščine vol. 5, br. 1., 2018., str. 257 – 261. (prikaz knjige)
- „Ugostiteljska škola Opatija 1929. – 2019.“, listopad 2019., (monografija povodom 90. obljetnice osnutka škole)
- „Turizam i rekreacija na Učki u vrijeme talijanske uprave“, Zbornik Lovranščine vol. 6, br. 1., 2019., str. 33 – 53. (izvorni znanstveni članak)

Izlaganje na znanstvenim skupovima:

- Izlaganje „Razvoj lovranske luke od početka turističke ere grada do Prvog svjetskog rata“, znanstveni skup *Od mora do mora: Uloga mora u svakodnevnom životu Lovrana i Lovranštine nekada i danas*, Lovran, 22. travnja 2017. godine.
- Izlaganje „The Mediterranean Europe Mass Tourism: Social, Economic and Political Causes of the Phenomenon“, međunarodni znanstveni skup *Past, Present, Future 2017: Victory or Defeat? Societies between Warfare and Post-War Turmoil*, Pula, 25. – 27. svibnja 2017. godine.

- Izlaganje „Turizam i rekreacija na Učki u vrijeme talijanske uprave“, znanstveni skup *I te gori visokost ide daže pod oblaki: Život na Učki i oko Učke kroz stoljeća*, Lovran, 27. travnja 2019. godine.
- Izlaganje „Tourism as a Mediator in the Renewal of International Relations – the Case of Italian Abbazia“, međunarodni znanstveni skup *Past, Present, Future 2019: Peace in History – Avoiding War and the Quest for Social Justice*, Pula, 30. – 31. svibnja 2019. godine.